๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ขุทฺทกนิกาเย

ขุทฺทกปาฐ-อฏฺฐกถา

คนฺถารมฺภกถา

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ;
ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ;
สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามีติ๚

อยํ สรณคมนนิเทฺทโส ขุทฺทกานํ อาทิ๚

อิมสฺส ทานิ อตฺถํ ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทกฏฺฐกถาย วิวริตุํ วิภชิตุํ อุตฺตานีกาตุํ อิทํ วุจฺจ ติ –

อุตฺตมํ วนฺทเนยฺยานํ, วนฺทิตฺวา รตนตฺตยํ;
ขุทฺทกานํ กริสฺสามิ, เกสญฺจิ อตฺถวณฺณนํ๚

ขุทฺทกานํ คมฺภีรตฺตา, กิญฺจาปิ อติทุกฺกรา;
วณฺณนา มาทิเสเนสา, อโพธเนฺตน สาสนํ๚

อชฺชาปิ ตุ อโพฺพจฺฉิโนฺน, ปุพฺพาจริยนิจฺฉโย;
ตเถว จ ฐิตํ ยสฺมา, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ๚

ตสฺมาหํ กาตุมิจฺฉามิ, อตฺถสํวณฺณนํ อิมํ;
สาสนเญฺจว นิสฺสาย, โปราณญฺจ วินิจฺฉยํ๚

สทฺธมฺมพหุมาเนน, นาตฺตุกฺกํสนกมฺยตา;
นาเญฺญสํ วมฺภนตฺถาย, ตํ สุณาถ สมาหิตาติ๚

ขุทฺทกวตฺถานํ

ตตฺถ **“ขุทฺทกานํ กริสฺสามิ, เกสญฺจิ อตฺถวณฺณน**”นฺติ วุตฺตตฺตา ขุทฺทกานิ ตาว ววตฺถเปตฺวา ปจฺฉา อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามิ๚ ขุทฺทกานิ นาม ขุทฺทกนิกายสฺส เอกเทโส, ขุทฺทกนิกาโย นาม ปญฺจนฺนํ นิกายานํ เอกเทโส๚ ปญฺจ นิกายา นาม –

ทีฆมชฺฌิมสํยุตฺต, องฺคุตฺตริกขุทฺทกา;
นิกายา ปญฺจ คมฺภีรา, ธมฺมโต อตฺถโต จิเม๚

ตตฺถ พฺรหฺมชาลสุตฺตาทีนิ จตุตฺตึส สุตฺตานิ **ทีฆนิกาโย**๚ มูลปริยายสุตฺตาทีนิ ทิยฑฺฒสตํ เทฺว จ สุตฺตานิ **มชฺฌิมนิกาโย**๚ โอฆตรณสุตฺตาทีนิ สตฺต สุตฺตสหสฺสานิ สตฺต จ

สุตฺตสตานิ ทฺวาสฏฺฐิ จ สุตฺตานิ **สํยุตฺตนิกาโย**ฯ จิตฺตปริยาทานสุตฺตาทีนิ นว สุตฺตสหสฺสานิ ปญฺจ จ สุตฺตสตานิ สตฺตปญฺญาสญฺจ สุตฺตานิ **องฺคุตฺตรนิกาโย**ฯ ขุทฺทกปาโฐ, ธมฺมปทํ, อุทานํ, อิติวุตฺตกํ, สุตฺตนิปาโต, วิมานวตฺถุ, เปตวตฺถุ, เถรคาถา, เถรีคาถา, ชาตกํ, นิเทฺทโส, ปฏิสมฺภิทา , อปทานํ, พุทฺธวํโส, จริยาปิฏกํ, วินยาภิธมฺมปิฏกานิ, ฐเปตฺวา วา จตฺตาโร นิกาเย อวเสสํ พุทฺธวจนํ **ขุทฺทกนิกาโย**ฯ

กสฺมา ปเนส ขุทฺทกนิกาโยติ วุจฺจติ? พหูนํ ขุทฺทกานํ ธมฺมกฺขนฺธานํ สมูหโต นิวาสโต จฯ สมูหนิวาสา หิ ‘‘นิกาโย’’ติ วุจฺจนฺติฯ ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกนิกายมฺปิ สมนุปสฺสามิ เอวํ จิตฺตํ, ยถยิทํ, ภิกฺขเว, ติรจฺฉานคตา ปาณา (สํ. นิ. ๓.๑๐๐)ฯ โปณิกนิกาโย, จิกฺขลฺลิกนิกาโย’’ติ เอวมาทีนิ เจตฺถ สาธกานิ สาสนโต โลกโต จฯ อยมสฺส ขุทฺทกนิกายสฺส เอกเทโสฯ อิมานิ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปนฺนานิ อตฺถโต วิวริตุํ วิภชิตุํ อุตฺตานีกาตุญฺจ อธิเปฺปตานิ ขุทฺทกานิ, เตสมฺปิ ขุทฺทกานํ สรณสิกฺขาปททฺวตฺตึสาการกุมารปญฺหมงฺคลสุตฺต- รตนสุตฺตติโรกุฑฺฑนิธิกณฺฑเมตฺตสุตฺตานํ วเสน นวปฺปเภโท ขุทฺทกปาโฐ อาทิ อาจริยปรมฺปราย วาจนามคฺคํ อาโรปิตวเสน น ภควตา วุตฺตวเสนฯ ภควตา หิ วุตฺตวเสน –

‘‘อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ;
คหการํ คเวสนฺโต, ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํฯ

‘‘คหการก ทิโฏฺฐสิ, ปุน เคหํ น กาหสิ;
สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา, คหกูฏํ วิสงฺขตํ;
วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ, ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๕๓-๑๕๔) –

อิทํ คาถาทฺวยํ สพฺพสฺสาปิ พุทฺธวจนสฺส อาทิฯ ตญฺจ มนสาว วุตฺตวเสน, น วจีเภทํ กตฺวา วุตฺตวเสนฯ วจีเภทํ ปน กตฺวา วุตฺตวเสน –

‘‘ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา,
อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส;
อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ สพฺพา,
ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺม’’นฺติฯ (อุทา. ๑; มหาว. ๑) –

อยํ คาถา อาทิฯ ตสฺมา ยฺวายํ นวปฺปเภโท ขุทฺทกปาโฐ อิเมสํ ขุทฺทกานํ อาทิ, ตสฺส อาทิโต ปภุติ อตฺถสํวณฺณนํ อารภิสฺสามิฯ

นิทานโสธนํ

ตสฺส จายมาทิ **‘‘พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามี’’**ติฯ ตสฺสายํ อตฺถวณฺณนาย มาติกา –

‘‘เกน กตฺถ กทา กสฺมา, ภาสิตํ สรณตฺตยํ;
กสฺมา จิธาทิโต วุตฺต, มวุตฺตมปิ อาทิโตฯ

‘‘นิทานโสธนํ กตฺวา, เอวเมตฺถ ตโต ปรํ;
พุทฺธํ สรณคมนํ, คมกญฺจ วิภาวเยฯ

‘‘เภทาเภทํ ผลญฺจาปิ, คมนียญฺจ ทีปเย;
ธมฺมํ สรณมิจฺจาทิ, ทฺวเยเปส นโย มโตฯ

‘‘อนุปุพฺพววตฺถาเน, การณญฺจ วินิทฺทิเส;
สรณตฺตยเมตญฺจ, อุปมาหิ ปกาสเย’’ติฯ

ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาว อิทํ สรณตฺตยํ เกน ภาสิตํ, กตฺถ ภาสิตํ, กทา ภาสิตํ, กสฺมา ภาสิตํ อวุตฺตมปิจาทิโต ตถาคเตน กสฺมา อิธาทิโต วุตฺตนฺติ ปญฺจ ปญฺหาฯ

เตสํ วิสฺสชฺชนา **เกน ภาสิตน**ฺติ ภควตา ภาสิตํ, น สาวเกหิ, น อิสีหิ, น เทวตาหิฯ **กตฺถา**ติ พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเยฯ **กทา**ติ อายสฺมเนฺต ยเส สทฺธิํ สหายเกหิ อรหตฺตํ ปเตฺต เอกสฎฺฐิยา อรหเนฺตสุ พหุชนหิตาย โลเก ธมฺมเทสนํ กโรเนฺตสุฯ กสฺมาติ ปพฺพชฺชตฺถญฺจ อุปสมฺปทตฺถญฺจฯ ยถาห –

‘‘เอวญฺจ ปน, ภิกฺขเว, ปพฺพาเชตโพฺพ อุปสมฺปาเทตโพฺพฯ ปฐมํ เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาทาเปตฺวา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ การาเปตฺวา ภิกฺขูนํ ปาเท วนฺทาเปตฺวา อุกฺกุฎิกํ นิสีทาเปตฺวา อญฺชลิํ ปคฺคณฺหาเปตฺวา ‘เอวํ วเทหี’ติ วตฺตโพฺพ ‘พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามี’’’ติ (มหาว. ๓๔)ฯ

กสฺมา จิธาทิโต วุตฺตนฺติ อิทญฺจ นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ ตีหิ ปิฎเกหิ สงฺคณฺหิตฺวา วาจนามคฺคํ อาโรเปเนฺตหิ ปุพฺพาจริเยหิ ยสฺมา อิมินา มเคฺคน เทวมนุสฺสา อุปาสกภาเวน วา ปพฺพชิตภาเวน วา สาสนํ โอตรนฺติ, ตสฺมา สาสโนตารสฺส มคฺคภูตตฺตา อิธ ขุทฺทกปาเฐ อาทิโต วุตฺตนฺติ ญาตพฺพํฯ

กตํ นิทานโสธนํฯ

๑. สรณตฺตยวณฺณนา

พุทฺธวิภาวนา

อิทานิ ยํ วุตฺตํ **“พุทฺธํ สรณคมนํ, คมกญฺจ วิภาวเย”**ติ, ตตฺถ สพฺพธมฺเมสุ อปฺปฏิหต ญาณนิมิตฺตานุตฺตรวิโมกฺขาธิคมปริภาวิตํ ขนฺธสนฺตานมุปาทาย, ปญฺญตฺติโต สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานํ วา สจฺจาภิสมฺโพธิมุปาทาย ปญฺญตฺติโต สตฺตวิเสโส พุโทฺธฯ ยถาห –

> ‘‘พุโทฺธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, พเลสุ จ วสีภาว’’นฺติ (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๑)ฯ

อยํ ตาว อตฺถโต พุทฺธวิภาวนาฯ

พฺยญฺชนโต ปน ‘‘พุชฺฌิตาติ พุโทฺธ, โพเธตาติ พุโทฺธ’’ติ เอวมาทินา นเยน เวทิตโพฺพฯ วุตฺตเญฺจตํ –

> ‘‘พุโทฺธติ เกนเฏฺฐน พุโทฺธ? พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ, โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธ, สพฺพญฺญุตาย พุโทฺธ, สพฺพทสฺสาวิตาย พุโทฺธ, อนญฺญเนยฺยตาย พุโทฺธ, วิกสิตาย พุโทฺธ, ขีณาสวสงฺขาเตน พุโทฺธ, นิรุปกฺกิเลสสงฺขาเตน พุโทฺธ, เอกนฺตวีตราโคติ พุโทฺธ, เอกนฺตวีตโทโสติ พุโทฺธ, เอกนฺตวีตโมโหติ พุโทฺธ, เอกนฺตนิกฺกิเลโสติ พุโทฺธ, เอกายนมคฺคํ คโตติ พุโทฺธ, เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธติ พุโทฺธ, อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภา พุโทฺธฯ พุโทฺธติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ, น ปิตรา กตํ, น ภาตรา กตํ, น ภคินิยา กตํ, น มิตฺตามเจฺจหิ กตํ, น ญาติสาโลหิเตหิ กตํ, น สมณพฺราหฺมเณหิ กตํ, น เทวตาหิ กตํ, วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุโทฺธ’’ติ (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๒)ฯ

เอตฺถ จ ยถา โลเก อวคนฺตา อวคโตติ วุจฺจติ, เอวํ **พุชฺฌิตา สจฺจานี**ติ พุโทฺธฯ ยถา ปณฺณโสสา วาตา ปณฺณสุสาติ วุจฺจนฺติ, เอวํ **โพเธตา ปชายา**ติ พุโทฺธฯ **สพฺพญฺญุตาย พุโทฺธ**ติ สพฺพธมฺมพุชฺฌนสมตฺถาย พุทฺธิยา พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ **สพฺพทสฺสาวิตาย พุโทฺธ**ติ สพฺพธมฺมโพธนสมตฺถาย พุทฺธิยา พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ **อนญฺญเนยฺยตาย พุโทฺธ**ติ อเญฺญน อโพธิโต สยเมว พุทฺธตฺตา พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ **วิกสิตาย พุโทฺธ**ติ นานาคุณวิกสนโต ปทุมมิว วิกสนเฏฺฐน พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ **ขีณาสวสงฺขาเตน พุโทฺธ**ติ เอวมาทีหิ จิตฺตสโงฺกจกรธมฺมปหานโต นิทฺทากฺขยวิพุโทฺธ ปุริโส วิย สพฺพกิเลสนิทฺทากฺขยวิพุทฺธตฺตา พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ **เอกายนมคฺคํ คโตติ พุโทฺธ**ติ พุทฺธิยตฺถานํ คมนตฺถปริยายโต ยถา มคฺคํ คโตปิ ปุริโส คโตติ วุจฺจติ, เอวํ เอกายนมคฺคํ คตตฺตาปิ พุโทฺธติ วุจฺจตีติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธติ พุโทฺธ**ติ น ปเรหิ พุทฺธตฺตา พุโทฺธ, กินฺตุ สยเมว อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติ ฯ **อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภา พุโทฺธ**ติ พุทฺธิ พุทฺธํ โพโธติ ปริยายวจนเมตํฯ ตตฺถ ยถา นีลรตฺตคุณโยคโต ‘‘นีโล ปโฏ, รโตฺต ปโฏ’’ติ วุจฺจติ, เอวํ พุทฺธิคุณโยคโต พุโทฺธติ ญาเปตุํ วุตฺตํ โหติฯ ตโต

ปรํ **พุโทฺธติ เนตํ นาม**นฺติ เอวมาทิ อตฺถมนุคตา อยํ ปญฺญตฺตีติ โพธนตฺถํ วุตฺตนฺติ เอวรูเปน นเยน สเพฺพสํ ปทานํ พุทฺธสทฺทสฺส สาธนสมโตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อยํ พฺยญฺชนโตปิ พุทฺธวิภาวนาฯ

สรณคมนคมกวิภาวนา

อิทานิ **สรณคมนาทีสุ** หิํสตีติ สรณํ, สรณคตานํ เตเนว สรณคมเนน ภยํ สนฺตาสํ ทุกฺขํ ทุคฺคติํ ปริกฺกิเลสํ หิํสติ วิธมติ นีหรติ นิโรเธตีติ อโตฺถฯ อถ วา หิเต ปวตฺตเนน อหิตา จ นิวตฺตเนน สตฺตานํ ภยํ หิํสตีติ พุโทฺธ, ภวกนฺตารา อุตฺตรเณน อสฺสาสทาเนน จ ธโมฺม, อปฺปกานมฺปิ การานํ วิปุลผลปฏิลาภกรเณน สโงฺฆฯ ตสฺมา อิมินาปิ ปริยาเยน ตํ รตนตฺตยํ สรณํฯ ตปฺปสาทตคฺครุตาหิ วิหตวิทฺธํสิตกิเลโส ตปฺปรายณตาการปฺปวโตฺต อปรปฺปจฺจโย วา จิตฺตุปฺปาโท สรณคมนํฯ ตํสมงฺคี สโตฺต ตํ สรณํ คจฺฉติ, วุตฺตปฺปกาเรน จิตฺตุปฺปาเทน ‘‘เอส เม สรณํ, เอส เม ปรายณ’’นฺติ เอวเมตํ อุเปตีติ อโตฺถ ฯ อุเปโนฺต จ ‘‘เอเต มยํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉาม, ธมฺมญฺจ, อุปาสเก โน ภควา ธาเรตู’’ติ ตปุสฺสภลฺลิกาทโย วิย สมาทาเนน วา, ‘‘สตฺถา เม, ภเนฺต, ภควา, สาวโกหมสฺมี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) มหากสฺสปาทโย วิย สิสฺสภาวูปคมเนน วา, ‘‘เอวํ วุเตฺต พฺรหฺมายุ พฺราหฺมโณ อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา เยน ภควา เตนญฺชลิํ ปณาเมตฺวา ติกฺขตฺตุํ อุทานํ อุทาเนสิ ‘นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ นโม ตสฺส…เป.… สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๘๘) พฺรหฺมายุอาทโย วิย ตโปฺปณเตฺตน วา, กมฺมฏฺฐานานุโยคิโน วิย อตฺตสนฺนิยฺยาตเนน วา, อริยปุคฺคลา วิย สรณคมนุปกฺกิเลสสมุเจฺฉเทน วาติ อเนกปฺปการํ วิสยโต กิจฺจโต จ อุเปติฯ

อยํ สรณคมนสฺส คมกสฺส จ วิภาวนาฯ

เภทาเภทผลทีปนา

อิทานิ **‘‘เภทาเภทํ ผลญฺจาปิ, คมนียญฺจ ทีปเย’’**ติ วุตฺตานํ เภทาทีนํ อยํ ทีปนา, เอวํ สรณคตสฺส ปุคฺคลสฺส ทุวิโธ สรณคมนเภโท – สาวโชฺช จ อนวโชฺช จฯ อนวโชฺช กาลกิริยาย, สาวโชฺช อญฺญสตฺถริ วุตฺตปฺปการปฺปวตฺติยา, ตสฺมิญฺจ วุตฺตปฺปการวิปรีตปฺปวตฺติยาฯ โส ทุวิโธปิ ปุถุชฺชนานเมวฯ พุทฺธคุเณสุ อญฺญาณสํสยมิจฺฉาญาณปฺปวตฺติยา อนาทราทิปฺปวตฺติยา จ เตสํ สรณํ สํกิลิฏฺฐํ โหติฯ อริยปุคฺคลา ปน อภินฺนสรณา เจว อสํกิลิฏฺฐสรณา จ โหนฺติฯ ยถาห ‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺยา’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๗๖; ม. นิ. ๓.๑๒๘; วิภ. ๘๐๙)ฯ ปุถุชฺชนา ตุ ยาวเทว สรณเภทํ น ปาปุณนฺติ, ตาวเทว อภินฺนสรณาฯ สาวโชฺชว เนสํ สรณเภโท, สํกิเลโส จ อนิฏฺฐผลโท โหติฯ อนวโชฺช อวิปากตฺตา อผโล, อเภโท ปน ผลโต อิฏฺฐเมว ผลํ เทติฯ

ยถาห –

> ‘‘เยเกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส, น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิํ;
> ปหาย มานุสํ เทหํ, เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตี’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

ตตฺร จ เย สรณคมนุปกฺกิเลสสมุเจฺฉเทน สรณํ คตา, เต อปายํ น คมิสฺสนฺติฯ อิตเร ปน สรณคมเนน น คมิสฺสนฺตีติ เอวํ คาถาย อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ

อยํ ตาว เภทาเภทผลทีปนาฯ

คมนียทีปนา

คมนียทีปนายํ โจทโก อาห – ‘‘พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามี’’ติ เอตฺถ โย พุทฺธํ สรณํ คจฺฉติ, เอส พุทฺธํ วา คเจฺฉยฺย สรณํ วา, อุภยถาปิ จ เอกสฺส วจนํ นิรตฺถกํฯ กสฺมา? คมนกิริยาย กมฺมทฺวยาภาวโตฯ น เหตฺถ ‘‘อชํ คามํ เนตี’’ติอาทีสุ วิย ทฺวิกมฺมกตฺตํ อกฺขรจินฺตกา อิจฺฉนฺติฯ

‘‘คจฺฉเตว ปุพฺพํ ทิสํ, คจฺฉติ ปจฺฉิมํ ทิส’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๕๙; ๓.๘๗) วิย สาตฺถกเมวาติ เจ? น, พุทฺธสรณานํ สมานาธิกรณภาวสฺสานธิเปฺปตโตฯ เอเตสญฺหิ สมานาธิกรณภาเว อธิเปฺปเต ปฏิหตจิโตฺตปิ พุทฺธํ อุปสงฺกมโนฺต พุทฺธํ สรณํ คโต สิยาฯ ยญฺหิ ตํ พุโทฺธติ วิเสสิตํ สรณํ, ตเมเวส คโตติฯ ‘‘เอตํ โข สรณํ เขมํ, เอตํ สรณมุตฺตม’’นฺติ (ธ. ป. ๑๙๒) วจนโต สมานาธิกรณตฺตเมวาติ เจ? น, ตเตฺถว ตพฺภาวโตฯ ตเตฺถว หิ คาถาปเท เอตํ พุทฺธาทิรตนตฺตยํ สรณคตานํ ภยหรณตฺตสงฺขาเต สรณภาเว อพฺยภิจรณโต ‘‘เขมมุตฺตมญฺจ สรณ’’นฺติ อยํ สมานาธิกรณภาโว อธิเปฺปโต, อญฺญตฺถ ตุ คมิสมฺพเนฺธ สติ สรณคมนสฺส อปฺปสิทฺธิโต อนธิเปฺปโตติ อสาธกเมตํฯ ‘‘เอตํ สรณมาคมฺม, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติ เอตฺถ คมิสมฺพเนฺธปิ สรณคมนปสิทฺธิโต สมานาธิกรณตฺตเมวาติ เจ? น ปุเพฺพ วุตฺตโทสปฺปสงฺคโตฯ ตตฺราปิ หิ สมานาธิกรณภาเว สติ เอตํ พุทฺธธมฺมสงฺฆสรณํ ปฏิหตจิโตฺตปิ อาคมฺม สพฺพทุกฺขา ปมุเจฺจยฺยาติ เอวํ ปุเพฺพ วุตฺตโทสปฺปสโงฺค เอว สิยา, น จ โน โทเสน อตฺถิ อโตฺถติ อสาธกเมตํฯ ยถา ‘‘มมญฺหิ, อานนฺท, กลฺยาณมิตฺตํ อาคมฺม ชาติธมฺมา สตฺตา ชาติยา ปริมุจฺจนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๒๙) เอตฺถ ภควโต กลฺยาณมิตฺตสฺส อานุภาเวน ปริมุจฺจมานา สตฺตา ‘‘กลฺยาณมิตฺตํ อาคมฺม ปริมุจฺจนฺตี’’ติ วุตฺตาฯ เอวมิธาปิ พุทฺธธมฺมสงฺฆสฺส สรณสฺสานุภาเวน มุจฺจมาโน ‘‘เอตํ สรณมาคมฺม, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติ วุโตฺตติ เอวเมตฺถ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ

เอวํ สพฺพถาปิ น พุทฺธสฺส คมนียตฺตํ ยุชฺชติ, น สรณสฺส, น อุภเยสํ, อิจฺฉิตพฺพญฺจ คจฺฉามีติ นิทฺทิฎฺฐสฺส คมกสฺส คมนียํ, ตโต วตฺตพฺพา เอตฺถ ยุตฺตีติฯ วุจฺจเต –

พุโทฺธเยเวตฺถ คมนีโย, คมนาการทสฺสนตฺถํ ตุ ตํ สรณวจนํ, พุทฺธํ สรณนฺติ คจฺฉามิฯ เอส เม สรณํ, เอส เม ปรายณํ, อฆสฺส, ตาตา, หิตสฺส จ วิธาตาติ อิมินา อธิปฺปาเยน เอตํ คจฺฉามิ ภชามิ เสวามิ ปยิรุปาสามิ, เอวํ วา ชานามิ พุชฺฌามีติฯ เยสญฺหิ ธาตูนํ คติอโตฺถ พุทฺธิปิ เตสํ อโตฺถติฯ อิติ-สทฺทสฺส อปฺปโยคา อยุตฺตมิติ เจ? ตํ นฯ ตตฺถ สิยา – ยทิ เจตฺถ เอวมโตฺถ ภเวยฺย, ตโต ‘‘อนิจฺจํ รูปํ อนิจฺจํ รูปนฺติ ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๕๕, ๘๕) วิย อิติ-สโทฺท ปยุโตฺต สิยา, น จ ปยุโตฺต, ตสฺมา อยุตฺตเมตนฺติฯ ตญฺจ น, กสฺมา? ตทตฺถสมฺภวาฯ ‘‘โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ สรณํ คโต’’ติ เอวมาทีสุ (ธ. ป. ๑๙๐) วิย อิธาปิ อิติ-สทฺทสฺส อโตฺถ สมฺภวติ, น จ วิชฺชมานตฺถสมฺภวา อิติ-สทฺทา สพฺพตฺถ ปยุชฺชนฺติ, อปฺปยุตฺตสฺสาเปตฺถ ปยุตฺตสฺส วิย อิติ-สทฺทสฺส อโตฺถ วิญฺญาตโพฺพ อเญฺญสุ จ เอวํชาติเกสุ, ตสฺมา อโทโส เอว โสติฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ตีหิ สรณคมเนหิ ปพฺพชฺช’’นฺติ อาทีสุ (มหาว. ๓๔) สรณเสฺสว คมนียโต ยํ วุตฺตํ ‘‘คมนาการทสฺสนตฺถํ ตุ สรณวจน’’นฺติ, ตํ น ยุตฺตมิติ เจฯ ตํ นายุตฺตํฯ กสฺมา? ตทตฺถสมฺภวา เอวฯ ตตฺราปิ หิ ตสฺส อโตฺถ สมฺภวติ, ยโต ปุพฺพสทิสเมว อปฺปยุโตฺตปิ ปยุโตฺต วิย เวทิตโพฺพฯ อิตรถา หิ ปุเพฺพ วุตฺตโทสปฺปสโงฺค เอว สิยา, ตสฺมา ยถานุสิฎฺฐเมว คเหตพฺพํฯ

อยํ คมนียทีปนาฯ

ธมฺมสงฺฆสรณวิภาวนา

อิทานิ ยํ วุตฺตํ **“ธมฺมํ สรณมิจฺจาทิ, ทฺวเยเปส นโย มโต”**ติ เอตฺถ วุจฺจเต – ยฺวายํ ‘‘พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามี’’ติ เอตฺถ อตฺถวณฺณนานโย วุตฺโต, ‘‘ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามี’’ติ เอตสฺมิมฺปิ ปททฺวเย เอโสว เวทิตพฺโพฯ ตตฺราปิ หิ ธมฺมสงฺฆานํ อตฺถโต พฺยญฺชนโต จ วิภาวนมตฺตเมว อสทิสํ, เสสํ วุตฺตสทิสเมวฯ ยโต ยเทเวตฺถ อสทิสํ, ตํ วุจฺจเต – มคฺคผลนิพฺพานานิ ธโมฺมติ เอเกฯ ภาวิตมคฺคานํ สจฺฉิกตนิพฺพานานญฺจ อปาเยสุ อปตนภาเวน ธารณโต ปรมสฺสาสวิธานโต จ มคฺควิราคา เอว อิมสฺมึ อเตฺถ ธโมฺมติ อมฺหากํ ขนฺติ, อคฺคปฺปสาทสุตฺตเญฺจว สาธกํฯ วุตฺตเญฺจตฺถ ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา , อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ เอวมาทิ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐)ฯ

จตุพฺพิธอริยมคฺคสมงฺคีนํ จตุสามญฺญผลสมธิวาสิตขนฺธสนฺตานานญฺจ ปุคฺคลานํ สมูโห ทิฏฺฐิสีลสงฺฆาเตน สํหตตฺตา สโงฺฆฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา –

> ‘‘ตํ กิํ มญฺญสิ, อานนฺท, เย โว มยา ธมฺมา อภิญฺญา เทสิตา, เสยฺยถิทํ, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, ปสฺสสิ โน ตฺวํ, อานนฺท, อิเมสุ ธเมฺมสุ เทฺวปิ ภิกฺขู นานาวาเท’’ติ (ม. นิ. ๓.๔๓)ฯ

อยญฺหิ ปรมตฺถสโงฺฆ สรณนฺติ คมนีโยฯ สุเตฺต จ ‘‘อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณโยฺย อญฺชลิกรณีโย อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสา’’ติ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔, ๑๘๑) วุโตฺตฯ เอตํ ปน สรณํ คตสฺส อญฺญสฺมิมฺปิ ภิกฺขุสเงฺฆ วา ภิกฺขุนิสเงฺฆ วา พุทฺธปฺปมุเข วา สเงฺฆ สมฺมุติสเงฺฆ วา จตุวคฺคาทิเภเท เอกปุคฺคเลปิ วา ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิเต วนฺทนาทิกิริยาย สรณคมนํ เนว ภิชฺชติ น สํกิลิสฺสติ, อยเมตฺถ วิเสโสฯ วุตฺตาวเสสนฺตุ อิมสฺส ทุติยสฺส จ สรณคมนสฺส เภทาเภทาทิวิธานํ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อยํ ตาว ‘‘ธมฺมํ สรณมิจฺจาทิ, ทฺวเยเปส นโย มโต’’ติ เอตสฺส วณฺณนาฯ

อนุปุพฺพววตฺถานการณนิเทฺทโส

อิทานิ **อนุปุพฺพววตฺถาเน, การณญฺจ วินิทฺทิเส**ติ เอตฺถ เอเตสุ จ ตีสุ สรณวจเนสุ สพฺพสตฺตานํ อโคฺคติ กตฺวา ปฐมํ พุโทฺธ, ตปฺปภวโต ตทุปเทสิตโต จ อนนฺตรํ ธโมฺม, ตสฺส ธมฺมสฺส อาธารกโต ตทาเสวนโต จ อเนฺต สโงฺฆฯ สพฺพสตฺตานํ วา หิเต นิโยชโกติ กตฺวา ปฐมํ พุโทฺธ, ตปฺปภวโต สพฺพสตฺตหิตตฺตา อนนฺตรํ ธโมฺม, หิตาธิคมาย ปฏิปโนฺน อธิคตหิโต จาติ กตฺวา อเนฺต สโงฺฆ สรณภาเวน ววตฺถเปตฺวา ปกาสิโตติ เอวํ อนุปุพฺพววตฺถาเน การณญฺจ วินิทฺทิเสฯ

อุปมาปกาสนา

อิทานิ ยมฺปิ วุตฺตํ **“สรณตฺตยเมตญฺจ, อุปมาหิ ปกาสเย”**ติ , ตมฺปิ วุจฺจเต – เอตฺถ ปน ปุณฺณจโนฺท วิย พุโทฺธ, จนฺทกิรณนิกโร วิย เตน เทสิโต ธโมฺม, ปุณฺณจนฺทกิรณสมุปฺปาทิตปีณิโต โลโก วิย สโงฺฆฯ พาลสูริโย วิย พุโทฺธ, ตสฺส รสฺมิชาลมิว วุตฺตปฺปกาโร ธโมฺม, เตน วิหตนฺธกาโร โลโก วิย สโงฺฆฯ วนทาหกปุริโส วิย พุโทฺธ, วนทหนคฺคิ วิย กิเลสวนทห

โน ธโมฺม, ทฑฺฒวนตฺตา เขตฺตภูโต วิย ภูมิภาโค ทฑฺฒกิเลสตฺตา ปุญฺญเกฺขตฺตภูโต สโงฺฆฯ มหาเมโฆ วิย พุโทฺธ, สลิลวุฏฺฐิ วิย ธโมฺม, วุฏฺฐินิปาตูปสมิตเรณุ วิย ชนปโท อุปสมิตกิเลสเรณุ สโงฺฆฯ สุสารถิ วิย พุโทฺธ, อสฺสาชานียวินยูปาโย วิย ธโมฺม, สุวินีตสฺสาชานียสมูโห วิย สโงฺฆฯ สพฺพทิฏฺฐิสลฺลุทฺธรณโต สลฺลกโตฺต วิย พุโทฺธ, สลฺลุทฺธรณูปาโย วิย ธโมฺม, สมุทฺธฏสโลฺล วิย ชโน สมุทฺธฏทิฏฺฐิสโลฺล สโงฺฆฯ โมหปฏลสมุปฺปาฏนโต วา สาลากิโย วิย พุโทฺธ, ปฏลสมุปฺปาฏนุปาโย วิย ธโมฺม, สมุปฺปาฏิตปฏโล วิปฺปสนฺนโลจโน วิย ชโน สมุปฺปาฏิตโมหปฏโล วิปฺปสนฺนญาณโลจโน สโงฺฆฯ สานุสยกิเลสพฺยาธิหรณสมตฺถตาย วา กุสโล เวโชฺช วิย พุโทฺธ, สมฺมา ปยุตฺตเภสชฺชมิว ธโมฺม, เภสชฺชปโยเคน สมุปสนฺตพฺยาธิ วิย ชนสมุทาโย สมุปสนฺตกิเลสพฺยาธานุสโย สโงฺฆฯ

อถ วา สุเทสโก วิย พุโทฺธ, สุมโคฺค วิย เขมนฺตภูมิ วิย จ ธโมฺม, มคฺคปฺปฏิปโนฺน เขมนฺตภูมิปฺปโตฺต วิย สโงฺฆฯ สุนาวิโก วิย พุโทฺธ, นาวา วิย ธโมฺม, ปารปฺปโตฺต สมฺปตฺติโก วิย ชโน สโงฺฆฯ หิมวา วิย พุโทฺธ, ตปฺปภโวสธมิว ธโมฺม, โอสธูปโภเคน นิรามโย วิย ชโน สโงฺฆฯ ธนโท วิย พุโทฺธ, ธนํ วิย ธโมฺม, ยถาธิปฺปายํ ลทฺธธโน วิย ชโน สมฺมาลทฺธอริยธโน สโงฺฆฯ นิธิทสฺสนโก วิย พุโทฺธ, นิธิ วิย ธโมฺม, นิธิปฺปโตฺต วิย ชโน สโงฺฆฯ

อปิจ อภยโท วิย วีรปุริโส พุโทฺธ, อภยมิว ธโมฺม, สมฺปตฺตาภโย วิย ชโน อจฺจนฺตสพฺพภโย สโงฺฆฯ อสฺสาสโก วิย พุโทฺธ, อสฺสาโส วิย ธโมฺม, อสฺสตฺถชโน วิย สโงฺฆฯ สุมิโตฺต วิย พุโทฺธ, หิตูปเทโส วิย ธโมฺม, หิตูปโยเคน ปตฺตสทโตฺถ วิย ชโน สโงฺฆฯ ธนากโร วิย พุโทฺธ, ธนสาโร วิย ธโมฺม, ธนสารูปโภโค วิย ชโน สโงฺฆฯ ราชกุมารนฺหาปโก วิย พุโทฺธ, สีสนฺหานสลิลํ วิย ธโมฺม, สุนฺหาตราชกุมารวโคฺค วิย สทฺธมฺมสลิลสุนฺหาโต สโงฺฆฯ อลงฺการการโก วิย พุโทฺธ, อลงฺกาโร วิย ธโมฺม, อลงฺกตราชปุตฺตคโณ วิย สทฺธมฺมาลงฺกโต สโงฺฆฯ จนฺทนรุโกฺข วิย พุโทฺธ, ตปฺปภวคโนฺธ วิย ธโมฺม, จนฺทนุปโภเคน สนฺตปริฬาโห วิย ชโน สทฺธมฺมูปโภเคน สนฺตปริฬาโห สโงฺฆฯ ทายชฺชสมฺปทานโก วิย ปิตา พุโทฺธ, ทายชฺชํ วิย ธโมฺม, ทายชฺชหโร ปุตฺตวโคฺค วิย สทฺธมฺมทายชฺชหโร สโงฺฆฯ วิกสิตปทุมํ วิย พุโทฺธ, ตปฺปภวมธุ วิย ธโมฺม, ตทุปโภคีภมรคโณ วิย สโงฺฆฯ เอวํ สรณตฺตยเมตญฺจ, อุปมาหิ ปกาสเยฯ

เอตฺตาวตา จ ยา ปุเพฺพ “**เกน กตฺถ กทา กสฺมา, ภาสิตํ สรณตฺตย**”นฺติอาทีหิ จตูหิ คาถาหิ อตฺถวณฺณนาย มาติกา นิกฺขิตฺตา, สา อตฺถโต ปกาสิตา โหตีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทกปาฐ-อฏฺฐกถาย

สรณตฺตยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สิกฺขาปทวณฺณนา

สิกฺขาปทปาฐมาติกา

เอวํ สรณคมเนหิ สาสโนตารํ ทเสฺสตฺวา สาสนํ โอติเณฺณน อุปาสเกน วา ปพฺพชิเตน วา เยสุ สิกฺขาปเทสุ ปฐมํ สิกฺขิตพฺพํ, ตานิ ทเสฺสตุํ นิกฺขิตฺตสฺส สิกฺขาปทปาฐสฺส อิทานิ วณฺณนตฺถํ อยํ มาติกา –

‘‘เยน ยตฺถ ยทา ยสฺมา, วุตฺตาเนตานิ ตํ นยํ;
วตฺวา กตฺวา ววตฺถานํ, สาธารณวิเสสโตฯ

‘‘ปกติยา จ ยํ วชฺชํ, วชฺชํ ปณฺณตฺติยา จ ยํ;
ววตฺถเปตฺวา ตํ กตฺวา, ปทานํ พฺยญฺชนตฺถโตฯ

‘‘สาธารณานํ สเพฺพสํ, สาธารณวิภาวนํ;
อถ ปญฺจสุ ปุเพฺพสุ, วิเสสตฺถปฺปกาสโตฯ

‘‘ปาณาติปาตปภุติ-เหกตานานตาทิโต;
อารมฺมณาทานเภทา, มหาสาวชฺชโต ตถาฯ

‘‘ปโยคงฺคสมุฎฺฐานา, เวทนามูลกมฺมโต;
วิรมโต จ ผลโต, วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘‘โยเชตพฺพํ ตโต ยุตฺตํ, ปจฺฉิเมสฺวปิ ปญฺจสุ;
อาเวณิกญฺจ วตฺตพฺพํ, เญยฺยา หีนาทิตาปิ จา’’ติฯ

ตตฺถ เอตานิ ปาณาติปาตาเวรมณีติอาทีนิ ทส สิกฺขาปทานิ ภควตา เอว วุตฺตานิ, น สาวกาทีหิฯ ตานิ จ สาวตฺถิยํ วุตฺตานิ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม อายสฺมนฺตํ ราหุลํ ปพฺพาเชตฺวา กปิลวตฺถุโต สาวตฺถิํ อนุปฺปเตฺตน สามเณรานํ สิกฺขาปทววตฺถาปนตฺถํฯ วุตฺตํ เหตํ –

> ‘‘อถ โข ภควา กปิลวตฺถุสฺมิํ ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา เยน สาวตฺถิ เตน จาริกํ ปกฺกามิฯ อนุปุเพฺพน จาริกํ จรมาโน เยน สาวตฺถิ ตทวสริฯ ตตฺร สุทํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเมฯ เตน โข ปน สมเยน …เป.… อถ โข สามเณรานํ เอตทโหสิ – ‘กติ นุ โข อมฺหากํ สิกฺขาปทานิ, กตฺถ จ อเมฺหหิ สิกฺขิตพฺพ’’’นฺติฯ ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสุํ – ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, สามเณรานํ ทส สิกฺขาปทานิ, เตสุ จ สามเณเรหิ สิกฺขิตุํ , ปาณาติปาตาเวรมณี…เป.… ชาตรูปรชตปฎิคฺคหณา เวรมณี’’ติ (มหาว. ๑๐๕)ฯ

ตาเนตานิ ‘‘สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๙๓; ม. นิ. ๒.๒๔; วิภ. ๕๐๘) สุตฺตานุสาเรน สรณคมเนสุ จ ทสฺสิตปาฐานุสาเรน ‘‘ปาณาติปาตา เวรมณิสิกฺขาปทํ สมาทิยามี’’ติ เอวํ วาจนามคฺคํ อาโรปิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ เอวํ ตาว ‘‘เยน ยตฺถ ยทา ยสฺมา, วุตฺตาเนตานิ ตํ นยํ วตฺวา’’ติ โส นโย ทฎฺฐโพฺพฯ

สาธารณวิเสสวตฺถานํ

เอตฺถ จ อาทิโต เทฺว จตฺตฺถปญฺจมานิ อุปาสกานํ สามเณรานญฺจ สาธารณานิ นิจฺจสีลวเสนฯ อุโปสถสีลวเสน ปน อุปาสกานํ สตฺตมฏฺฐมํ เจกํ องฺคํ กตฺวา สพฺพปจฺฉิมวชฺชานิ สพฺพานิปิ สามเณเรหิ สาธารณานิ, ปจฺฉิมํ ปน สามเณรานเมว วิเสสภูตนฺติ เอวํ สาธารณวิเสสโต วตฺถานํ กาตพฺพํฯ ปุริมานิ เจตฺถ ปญฺจ เอกนฺตอกุสลจิตฺตสมุฏฺฐานตฺตา ปาณาติปาตาทีนํ ปกติวชฺชโต เวรมณิยา, เสสานิ ปณฺณตฺติวชฺชโตติ เอวํ ปกติยา จ ยํ วชฺชํ, วชฺชํ ปณฺณตฺติยา จ ยํ, ตํ วตฺถเปตพฺพํฯ

สาธารณวิภาวนา

ยสฺมา เจตฺถ ‘‘เวรมณิสิกฺขาปทํ สมาทิยามี’’ติ เอตานิ สพฺพสาธารณานิ ปทานิ, ตสฺมา เอเตสํ ปทานํ พฺยญฺชนโต จ อตฺถโต จ อยํ สาธารณวิภาวนา เวทิตพฺพา –

ตตฺถ **พฺยญฺชนโต** ตาว เวรํ มณตีติ เวรมณี, เวรํ ปชหติ, วิโนเทติ, พฺยนฺตีกโรติ, อนภาวํ คเมตีติ อโตฺถฯ วิรมติ วา เอตาย กรณภูตาย เวรมฺหา ปุคฺคโลติ, วิการสฺส เวการํ กตฺวา เวรมณีฯ เตเนว เจตฺถ ‘‘เวรมณิสิกฺขาปทํ วิรมณิสิกฺขาปท’’นฺติ ทุวิธา สชฺฌายํ กโรนฺติฯ สิกฺขิตพฺพาติ สิกฺขา, ปชฺชเต อเนนาติ ปทํฯ สิกฺขาย ปทํ สิกฺขาปทํ, สิกฺขาย อธิคมูปาโยติ อโตฺถฯ อถ วา มูลํ นิสฺสโย ปติฏฺฐาติ วุตฺตํ โหติฯ เวรมณี เอว สิกฺขาปทํ เวรมณิสิกฺขาปทํ, วิรมณิสิกฺขาปทํ วา ทุติเยน นเยนฯ สมฺมา อาทิยามิ สมาทิยามิ, อวีติกฺกมนาธิปฺปาเยน อขณฺฑการิตาย อจฺฉิทฺทการิตาย อสพลการิตาย จ อาทิยามีติ วุตฺตํ โหติฯ

อตฺถโต ปน เวรมณีติ กามาวจรกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตา วิรติ, สา ปาณาติปาตา วิรมนฺตสฺส ‘‘ยา ตสฺมิํ สมเย ปาณาติปาตา อารติ วิรติ ปฏิวิรติ เวรมณี อกิริยา อกรณํ อนชฺฌาปตฺติ เวลาอนติกฺกโม เสตุฆาโต’’ติ เอวมาทินา (วิภ. ๗๐๔) นเยน วิภงฺเค วุตฺตาฯ กามญฺจสา เวรมณีนาม โลกุตฺตราปิ อตฺถิ, อิธ ปน สมาทิยามีติ วุตฺตตฺตา สมาทานวเสน ปวตฺตารหา, ตสฺมา สาน โหตีติ กามาวจรกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตา วิรตีติ วุตฺตาฯ

สิกฺขาติ ติโสฺส สิกฺขา อธิสีลสิกฺขา, อธิจิตฺตสิกฺขา, อธิปญฺญาสิกฺขาติฯ อิมสฺมิํ ปนเตฺถ สมฺปตฺตวิรติสีลํ โลกิกา วิปสฺสนา รูปารูปฌานานิ อริยมโคฺค จ สิกฺขาติ อธิเปฺปตาฯ ยถาห –

> ‘‘กตเม ธมฺมา สิกฺขา? ยสฺมิํ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ…เป.… ตสฺมิํ สมเย ผโสฺส โหติ…เป.… อวิเกฺขโป โหติ, อิเม ธมฺมา สิกฺขาฯ
>
> ‘‘กตเม ธมฺมา สิกฺขา? ยสฺมิํ สมเย รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ…เป.… ปฐมํ ฌานํ…เป.… ปญฺจมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ…เป.… อวิเกฺขโป โหติ, อิเม ธมฺมา สิกฺขาฯ
>
> ‘‘กตเม ธมฺมา สิกฺขา? ยสฺมิํ สมเย อรูปปตฺติยา…เป.… เนวสญฺญานาสญฺญายตนสหคตํ…เป.… อวิเกฺขโป โหติ, อิเม ธมฺมา สิกฺขาฯ
>
> ‘‘กตเม ธมฺมา สิกฺขา? ยสฺมิํ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ…เป.… อวิเกฺขโป โหติ, อิเม ธมฺมา สิกฺขา’’ติ (วิภ. ๗๑๒-๗๑๓)ฯ

เอตาสุ สิกฺขาสุ ยาย กายจิ สิกฺขาย ปทํ อธิคมูปาโย, อถ วา มูลํ นิสฺสโย ปติฏฺฐาติ สิกฺขาปทํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย สตฺต โพชฺฌงฺเค ภาเวโนฺต พหุลีกโรโนฺต’’ติ เอวมาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๘๒)ฯ เอวเมตฺถ สาธารณานํ ปทานํ สาธารณา พฺยญฺชนโต อตฺถโต จ วิภาวนา กาตพฺพาฯ

ปฺริมปญฺจสิกฺขาปทวณฺณนา

อิทานิ ยํ วุตฺตํ – **‘‘อถ ปญฺจสุ ปุเพฺพสุ, วิเสสตฺถปฺปกาสโต…เป…. วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโย**’’ติ , ตเตฺถตํ วุจฺจติ – **ปาณาติปาโต**ติ เอตฺถ ตาว **ปาโณ**ติ ชีวิตินฺทฺริยปฺปฏิพทฺธา ขนฺธสนฺตติ, ตํ วา อุปาทาย ปญฺญโตฺต สโตฺตฯ ตสฺมิํ ปน ปาเณ ปาณสญฺญิโน ตสฺส ปาณสฺส ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา กายวจีทฺวารานํ อญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา วธกเจตนา ปาณาติปาโตฯ **อทินฺนาทาน**นฺติ เอตฺถ อทินฺนนฺติ ปรปริคฺคหิตํ, ยตฺถ ปโร ยถากามการิตํ อาปชฺชโนฺต อทณฺฑารโห อนุปวโชฺช จ โหติ, ตสฺมิํ ปรปริคฺคหิเต ปรปริคฺคหิตสญฺญิโน ตทาทายกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา กายวจีทฺวารานํ อญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา เอว เถยฺยเจตนา อทินฺนาทานํฯ **อพฺรหฺมจริย**นฺติ อเสฏฺฐจริยํ, ทฺวยํทฺวยสมาปตฺติเมถุนปฺปฏิเสวนา กายทฺวารปฺปวตฺตา อสทฺธมฺมปฺปฏิเสวนฏฺฐานวีติกฺกมเจตนา อพฺรหฺมจริยํ ฯ **มุสาวาโท**ติ เอตฺถ **มุสา**ติ วิสํวาทนปุเรกฺขารสฺส อตฺถภญฺชนโก วจีปโยโค กายปโยโค วา, วิสํวาทนาธิปฺปาเยน ปนสฺส ปรวิสํวาทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา กายวจีทฺวารานเมว อญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา มิจฺฉาเจตนา มุสาวาโทฯ **สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐาน**นฺติ เอตฺถ ปน **สุรา**ติ ปญฺจ สุรา – ปิฏฺฐสุรา, ปูวสุรา, โอทนสุรา, กิณฺณปกฺขิตฺตา, สมฺภารสํยุตฺตา จาติฯ **เมรย**มฺปิ ปุปฺผาสโว, ผลาสโว, คุฬาสโว, มธฺวาสโว, สมฺภารสํยุโตฺต จาติ ปญฺจวิธํฯ **มชฺช**นฺติ ตทุภยเมว มทนิยเฏฺฐน มชฺชํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ อตฺถิ มทนิยํ, เยน ปีเตน มโตฺต โหติ ปมโตฺต, อิทํ วุจฺจติ มชฺชํฯ **ปมาทฏฺฐาน**นฺติ ยาย เจตนาย ตํ ปิวติ อโชฺฌหรติ, สา เจตนา มทปฺปมาทเหตุโต ปมาทฏฺฐานนฺติ วุจฺจติ, ยโต อโชฺฌหรณาธิปฺปาเยน กายทฺวารปฺปวตฺตา สุราเมรยมชฺชานํ อโชฺฌหรณเจตนา ‘‘สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐาน’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ เอวํ ตาเวตฺถ ปาณาติปาตปฺปภุตีหิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอกตานานตาทิวินิจฺฉยํ

เอกตานานตาทิโตติ เอตฺถ อาห – กิํ ปน วชฺฌวธกปฺปโยคเจตนาทีนํ เอกตาย ปาณาติปาตสฺส อญฺญสฺส วา อทินฺนาทานาทิโน เอกตฺตํ, นานตาย นานตฺตํ โหติ, อุทาหุ โนติฯ กสฺมา ปเนตํ วุจฺจติ? ยทิ ตาว เอกตาย เอกตฺตํ, อถ ยทา เอกํ วชฺฌํ พหู วธกา วเธนฺติ, เอโก วา วธโก พหุเก วเชฺฌ วเธติ, เอเกน วา สาหตฺถิกาทินา ปโยเคน พหู วชฺฌา วธียนฺติ, เอกา วา เจตนา พหูนํ วชฺฌานํ ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกปโยคํ สมุฏฺฐาเปติ, ตทา เอเกน ปาณาติปาเตน ภวิตพฺพํฯ ยทิ ปน นานตาย นานตฺตํฯ อถ ยทา เอโก วธโก เอกสฺสตฺถาย เอกํ ปโยคํ กโรโนฺต พหู วเชฺฌ วเธติ, พหู วา วธกา เทวทตฺตยญฺญทตฺตโสมทตฺตาทีนํ พหูนมตฺถาย พหู ปโยเค กโรนฺตา เอกเมว เทวทตฺตํ ยญฺญทตฺตํ โสมทตฺตํ วา วเธนฺติ, พหูหิ วา สาหตฺถิกาทีหิ ปโยเคหิ เอโก วโชฺฌ วธียติฯ พหู วา เจตนา เอกเสฺสว วชฺฌสฺส ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกปโยคํ สมุฏฺฐาเปนฺติ, ตทา พหูหิ ปาณาติปาเตหิ ภวิตพฺพํฯ อุภยมฺปิ เจตมยุตฺตํฯ อถ เนว เอเตสํ วชฺฌาทีนํ เอกตาย เอกตฺตํ, นานตาย นานตฺตํ, อญฺญเถว ตุ เอกตฺตํ นานตฺตญฺจ โหติ, ตํ วตฺตพฺพํ ปาณาติปาตสฺส, เอวํ เสสานมฺปีติฯ

วุจฺจเต – ตตฺถ ตาว ปาณาติปาตสฺส น วชฺฌวธกาทีนํ ปเจฺจกเมกตาย เอกตา, นานตาย นานตา, กินฺตุ วชฺฌวธกาทีนํ ยุคนนฺธเมกตาย เอกตา, ทฺวินฺนมฺปิ ตุ เตสํ, ตโต อญฺญตรสฺส วา นานตาย นานตาฯ ตถา หิ พหูสุ วธเกสุ พหูหิ สรเกฺขปาทีหิ เอเกน วา โอปาตขณนาทินา ปโยเคน พหู วเชฺฌ วเธเนฺตสุปิ พหู ปาณาติปาตา โหนฺติฯ เอกสฺมึ วธเก เอเกน, พหูหิ วา ปโยเคหิ ตปฺปโยคสมุฏฺฐาปิกาย จ เอกาย, พหูหิ วา เจตนาหิ พหู วเชฺฌ วเธเนฺตปิ พหู ปาณาติปาตา โหนฺติ, พหูสุ จ วธเกสุ ยถาวุตฺตปฺปกาเรหิ พหูหิ, เอเกน วา ปโยเคน เอกํ วชฺฌํ วเธเนฺตสุปิ พหู ปาณาติปาตา โหนฺติฯ เอส นโย อทินฺนาทานาทีสุปีติฯ เอวเมตฺถ เอกตานานตาทิโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

อารมฺมณโตติ ปาณาติปาโต เจตฺถ ชีวิตินฺทฺริยารมฺมโณฯ อทินฺนาทานอพฺรหฺมจริยสุราเมรยมชฺชปมาทฎฺฐานานิ รูปธเมฺมสุ รูปายตนาทิอญฺญตรสงฺขารารมฺมณานิฯ มุสาวาโท ยสฺส มุสา ภณติ, ตมารพฺภิตฺวา ปวตฺตนโต สตฺตารมฺมโณฯ อพฺรหฺมจริยมฺปิ สตฺตารมฺมณนฺติ เอเกฯ อทินฺนาทานญฺจ ยทา สโตฺต หริตโพฺพ โหติ, ตทา สตฺตารมฺมณนฺติฯ อปิ เจตฺถ สงฺขารวเสเนว สตฺตารมฺมณํ, น ปณฺณตฺติวเสนาติฯ เอวเมตฺถ อารมฺมณโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

อาทานโตติ ปาณาติปาตาเวรมณิสิกฺขาปทาทีนิ เจตานิ สามเณเรน ภิกฺขุสนฺติเก สมาทินฺนาเนว สมาทินฺนานิ โหนฺติ, อุปาสเกน ปน อตฺตนา สมาทิยเนฺตนาปิ สมาทินฺนานิ โหนฺติ, ปรสฺส สนฺติเก สมาทิยเนฺตนาปิฯ เอกชฺฌํ สมาทินฺนานิปิ สมาทินฺนานิ โหนฺติ, ปเจฺจกํ สมาทินฺนานิปิฯ กินฺตุ นานํ เอกชฺฌํ สมาทิยโต เอกาเยว วิรติ, เอกาว เจตนา โหติ, กิจฺจวเสน ปเนตาสํ ปญฺจวิธตฺตํ วิญฺญายติฯ ปเจฺจกํ สมาทิยโต ปน ปเญฺจว วิรติโย, ปญฺจ จ เจตนา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เอวเมตฺถ อาทานโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เภทโตติ สามเณรานเญฺจตฺถ เอกสฺมึ ภิเนฺน สพฺพานิปิ ภินฺนานิ โหนฺติฯ ปาราชิกฎฺฐานิยานิ หิ ตานิ เตสํ, ยํ ตํ วีติกฺกนฺตํ โหติ, เตเนว กมฺมพโทฺธฯ คหฎฺฐานํ ปน เอกสฺมึ ภิเนฺน เอกเมว ภินฺนํ โหติ, ยโต เตสํ ตํสมาทาเนเนว ปุน ปญฺจงฺคิกตฺตํ สีลสฺส สมฺปชฺชติฯ อปเร ปนาหุ – ‘‘วิสุํ วิสุํ สมาทิเนฺนสุ เอกสฺมึ ภิเนฺน เอกเมว ภินฺนํ โหติ, ‘ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ สีลํ สมาทิยามี’ติ เอวํ ปน เอกโต สมาทิเนฺนสุ เอกสฺมึ ภิเนฺน เสสานิปิ สพฺพานิ ภินฺนานิ โหนฺติฯ กสฺมา? สมาทินฺนสฺส อภินฺนตฺตา, ยํ ตํ วีติกฺกนฺตํ, เตเนว กมฺมพโทฺธ’’ติฯ เอวเมตฺถ เภทโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

มหาสาวชฺชโตติ คุณวิรหิเตสุ ติรจฺฉานคตาทีสุ ปาเณสุ ขุทฺทเก ปาเณ ปาณาติปาโต อปฺปสาวโชฺช, มหาสรีเร มหาสาวโชฺชฯ กสฺมา? ปโยคมหนฺตตายฯ ปโยคสมเตฺตปิ วตฺถุมหนฺตตายฯ คุณวเนฺตสุ ปน มนุสฺสาทีสุ อปฺปคุเณ ปาณาติปาโต อปฺปสาวโชฺช, มหาคุเณ มหาสาวโชฺช ฯ สรีรคุณานนฺตุ สมภาเว สติ กิเลสานํ อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวชฺชตา, ติพฺพตาย มหาสาวชฺชตา จ เวทิตพฺพาฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ อปิ เจตฺถ สุราเมรยมชฺชปมาทฎฺฐานเมว มหาสาวชฺชํ, น ตถา ปาณาติปาตาทโยฯ กสฺมา? มนุสฺสภูตสฺสาปิ อุมฺมตฺตกภาวสํวตฺตเนน อริยธมฺมนฺตรายกรณโตติฯ เอวเมตฺถ มหาสาวชฺชโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ปโยคโตติ เอตฺถ จ ปาณาติปาตสฺส สาหตฺถิโก, อาณตฺติโก, นิสฺสคฺคิโย, ถาวโร, วิชฺชามโย, อิทฺธิมโยติ ฉปฺปโยคาฯ ตตฺถ กาเยน วา กายปฺปฎิพเทฺธน วา ปหรณํ สาหตฺถิโก ปโยโค, โส อุทฺทิสฺสานุทฺทิสฺสเภทโต ทฺวิโธ โหติฯ ตตฺถ อุทฺทิสฺสเก ยํ อุทฺทิสฺส ปหรติ, ตเสฺสว มรเณน กมฺมุนา พชฺฌติฯ ‘‘โย โกจิ มรตู’’ติ เอวํ อนุทฺทิสฺสเก ปหารปจฺจยา ยสฺส กสฺส

จิ มรเณนฯ อุภยถาปิ จ ปหริตมเตฺต วา มรตุ, ปจฺฉา วา เตเนว โรเคน, ปหริตกฺขเณ เอว กมฺมุนา พชฺฌติฯ มรณาธิปฺปาเยน จ ปหารํ ทตฺวา เตน อมตสฺส ปุน อเญฺญน จิเตฺตน ปหาเร ทิเนฺน ปจฺฉาปิ ยทิ ปฐมปหาเรเนว มรติ, ตทา เอว กมฺมุนา พโทฺธ โหติฯ อถ ทุติยปหาเรน, นตฺถิ ปาณาติปาโตฯ อุภเยหิ มเตปิ ปฐมปหาเรเนว กมฺมุนา พโทฺธ, อุภเยหิปิ อมเต เนวตฺถิ ปาณาติปาโตฯ เอส นโย พหุเกหิปิ เอกสฺส ปหาเร ทิเนฺนฯ ตตฺราปิ หิ ยสฺส ปหาเรน มรติ, ตเสฺสว กมฺมพโทฺธ โหติฯ

อธิฏฺฐหิตฺวา ปน อาณาปนํ อาณตฺติโก ปโยโคฯ ตตฺถปิ สาหตฺถิเก ปโยเค วุตฺตนเยเนว กมฺมพโทฺธ อนุสฺสริตโพฺพฯ ฉพฺพิโธ เจตฺถ นิยโม เวทิตโพฺพ –

> ‘‘วตฺถุ กาโล จ โอกาโส, อาวุธํ อิริยาปโถ;
> กิริยาวิเสโสติ อิเม, ฉ อาณตฺตินิยามกา’’ติฯ (ปาจิ. อฎฺฐ. ๒.๑๗๔);

ตตฺถ **วตฺถู**ติ มาเรตโพฺพ ปาโณฯ **กาโล**ติ ปุพฺพณฺหสายนฺหาทิกาโล จ, โยพฺพนถาวริยาทิกาโล จฯ **โอกาโส**ติ คาโม วา นิคโม วา วนํ วา รจฺฉา วา สิงฺฆาฎกํ วาติ เอวมาทิฯ **อาวุธ**นฺติ อสิ วา อุสุ วา สตฺติ วาติ เอวมาทิฯ **อิริยาปโถ**ติ มาเรตพฺพสฺส มารกสฺส จ ฐานํ วา นิสชฺชา วาติ เอวมาทิฯ

กิริยาวิเสโสติ วิชฺฌนํ วา เฉทนํ วา เภทนํ วา สงฺขมุณฺฑิกํ วาติ เอวมาทิฯ ยทิ หิ วตฺถุํ วิสํวาเทตฺวา ‘‘ยํ มาเรหี’’ติ อาณโตฺต, ตโต อญฺญํ มาเรติ, อาณาปกสฺส นตฺถิ กมฺมพโทฺธฯ อถ วตฺถุํ อวิสํวาเทตฺวา มาเรติ, อาณาปกสฺส อาณตฺติกฺขเณ อาณตฺตสฺส มารณกฺขเณติ อุภเยสมฺปิ กมฺมพโทฺธฯ เอส นโย กาลาทีสุปิฯ

มารณตฺถนฺตุ กาเยน วา กายปฺปฎิพเทฺธน วา ปหรณนิสฺสชฺชนํ นิสฺสคฺคิโย ปโยโคฯ โสปิ อุทฺทิสฺสานุทฺทิสฺสเภทโต ทุวิโธ เอว, กมฺมพโทฺธ เจตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

มารณตฺถเมว โอปาตขณนํ, อปเสฺสนอุปนิกฺขิปนํ, เภสชฺชวิสยนฺตาทิปฺปโยชนํ วา ถาวโร ปโยโคฯ โสปิ อุทฺทิสฺสานุทฺทิสฺสเภทโต ทุวิโธ, ยโต ตตฺถปิ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว กมฺมพโทฺธ เวทิตโพฺพฯ อยนฺตุ วิเสโส – มูลเฎฺฐน โอปาตาทีสุ ปเรสํ มูเลน วา มุธา วา ทิเนฺนสุปิ ยทิ ตปฺปจฺจยา โกจิ มรติ, มูลฎฺฐเสฺสว กมฺมพโทฺธฯ ยทิปิ จ เตน อเญฺญน วา ตตฺถ โอปาเต วินาเสตฺวา ภูมิสเม กเตปิ ปํสุโธวกา วา ปํสุํ คณฺหนฺตา, มูลขณกา วา มูลานิ ขณนฺตา อาวาฏํ กโรนฺติ , เทเว วา วสฺสเนฺต กทฺทโม ชายติ, ตตฺถ จ โกจิ โอตริตฺวา วา ลคฺคิตฺวา วา มรติ, มูลฎฺฐเสฺสว กมฺมพโทฺธฯ ยทิ ปน เยน ลทฺธํ, โส อโญฺญ วา ตํ วิตฺถฏตรํ คมฺภีรตรํ วา กโรติ, ตปฺปจฺจยาว โกจิ มรติ, อุภเยสมฺปิ กมฺมพโทฺธฯ ยถา ตุ มูลานิ มูเลหิ สํสนฺทนฺติ, ตถา ตตฺรถเล กเต มุจฺจติฯ เอวํ อปเสฺสนาทีสุปิ ยาว เตสํ ปวตฺติ, ตาว ยถาสมฺภวํ กมฺมพโทฺธ เวทิตโพฺพฯ

มารณตฺถํ ปน วิชฺชาปริชปฺปนํ วิชฺชามโย ปโยโคฯ ทาฐาวุธาทีนํ ทาฐาโกฎนาทิมิว มารณตฺถํ กมฺมวิปากชิทฺธิวิการกรณํ อิทฺธิมโย ปโยโคติฯ อทินฺนาทานสฺส ตุ เถยฺยปสยฺหปฎิจฺฉนฺนปริกปฺปกุสาวหารวสปฺปวตฺตา สาหตฺถิกาณตฺติกาทโย ปโยคา, เตสมฺปิ วุตฺตานุสาเรเนว ปเภโท เวทิตโพฺพฯ อพฺรหฺมจริยาทีนํ ติณฺณมฺปิ สาหตฺถิโก เอว ปโยโค ลพฺภตีติฯ เอวเมตฺถ ปโยคโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

องฺคโตติ เอตฺถ จ ปาณาติปาตสฺส ปญฺจ องฺคานิ ภวนฺติ – ปาโณ จ โหติ, ปาณสญฺญี จ, วธกจิตฺตญฺจ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ, วายมติ, เตน จ มรตีติฯ อทินฺนาทานสฺสาปิ ปญฺจเว – ปรปริคฺคหิตญฺจ โหติ, ปรปริคฺคหิตสญฺญี จ, เถยฺยจิตฺตญฺจ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ, วายมติ, เตน จ อาทาตพฺพํ อาทานํ คจฺฉตีติฯ อพฺรหฺมจริยสฺส ปน จตฺตาริ องฺคานิ ภวนฺติ – อชฺฌาจริยวตฺถุ จ โหติ, ตตฺถ จ เสวนจิตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ, เสวนปจฺจยา ปโยคญฺจ สมาปชฺชติ, สาทิยติ จาติ, ตถา ปเรสํ ทฺวินฺนมฺปิฯ ตตฺถ มุสาวาทสฺส ตาว มุสา จ โหติ ตํ วตฺถุ, วิสํวาทนจิตฺตญฺจ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ, ตชฺโช จ วายาโม, ปรวิสํวาทนญฺจ วิญฺญาปยมานา วิญฺญตฺตีติ ปวตฺตตีติ จตฺตาริ องฺคานิ เวทิตพฺพานิฯ สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานสฺส ปน สุราทีนญฺจ อญฺญตรํ โหติ มทนียปาตุกมฺยตาจิตฺตญฺจ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ, ตชฺชญฺจ วายามํ อาปชฺชติ, ปีเต จ ปวิสตีติ อิมานิ จตฺตาริ องฺคานีติฯ เอวเมตฺถ องฺคโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

สมุฏฺฐานโตติ ปาณาติปาตอทินฺนาทานมุสาวาทา เจตฺถ กายจิตฺตโต, วาจาจิตฺตโต, กายวาจาจิตฺตโต จาติ ติสมุฏฺฐานา โหนฺติฯ อพฺรหฺมจริยํ กายจิตฺตวเสน เอกสมุฏฺฐานเมวฯ สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานํ กายโต จ, กายจิตฺตโต จาติ ทฺวิสมุฏฺฐานนฺติฯ เอวเมตฺถ สมุฏฺฐานโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

เวทนาโตติ เอตฺถ จ ปาณาติปาโต ทุกฺขเวทนาสมฺปยุตฺโตวฯ อทินฺนาทานํ ตีสุ เวทนาสุ อญฺญตรเวทนาสมฺปยุตฺตํ, ตถา มุสาวาโทฯ อิตรานิ เทฺว สุขาย วา อทุกฺขมสุขาย วา เวทนาย สมฺปยุตฺตานีติฯ เอวเมตฺถ เวทนาโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

มูลโตติ ปาณาติปาโต เจตฺถ โทสโมหมูโลฯ อทินฺนาทานมุสาวาทา โลภโมหมูลา วา โทสโมหมูลา วาฯ อิตรานิ เทฺว โลภโมหมูลานีติฯ เอวเมตฺถ มูลโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

กมฺมโตติ ปาณาติปาตอทินฺนาทานอพฺรหฺมจริยานิ เจตฺถ กายกมฺมเมว กมฺมปถปฺปตฺตาเนว จ, มุสาวาโท วจีกมฺมเมวฯ โย ปน อตฺถภญฺชโก, โส กมฺมปถปฺปตฺโตฯ อิตโร กมฺมเมวฯ สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานํ กายกมฺมเมวาติฯ เอวเมตฺถ กมฺมโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

วิรมโตติ เอตฺถ อาห ‘‘ปาณาติปาตาทีหิ วิรมนฺโต กุโต วิรมตี’’ติ? วุจฺจเต – สมาทานวเสน ตาว วิรมนฺโต อตฺตโน วา ปเรสํ วา ปาณาติปาตาทิอกุสลโต วิรมติฯ กิมารภิตฺวา? ยโต วิรมติ, ตเทวฯ สมฺปตฺตวเสนาปิ วิรมนฺโต วุตฺตปฺปการากุสลโตวฯ กิมารภิตฺวา? ปาณาติปาตาทีนํ วุตฺตารมฺมณาเนวฯ เกจิ ปน ภณนฺติ ‘‘สุราเมรยมชฺชสงฺขาเต สงฺขาเร อารภิตฺวา สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา วิรมติ, สตฺตสงฺขาเรสุ ยํ ปน อวหริตพฺพํ ภณฺชิตพฺพญฺจ, ตํ อารภิตฺวา อทินฺนาทานา มุสาวาทา จ, สเตฺตเยวารภิตฺวา ปาณาติปาตา อพฺรหฺมจริยา จา’’ติฯ ตทเญฺญ ‘‘เอวํ สเนฺต ‘อญฺญํ จิเนฺตโนฺต อญฺญํ กเรยฺย, ยญฺจ ปชหติ, ตํ น ชาเนยฺยา’ติ เอวํทิฏฺฐิกา หุตฺวา อนิจฺฉมานา ยเทว ปชหติ, ตํ อตฺตโน ปาณาติปาตาทิอกุสลเมวารภิตฺวา วิรมตี’’ติ วทนฺติฯ ตทยุตฺตํฯ กสฺมา? ตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนาภาวโต พหิทฺธาภาวโต จฯ สิกฺขาปทานญฺหิ วิภงฺคปาเฐ ‘‘ปญฺจนฺนํ สิกฺขาปทานํ กติ กุสลา…เป.… กติ อรณา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘กุสลาเยว, สิยา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา’’ติ (วิภ. ๗๑๖) เอวํ ปวตฺตมาเน วิสฺสชฺชเน ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา’’ติ จ ‘‘พหิทฺธารมฺมณา’’ติ จ เอวํ ปจฺจุปฺปนฺนพหิทฺธารมฺมณตฺตํ วุตฺตํ, ตํ อตฺตโน ปาณาติปาตาทิอกุสลํ อารภิตฺวา วิรมนฺตสฺส น ยุชฺชติฯ ยํ ปน วุตฺตํ – ‘‘อญฺญํ จิเนฺตโนฺต อญฺญํ กเรยฺย, ยญฺจ ปชหติ, ตํ น ชาเนยฺยา’’ติฯ ตตฺถ วุจฺจเต – น กิจฺจสาธนวเสน ปวเตฺตโนฺต อญฺญํ จิเนฺตโนฺต อญฺญํ กโรตีติ วา, ยญฺจ ปชหติ, ตํ น ชานาตีติ วา วุจฺจติฯ

“อารภิตฺวาน อมตํ, ชหโนฺต สพฺพปาปเก;
นิทสฺสนเญฺจตฺถ ภเว, มคฺคโฏฺฐริยปุคฺคโล”ติฯ

เอวเมตฺถ วิรมโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ผลโตติ สเพฺพ เอว เจเต ปาณาติปาตาทโย ทุคฺคติผลนิพฺพตฺตกา โหนฺติ, สุคติยญฺจ อนิฏฺฐากนฺตามนาปวิปากนิพฺพตฺตกา โหนฺติ, สมฺปราเย ทิฏฺฐธเมฺม เอว จ อเวสารชฺชาทิผลนิพฺพตฺตกาฯ อปิจ “โย สพฺพลหุโส ปาณาติปาตสฺส วิปาโก มนุสฺสภูตสฺส อปฺปายุกสํวตฺตนิโก โหตี”ติ (อ. นิ. ๘.๔๐) เอวมาทินา นเยเนตฺถ ผลโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

อปิ เจตฺถ ปาณาติปาตาทิเวรมณีนมฺปิ สมุฏฺฐานเวทนามูลกมฺมผลโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ ตตฺถายํ วิญฺญาปนา – สพฺพา เอว เจตา เวรมณิโย จตูหิ สมุฏฺฐหนฺติ กายโต, กายจิตฺตโต, วาจาจิตฺตโต, กายวาจาจิตฺตโต จาติฯ สพฺพา เอว จ สุขเวทนาสมฺปยุตฺตา วา, อทุกฺขมสุขเวทนาสมฺปยุตฺตา วา, อโลภาโทสมูลา วา อโลภาโทสาโมหมูลา วาฯ จตโสฺสปิ เจตฺถ กายกมฺมํ, มุสาวาทาเวรมณี วจีกมฺมํ, มคฺคกฺขเณ จ จิตฺตโตว สมุฏฺฐหนฺติ, สพฺพาปิ มโนกมฺมํฯ

ปาณาติปาตา เวรมณิยา เจตฺถ องฺคปจฺจงฺคสมฺปนฺนตา อาโรหปริณาหสมฺปตฺติตา ชวสมฺปตฺติตา สุปฺปติฏฺฐิตปาทตา จารุตา มุทุตา สุจิตา สูรตา มหพฺพลตา วิสฺสตฺถวจนตา โลกปิยตา เนลตา อเภชฺชปริสตา อจฺฉมฺภิตา ทุปฺปธํสิตา ปรูปกฺกเมน อมรณตา อนนฺตปริวารตา สุรูปตา สุสณฺฐานตา อปฺปาพาธตา อโสกิตา ปิเยหิ มนาเปหิ สทฺธึ อวิปฺปโยคตา ทีฆายุกตาติ เอวมาทีนิ ผลานิฯ

อทินฺนาทานา เวรมณิยา มหทฺธนตา ปหูตธนธญฺญตา อนนฺตโภคตา อนุปฺปนฺนโภคุปฺปตฺติตา อุปฺปนฺนโภคถาวรตา อิจฺฉิตานํ โภคานํ ขิปฺปปฺปฏิลาภิตา ราชโจรุทกคฺคิอปฺปิยทายาเทหิ อสาธารณโภคตา อสาธารณธนปฺปฏิลาภิตา โลกุตฺตมตา นตฺถิกภาวสฺส อชานนตา สุขวิหาริตาติ เอวมาทีนิฯ

อพฺรหฺมจริยา เวรมณิยา วิคตปจฺจตฺถิกตา สพฺพชนปิยตา อนฺนปานวตฺถสยนาทีนํ ลาภิตา สุขสยนตา สุขปฺปฏิพุชฺฌนตา อปายภยวินิมุตฺตตา อิตฺถิภาวปฺปฏิลาภสฺส วา นปุํสกภาวปฺปฏิลาภสฺส วา อภพฺพตา อโกฺกธนตา ปจฺจกฺขการิตา อปติตกฺขนฺธตา อนโธมุขตา อิตฺถิปุริสานํ อญฺญมญฺญปิยตา ปริปุณฺณินฺทฺริยตา ปริปุณฺณลกฺขณตา นิราสงฺกตา อโปฺปสฺสุกฺกตา สุขวิหาริตา อกุโตภยตา ปิยวิปฺปโยคาภาวตาติ เอวมาทีนิฯ

มุสาวาทา เวรมณิยา วิปฺปสนฺนินฺทฺริยตา วิสฺสฏฺฐมธุรภาณิตา สมสิตสุทฺธทนฺตตา นาติถูลตา นาติกิสตา นาติรสฺสตา นาติทีฆตา สุขสมฺผสฺสตา อุปฺปลคนฺธมุขตา สุสฺสูสกปริชนตา อาเทยฺยวจนตา กมลุปฺปลสทิสมุทุโลหิตตนุชิวฺหตา อนุทฺธตตา อจปลตาติ เอวมาทีนิฯ

สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณิยา อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุ สพฺพกิจฺจกรณีเยสุ ขิปฺปํ ปฏิชานนตา สทา อุปฏฺฐิตสติตา อนุมฺมตฺตกตา ญาณวนฺตตา อนลสตา อชฬตา อเนลมูคตา อมตฺตตา อปฺปมตฺตตา อสโมฺมหตา อจฺฉมฺภิตา อสารมฺภิตา อนุสฺสงฺกิตา สจฺจวาทิตา อปิสุณาผรุสาสมฺผปลาปวาทิตา รตฺตินฺทิวมตนฺทิตตา กตญฺญุตา กตเวทิตา อมจฺฉริตา จาควนฺตตา สีลวนฺตตา อุชุตา อโกฺกธนตา หิริมนตา โอตฺตปฺปิตา อุชุทิฏฺฐิกตา มหาปญฺญ

ตา เมธาวิตา ปณฺฑิตตา อตฺถานตฺถกุสลตาติ เอวมาทีนิ ผลานิฯ เอวเมตฺถ ปาณาติปาตาทิเวรมณีนํ สมุฏฺฐานเวทนามูลกมฺมผลโตปิ วิญฺญาตพฺพํ วินิจฺฉโยฯ

ปจฺฉิมปญฺจสิกฺขาปทวณฺณนา

อิทานิ ยํ วุตฺตํ –

‘‘โยเชตพฺพํ ตโต ยุตฺตํ, ปจฺฉิเมสฺวปิ ปญฺจสุ;
อาเวณิกญฺจ วตฺตพฺพํ, เญยฺยา หีนาทิตาปิ จา’’ติฯ

ตสฺสายํ อตฺถวณฺณนา – เอติสฺสา ปุริมปญฺจสิกฺขาปทวณฺณนาย ยํ ยุชฺชติ, ตํ ตโต คเหตฺวา ปจฺฉิเมสฺวปิ ปญฺจสุ สิกฺขาปเทสุ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถายํ โยชนา – ยเถว หิ ปุริมสิกฺขาปเทสุ **อารมฺมณโต** จ สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานํ รูปายตนาทิอญฺญตรสงฺขารารมฺมณํ, ตถา อิธ วิกาลโภชนํฯ เอเตน นเยน สเพฺพสํ อารมฺมณเภโท เวทิตโพฺพฯ **อาทานโต** จ ยถา ปุริมานิ สามเณเรน วา อุปาสเกน วา สมาทิยเนฺตน สมาทินฺนานิ โหนฺติ, ตถา เอตานิปิฯ **องฺคโต**ปิ ยถา ตตฺถ ปาณาติปาตาทีนํ องฺคเภโท วุโตฺต, เอวมิธาปิ วิกาลโภชนสฺส จตฺตาริ องฺคานิ – วิกาโล, ยาวกาลิกํ, อโชฺฌหรณํ, อนุมฺมตฺตกตาติฯ เอเตนานุสาเรน เสสานมฺปิ องฺควิภาโค เวทิตโพฺพฯ ยถา จ ตตฺถ **สมุฏฺฐานโต** สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานํ กายโต จ กายจิตฺตโต จาติ ทฺวิสมุฏฺฐานํ, เอวมิธ วิกาลโภชนํฯ เอเตน นเยน สเพฺพสํ สมุฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ ยถา จ ตตฺถ **เวทนาโต** อทินฺนาทานํ ตีสุ เวทนาสุ อญฺญตรเวทนาสมฺปยุตฺตํ, ตถา อิธ วิกาลโภชนํฯ เอเตน นเยน สเพฺพสํ เวทนาสมฺปโยโค เวทิตโพฺพฯ ยถา จ ตตฺถ อพฺรหฺมจริยํ โลภโมหมูลํ, เอวมิธ วิกาลโภชนํฯ อปรานิ จ เทฺว เอเตน นเยน สเพฺพสํ มูลเภโท เวทิตโพฺพฯ ยถา จ ตตฺถ ปาณาติปาตาทโย กายกมฺมํ, เอวมิธาปิ วิกาลโภชนาทีนิฯ ชาตรูปรชตปฺปฏิคฺคหณํ ปน กายกมฺมํ วา สิยา วจีกมฺมํ วา กายทฺวาราทีหิ ปวตฺติสพฺภาวปริยาเยน, น กมฺมปถวเสนฯ **วิรมโต**ติ ยถา จ ตตฺถ วิรมนฺโต อตฺตโน วา ปเรสํ วา ปาณาติปาตาทิอกุสลโต วิรมติ, เอวมิธาปิ วิกาลโภชนาทิอกุสลโต, กุสลโตปิ วา เอกโตฯ ยถา จ ปุริมา ปญฺจ เวรมณิโย จตุสมุฏฺฐานา กายโต, กายจิตฺตโต, วาจาจิตฺตโต, กายวาจาจิตฺตโต จาติ, สพฺพา สุขเวทนาสมฺปยุตฺตา วา อทุกฺขมสุขเวทนาสมฺปยุตฺตา วา, อโลภาโทสมูลา วา อโลภาโทสาโมหมูลา วา, สพฺพา จ นานปฺปการอิฏฺฐผลนิพฺพตฺตกา, ตถา อิธาปีติฯ

‘‘โยเชตพฺพํ ตโต ยุตฺตํ, ปจฺฉิเมสฺวปิ ปญฺจสุ;
อาเวณิกญฺจ วตฺตพฺพํ, เญยฺยา หีนาทิตาปิ จา’’ติฯ –

เอตฺถ ปน **วิกาลโภชน**นฺติ มชฺฌนฺหิกวีติกฺกเม โภชนํฯ เอตญฺหิ อนุญฺญาตกาเล วีติกฺกเนฺต โภชนํ, ตสฺมา ‘‘วิกาลโภชน’’นฺติ วุจฺจติ , ตโต วิกาลโภชนาฯ **นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสน**นฺติ เอตฺถ **นจฺจํ** นาม ยํกิญฺจิ นจฺจํ, **คีต**นฺติ ยํกิญฺจิ คีตํ, **วาทิต**นฺติ ยํกิญฺจิ วาทิตํฯ **วิสูกทสฺสน**นฺติ กิเลสุปฺปตฺติปจฺจยโต กุสลปกฺขภินฺทเนน วิสูกานํ ทสฺสนํ, วิสูกภูตํ วา ทสฺสนํ วิสูกทสฺสนํฯ นจฺจา จ คีตา จ วาทิตา จ วิสูกทสฺสนา จ นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนาฯ วิสูกทสฺสนเญฺจตฺถ พฺรหฺมชาเล วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพํฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ –

‘‘ยถา วา ปเนเก โภโนฺต สมณพฺราหฺมณา สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา เต เอวรูปํ วิสูกทสฺสนมนุยุตฺตา วิหรนฺติ, เสยฺยถิทํ, นจฺจํ คีตํ วาทิตํ เปกฺขํ อกฺขานํ ปาณิสฺสรํ เวตาลํ กุมฺภถูณํ โสภนกํ จณฺฑาลํ วํสํ โธวนํ หตฺถิยุทฺธํ อสฺสยุทฺธํ มหึส

ยุทฺธํ อุสภยุทฺธํ อชยุทฺธํ เมณฺฑยุทฺธํ กุกฺกุฏยุทฺธํ วฏฺฏกยุทฺธํ ทณฺฑยุทฺธํ มุฏฺฐิยุทฺธํ นิพฺพุทฺธํ อุโยฺยธิกํ พลคฺคํ เสนาพฺยูหํ อนีกทสฺสนํ อิติ วา, อิติ เอวรูปา วิสูกทสฺสนา ปฏิวิรโต สมโณ โคตโม’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๒)ฯ

อถ วา ยถาวุตฺเตนตฺเถน นจฺจคีตวาทิตานิ เอว วิสูกานิ นจฺจคีตวาทิตวิสูกานิ, เตสํ ทสฺสนํ นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนํ, ตสฺมา นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนาฯ ‘‘ทสฺสนสวนา’’ติ วตฺตเพฺพ ยถา ‘‘โส จ โหติ มิจฺฉาทิฏฺฐิโก วิปรีตทสฺสโน’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๑.๓๐๘) อจกฺขุทฺวาร ปฺปวตฺตมฺปิ วิสยคฺคหณํ ‘‘ทสฺสน’’นฺติ วุจฺจติ, เอวํ สวนมฺปิ ‘‘ทสฺสน’’เนฺตฺวว วุตฺตํฯ ทสฺสน กมฺยตาย อุปสงฺกมิตฺวา ปสฺสโต เอว เจตฺถ วีติกฺกโม โหติฯ ฐิตนิสินฺนสยโนกาเส ปน อาคตํ คจฺฉนฺตสฺส วา อาปาถคตํ ปสฺสโต สิยา สํกิเลโส, น วีติกฺกโมฯ ธมฺมูปสํหิตมฺปิ เจตฺถ คีตํ น วฏฺฏติ, คีตูปสํหิโต ปน ธโมฺม วฏฺฏตีติ เวทิตโพฺพฯ

มาลาทีนิ ธารณาทีหิ ยถาสงฺขฺยํ โยเชตพฺพานิฯ ตตฺถ **มาลา**ติ ยํกิญฺจิ ปุปฺผชาตํฯ **วิเลปน**นฺติ ยํกิญฺจิ วิเลปนตฺถํ ปิสิตฺวา ปฏิยตฺตํฯ อวเสสํ สพฺพมฺปิ วาสจุณฺณธูปนาทิกํ คนฺธชาตํ **คนฺธ**ฯ ตํ สพฺพมฺปิ มณฺฑนวิภูสนตฺถํ น วฏฺฏติ, เภสชฺชตฺถนฺตุ วฏฺฏติ, ปูชนตฺถญฺจ อภิหฏํ สาทิยโต น เกนจิ ปริยาเยน น วฏฺฏติฯ **อุจฺจาสยน**นฺติ ปมาณาติกฺกนฺตํ วุจฺจติฯ **มหาสยน**นฺติ อกปฺปิยสยนํ อกปฺปิยตฺถรณญฺจฯ ตทุภยมฺปิ สาทิยโต น เกนจิ ปริยาเยน วฏฺฏติฯ **ชาตรูป**นฺติ สุวณฺณํฯ **รชต**นฺติ กหาปโณ, โลหมาสกทารุมาสกชตุมาสกาทิ ยํ ยํ ตตฺถ ตตฺถ โวหารํ คจฺฉติ, ตทุภยมฺปิ ชาตรูปรชตํฯ ตสฺส เยน เกนจิ ปกาเรน สาทิยนํ ปฏิคฺคโห นาม, โส น เยน เกนจิ ปริยาเยน วฏฺฏตีติ เอวํ อาเวณิกํ วตฺตพฺพํฯ

ทสปิ เจตานิ สิกฺขาปทานิ หีเนน ฉเนฺทน จิตฺตวีริยวีมํสาหิ วา สมาทินฺนานิ หีนานิ, มชฺฌิเมหิ มชฺฌิมานิ, ปณีเตหิ ปณีตานิฯ ตณฺหาทิฏฺฐิมาเนหิ วา อุปกฺกิลิฏฺฐานิ หีนานิ, อนุปกฺกิลิฏฺฐานิ มชฺฌิมานิ, ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญาย อนุคฺคหิตานิ ปณีตานิฯ ญาณวิปฺปยุเตฺตน วา กุสลจิเตฺตน สมาทินฺนานิ หีนานิ, สสงฺขาริกญาณสมฺปยุเตฺตน มชฺฌิมานิ, อสงฺขาริเกน ปณีตานีติ เอวํ เญยฺยา หีนาทิตาปิ จาติฯ

เอตฺตาวตา จ ยา ปุเพฺพ **‘‘เยน ยตฺถ ยทา ยสฺมา’’**ติอาทีหิ ฉหิ คาถาหิ สิกฺขาปทปาฐสฺส วณฺณนตฺถํ มาติกา นิกฺขิตฺตา, สา อตฺถโต ปกาสิตา โหตีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทกปาฐ-อฏฺฐกถาย

สิกฺขาปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ทฺวตฺตึสาการวณฺณนา

ปทสมฺพนฺธวณฺณนา

อิทานิ ยทิทํ เอวํ ทสหิ สิกฺขาปเทหิ ปริสุทฺธปโยคสฺส สีเล ปติฏฺฐิตสฺส กุลปุตฺตสฺส อาสยปริสุทฺธตฺถํ จิตฺตภาวนตฺถญฺจ อญฺญตฺร พุทฺธุปฺปาทา อปฺปวตฺตปุพฺพํ สพฺพติตฺถิยานํ อวิสยภูตํ เตสุ เตสุ สุตฺตเนฺตสุ –

> ‘‘เอกธมฺโม, ภิกฺขเว, ภาวิโต พหุลีกโต มหโต สํเวคาย สํวตฺตติฯ มหโต อตฺถาย สํวตฺตติฯ มหโต โยคเกฺขมาย สํวตฺตติฯ มหโต สติสมฺปชญฺญาย สํวตฺตติฯ ญาณทสฺสนปฺปฏิลาภาย สํวตฺตติฯ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราย สํวตฺตติฯ วิชฺชาวิมุตฺติผลสจฺฉิกิริยาย สํวตฺตติฯ กตโม เอกธมฺโม? กายคตา สติฯ อมตํ เต, ภิกฺขเว, น ปริภุญฺชนฺติ, เย กายคตาสติํ น ปริภุญฺชนฺติฯ อมตํ เต, ภิกฺขเว, ปริภุญฺชนฺติ, เย กายคตาสติํ ปริภุญฺชนฺติฯ อมตํ เตสํ, ภิกฺขเว, อปริภุตฺตํ ปริภุตฺตํ, ปริหีนํ อปริหีนํ, วิรทฺธํ อารทฺธํ, เยสํ กายคตา สติ อารทฺธา’’ติฯ (อ. นิ. ๑.๕๖๔-๕๗๐) –

เอวํ ภควตา อเนกาการเน ปสํสิตฺวา –

> ‘‘กถํ ภาวิตา, ภิกฺขเว, กายคตาสติ กถํ พหุลีกตา มหปฺผลา โหติ มหานิสํสา? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๕๔) –

อาทินา นเยน อานาปานปพฺพํ อิริยาปถปพฺพํ จตุสมฺปชญฺญปพฺพํ ปฏิกูลมนสิการปพฺพํ ธาตุมนสิการปพฺพํ นว สิวถิกปพฺพานีติ อิเมสํ จุทฺทสนฺนํ ปพฺพานํ วเสน กายคตาสติกมฺมฏฺฐานํ นิทฺทิฏฺฐํฯ ตสฺส ภาวนานิเทฺทโส อนุปฺปโตฺตฯ ตตฺถ ยสฺมา อิริยาปถปพฺพํ จตุสมฺปชญฺญปพฺพํ ธาตุมนสิการปพฺพนฺติ อิมานิ ตีณิ วิปสฺสนาวเสน วุตฺตานิฯ นว สิวถิกปพฺพานิ วิปสฺสนาญาเณสฺเยว อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตานิฯ ยาปิ เจตฺถ อุทฺธุมาตกาทีสุ สมาธิภาวนา อิเจฺฉยฺย, สา วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถารโต อสุภภาวนานิเทฺทเส ปกาสิตา เอวฯ อานาปานปพฺพํ ปน ปฏิกูลมนสิการปพฺพเญฺจติ อิมาเนตฺถ เทฺว สมาธิวเสน วุตฺตานิฯ เตสุ อานาปานปพฺพํ อานาปานสฺสติวเสน วิสุํ กมฺมฏฺฐานํเยวฯ ยํ ปเนตํ –

> ‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อิมเมว กายํ อุทฺธํ ปาทตลา อโธ เกสมตฺถกา ตจปริยนฺตํ ปูรํ นานปฺปการสฺส อสุจิโน ปจฺจเวกฺขติ ‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา, โลมา…เป.… มุตฺต’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๕๔)ฯ

เอวํ ตตฺถ ตตฺถ มตฺถลุงฺคํ อฏฺฐิมิเญฺชน สงฺคเหตฺวา เทสิตํ กายคตาสติโกฏฺฐาสภาวนาปริยายํ ทฺวตฺติํสาการกมฺมฏฺฐานํ อารทฺธํ, ตสฺสายํ อตฺถวณฺณนา –

ตตฺถ **อตฺถีติ** สํวิชฺชนฺติฯ **อิมสฺมินฺติ** ยฺวายํ อุทฺธํ ปาทตลา อโธ เกสมตฺถกา ตจปริยโนฺต ปูโร นานปฺปการสฺส อสุจิโนติ วุจฺจติ, ตสฺมิํ ฯ **กาเยติ** สรีเรฯ สรีรญฺหิ อสุจิสญฺจยโต, กุจฺฉิตานํ วา เกสาทีนเญฺจว จกฺขุโรคาทีนญฺจ โรคสตานํ อายภูตโต กาโยติ วุจฺจติฯ **เกสา…เป.… มุตฺตนฺติ** เอเต เกสาทโย ทฺวตฺติํสาการา, ตตฺถ ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา อตฺถิ โลมา’’ติ เอวํ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพ ฯ เตน กิํ กถิตํ โหติ? อิมสฺมิํ ปาทตลา ปฏฺฐาย อุปริ, เกสมตฺถกา ปฏฺฐาย เหฏฺฐา, ตจโต ปฏฺฐาย ปริโตติ เอตฺตเก พฺยามมเตฺต กเฬวเร สพฺพากาเรนาปิ วิจิน

โนฺต น โกจิ กิญฺจิ มุตฺตํ วา มณึ วา เวฬุริยํ วา อครุํ วา จนฺทนํ วา กุงฺกุมํ วา กปฺปูรํ วา วาสจุณฺณาทึ วา อณุมตฺตมฺปิ สุจิภาวํ ปสฺสติ, อถ โข ปรมทุคฺคนฺธเชคุจฺฉํ อสฺสิริกทสฺสนํ นานปฺปการํ เกสโลมาทิเภทํ อสุจิเมว ปสฺสตีติฯ

อยํ ตาเวตฺถ ปทสมฺพนฺธโต วณฺณนาฯ

อสุภภาวนา

อสุภภาวนาวเสน ปนสฺส เอวํ วณฺณนา เวทิตพฺพา – เอวเมตสฺมึ ปาณาติปาตาเวรมณิสิกฺขาปทาทิเภเท สีเล ปติฏฺฐิเตน ปโยคสุทฺเธน อาทิกมฺมิเกน กุลปุตฺเตน อาสยสุทฺธิยา อธิคมนตฺถํ ทฺวตฺตึสาการกมฺมฏฺฐานภาวนานุโยคมนุยุญฺชิตุกาเมน ปฐมํ ตาวสฺส อาวาสกุลลาภคณกมฺมทฺธานญาติคนฺถโรคอิทฺธิปลิโพเธน กิตฺติปลิโพเธน วา สห ทส ปลิโพธา โหนฺติฯ อถาเนน อาวาสกุลลาภคณญาติกิตฺตีสุ สงฺคปฺปหาเนน, กมฺมทฺธานคนฺเถสุ อพฺยาปาเรน, โรคสฺส ติกิจฺฉายาติ เอวํ เต ทส ปลิโพธา อุปจฺฉินฺทิตพฺพา, อถาเนน อุปจฺฉินฺนปลิโพเธน อนุปจฺฉินฺนเนกฺขมฺมาภิลาเสน โกฏิปฺปตฺตสเลฺลขวุตฺติตํ ปริคฺคเหตฺวา ขุทฺทานุขุทฺทกมฺปิ วินยาจารํ อปฺปชหนฺเตน อาคมาธิคมสมนฺนาคโต ตโต อญฺญตรงฺคสมนฺนาคโต วา กมฺมฏฺฐานทายโก อาจริโย วินยานุรูเปน วิธินา อุปคนฺตพฺโพ, วตฺตสมฺปทาย จ อาราธิตจิตฺตสฺส ตสฺส อตฺตโน อธิปฺปาโย นิเวเทตพฺโพฯ เตน ตสฺส นิมิตฺตชฺฌาสยจริยาธิมุตฺติเภทํ ญตฺวา ยทิ เอตํ กมฺมฏฺฐานมนุรูปํ, อถ ยสฺมึ วิหาเร อตฺตนา วสติ, ยทิ ตสฺมึเยว โสปิ วสิตุกาโม โหติ, ตโต สเงฺขปโต กมฺมฏฺฐานํ ทาตพฺพํฯ อถ อญฺญตฺร วสิตุกาโม โหติ, ตโต ปหาตพฺพปริคฺคเหตพฺพาทิกถนวเสน สปฺปเรกฺขารํ ราคจริตานุกุลาทิกถนวเสน สปฺปเภทํ วิตฺถาเรน กเถตพฺพํฯ เตน ตํ สปฺปเรกฺขารํ สปฺปเภทํ กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตฺวา อาจริยํ อาปุจฺฉิตฺวา ยานิ ตานิ –

‘‘มหาวาสํ นวาวาสํ, ชราวาสญฺจ ปนฺถนึ;
โสณฺฑึ ปณฺณญฺจ ปุปฺผญฺจ, ผลํ ปตฺถิตเมว จฯ

‘‘นครํ ทารุนา เขตฺตํ, วิสภาเคน ปฏฺฏนํ;
ปจฺจนฺตสีมาสปฺปายํ, ยตฺถ มิโตฺต น ลพฺภติฯ

‘‘อฏฺฐารเสตานิ ฐานานิ, อิติ วิญฺญาย ปณฺฑิโต;
อารกา ปริวเชฺชยฺย, มคฺคํ สปฺปฏิภยํ ยถา’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๕๒) –

เอวํ อฏฺฐารส เสนาสนานิ ปริวเชฺชตพฺพานีติ วุจฺจนฺติฯ ตานิ วเชฺชตฺวา, ยํ ตํ –

> ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, เสนาสนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ โหติ? อิธ, ภิกฺขเว, เสนาสนํ นาติทูรํ โหติ, นจฺจาสนฺนํ, คมนาคมนสมฺปนฺนํ, ทิวา อปฺปากิณฺณํ, รตฺตึ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆสํ อปฺปฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺสํฯ ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน วิหรนฺตสฺส อปฺปกสิเรน อุปฺปชฺชนฺติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราฯ ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน เถรา ภิกฺขู วิหรนฺติ พหุสฺสุตา อาคตาคมา ธมฺมธรา วินยธรา มาติกาธรา, เต กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปริปุจฺฉติ ปริปญฺหติ ‘อิทํ, ภเนฺต, กถํ, อิมสฺส โก อโตฺถ’ติ? ตสฺส, เต อายสฺมโนฺต อวิวฏเญฺจว วิวรนฺติ, อนุตฺตานีกตญฺจ อุตฺตานึ กโรนฺติ, อเนกวิหิเตสุ จ กงฺขาฐานิเยสุ ธเมฺมสุ กงฺขํ ปฏิวิโนเทนฺติฯ เอวํ โข, ภิกฺขเว, เสนาสนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ โหตี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๑)ฯ –

เอวํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ เสนาสนํ วุตฺตํฯ ตถารูปํ เสนาสนํ อุปคมฺม กตสพฺพกิจฺเจน กาเมสุ อาทีนวํ, เนกฺขมฺเม จ อานิสํสํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา พุทฺธสุพุทฺธตาย ธมฺมสุธมฺมตาย สงฺฆสุปฺปฏิปนฺนตาย จ อนุสฺสรเณน จิตฺตํ ปสาเทตฺวา ยํ ตํ –

> ‘‘วจสา มนสา เจว, วณฺณสณฺฐานโต ทิสา;
> โอกาสโต ปริเจฺฉทา, สตฺตธุคฺคหณํ วิทู’’ติฯ –

เอวํ สตฺตวิธํ อุคฺคหโกสลฺลํ; อนุปุพฺพโต, นาติสีฆโต, นาติสณิกโต, วิเกฺขปปฺปฏิพาหนโต, ปณฺณตฺติสมติกฺกมโต, อนุปุพฺพมุญฺจนโต, อปฺปนาโต, ตโย จ สุตฺตนฺตาติ เอวํ ทสวิธํ มนสิการโกสลฺลญฺจ วุตฺตํฯ ตํ อปริจฺจชเนฺตน ทฺวตฺตึสาการภาวนา อารภิตพฺพาฯ เอวญฺหิ อารภโต สพฺพาการเรน ทฺวตฺตึสาการภาวนา สมฺปชฺชติ โน อญฺญถาฯ

ตตฺถ อาทิโตว ตจปญฺจกํ ตาว คเหตฺวา อปิ เตปิฏเกน ‘‘เกสา โลมา’’ติอาทินา นเยน อนุโลมโต, ตสฺมึ ปคุณีภูเต ‘‘ตโจ ทนฺตา’’ติ เอวมาทินา นเยน ปฏิโลมโต, ตสฺมิมฺปิ ปคุณีภูเต ตทุภยนเยเนว อนุโลมปฺปฏิโลมโต พหิ วิสฏวิตกฺกวิเจฺฉทนตฺถํ ปาฬิปคุณีภาวตฺถญฺจ วจสา โกฏฺฐาสสภาวปริคฺคหตฺถํ มนสา จ อทฺธมาสํ ภาเวตพฺพํฯ วจสา หิสฺส ภาวนา พหิ วิสฏวิตเกฺก วิจฺฉินฺทิตฺวา มนสา ภาวนาย ปาฬิปคุณตาย จ ปจฺจโย โหติ, มนสา ภาวนา อสุภวณฺณลกฺขณานํ อญฺญตรวเสน ปริคฺคหสฺส, อถ เตเนว นเยน วกฺกปญฺจกํ อทฺธมาสํ, ตโต ตทุภยมทฺธมาสํ, ตโต ปปฺผาสปญฺจกมทฺธมาสํ, ตโต ตํ ปญฺจกตฺตยมฺปิ อทฺธมาสํ, อถ อเนฺตอวุตฺตมฺปิ มตฺถลุงฺคํ ปถวีธาตุอาการเรหิ สทฺธึ เอกโต ภาวนตฺถํ อิธ ปกฺขิปิตฺวา มตฺถลุงฺคปญฺจกํ อทฺธมาสํ, ตโต ปญฺจกจตุกฺกมฺปิ อทฺธมาสํ, อถ เมทฉกฺกมทฺธมาสํ, ตโต เมทฉเกฺกน สห ปญฺจกจตุกฺกมฺปิ อทฺธมาสํ, อถ มุตฺตฉกฺกมทฺธมาสํ, ตโต สพฺพเมว ทฺวตฺตึสาการมทฺธมาสนฺติ เอวํ ฉ มาเส วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทโต ววตฺถเปเนฺตน ภาเวตพฺพํฯ เอตํ มชฺฌิมปญฺญํ ปุคฺคลํ สนฺธาย วุตฺตํฯ มนฺทปเญฺญน ตุ ยาวชีวํ ภาเวตพฺพํ ติกฺขปญฺญสฺส น จิเรเนว ภาวนา สมฺปชฺชตีติฯ

เอตฺถาห – ‘‘กถํ ปนายมิมํ ทฺวตฺตึสาการํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปตี’’ติ? อยญฺหิ ‘‘อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย เกสา’’ติ เอวมาทินา นเยน ตจปญฺจกาทิวิภาคโต ทฺวตฺตึสาการํ ภาเวโนฺต **เกสา** ตาว วณฺณโต กาฬกาติ ววตฺถเปติ, ยาทิสกา วาเนน ทิฏฺฐา โหนฺติฯ สณฺฐานโต ทีฆวฏฺฏลิกา ตุลาทณฺฑมิวาติ ววตฺถเปติฯ ทิสโต ปน ยสฺมา อิมสฺมึ กาเย นาภิโต อุทฺธํ อุปริมา ทิสา อโธ เหฏฺฐิมาติ วุจฺจติ, ตสฺมา อิมสฺส กายสฺส อุปริมาย ทิสาย ชาตาติ ววตฺถเปติฯ โอกาสโต นลาฏนฺตกณฺณจูฬิกคลวาฏกปริจฺฉินฺเนน สีสจเมฺม ชาตาติฯ ตตฺถ ยถา วมฺมิกมตฺถเก ชาตานิ กุณฺฐติณานิ น ชานนฺติ ‘‘มยํ วมฺมิกมตฺถเก ชาตานี’’ติ; นปิ วมฺมิกมตฺถโก ชานาติ ‘‘มยิ กุณฺฐติณานิ ชาตานี’’ติ; เอวเมว น เกสา ชานนฺติ ‘‘มยํ สีสจเมฺม ชาตา’’ติ, นปิ สีสจมฺมํ ชานาติ ‘‘มยิ เกสา ชาตา’’ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา อเจตนา อพฺยากตา สุญฺญา ปรมทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฺปฏิกูลา, น สโตฺต น ปุคฺคโลติ ววตฺถเปติฯ ปริเจฺฉทโตติ ทุวิโธ ปริเจฺฉโท สภาควิสภาควเสนฯ ตตฺถ เกสา เหฏฺฐา ปติฏฺฐิตจมฺมตเลน ตตฺถ วีหคฺคมตฺตํ ปวิสิตฺวา ปติฏฺฐิเตน อตฺตโน มูลตเลน จ อุปริ อากาเสน ติริยํ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนาติ เอวํ สภาคปริเจฺฉทโต, เกสา น อวเสสเอกตึสาการาฯ อวเสสา เอกตึสา น เกสาติ เอวํ วิสภาคปริเจฺฉทโต จ ววตฺถเปติฯ เอวํ ตาว เกเส วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

อวเสเสสุ **โลมา** วณฺณโต เยภุเยฺยน นีลวณฺณาติ ววตฺถเปติ, ยาทิสกา วาเนน ทิฏฺฐา โหนฺติฯ สณฺฐานโต โอณตจาปสณฺฐานา, อุปริ วงฺกตาลหีรสณฺฐานา วา, ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ

ชาตา, โอกาสโต หตฺถตลปาทตเล ฐเปตฺวา เยภุเยฺยน อวเสสสรีรจเมฺม ชาตาติฯ

ตตฺถ ยถา ปุราณคามฎฺฐาเน ชาตานิ ทพฺพติณานิ น ชานนฺติ ‘‘มยํ ปุราณคามฎฺฐาเน ชาตานี’’ติ, น จ ปุราณคามฎฺฐานํ ชานาติ ‘‘มยิ ทพฺพติณานิ ชาตานี’’ติ, เอวเมว น โลมา ชานนฺติ ‘‘มยํ สรีรจเมฺม ชาตา’’ติ, นปิ สรีรจมฺมํ ชานาติ ‘‘มยิ โลมา ชาตา’’ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา อเจตนา อพฺยากตา สุญฺญา ปรมทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฎิกูลา, น สโตฺต น ปุคฺคโลติ ววตฺถเปติฯ ปริเจฺฉทโต เหฎฺฐา ปติฎฺฐิตจมฺมตเลน ตตฺถ ลิกฺขามตฺตํ ปวิสิตฺวา ปติฎฺฐิเตน อตฺตโน มูเลน จ อุปริ อากาเสน ติริยํ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนาติ ววตฺถเปติฯ อยเมเตสํ สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ โลเม วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ **นขา** ยสฺส ปริปุณฺณา, ตสฺส วีสติฯ เต สเพฺพปิ วณฺณโต มํสวินิมุโตฺตกาเส เสตา, มํสสมฺพเนฺธ ตมฺพวณฺณาติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต ยถาสกปติฎฺฐิโตกาสสณฺฐานา, เยภุเยฺยน มธุกผลฎฺฐิกสณฺฐานา, มจฺฉสกลิกสณฺฐานา วาติ ววตฺถเปติฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตา, โอกาสโต องฺคุลีนํ อเคฺคสุ ปติฎฺฐิตาติฯ

ตตฺถ ยถา นาม คามทารเกหิ ทณฺฑกเคฺคสุ มธุกผลฎฺฐิกา ฐปิตา น ชานนฺติ ‘‘มยํ ทณฺฑกเคฺคสุ ฐปิตา’’ติ, นปิ ทณฺฑกา ชานนฺติ ‘‘อเมฺหสุ มธุกผลฎฺฐิกา ฐปิตา’’ติ; เอวเมว นขา น ชานนฺติ ‘‘มยํ องฺคุลีนํ อเคฺคสุ ปติฎฺฐิตา’’ติ, นปิ องฺคุลิโย ชานนฺติ ‘‘อมฺหากํ อเคฺคสุ นขา ปติฎฺฐิตา’’ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา อเจตนา…เป.… น ปุคฺคโลติ ววตฺถเปติฯ ปริเจฺฉทโต เหฎฺฐา มูเล จ องฺคุลิมํเสน, ตตฺถ ปติฎฺฐิตตเลน วา อุปริ อเคฺค จ อากาเสน, อุภโตปเสฺสสุ องฺคุลีนํ อุภโตโกฎิจเมฺมน ปริจฺฉินฺนาติ ววตฺถเปติฯ อยเมเตสํ สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ นเข วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ **ทนฺตา** ยสฺส ปริปุณฺณา, ตสฺส ทฺวตฺติํสฯ เต สเพฺพปิ วณฺณโต เสตวณฺณาติ ววตฺถเปติฯ ยสฺส สมสณฺฐิตา โหนฺติ, ตสฺส ขรปตฺตจฺฉินฺนสงฺขปฎลมิว สมคนฺถิตเสตกุสุมมกุฬมาลา วิย จ ขายนฺติฯ ยสฺส วิสมสณฺฐิตา, ตสฺส ชิณฺณอาสนสาลาปีฐกปฎิปาฎิ วิย นานาสณฺฐานาติ สณฺฐานโต ววตฺถเปติฯ เตสญฺหิ อุภยทนฺตปนฺติปริโยสาเนสุ เหฎฺฐโต อุปริโต จ เทฺว เทฺว กตฺวา อฎฺฐ ทนฺตา จตุโกฎิกา จตุมูลิกา อาสนฺทิกสณฺฐานา, เตสํ โอรโต เตเนว กเมน สนฺนิวิฎฺฐา อฎฺฐ ทนฺตา ติโกฎิกา ติมูลิกา สิงฺฆาฎกสณฺฐานาฯ เตสมฺปิ โอรโต เตเนว กเมน เหฎฺฐโต อุปริโต จ เอกเมกํ กตฺวา จตฺตาโร ทนฺตา ทฺวิโกฎิกา ทฺวิมูลิกา ยานกูปตฺถมฺภินีสณฺฐานาฯ เตสมฺปิ โอรโต เตเนว กเมน สนฺนิวิฎฺฐา จตฺตาโร ทาฐาทนฺตา เอกโกฎิกา เอกมูลิกา มลฺลิกามกุฬสณฺฐานาฯ ตโต อุภยทนฺตปนฺติเวมเชฺฌ เหฎฺฐา จตฺตาโร อุปริ จตฺตาโร กตฺวา อฎฺฐ ทนฺตา เอกโกฎิกา เอกมูลิกา ตุมฺพพีชสณฺฐานาฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตาฯ โอกาสโต อุปริมา อุปริมหนุกฎฺฐิเก อโธโกฎิกา, เหฎฺฐิมา เหฎฺฐิมหนุกฎฺฐิเก อุทฺธํโกฎิกา หุตฺวา ปติฎฺฐิตาติฯ

ตตฺถ ยถา นวกมฺมิกปุริเสน เหฎฺฐา สิลาตเล ปติฎฺฐาปิตา อุปริมตเล ปเวสิตา ถมฺภา น ชานนฺติ ‘‘มยํ เหฎฺฐาสิลาตเล ปติฎฺฐาปิตา, อุปริมตเล ปเวสิตา’’ติ, น เหฎฺฐาสิลาตลํ ชานาติ ‘‘มยิ ถมฺภา ปติฎฺฐาปิตา’’ติ, น อุปริมตลํ ชานาติ ‘‘มยิ ถมฺภา ปวิฎฺฐา’’ติ; เอวเมว ทนฺตา น ชานนฺติ ‘‘มยํ เหฎฺฐาหนุกฎฺฐิเก ปติฎฺฐิตา, อุปริมหนุกฎฺฐิเก ปวิฎฺฐา’’ติ, นาปิ เหฎฺฐาหนุกฎฺฐิกํ ชานาติ ‘‘มยิ ทนฺตา ปติฎฺฐิตา’’ติ, น อุปริมหนุกฎฺฐิกํ ชานาติ ‘‘มยิ ทนฺตา ปวิฎฺฐา’’ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต เหฎฺฐา หนุกฎฺฐิ

กูเปน หนุกฏฺฐิกํ ปวิสิตฺวา ปติฏฺฐิเตน อตฺตโน มูลตเลน จ อุปริ อากาเสน ติริยํ อญฺญมญฺญน ปริจฺฉินฺนาติ ววตฺถเปติฯ อยเมเตสํ สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ ทเนฺต วณฺณาทิโต ววตฺถเปติ ฯ

ตโต ปรํ อโนฺตสรีเร นานากุณปสญฺจยปฺปฏิจฺฉาทกํ **ตโจ** วณฺณโต เสโตติ ววตฺถเปติฯ โส หิ ยทิปิ ฉวิราครญฺชิตตฺตา กาฬโกทาตาทิวณฺณวเสน นานาวโณฺณ วิย ทิสฺสติ, ตถาปิ สภาควเณฺณน เสโต เอวฯ โส ปนสฺส เสตภาโว อคฺคิชาลาภิฆาตปหรณปหาราทีหิ วิทฺธํสิตาย ฉวิยา ปากโฏ โหติฯ สณฺฐานโต สเงฺขปเน กญฺจุกสณฺฐาโน, วิตฺถาเรน นานาสณฺฐาโนติฯ ตถา หิ ปาทงฺคุลิตฺตโจ โกสการกโกสสณฺฐาโน, ปิฏฺฐิปาทตฺตโจ ปุฏพทฺธูปาหนสณฺฐาโน, ชงฺฆตฺตโจ ภตฺตปุฏกตาลปณฺณสณฺฐาโน , อูรุตฺตโจ ตณฺฑุลภริตทีฆตฺถวิกสณฺฐาโน, อานิสทตฺตโจ อุทกปูริตปฏปริสฺสาวนสณฺฐาโน, ปิฏฺฐิตฺตโจ ผลโกนทฺธจมฺมสณฺฐาโน, กุจฺฉิตฺตโจ วีณาโทณิโกนทฺธจมฺมสณฺฐาโน, อุรตฺตโจ เยภุเยฺยน จตุรสฺสสณฺฐาโน, ทฺวิพาหุตฺตโจ ตูณีโรนทฺธจมฺมสณฺฐาโน, ปิฏฺฐิหตฺถตฺตโจ ขุรโกสสณฺฐาโน ผณกตฺถวิกสณฺฐาโน วา, หตฺถงฺคุลิตฺตโจ กุญฺจิกาโกสสณฺฐาโน, คีวตฺตโจ คลกญฺจุกสณฺฐาโน, มุขตฺตโจ ฉิทฺทาวฉิทฺทกิมิกุลาวกสณฺฐาโน, สีสตฺตโจ ปตฺตตฺถวิกสณฺฐาโนติฯ

ตจปริคฺคณฺหเกน จ โยคาวจเรน อุตฺตโรฏฺฐโต ปฏฺฐาย ตจสฺส มํสสฺส จ อนฺตเรน จิตฺตํ เปเสเนฺตน ปฐมํ ตาว มุขตฺตโจ ววตฺถเปตโพฺพ, ตโต สีสตฺตโจ, อถ พหิคีวตฺตโจ, ตโต อนุโลเมน ปฏิโลเมน จ ทกฺขิณหตฺถตฺตโจฯ อถ เตเนว กเมน วามหตฺถตฺตโจ, ตโต ปิฏฺฐิตฺตโจ, อถ อานิสทตฺตโจ, ตโต อนุโลเมน ปฏิโลเมน จ ทกฺขิณปาทตฺตโจ, อถ วามปาทตฺตโจ, ตโต วตฺถิอุทรหทยอพฺภนฺตรคีวตฺตโจ, ตโต เหฏฺฐิมหนุกตฺตโจ, อถ อธโรฏฺฐตฺตโจฯ เอวํ ยาว ปุน อุปริ โอฏฺฐตฺตโจติ ฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาโตฯ โอกาสโต สกลสรีรํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิโตติฯ

ตตฺถ ยถา อลฺลจมฺมปริโยนทฺธาย เปฬาย น อลฺลจมฺมํ ชานาติ ''มยา เปฬา ปริโยนทฺธา''ติ, นปิ เปฬา ชานาติ ''อหํ อลฺลจเมฺมน ปริโยนทฺธา''ติ; เอวเมว น ตโจ ชานาติ ''มยา อิทํ จาตุมหาภูติกํ สรีรํ โอนทฺธ''นฺติ, นปิ อิทํ จาตุมหาภูติกํ สรีรํ ชานาติ ''อหํ ตเจน โอนทฺธ''นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป…. น ปุคฺคโลติฯ เกวลํ ตุ –

''อลฺลจมฺมปฏิจฺฉโนฺน, นวทฺวาโร มหาวโณ;
สมนฺตโต ปคฺฆรติ, อสุจิปูติคนฺธิโย''ติฯ

ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา มํเสน ตตฺถ ปติฏฺฐิตตเลน วา อุปริ ฉวิยา ปริจฺฉิโนฺนติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ ตจํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร นวเปสิสตปฺปเภทํ **มํสํ** วณฺณโต รตฺตํ ปาลิภทฺทกปุปฺผสนฺนิภนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต นานาสณฺฐานนฺติฯ ตถา หิ ตตฺถ ชงฺฆมํสํ ตาลปตฺตปุฏภตฺตสณฺฐานํ, อวิกสิตเกตกีมกุฬสณฺฐานนฺติปิ เกจิฯ อูรุมํสํ สุธาปิสนนิสทโปตกสณฺฐานํ, อานิสทมํสํ อุทฺธนโกฏิสณฺฐานํ, ปิฏฺฐิมํสํ ตาลคุฬปฏลสณฺฐานํ, ผาสุกทฺวยมํสํ วํสมยโกฏฺฐกุจฺฉิปเทสมฺหิ ตนุมตฺติกาเลปสณฺฐานํ, ถนมํสํ วเฏฺฏตฺวา อวกฺขิตฺตทฺธมตฺติกาปิณฺฑสณฺฐานํ, เทฺวพาหุมํสํ นงฺคุฏฺฐสีสปาเท เฉตฺวา นิจฺจมฺมํ กตฺวา ฐปิตมหามูสิกสณฺฐานํ, มํสสูนกสณฺฐานนฺติปิ เอเกฯ คณฺฑมํสํ คณฺฑปฺปเทเส ฐปิตกรญฺชพีชสณฺฐานํ, มณฺฑูกสณฺฐานนฺติปิ เอเกฯ ชิวฺหามํสํ นุหีปตฺตสณฺฐานํ, นาสามํสํ โอมุขนิกฺขิตฺตปณฺณโกสสณฺฐานํ, ๐.อกฺขิกูปมํสํ อทฺธปกฺกอุทุมฺพร

สณฺฐานํ, สีสมํสํ ปตฺตปจนกฎาหตนฺเลปสณฺฐานนฺติ ฯ มํสปริคฺคณฺหเกน จ โยคาวจเรน เอตา เนว โอฬาริกมํสานิ สณฺฐานโต ววตฺถเปตพฺพานิฯ เอวญฺหิ ววตฺถาปยโต สุขุมานิ มํสานิ ญาณสฺส อาปาถํ อาคจฺฉนฺตีติฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต สาธิกานิ ตีณิ อฏฺฐิสตานิ อนุลิมฺปิตฺวา ฐิตนฺติฯ

ตตฺถ ยถา ถูลมตฺติกานุลิตฺตาย ภิตฺติยา น ถูลมตฺติกา ชานาติ ‘‘มยา ภิตฺติ อนุลิตฺตา’’ติ, นปิ ภิตฺติ ชานาติ ‘‘อหํ ถูลมตฺติกาย อนุลิตฺตา’’ติ, เอวเมวํ น นวเปสิสตปฺปเภทํ มํสํ ชานาติ ‘‘มยา อฏฺฐิสตตฺตยํ อนุลิตฺต’’นฺติ, นปิ อฏฺฐิสตตฺตยํ ชานาติ ‘‘อหํ นวเปสิสตปฺปเภเทน มํเสน อนุลิตฺต’’นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ เกวลํ ตุ –

‘‘นวเปสิสตา มํสา, อนุลิตฺตา กเฬวรํ;
นานากิมิกุลากิณฺณํ, มีฬฺหฏฺฐานํว ปูติก’’นฺติฯ

ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา อฏฺฐิสงฺฆาเฏน ตตฺถ ปติฏฺฐิตตเลน วา อุปริ ตเจน ติริยํ อญฺญมญฺญูน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ มํสํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร นวสตปฺปเภทา **นฺหารู** วณฺณโต เสตาติ ววตฺถเปติ, มธุวณฺณาติปิ เอเกฯ สณฺฐานโต นานาสณฺฐานาติฯ ตถา หิ ตตฺถ มหนฺตา มหนฺตา นฺหารู กนฺทลมกุฬสณฺฐานา, ตโต สุขุมตรา สูกรวาคุรรชฺชุสณฺฐานา, ตโต อณุกตรา ปูติลตาสณฺฐานา, ตโต อณุกตรา สีหฬมหาวีณาตนฺติสณฺฐานา, ตโต อณุกตรา ถูลสุตฺตกสณฺฐานา, หตฺถปิฏฺฐิปาทปิฏฺฐีสุ นฺหารู สกุณปาทสณฺฐานา, สีเส นฺหารู คามทารกานํ สีเส ฐปิตวิรฬตรทุกูลสณฺฐานา, ปิฏฺฐิยา นฺหารู เตเมตฺวา อาตเป ปสาริตมจฺฉชาลสณฺฐานา, อวเสสา อิมสฺมึ สรีเร ตํตํองฺคปจฺจงฺคานุคตา นฺหารู สรีเร ปฏิมุกฺกชาลกญฺจุกสณฺฐานาติฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตาฯ เตสุ จ ทกฺขิณกณฺณจูฬิกโต ปฏฺฐาย ปญฺจ กณฺฑรนามกา มหานฺหารู ปุรโต จ ปจฺฉโต จ วินนฺธมานา วามปสฺสํ คตา, วามกณฺณจูฬิกโต ปฏฺฐาย ปญฺจ ปุรโต จ ปจฺฉโต จ วินนฺธมานา ทกฺขิณปสฺสํ คตา, ทกฺขิณคลวาฏกโต ปฏฺฐาย ปญฺจ ปุรโต จ ปจฺฉโต จ วินนฺธมานา วามปสฺสํ คตา, วามคลวาฏกโต ปฏฺฐาย ปญฺจ ปุรโต จ ปจฺฉโต จ วินนฺธมานา ทกฺขิณปสฺสํ คตา, ทกฺขิณหตฺถํ วินนฺธมานา ปุรโต จ ปจฺฉโต จ ปญฺจ ปญฺจาติ ทส กณฺฑรนามกา เอว มหานฺหารู อารุฬฺหาฯ ตถา วามหตฺถํ, ทกฺขิณปาทํ, วามปาทญฺจาติ เอวเมเต สฏฺฐิ มหานฺหารู สรีรธารกา สรีรนิยามกาติปิ ววตฺถเปติฯ โอกาสโต สกลสรีเร อฏฺฐิจมฺมานํ อฏฺฐิมํสานญฺจ อนฺตเร อฏฺฐีนิ อาพนฺธมานา ฐิตาติฯ

ตตฺถ ยถา วลฺลิสนฺตานพเทฺธสุ กุฏฺฏทารูสุ น วลฺลิสนฺตานา ชานนฺติ ‘‘อเมฺหหิ กุฏฺฏทารูนิ อาพทฺธานี’’ติ, นปิ กุฏฺฏทารูนิ ชานนฺติ ‘‘มยํ วลฺลิสนฺตาเนหิ อาพทฺธานี’’ติ; เอวเมว น นฺหารู ชานนฺติ ‘‘อเมฺหหิ ตีณิ อฏฺฐิสตานิ อาพทฺธานี’’ติ, นปิ ตีณิ อฏฺฐิสตานิ ชานนฺติ ‘‘มยํ นฺหารูหิ อาพทฺธานี’’ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ เกวลํ ตุ –

‘‘นวนฺหารุสตา โหนฺติ, พฺยามมเตฺต กเฬวเร;
พนฺธนฺติ อฏฺฐิสงฺฆาฏํ, อคารมิว วลฺลิโย’’ติฯ

ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา ตีหิ อฏฺฐิสเตหิ ตตฺถ ปติฏฺฐิตตเลหิ วา อุปริ ตจมํเสหิ ติริยํ อญฺญมญฺญน ปริจฺฉินฺนาติ ววตฺถเปติฯ อยเมเตสํ สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ นฺหารู วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร ทฺวตฺตึสทนฺตฏฺฐิกานํ วิสุํ คหิตตฺตา เสสานิ จตุสฏฺฐิ หตฺถฏฺฐิกานิ จตุสฏฺฐิ ปาทฏฺฐิกานิ จตุสฏฺฐิ มุทุกฏฺฐิกานิ มํสนิสฺสิตานิ เทฺว ปณฺหิกฏฺฐีนิ เอเกกสฺมึ ปาเท เทฺว เทฺว โคปฺผกฏฺฐิกานิ เทฺว ชงฺฆฏฺฐิกานิ เอกํ ชณฺณุกฏฺฐิ เอกํ อูรุฏฺฐิ เทฺว กฏิฏฺฐีนิ อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐีนิ จตุวีสติ ผาสุกฏฺฐีนิ จุทฺทส อุรฏฺฐีนิ เอกํ หทยฏฺฐิ เทฺว อกฺขกฏฺฐีนิ เทฺว ปิฏฺฐิ พาหฏฺฐีนิ เทฺว พาหฏฺฐีนิ เทฺว เทฺว อคฺคพาหฏฺฐีนิ สตฺต คีวฏฺฐีนิ เทฺว หนุกฏฺฐีนิ เอกํ นาสิกฏฺฐิ เทฺว อกฺขิฏฺฐีนิ เทฺว กณฺณฏฺฐีนิ เอกํ นลาฏฏฺฐิ เอกํ มุทฺธฏฺฐิ นว สีสกปาลฏฺฐีนีติ เอวมาทินา นเยน วุตฺตปฺปเภทานิ **อฏฺฐีนิ** สพฺพาเนว วณฺณโต เสตานีติ ววตฺถเปติฯ

สณฺฐานโต นานาสณฺฐานานิฯ ตถา หิ ตตฺถ อคฺคปาทงฺคุลิยฏฺฐีนิ กตกพีชสณฺฐานานิ, ตทนนฺตรานิ องฺคุลีนํ มชฺฌปพฺพฏฺฐีนิ อปริปุณฺณปนสฏฺฐิสณฺฐานานิ, มูลปพฺพฏฺฐีนิ ปณวสณฺฐานานิ, โมรสกลิสณฺฐานานีติปิ เอเกฯ ปิฏฺฐิปาทฏฺฐีนิ โกฏฺฏิตกนฺทลกนฺทราสิสณฺฐานานิ ปณฺหิกฏฺฐีนิ เอกฏฺฐิตาลผลพีชสณฺฐานานิ, โคปฺผกฏฺฐีนิ เอกโตพทฺธกีฬาโคฬกสณฺฐานานิ, ชงฺฆฏฺฐิเกสุ ขุทฺทกํ ธนุทณฺฑสณฺฐานํ, มหนฺตํ ขุปฺปิปาสามิลาตธมนิปิฏฺฐิสณฺฐานํ, ชงฺฆฏฺฐิกสฺส โคปฺผกฏฺฐิเกสุ ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ อปนีตตจขชฺชูรีกฬีรสณฺฐานํ, ชงฺฆฏฺฐิกสฺส ชณฺณุกฏฺฐิเก ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ มุทิงฺคมตฺถกสณฺฐานํ ชณฺณุกฏฺฐิ เอกปสฺสโต ฆฏฺฏิตเผณสณฺฐานํ, อูรุฏฺฐีนิ ทุตฺตจฺฉิตวาสิผรสุทณฺฑสณฺฐานานิ, อูรุฏฺฐิกสฺส กฏฏฺฐิเก ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ สุวณฺณการานํ อคฺคิชาลนกสลากาพุนฺทิสณฺฐานํ , ตปฺปติฏฺฐิโตกาโส อคฺคจฺฉินฺนปุนฺนาคผลสณฺฐาโน, กฏิฏฺฐีนิ เทฺวปิ เอกาพทฺธานิ หุตฺวา กุมฺภกาเรหิ กตจุลฺลิสณฺฐานานิ, ตาปสภิสิกาสณฺฐานานีติปิ เอเกฯ อานิสทฏฺฐีนิ เหฏฺฐามุขฐปิตสปฺปผณสณฺฐานานิ, สตฺตฏฺฐฏฺฐาเนสุ ฉิทฺทาวฉิทฺทานิ อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐีนิ อพฺภนฺตรโต อุปรูปริ ฐปิตสีสกปฏฺฏเวฐกสณฺฐานานิ, พาหิรโต วฏฺฏนาวลิสณฺฐานานิ, เตสํ อนฺตรนฺตรา กกจทนฺตสทิสานิ เทฺว ตีณิ กณฺฏกานิ โหนฺติ, จตุวีสติยา ผาสุกฏฺฐีสุ ปริปุณฺณานิ ปริปุณฺณสีหฬทาตฺตสณฺฐานานิ , อปริปุณฺณานิ อปริปุณฺณสีหฬทาตฺตสณฺฐานานิ, สพฺพาเนว โอทาตกุกฺกุฏสฺส ปสาริตปกฺขทฺวยสณฺฐานานีติปิ เอเกฯ จุทฺทส อุรฏฺฐีนิ ชิณฺณสนฺทมานิกผลกปนฺติสณฺฐานานิ, หทยฏฺฐิ ทพฺพิผณสณฺฐานํ, อกฺขกฏฺฐีนิ ขุทฺทกโลหวาสิทณฺฑสณฺฐานานิ, เตสํ เหฏฺฐา อฏฺฐิ อทฺธจนฺทสณฺฐานํ, ปิฏฺฐิพาหฏฺฐีนิ ผรสุผณสณฺฐานานิ, อุปฑฺฒจฺฉินฺนสีหฬกุทาลสณฺฐานานีติปิ เอเกฯ พาหฏฺฐีนิ อาทาสทณฺฑสณฺฐานานิ, มหาวาสิทณฺฑสณฺฐานานีติปิ เอเกฯ อคฺคพาหฏฺฐีนิ ยมกตาลกนฺทสณฺฐานานิ, มณิพนฺธฏฺฐีนิ เอกโต อลฺลิยาเปตฺวา ฐปิตสีสกปฏฺฏเวฐกสณฺฐานานิ, ปิฏฺฐิหตฺถฏฺฐีนิ โกฏฺฏิตกนฺทลกนฺทราสิสณฺฐานานิ, หตฺถงฺคุลิมูลปพฺพฏฺฐีนิ ปณวสณฺฐานานิ, มชฺฌปพฺพฏฺฐีนิ อปริปุณฺณปนสฏฺฐิสณฺฐานานิ, อคฺคปพฺพฏฺฐีนิ กตกพีชสณฺฐานานิ, สตฺต คีวฏฺฐีนิ ทเณฺฑ วิชฺฌิตฺวา ปฏิปาฏิยา ฐปิตวํสกฬีรขณฺฑสณฺฐานานิ, เหฏฺฐิมหนุกฏฺฐิ กมฺมารานํ อโยกูฏโยตฺตกสณฺฐานํ, อุปริมหนุกฏฺฐิ อวเลขนสตฺถกสณฺฐานํ, อกฺขินาสกูปฏฺฐีนิ อปนีตมิญฺชตรุณตาลฏฺฐิสณฺฐานานิ , นลาฏฏฺฐิ อโธมุขฐปิตภินฺนสงฺขกปาลสณฺฐานํ, กณฺณจูฬิกฏฺฐีนิ นฺหาปิตขุรโกสสณฺฐานานิ, นลาฏกณฺณจูฬิกานํ อุปริ ปฏฺฏพนฺธโนกาเส อฏฺฐิพหลฆฏปุณฺณปฏปิโลติกขณฺฑสณฺฐานํ, มุทฺธนฏฺฐิ มุขจฺฉินฺนวงฺกนาฬิเกรสณฺฐานํ, สีสฏฺฐีนิ สิเพฺพตฺวา ฐปิตชชฺชราลาพุกฏาหสณฺฐานานีติฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตานิฯ

โอกาสโต อวิเสเสน สกลสรีเร ฐิตานิ, วิเสเสน ตุ สีสฏฺฐีนิ คีวฏฺฐิเกสุ ปติฏฺฐิตานิ, คีวฏฺฐีนิ ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐีสุ ปติฏฺฐิตานิ, ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐีนิ กฏิฏฺฐีสุ ปติฏฺฐิตานิ, กฏิฏฺฐีนิ อูรุฏฺฐิเกสุ ปติฏฺฐิตานิ, อุรุฏฺฐีนิ ชณฺณุกฏฺฐิเกสุ, ชณฺณุกฏฺฐีนิ ชงฺฆฏฺฐิเกสุ, ชงฺฆฏฺฐีนิ โคปฺผกฏฺฐิเกสุ, โคปฺผกฏฺฐีนิ ปิฏฺฐิปาทฏฺฐิเกสุ ปติฏฺฐิตานิ, ปิฏฺฐิปาทฏฺฐิกานิ จ โคปฺผกฏฺฐีนิ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตานิ, โคปฺผกฏฺฐีนิ ชงฺฆฏฺฐีนิ...เป.... คีวฏฺฐีนิ สีสฏฺฐีนิ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตานีติ เอเตนานุสาเรน อวเสสานิปิ อฏฺฐีนิ เวทิตพฺพานิฯ

ตตฺถ ยถา อิฏฺฐกโคปานสิจยาทีสุ น อุปริมา อิฏฺฐกาทโย ชานนฺติ ‘‘มยํ เหฏฺฐิเมสุ ปติฏฺฐิตา’’ติ, นปิ เหฏฺฐิมา ชานนฺติ ‘‘มยํ อุปริมานิ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตา’’ติ; เอวเมว น สีสฏฺฐิกานิ ชานนฺติ ‘‘มยํ คีวฏฺฐิเกสุ ปติฏฺฐิตานี’’ติ...เป.... น โคปฺผกฏฺฐิกานิ ชานนฺติ ‘‘มยํ ปิฏฺฐิปาทฏฺฐิเกสุ ปติฏฺฐิตานี’’ติ, นปิ ปิฏฺฐิปาทฏฺฐิกานิ ชานนฺติ ‘‘มยํ โคปฺผกฏฺฐีนิ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตานี’’ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา...เป.... น ปุคฺคโลติฯ เกวลํ ตุ อิมานิ สาธิกานิ ตีณิ อฏฺฐิสตานิ นวหิ นฺหารุสเตหิ นวหิ จ มํสเปสิสเตหิ อาพทฺธานุลิตฺตานิ, เอกฆนจมฺมปริโยนทฺธานิ, สตฺตรสหรณีสหสฺสานุคตสิเนหสิเนหิตานิ, นวนวุติโลมกูปสหสฺสปริสฺสวมานเสทชลฺลิกานิ อสีติกิมิกุลานิ, กาโยเตฺวว สงฺขฺยํ คตานิ, ยํ สภาวโต อุปปริกฺขโนฺต โยคาวจโร น กิญฺจิ คยฺหูปคํ ปสฺสติ, เกวลํ ตุ นฺหารุสมฺพนฺธํ นานากุณปสงฺกิณฺณํ อฏฺฐิสงฺฆาฏเมว ปสฺสติฯ ยํ ทิสฺวา ทสพลสฺส ปุตฺตภาวํ อุเปติฯ ยถาห –

‘‘ปฏิปาฏิยฏฺฐีนิ ฐิตานิ โกฏิยา,
อเนกสนฺธิยมิโต น เกหิจิ;
พโทฺธ นหารูหิ ชราย โจทิโต,
อเจตโน กฏฺฐกลิงฺครูปโมฯ

‘‘กุณปํ กุณเป ชาตํ, อสุจิมฺหิ จ ปูตินิ;
ทุคฺคเนฺธ จาปิ ทุคฺคนฺธํ, เภทนมฺหิ จ วยธมฺมํฯ

‘‘อฏฺฐิปุเฏ อฏฺฐิปุโฏ, นิพฺพโตฺต ปูตินิ ปูติกายมฺหิ;
ตมฺหิ จ วิเนถ ฉนฺทํ, เหสฺสถ ปุตฺตา ทสพลสฺสา’’ติ จฯ

ปริเจฺฉทโต อโนฺต อฏฺฐิมิเญฺชน อุปริโต มํเสน อเคฺค มูเล จ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนานีติ ววตฺถเปติฯ อยเมเตสํ สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ อฏฺฐีนิ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร ยถาวุตฺตปฺปเภทานํ อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตรคตํ **อฏฺฐิมิญฺชํ** วณฺณโต เสตนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต อตฺตโน โอกาสสณฺฐานนฺติฯ เสยฺยถิทํ – มหนฺตมหนฺตานํ อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตรคตํ เสเทตฺวา วเฏฺฏตฺวา มหเนฺตสุ วํสนฬิกปเพฺพสุ ปกฺขิตฺตมหาเวตฺตงฺกุรสณฺฐานํ, ขุทฺทานุขุทฺทกานํ อพฺภนฺตรคตํ เสเทตฺวา วเฏฺฏตฺวา ขุทฺทานุขุทฺทเกสุ วํสนฬิกปเพฺพสุ ปกฺขิตฺตตนุเวตฺตงฺกุรสณฺฐานนฺติฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตเร ปติฏฺฐิตนฺติฯ

ตตฺถ ยถา เวฬุนฬิกาทีนํ อโนฺตคตานิ ทธิผาณิตานิ น ชานนฺติ ‘‘มยํ เวฬุนฬิกาทีนํ อโนฺตคตานี’’ติ, นปิ เวฬุนฬิกาทโย ชานนฺติ ‘‘ทธิผาณิตานิ อมฺหากํ อโนฺตคตานี’’ติ; เอวเมว น อฏฺฐิมิญฺชํ ชานาติ ‘‘อหํ อฏฺฐีนํ อโนฺตคต’’นฺติ, นปิ อฏฺฐีนิ ชานนฺติ ‘‘อฏฺฐิมิญฺชํ อมฺหากํ อ

โนฺตคต’’นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป…. น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตรตเลหิ อฏฺฐิมิญฺชภาเคน จ ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ อฏฺฐิมิญฺชํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีรสฺส อพฺภนฺตเร ทฺวิโคฬกปฺปเภทํ **วกฺกํ** วณฺณโต มนฺทรตฺตํ ปาฬิภทฺทกฏฺฐิวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต คามทารกานํ สุตฺตาวุตกีฬาโคฬกสณฺฐานํ, เอกวณฺฏสหการทฺวยสณฺฐานนฺติปิ เอเกฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต คลวาฏกา วินิกฺขเนฺตน เอกมูเลน โถกํ คนฺตฺวา ทฺวิธา ภิเนฺนน ถูลนฺหารุนา วินิพทฺธํ หุตฺวา หทยมํสํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตนฺติฯ

ตตฺถ ยถา วณฺฏูปนิพทฺธํ สหการทฺวยํ น ชานาติ ‘‘อหํ วเณฺฏน อุปนิพทฺธ’’นฺติ, นปิ วณฺฏํ ชานาติ ‘‘มยา สหการทฺวยํ อุปนิพทฺธ’’นฺติ; เอวเมว น วกฺกํ ชานาติ ‘‘อหํ ถูลนฺหารุนา อุปนิพทฺธ’’นฺติ, นปิ ถูลนฺหารุ ชานาติ ‘‘มยา วกฺกํ อุปนิพทฺธ’’นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป…. น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต วกฺกํ วกฺกภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ วกฺกํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีรสฺส อพฺภนฺตเร **หทยํ** วณฺณโต รตฺตํ รตฺตปทุมปตฺตปิฏฺฐิวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต พาหิรปตฺตานิ อปเนตฺวา อโธมุขฐปิตปทุมมกุฬสณฺฐานํ, ตญฺจ อคฺคจฺฉินฺนปุนฺนาคผลมิว วิวเฏฺฏกปสฺสํ พหิ มฏฺฐํ อโนฺต โกสาตกีผลสฺส อพฺภนฺตรสทิสํฯ ปญฺญาพหุลานํ โถกํ วิกสิตํ, มนฺทปญฺญานํ มกุฬิตเมวฯ ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ ปวตฺตนฺติ, ตํ อปเนตฺวา อวเสสมํสปิณฺฑสงฺขาตหทยพฺภนฺตเร อทฺธปสตมตฺตํ โลหิตํ สณฺฐาติ, ตํ ราคจริตสฺส รตฺตํ, โทสจริตสฺส กาฬกํ, โมหจริตสฺส มํสโธวโนทกสทิสํ, วิตกฺกจริตสฺส กุลตฺถยูสวณฺณํ, สทฺธาจริตสฺส กณิการปุปฺผวณฺณํ, ปญฺญาจริตสฺส อจฺฉํ วิปฺปสนฺนมนาวิลํ, นิโทฺธตชาติมณิ วิย ชุติมนฺตํ ขายติฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต สรีรพฺภนฺตเร ทฺวินฺนํ ถนานํ มเชฺฌ ปติฏฺฐิตนฺติฯ

ตตฺถ ยถา ทฺวินฺนํ วาตปานกวาฏกานํ มเชฺฌ ฐิโต อคฺคฬตฺถมฺภโก น ชานาติ ‘‘อหํ ทฺวินฺนํ วาตปานกวาฏกานํ มเชฺฌ ฐิโต’’ติ, นปิ วาตปานกวาฏกานิ ชานนฺติ ‘‘อมฺหากํ มเชฺฌ อคฺคฬตฺถมฺภโก ฐิโต’’ติ; เอวเมวํ น หทยํ ชานาติ ‘‘อหํ ทฺวินฺนํ ถนานํ มเชฺฌ ฐิต’’นฺติ, นปิ ถนานิ ชานนฺติ ‘‘หทยํ อมฺหากํ มเชฺฌ ฐิต’’นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป…. น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต หทยํ หทยภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ หทยํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีรสฺส อพฺภนฺตเร **ยกน**สญฺญิตํ ยมกมํสปิณฺฑํ วณฺณโต รตฺตํ รตฺตกุมุทพาหิรปตฺตปิฏฺฐิวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต เอกมูลํ หุตฺวา อเคฺค ยมกํ โกวิฬารปตฺตสณฺฐานํ, ตญฺจ ทนฺธานํ เอกํเยว โหติ มหนฺตํ, ปญฺญวนฺตานํ เทฺว วา ตีณิ วา ขุทฺทกานีติฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต ทฺวินฺนํ ถนานํ อพฺภนฺตเร ทกฺขิณปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตนฺติฯ

ตตฺถ ยถา ปิฐรกปเสฺส ลคฺคา มํสเปสิ น ชานาติ ‘‘อหํ ปิฐรกปเสฺส ลคฺคา’’ติ, นปิ ปิฐรกปสฺสํ ชานาติ ‘‘มยิ มํสเปสิ ลคฺคา’’ติ; เอวเมว น ยกนํ ชานาติ ‘‘อหํ ทฺวินฺนํ ถนานํ อพฺภนฺตเร ทกฺขิณปสฺสํ นิสฺสาย ฐิต’’นฺติ, นปิ ถนานํ อพฺภนฺตเร ทกฺขิณปสฺสํ ชานาติ ‘‘มํ นิสฺสาย ยกนํ ฐิต’’นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป…. น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต ปน

ยกนํ ยกนภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติ ฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ ยกนํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร ปฏิจฺฉนฺนาปฏิจฺฉนฺนเภทโต ทุวิธํ **กิโลมกํ** วณฺณโต เสตํ ทุกูลปิโลติก วณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต อตฺตโน โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต ปฏิจฺฉนฺนกิโลมกํ หทยญฺจ วกฺกญฺจ ปริวาเรตฺวา, อปฺปฏิจฺฉนฺนกิโลมกํ สกลสรีเร จมฺมสฺส เหฏฺฐโต มํสํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตนฺติฯ

ตตฺถ ยถา ปิโลติกาย ปลิเวฐิเต มํเส น ปิโลติกา ชานาติ ‘‘มยา มํสํ ปลิเวฐิต’’นฺติ, นปิ มํสํ ชานาติ ‘‘อหํ ปิโลติกาย ปลิเวฐิต’’นฺติ; เอวเมว น กิโลมกํ ชานาติ ‘‘มยา หทยวกฺกานิ สกลสรีเร จ จมฺมสฺส เหฏฺฐโต มํสํ ปลิเวฐิต’’นฺติฯ นปิ หทยวกฺกานิ สกลสรีเร จ มํสํ ชานาติ ‘‘อหํ กิโลมเกน ปลิเวฐิต’’นฺติ ฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป…. น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา มํเสน อุปริ จเมฺมน ติริยํ กิโลมกภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ กิโลมกํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีรสฺส อพฺภนฺตเร **ปิหกํ** วณฺณโต นีลํ มีลาตนิคฺคุณฺฑีปุปฺผวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต เยภุเยฺยน สตฺตงฺคุลปฺปมาณํ อพนฺธนํ กาฬวจฺฉกชิวฺหาสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต หทยสฺส วามปเสฺส อุทรปฏลสฺส มตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตํ, ยมฺหิ ปหรณปหาเรน พหิ นิกฺขเนฺต สตฺตานํ ชีวิตกฺขโย โหตีติฯ

ตตฺถ ยถา โกฏฺฐกมตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตา น โคมยปิณฺฑิ ชานาติ ‘‘อหํ โกฏฺฐกมตฺถก ปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตา’’ติ, นปิ โกฏฺฐกมตฺถกปสฺสํ ชานาติ ‘‘โคมยปิณฺฑิ มํ นิสฺสาย ฐิตา’’ติ; เอว เมว น ปิหกํ ชานาติ ‘‘อหํ อุทรปฏลสฺส มตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิต’’นฺติ, นปิ อุทรปฏลสฺส มตฺถก ปสฺสํ ชานาติ ‘‘ปิหกํ มํ นิสฺสาย ฐิต’’นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป…. น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต ปิหกํ ปิหกภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริ เจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ ปิหกํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีรสฺส อพฺภนฺตเร ทฺวตฺตึสมํสขณฺฑปฺปเภทํ **ปปฺผาสํ** วณฺณโต รตฺตํ นาติปริปกฺ กอุทุมฺพรวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต วิสมจฺฉินฺนปูวสณฺฐานํ, ฉทนิฏฺฐกขณฺฑปุญฺชสณฺ ฐานนฺติปิ เอเกฯ ตเทตํ อพฺภนฺตเร อสิตปีตาทีนํ อภาเว อุคฺคเตน กมฺมชเตชุสฺมนา อพฺภา หตตฺตา สงฺขาทิตปลาลปิณฺฑมิว นิรสํ นิโรชํ โหติฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต สรีรพฺภนฺตเร ทฺวินฺนํ ถนานํ อพฺภนฺตเร หทยญฺจ ยกนญฺจ อุปริ ฉาเทตฺวา โอลมฺพนฺตํ ฐิตนฺติฯ

ตตฺถ ยถา ชิณฺณโกฏฺฐพฺภนฺตเร ลมฺพมาโน สกุณกุลาวโก น ชานาติ ‘‘อหํ ชิณฺณ โกฏฺฐพฺภนฺตเร ลมฺพมาโน ฐิโต’’ติ, นปิ ชิณฺณโกฏฺฐพฺภนฺตรํ ชานาติ ‘‘สกุณกุลาวโก มยิ ลมฺพมาโน ฐิโต’’ติ; เอวเมว น ปปฺผาสํ ชานาติ ‘‘อหํ สรีรพฺภนฺตเร ทฺวินฺนํ ถนานํ อนฺตเร ลมฺพมานํ ฐิต’’นฺติ, นปิ สรีรพฺภนฺตเร ทฺวินฺนํ ถนานํ อนฺตรํ ชานาติ ‘‘มยิ ปปฺผาสํ ลมฺพมานํ ฐิต’’นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป…. น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต ปปฺ ผาสํ ปปฺผาสภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ ปปฺผาสํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ อโนฺตสรีเร ปุริสสฺส ทฺวตฺตึสหตฺถํ, อิตฺถิยา อฏฺฐวีสติหตฺถํ, เอกวีสติยา ฐาเนสุ โอภคฺคํ **อนฺตํ** วณฺณโต เสตํ สกฺขรสุธาวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต สีสํ ฉินฺทิตฺวา โลหิตโทณิยํ สํเวเลฺลตฺวา ฐปิตธมฺมนิสณฺฐานํฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต อุปริ คลวาฏเก เหฏฺฐา จ กรีสมเคฺค วินิพนฺธตฺตา คลวาฏกกรีสมคฺคปริยเนฺต สรีรพฺภนฺตเร ฐิตนฺติฯ

ตตฺถ ยถา โลหิตโทณิยํ ฐปิตํ ฉินฺนสีสํ ธมฺมนิกเฬวรํ น ชานาติ ''อหํ โลหิตโทณิยํ ฐิต''นฺติ, นปิ โลหิตโทณิ ชานาติ ''มยิ ฉินฺนสีสํ ธมฺมนิกเฬวรํ ฐิต''นฺติ; เอวเมว น อนฺตํ ชานาติ ''อหํ สรีรพฺภนฺตเร ฐิต''นฺติ, นปิ สรีรพฺภนฺตรํ ชานาติ ''มยิ อนฺตํ ฐิต''นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต อนฺตํ อนฺตภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ อนฺตํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ อโนฺตสรีเร อนฺตนฺตเร **อนฺตคุณํ** วณฺณโต เสตํ ทกสีตลิกมูลวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต ทกสีตลิกมูลสณฺฐานเมวาติ, โคมุตฺตสณฺฐานนฺติปิ เอเกฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต กุทาลผรสุกมฺมาทีนิ กโรนฺตานํ ยนฺตากฑฺฒนกาเล ยนฺตสุตฺตกมิว ยนฺตผลกานิ อนฺตโภเค เอกโต อคฺคฬเนฺต อาพนฺธิตฺวา ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลกสฺส อนฺตราตํ สิพฺพิตฺวา ฐิตรชฺชุกา วิย เอกวีสติยา อนฺตโภคานํ อนฺตรา ฐิตนฺติฯ

ตตฺถ ยถา ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลกํ สิพฺพิตฺวา ฐิตรชฺชุกา น ชานาติ ''มยา ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลกํ สิพฺพิต''นฺติ, นปิ ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลกํ ชานาติ ''รชฺชุกา มํ สิพฺพิตฺวา ฐิตา''ติ, เอวเมว อนฺตคุณํ น ชานาติ ''อหํ อนฺตํ เอกวีสติโภคพฺภนฺตเร อาพนฺธิตฺวา ฐิต''นฺติ, นปิ อนฺตํ ชานาติ ''อนฺตคุณํ มํ อาพนฺธิตฺวา ฐิต''นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต อนฺตคุณํ อนฺตคุณภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ อนฺตคุณํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ อโนฺตสรีเร **อุทริยํ** วณฺณโต อโชฺฌหฏาหารวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต ปริสฺสาวเน สิถิลพทฺธตณฺฑุลสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต อุทเร ฐิตนฺติ ฯ อุทรํ นาม อุภโต นิปฺปีฬิยมานสฺส อลฺลสาฏกสฺส มเชฺฌ สญฺชาตโผฏกสทิสํ อนฺตปฏลํ, พหิ มฏฺฐํ, อโนฺต มํสกสมฺพุปลิเวฐิตํ, กิลิฏฺฐปาวารปุปฺผสทิสํ, กุถิตปนสผลสฺส อพฺภนฺตรสทิสนฺติปิ เอเกฯ ตตฺถ ตโกฺกลกา คณฺฑุปฺปาทกาตาลหีรกาสูจิมุขกาปฏตนฺตุสุตฺตกาติ เอวมาทิทฺวตฺตึสกุลปฺปเภทา กิมโย อากุลพฺยากุลา สณฺฑสณฺฑจาริโน หุตฺวา นิวสนฺติ, เย ปานโภชนาทิมฺหิ อวิชฺชมาเน อุลฺลงฺฆิตฺวา วิรวนฺตา หทยมํสํ อภิตุทนฺติ ปานโภชนาทีนิ อโชฺฌหรณเวลายญฺจ อุทฺธํมุขา หุตฺวา ปฐมโชฺฌหเฏ เทฺว ตโย อาโลเป ตุริตตุริตา วิลุมฺปนฺติฯ ยํ เอเตสํ กิมีนํ ปสูติฆรํ วจฺจกุฏิ คิลานสาลา สุสานญฺจ โหติ, ยตฺถ เสยฺยถาปิ นาม จณฺฑาลคามทฺวาเร จนฺทนิกาย สรทสมเย ถูลผุสิตเก เทเว วสฺสเนฺต อุทเกน อาวูฬฺหํ มุตฺตกรีสจมฺมฏฺฐินฺหารุขณฺฑเขฬสิงฺฆาณิกาโลหิตปฺปภุตินานากุณปชาตํ นิปติตฺวา กทฺทโมทกาลุฬิตํ สญฺชาตกิมิกุลากุลํ หุตฺวา ทฺวีหตีหจฺจเยน สูริยาตปสนฺตาปเวคกุถิตํ อุปริ เผณปุปฺผุฬเก มุญฺจนฺตํ อภินีลวณฺณํ ปรมทุคฺคนฺธเชคุจฺฉํ อุปคนฺตุํ วา ทฏฺฐุํ วา อนรหรูปตํ อาปชฺชิตฺวา ติฏฺฐติ, ปเคว ฆายิตุํ วา สายิตุํ วา; เอวเมว นานปฺปการปานโภชนาทิ ทนฺตมุสลสญฺจุณฺณิตํ ชิวฺหาหตฺถสมฺปริวตฺติตํ เขฬลาลาปลิพุทฺธํ ตงฺขณวิคตวณฺณคนฺธรสาทิสมฺปทํ โกลิยขลิสฺวานวมถุสทิสํ นิปติตฺวา ปิตฺตเสมฺหวาตปลิเวฐิตํ หุตฺวา อุทรคฺคิสนฺตาปเวคกุถิตํ กิมิกุลากุลํ อุปรูปริ เผณ

ปุปฺผฺพีกานิ มุญฺจนฺตํ ปรมกสมฺพุทฺคนฺธเชคฺจฺฉภาวมาปชฺชิตฺวา ติฎฺฐติฯ ยํ สุตฺวาปิ ปาน โภชนาทีสุ อมนุญฺญตา สณฺฐาติ, ปเคว ปญฺญาจกฺขุนา โอโลเกตฺวาฯ ยตฺถ จ ปติตํ ปาน โภชนาทิ ปญฺจธา วิเวกํ คจฺฉติ, เอกํ ภาคํ ปาณกา ขาทนฺติ, เอกํ ภาคํ อุทรคฺคิ ฌาเปติ, เอโก ภาโค มุตฺตํ โหติ, เอโก ภาโค กรีสํ โหติ, เอโก ภาโค รสภาวํ อาปชฺชิตฺวา โสณิตมํสา ทีนิ อุปพฺรูหยตีติฯ

ตตฺถ ยถา ปรมเชคฺจฺฉาย สฺวานโทณิยา ฐิโต สฺวานวมถุ น ชานาติ ''อหํ สฺวานโทณิยา ฐิโต''ติ; นปิ สฺวานโทณิ ชานาติ ''มยิ สฺวานวมถุ ฐิโต''ติฯ เอวเมว น อุทริยํ ชานาติ ''อหํ อิมสฺมิํ ปรมทุคฺคนฺธเชคฺเจฺฉ อุทเร ฐิต''นฺติ; นปิ อุทรํ ชานาติ ''มยิ อุทริยํ ฐิต''นฺติฯ อาโภค ปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป…. น ปุคฺคโลติ ฯ ปริเจฺฉทโต อุทริยํ อุทริยภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวา ติ เอวํ อุทริยํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ อโนฺตสรีเร **กรีสํ** วณฺณโต เยภุเยฺยน อโชฺฌหฎาหารวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺ ฐานโต โอกาสสณฺฐานํ, ทิสโต เหฎฺฐิมาย ทิสาย ชาตํ, โอกาสโต ปกฺกาสเย ฐิตนฺติฯ ปกฺกา สโย นาม เหฎฺฐา นาภิปิฎฺฐิกณฺฎกมูลานํ อนฺตเร อนฺตาวสาเน อุเพฺพเธน อฎฺฐงฺคุลมโตฺต วํ สนฬกพฺภนฺตรสทิโส ปเทโส, ยตฺถ เสยฺยถาปิ นาม อุปริภูมิภาเค ปติตํ วโสฺสทกํ โอคฬิตฺวา เหฎฺฐาภูมิภาคํ ปูเรตฺวา ติฎฺฐติ, เอวเมว ยํกิญฺจิ อามาสเย ปติตํ ปานโภชนาทิกํ อุทรคฺคินา เผณุเทฺทหกํ ปกฺกํ ปกฺกํ สณฺหกรณิยา ปิฎฺฐมิว สณฺหภาวํ อาปชฺชิตฺวา อนฺตพิเลน โอคฬิตฺวา โอมทฺทิตฺวา วํสนฬิเก ปกฺขิตฺตปณฺฑุมตฺติกา วิย สนฺนิจิตํ หุตฺวา ติฎฺฐติฯ

ตตฺถ ยถา วํสนฬิเก โอมทฺทิตฺวา ปกฺขิตฺตปณฺฑุมตฺติกา น ชานาติ ''อหํ วํสนฬิเก ฐิตา''ติ, นปิ วํสนฬิโก ชานาติ ''มยิ ปณฺฑุมตฺติกา ฐิตา''ติ; เอวเมว น กรีสํ ชานาติ ''อหํ ปกฺกาสเย ฐิต''นฺติ, นปิ ปกฺกาสโย ชานาติ ''มยิ กรีสํ ฐิต''นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป…. น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต กรีสํ กรีสภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อย เมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ กรีสํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร สีสกฎาหพฺภนฺตเร **มตฺถลุงฺคํ** วณฺณโต เสตํ อหิฉตฺตกปิณฺฑิวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ ปกฺกุถิตทุทฺธวณฺณนฺติปิ เอเกฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิ สาย ชาตํฯ โอกาสโต สีสกฎาหสฺส อพฺภนฺตเร จตฺตาโร สิพฺพินิมเคฺค นิสฺสาย สโมธาย ฐ ปิตา จตฺตาโร ปิฎฺฐปิณฺฑิกา วิย สโมหิตํ จตุมตฺถลุงฺคปิณฺฑปฺปเภทํ หุตฺวา ฐิตนฺติฯ

ตตฺถ ยถา ปุราณลาพุกฎาเห ปกฺขิตฺตปิฎฺฐปิณฺฑิ ปกฺกุถิตทุทฺธํ วา น ชานาติ ''อหํ ปุราณลาพุกฎาเห ฐิต''นฺติ, นปิ ปุราณลาพุกฎาหํ ชานาติ ''มยิ ปิฎฺฐปิณฺฑิ ปกฺกุถิตทุทฺธํ วา ฐิต''นฺติ; เอวเมว น มตฺถลุงฺคํ ชานาติ ''อหํ สีสกฎาหพฺภนฺตเร ฐิต''นฺติ, นปิ สี สกฎาหพฺภนฺตรํ ชานาติ ''มยิ มตฺถลุงฺคํ ฐิต''นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺ มา…เป…. น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต มตฺถลุงฺคํ มตฺถลุงฺคภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ มตฺถลุงฺคํ วณฺณาทิ โต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร พทฺธาพทฺธเภทโต ทุวิธมฺปิ **ปิตฺตํ** วณฺณโต พหลมธุกเตลวณฺณนฺติ ววตฺถ เปติฯ อพทฺธปิตฺตํ มิลาตพกุลปุปฺผวณฺณนฺติปิ เอเกฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต ทฺ

วีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต อพทฺธปิตฺตํ เกสโลมนขทนฺตานํ มํสวินิมุตฺตฏฺฐานํ ถทฺธสุกฺขจมฺมญฺจ วเชฺชตฺวา อุทกมิว เตลพินฺทุ อวเสสสรีรํ พฺยาเปตฺวา ฐิตํ, ยมฺหิ กุปิเต อกฺขีนิ ปีตกานิ โหนฺติ ภมนฺติ, คตฺตํ กมฺปติ กณฺฑูยติฯ พทฺธปิตฺตํ หทยปปฺผาสานมนฺตเร ยกนมํสํ นิสฺสาย ปติฏฺฐิเต มหาโกสาตกิโกสกสทิเส ปิตฺตโกสเก ฐิตํ, ยมฺหิ กุปิเต สตฺตา อุมฺมตฺตกา โหนฺติ, วิปลฺลตฺถจิตฺตา หิโรตฺตปฺปํ ฉเฑฺฑตฺวา อกตฺตพฺพํ กโรนฺติ, อภาสิตพฺพํ ภาสนฺติ, อจินฺติตพฺพํ จิเนฺตนฺติฯ

ตตฺถ ยถา อุทกํ พฺยาเปตฺวา ฐิตํ เตลํ น ชานาติ ‘‘อหํ อุทกํ พฺยาเปตฺวา ฐิต’’นฺติ, นปิ อุทกํ ชานาติ ‘‘เตลํ มํ พฺยาเปตฺวา ฐิต’’นฺติ; เอวเมว น อพทฺธปิตฺตํ ชานาติ ‘‘อหํ สรีรํ พฺยาเปตฺวา ฐิต’’นฺติ, นปิ สรีรํ ชานาติ ‘‘อพทฺธปิตฺตํ มํ พฺยาเปตฺวา ฐิต’’นฺติฯ ยถา จ โกสาตกิโกสเก ฐิตํ วโสฺสทกํ น ชานาติ ‘‘อหํ โกสาตกิโกสเก ฐิต’’นฺติ, นปิ โกสาตกิโกสโก ชานาติ ‘‘มยิ วโสฺสทกํ ฐิต’’นฺติ; เอวเมว น พทฺธปิตฺตํ ชานาติ ‘‘อหํ ปิตฺตโกสเก ฐิต’’นฺติ, นปิ ปิตฺตโกสโก ชานาติ ‘‘มยิ พทฺธปิตฺตํ ฐิต’’นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต ปิตฺตํ ปิตฺตภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ ปิตฺตํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีรพฺภนฺตเร เอกปตฺตปูรปฺปมาณํ **เสมฺหํ** วณฺณโต เสตํ กจฺฉกปณฺณรสวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต อุทรปฏเล ฐิตนฺติฯ ยํ ปานโภชนาทิอโชฺฌหรณกาเล เสยฺยถาปิ นาม อุทเก เสวาลปณกํ กเฏฺฐ วา กถเล วา ปตเนฺต ฉิชฺชิตฺวา ทฺวิธา หุตฺวา ปุน อโชฺฌตฺถริตฺวา ติฏฺฐติ, เอวเมว ปานโภชนาทิมฺหิ นิปตเนฺต ฉิชฺชิตฺวา ทฺวิธา หุตฺวา ปุน อโชฺฌตฺถริตฺวา ติฏฺฐติ, ยมฺหิ จ มนฺทีภูเต ปกฺกมิว คณฺฑํ ปูติกมิว กุกฺกุฏณฺฑํ อุทรปฏลํ ปรมเชคุจฺฉกุณปคนฺธํ โหติฯ ตโต อุคฺคเตน จ คเนฺธน อุคฺคาโรปิ มุขมฺปิ ทุคฺคนฺธํ ปูติกุณปสทิสํ โหติ, โส จ ปุริโส ‘‘อเปหิ ทุคฺคนฺธํ วายสี’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ, ยญฺจ อภิวฑฺฒิตํ พหลตฺตมาปนฺนํ ปฏิกุชฺชนผลกมิว วจฺจกุฏิยา อุทรปฏลพฺภนฺตเร เอว กุณปคนฺธํ สนฺนิรุมฺภิตฺวา ติฏฺฐติฯ

ตตฺถ ยถา จนฺทนิกาย อุปริเผณปฏลํ น ชานาติ ‘‘อหํ จนฺทนิกาย ฐิต’’นฺติ, นปิ จนฺทนิกา ชานาติ ‘‘มยิ เผณปฏลํ ฐิต’’นฺติ; เอวเมว น เสมฺหํ ชานาติ ‘‘อหํ อุทรปฏเล ฐิต’’นฺติ, นปิ อุทรปฏลํ ชานาติ ‘‘มยิ เสมฺหํ ฐิตนฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต เสมฺหํ เสมฺหภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ เสมฺหํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร **ปุโพฺพ** วณฺณโต ปณฺฑุปลาสวโณฺณติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐาโนฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาโตฯ โอกาสโต ปุพฺพสฺส โอกาโส นาม นิพโทฺธ นตฺถิฯ ยตฺถ ปุโพฺพ สนฺนิจิโต ติเฎฺฐยฺย, ยตฺร ยตฺร ขาณุกณฺฏกปฺปหรณคฺคิชาลาทีหิ อภิหเต สรีรปฺปเทเส โลหิตํ สณฺฐหิตฺวา ปจฺจติ, คณฺฑปิฬกาทโย วา อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺร ตตฺร ติฏฺฐติฯ

ตตฺถ ยถา รุกฺขสฺส ตตฺถ ตตฺถ ผรสฺวาราทีหิ ปหตปฺปเทเส อวคฬิตฺวา ฐิโต นิยฺยาโส น ชานาติ ‘‘อหํ รุกฺขสฺส ปหตปฺปเทเส ฐิโต’’ติ, นปิ รุกฺขสฺส ปหตปฺปเทโส ชานาติ ‘‘มยิ นิยฺยาโส ฐิโต’’ติ; เอวเมว น ปุโพฺพ ชานาติ ‘‘อหํ สรีรสฺส ตตฺถ ตตฺถ ขาณุกณฺฏกาทีหิ อภิหตปฺปเทเส คณฺฑปิฬกาทีนํ อุฏฺฐิตปฺปเทเส วา ฐิโต’’ติ, นปิ สรีรปฺปเทโส ชานาติ ‘‘มยิ ปุโพฺพ ฐิโต’’ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต

ปุโพฺพ ปุพฺพภาเคน ปริจฺฉิโนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ ปุพฺพํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร สนฺนิจิตโลหิตํ สํสรณโลหิตนฺติ เอวํ ทฺวิเธ **โลหิเต** สนฺนิจิตโลหิตํ ตาว วณฺณโต พหลกุถิตลาขารสวณฺณนฺติ ววตฺถเปติ, สํสรณโลหิตํ อจฺฉลาขารสวณฺณนฺติฯ สณฺฐานโต สพฺพมฺปิ อตฺตโน โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต สนฺนิจิตโลหิตํ อุปริมาย ทิสาย ชาตํ, สํสรณโลหิตํ ทฺวีสุปีติฯ โอกาสโต สํสรณโลหิตํ เกสโลมนขทนฺตานํ มํสวินิมุตฺตฏฺฐานเญฺจว ถทฺธสุกฺขจมฺมญฺจ วเชฺชตฺวา ธมนิชาลานุสาเรน สพฺพํ อุปาทินฺนกสรีรํ ผริตฺวา ฐิตํฯ สนฺนิจิตโลหิตํ ยกนสฺส เหฏฺฐาภาคํ ปูเรตฺวา เอกปตฺตปูรณมตฺตํ วกฺกหทยปปฺผาสานํ อุปริ โถกํ โถกํ พินฺทุํ ปาเตนฺตํ วกฺกหทยยกนปปฺผาเส เตเมนฺตํ ฐิตํ, ยมฺหิ วกฺกหทยาทีนิ อเตเมเนฺต สตฺตา ปิปาสิตา โหนฺติฯ

ตตฺถ ยถา ชชฺชรกปาเล ฐิตํ อุทกํ เหฏฺฐา เลฑฺฑุขณฺฑาทีนิ เตเมนฺตํ น ชานาติ ‘‘อหํ ชชฺชรกปาเล ฐิตํ เหฏฺฐา เลฑฺฑุขณฺฑาทีนิ เตเมมี’’ติ, นปิ ชชฺชรกปาลํ เหฏฺฐา เลฑฺฑุขณฺฑาทีนิ วา ชานนฺติ ‘‘มยิ อุทกํ ฐิตํ, อเมฺห วา เตเมนฺตํ ฐิต’’นฺติ; เอวเมว น โลหิตํ ชานาติ ‘‘อหํ ยกนสฺส เหฏฺฐาภาเค วกฺกหทยาทีนิ เตเมนฺตํ ฐิต’’นฺติ, นปิ ยกนสฺส เหฏฺฐา ภาคฏฺฐานํ วกฺกหทยาทีนิ วา ชานนฺติ ‘‘มยิ โลหิตํ ฐิตํ, อเมฺห วา เตเมนฺตํ ฐิต’’นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต โลหิตํ โลหิตภาเคน ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ โลหิตํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร **เสโท** วณฺณโต ปสนฺนติลเตลวโณฺณติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐาโนฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาโตฯ โอกาสโต เสทสฺส โอกาโส นาม นิพโทฺธ นตฺถิ, ยตฺถ เสโท โลหิตํ วิย สทา ติเฎฺฐยฺยฯ ยสฺมา วา ยทา อคฺคิสนฺตาปสูริยสนฺตาปอุตุวิการาทีหิ สรีรํ สนฺตปติ, อถ อุทกโต อพฺพูฬฺหมตฺตวิสมจฺฉินฺนภิสมุฬาลกุมุทนาลกลาปอุทกมิว สพฺพเกสโลมกูปวิวเรหิ ปคฺฆรติฯ ตสฺมา เตสํ เกสโลมกูปวิวรานํ วเสน ตํ สณฺฐานโต ววตฺถเปติฯ ‘‘เสทปริคฺคณฺหเกน จ โยคาวจเรน เกสโลมกูปวิวเร ปูเรตฺวา ฐิตวเสเนว เสโท มนสิกาตโพฺพ’’ติ วุตฺตํ ปุพฺพาจริเยหิฯ

ตตฺถ ยถา ภิสมุฬาลกุมุทนาลกลาปวิวเรหิ ปคฺฆรนฺตํ อุทกํ น ชานาติ ‘‘อหํ ภิสมุฬาลกุมุทนาลกลาปวิวเรหิ ปคฺฆรามี’’ติ, นปิ ภิสมุฬาลกุมุทนาลกลาปวิวรา ชานนฺติ ‘‘อเมฺหหิ อุทกํ ปคฺฆรตี’’ติ; เอวเมว น เสโท ชานาติ ‘‘อหํ เกสโลมกูปวิวเรหิ ปคฺฆรามี’’ติ, นปิ เกสโลมกูปวิวรา ชานนฺติ ‘‘อเมฺหหิ เสโท ปคฺฆรตี’’ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต เสโท เสทภาเคน ปริจฺฉิโนฺนติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ เสทํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร จมฺมมํสนฺตเร **เมโท** วณฺณโต ผาลิตหลิทฺทิวโณฺณติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐาโนฯ ตถา หิ สุขิโน ถูลสรีรสฺส จมฺมมํสนฺตเร ผริตฺวา ฐิโต หลิทฺทิรตฺตทุกูลปิโลติกสณฺฐาโน, กิสสรีรสฺส ชงฺฆมํสอูรุมํสปิฏฺฐิกณฺฏกนิสฺสิตปิฏฺฐิมํสอุทรปฏลมํสานิ นิสฺสาย สํวลฺลิตฺวา ฐปิตหลิทฺทิรตฺตทุกูลปิโลติกขณฺฑสณฺฐาโนฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาโตฯ โอกาสโต ถูลสรีรสฺส สกลสรีรํ ผริตฺวา กิสสฺส ชงฺฆามํสาทีนิ นิสฺสาย ฐิโต, โย สิเนหสงฺขาโตปิ หุตฺวา ปรมเชคุจฺฉตฺตา น มตฺถกเตลตฺถํ น คณฺฑูสเตลตฺถํ น ทีปชาลนตฺถํ สงฺคยฺหติฯ

ตตฺถ ยถา มํสปุญฺชํ นิสฺสาย ฐิตา หลิทฺทิรตฺตทุกูลปิโลติกา น ชานาติ ‘‘อหํ มํสปุญฺชํ นิสฺสาย ฐิตา’’ติ, นปิ มํสปุญฺโช ชานาติ ‘‘หลิทฺทิรตฺตทุกูลปิโลติกา มํ นิสฺสาย ฐิตา’’ติ; เอวเมว น เมโท ชานาติ ‘‘อหํ สกลสรีรํ ชงฺฆาทีสุ วา มํสํ นิสฺสาย ฐิโต’’ติ, นปิ สกลสรีรํ ชานาติ ชงฺฆาทีสุ วา มํสํ ‘‘เมโท มํ นิสฺสาย ฐิโต’’ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต เมโท เหฏฺฐา มํเสน, อุปริ จเมฺมน, สมนฺตโต เมทภาเคน ปริจฺฉิโนฺนติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ เมทํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร **อสฺสุ** วณฺณโต ปสนฺนติลเตลวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต อกฺขิกูปเกสุ ฐิตนฺติฯ น เจตํ ปิตฺตโกสเก ปิตฺตมิว อกฺขิกูปเกสุ สทา สนฺนิจิตํ หุตฺวา ติฏฺฐติ, กินฺตุ ยทา โสมนสฺสชาตา สตฺตา มหาหสิตํ หสนฺติ, โทมนสฺสชาตา โรทนฺติ ปริเทวนฺติ, ตถารูปํ วิสมาหารํ วา หรนฺติ, ยทา จ เตสํ อกฺขีนิ ธูมรชปํสุกาทีหิ อภิหญฺญนฺติ, ตทา เอเตหิ โสมนสฺสโทมนสฺสวิสมาหาราทีหิ สมุฏฺฐหิตฺวา อสฺสุ อกฺขิกูปเกสุ ปูเรตฺวา ติฏฺฐติ ปคฺฆรติ จฯ ‘‘อสฺสุปริคฺคณฺหเกน จ โยคาวจเรน อกฺขิกูปเก ปูเรตฺวา ฐิตวเสเนว ตํ มนสิกาตพฺพ’’นฺติ ปุพฺพาจริยา วณฺณยนฺติฯ

ตตฺถ ยถา มตฺถกจฺฉินฺนตรุณตาลฏฺฐิกูปเกสุ ฐิตํ อุทกํ น ชานาติ ‘‘อหํ มตฺถกจฺฉินฺนตรุณตาลฏฺฐิกูปเกสุ ฐิต’’นฺติ, นปิ มตฺถกจฺฉินฺนตรุณตาลฏฺฐิกูปกา ชานนฺติ ‘‘อเมฺหสุ อุทกํ ฐิต’’นฺติ; เอวเมว น อสฺสุ ชานาติ ‘‘อหํ อกฺขิกูปเกสุ ฐิต’’นฺติ, นปิ อกฺขิกูปกา ชานนฺติ ‘‘อเมฺหสุ อสฺสุ ฐิต’’นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต อสฺสุ อสฺสุภาเคน ปริจฺฉิโนฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ อสฺสุํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร วิลีนสิเนหสงฺขาตา **วสา** วณฺณโต อาจาเม อาสิตฺตเตลวณฺณาติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานาฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตาฯ โอกาสโต หตฺถตลหตฺถปิฏฺฐิปาทตลปาทปิฏฺฐินาสาปุฏนลาฏอํสกูเฏสุ ฐิตาติฯ น เจสา เอเตสุ โอกาเสสุ สทา วิลีนา เอว หุตฺวา ติฏฺฐติ, กินฺตุ ยทา อคฺคิสนฺตาปสูริยสนฺตาปอุตุวิสภาคธาตุวิสภาเคหิ เต ปเทสา อุสฺมาชาตา โหนฺติ, ตทา ตตฺถ วิลีนาว หุตฺวา ปสนฺนสลิลาสุ อุทกโสณฺฑิกาสุ นีหาโรวิย สรติฯ

ตตฺถ ยถา อุทกโสณฺฑิโย อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิโต นีหาโร น ชานาติ ‘‘อหํ อุทกโสณฺฑิโย อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิโต’’ติ, นปิ อุทกโสณฺฑิโย ชานนฺติ ‘‘นีหาโร อเมฺห อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิโต’’ติ; เอวเมว น วสา ชานาติ ‘‘อหํ หตฺถตลาทีนิ อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตา’’ติ, นปิ หตฺถตลาทีนิ ชานนฺติ ‘‘วสา อเมฺห อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตา’’ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต วสา วสาภาเคน ปริจฺฉินฺนาติ ววตฺถเปติฯ อยเมติสฺสา สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ วสํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร มุขสฺสพฺภนฺตเร **เขโฬ** วณฺณโต เสโต เผณวโณฺณติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐาโนติ, สมุทฺทเผณสณฺฐาโนติปิ เอเกฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาโตฯ โอกาสโต อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอโรหิตฺวา ชิวฺหาย ฐิโตติฯ น เจโส เอตฺถ สทา สนฺนิจิโต หุตฺวา ติฏฺฐติ, กินฺตุ ยทา สตฺตา ตถารูปํ อาหารํ ปสฺสนฺติ วา สรนฺติ วา, อุณฺหติตฺตกฏุกโลณมฺพิลานํ วา กิญฺจิ มุเข ฐเปนฺติฯ ยทา จ เตสํ หทยํ อาคิลายติ, กิสฺมิญฺจิเทว วา ชิคุจฺฉา อุปฺปชฺชติ, ตทา เขโฬ อุปฺปชฺชิตฺวา อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอโรหิตฺวา ชิวฺหาย สณฺฐา

ติฯ อคฺคชิวฺหาย เจส เขโฬ ตนุโก โหติ, มูลชิวฺหาย พหโล, มุเข ปกฺขิตฺตญฺจ ปุถุกํ วา ตณฺฑุลํ วา อญฺญํ วา กิญฺจิ ขาทนียํ นทิปุลิเน ขตกูปสลิลมิว ปริกฺขยมคจฺฉนฺตฺว สทา เตมน สมตฺถ โหติฯ

ตตฺถ ยถา นทิปุลิเน ขตกูปตเล สณฺฐิตํ อุทกํ น ชานาติ ''อหํ กูปตเล สณฺฐิต''นฺติ , นปิ กูปตลํ ชานาติ ''มยิ อุทกํ ฐิต''นฺติ; เอวเมว น เขโฬ ชานาติ ''อหํ อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอโรหิตฺวา ชิวฺหาตเล สณฺฐิโต''ติ, นปิ ชิวฺหาตลํ ชานาติ ''มยิ อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอโรหิตฺวา เขโฬ สณฺฐิโต''ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต เขโฬ เขฬภาเคน ปริจฺฉิโนฺนติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ เขฬํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ สรีเร **สิงฺฆาณิกา** วณฺณโต เสตา ตรุณตาลมิญฺชวณฺณาติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานา, เสเทตฺวา เสเทตฺวา นาสาปุเฏ นิรนฺตรํ ปกฺขิตฺตเวตฺตงฺกุรสณฺฐานาติปิ เอเกฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตาฯ โอกาสโต นาสาปุเฏ ปูเรตฺวา ฐิตาติฯ น เจสา เอตฺถ สทา สนฺนิจิตา หุตฺวา ติฏฺฐติ, กินฺตุ เสยฺยถาปิ นาม ปุริโส ปทุมินิปเตฺต ทธิํ พนฺธิตฺวา เหฏฺฐา ปทุมินิปตฺตํ กณฺฏเกน วิเชฺฌยฺย, อถ เตน ฉิเทฺทน ทธิปิณฺฑํ คฬิตฺวา พหิ ปปเตยฺย; เอวเมว ยทา สตฺตา โรทนฺติ, วิสภาคาหารอุตุวเสน วา สญฺชาตธาตุโกฺขภา โหนฺติ, ตทา อโนฺตสีสโต ปูติเสมฺหภาวํ อาปนฺนํ มตฺถลุงฺคํ คฬิตฺวา ตาลุมตฺถกวิวเรน โอตริตฺวา นาสาปุเฏ ปูเรตฺวา ติฏฺฐติฯ

ตตฺถ ยถา สิปฺปิกาย ปกฺขิตฺตํ ปูติทธิ น ชานาติ ''อหํ สิปฺปิกาย ฐิต''นฺติ, นปิ สิปฺปิกา ชานาติ ''มยิ ปูติกํ ทธิ ฐิต''นฺติ; เอวเมว น สิงฺฆาณิกา ชานาติ ''อหํ นาสาปุเฏสุ ฐิตา''ติ, นปิ นาสาปุฏา ชานนฺติ ''อเมฺหสุ สิงฺฆาณิกา ฐิตา''ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต สิงฺฆาณิกา สิงฺฆาณิกภาเคน ปริจฺฉินฺนาติ ววตฺถเปติฯ อยเมติสฺสา สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ สิงฺฆาณิกํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ อโนฺตสรีเร **ลสิกา**ติ สรีรสนฺธีนํ อพฺภนฺตเร ปิจฺฉิลกุณปํฯ สา วณฺณโต กณิการนิยฺยาสวณฺณาติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานาฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตาฯ โอกาสโต อฏฺฐิสนฺธีนํ อพฺภญฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อสีติสตสนฺธีนํ อพฺภนฺตเร ฐิตาติฯ ยสฺส เจสา มนฺทา โหติ, ตสฺส อุฏฺฐหนฺตสฺส นิสีทนฺตสฺส อภิกฺกมนฺตสฺส ปฏิกฺกมนฺตสฺส สมิญฺชนฺตสฺส ปสาเรนฺตสฺส อฏฺฐิกานิ กฏกฏายนฺติ, อจฺฉริกาสทฺทํ กโรโนฺต วิย วิจรติ , เอกโยชนทฺวิโยชนมตฺตมฺปิ อทฺธานํ คตสฺส วาโยธาตุ กุปฺปติ, คตฺตานิ ทุกฺขนฺติ ยสฺส ปน เจสา พหุกา โหติ, ตสฺส อุฏฺฐานนิสชฺชาทีสุ น อฏฺฐีนิ กฏกฏายนฺติ, ทีฆมฺปิ อทฺธานํ คตสฺส น วาโยธาตุ กุปฺปติ, น คตฺตานิ ทุกฺขนฺติฯ

ตตฺถ ยถา อพฺภญฺชนเตลํ น ชานาติ ''อหํ อกฺขํ อพฺภญฺชิตฺวา ฐิต''นฺติ, นปิ อโกฺข ชานาติ ''มํ เตลํ อพฺภญฺชิตฺวา ฐิต''นฺติ; เอวเมว น ลสิกา ชานาติ ''อหํ อสีติสตสนฺธิโย อพฺภญฺชิตฺวา ฐิตา''ติ, นปิ อสีติสตสนฺธิโย ชานนฺติ ''ลสิกา อเมฺห อพฺภญฺชิตฺวา ฐิตา''ติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา…เป.… น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต ลสิกา ลสิกภาเคน ปริจฺฉินฺนาติ ววตฺถเปติฯ อยเมติสฺสา สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ ลสิกํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตโต ปรํ อโนฺตสรีเร **มุตฺตํ** วณฺณโต มาสขาโรทกวณฺณนฺติ ววตฺถเปติฯ สณฺฐานโต อุทกํ ปูเรตฺวา อโธมุขฐปิตอุทกกุมฺภอนฺตรคตอุทกสณฺฐานํฯ ทิสโต เหฏฺฐิมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต วตฺถิสฺสพฺภนฺตเร ฐิตนฺติฯ วตฺถิ นาม วตฺถิปุโฏ วุจฺจติ, ยตฺถ เสยฺยถาปิ นาม จนฺทนิกาย ปกฺขิเตฺต อมุเข เปฬาฆเฏ จนฺทนิการโส ปวิสติ, น จสฺส ปวิสนมคฺโค ปญฺญายติ; เอวเมว สรีรโต มุตฺตํ ปวิสติ, น จสฺส ปวิสนมคฺโค ปญฺญายติ นิกฺขมนมคฺโค เอว ตุ ปากโฏ โหติ, ยมฺหิ จ มุตฺตสฺส ภริเต ''ปสฺสาวํ กโรมา''ติ สตฺตานํ อายูหนํ โหติฯ ตตฺถ ยถา จนฺทนิกาย ปกฺขิเตฺต อมุเข เปฬาฆเฏ ฐิโต จนฺทนิการโส น ชานาติ ''อหํ อมุเข เปฬาฆเฏ ฐิโต''ติ, นปิ เปฬาฆโฏ ชานาติ ''มยิ จนฺทนิการโส ฐิโต''ติ; เอวเมว มุตฺตํ น ชานาติ ''อหํ วตฺถิมฺหิ ฐิต''นฺติ, นปิ วตฺถิ ชานาติ ''มยิ มุตฺตํ ฐิต''นฺติฯ อาโภคปจฺจเวกฺขณวิรหิตา หิ เอเต ธมฺมา... เป.... น ปุคฺคโลติฯ ปริเจฺฉทโต วตฺถิอพฺภนฺตเรน เจว มุตฺตภาเคน จ ปริจฺฉินฺนนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตสฺส สภาคปริเจฺฉโท, วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโส เอวาติ เอวํ มุตฺตํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ เอวมยํ อิมํ ทฺวตฺตึสาการํ วณฺณาทิโต ววตฺถเปติฯ

ตเสฺสวํ อิมํ ทฺวตฺตึสาการํ วณฺณาทิวเสน ววตฺถเปนฺตสฺส ตํ ตํ ภาวนานุโยคํ อาคมฺม เกสาทโย ปคุณา โหนฺติ, โกฏฺฐาสภาเวน อุปฏฺฐหนฺติฯ ตโต ปภุติ เสยฺยถาปิ นาม จกฺขุมโต ปุริสสฺส ทฺวตฺตึสวณฺณานํ ปุปฺผานํ เอกสุตฺตคนฺถิตํ มาลํ โอโลเกนฺตสฺส สพฺพปุปฺผานิ อปุพฺพาปริยมิว ปากฏานิ โหนฺติ; เอวเมว ''อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย เกสา''ติ อิมํ กายํ สติยา โอโลเกนฺตสฺส สเพฺพ เต ธมฺมา อปุพฺพาปริยมิว ปากฏา โหนฺติฯ เกเสสุ อาวชฺชิเตสุ อสณฺฐหมานาว สติ ยาว มุตฺตํ, ตาว ปวตฺตติฯ ตโต ปภุติ ตสฺส อาหิณฺฑนฺตา มนุสฺสติรจฺฉานาทโย จ สตฺตาการํ วิชหิตฺวา โกฏฺฐาสราสิวเสเนว อุปฏฺฐหนฺติ, เตหิ จ อโชฺฌหริยมานํ ปานโภชนาทิ โกฏฺฐาสราสิมฺหิ ปกฺขิปฺปมานมิว อุปฏฺฐาตีติฯ

เอตฺถาห ''อถาเนน ตโต ปรํ กึ กาตพฺพ''นฺติ? วุจฺจเต – ตเทว นิมิตฺตํ อาเสวิตพฺพํ ภาเวตพฺพํ พหุลีกาตพฺพํ สฺววตฺถิตํ ววตฺถเปตพฺพํฯ กถํ ปนายํ ตํ นิมิตฺตํ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ สฺววตฺถิตํ ววตฺถเปตีติ? อยญฺหิ ตํ เกสาทีนํ โกฏฺฐาสภาเวน อุปฏฺฐานนิมิตฺตํ อาเสวติ, สติยา อลฺลิยติ ภชติ อุปคจฺฉติ, สติคพฺภํ คณฺหาเปติฯ ตตฺถ ลทฺธํ วา สตึ วเฑฺฒนฺโต ตํ ภาเวตีติ วุจฺจติฯ พหุลีกโรตีติ ปุนปฺปุนํ สติสมฺปยุตฺตํ วิตกฺกวิจารพฺภาหตํ กโรติฯ สฺววตฺถิตํ ววตฺถเปตีติ ยถา สุฏฺฐุ ววตฺถิตํ โหติ, น ปุน อนฺตรธานํ คจฺฉติ, ตถา ตํ สติยา ววตฺถเปติ, อุปธาเรติ อุปนิพนฺธติฯ

อถ วา ยํ ปุเพฺพ อนุปุพฺพโต, นาติสีฆโต, นาติสณิกโต, วิเกฺขปปฺปหานโต, ปณฺณตฺติสมติกฺกมนโต, อนุปุพฺพมุญฺจนโต, ลกฺขณโต, ตโย จ สุตฺตนฺตาติ เอวํ ทสวิธํ มนสิการโกสลฺลํ วุตฺตํฯ ตตฺถ อนุปุพฺพโต มนสิกโรโนฺต อาเสวติ, นาติสีฆโต นาติสณิกโต จ มนสิกโรโนฺต ภาเวติ, วิเกฺขปปฺปหานโต มนสิกโรโนฺต พหุลี กโรติ, ปณฺณตฺติสมติกฺกมนาทิโต มนสิกโรโนฺต สฺววตฺถิตํ ววตฺถเปตีติ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถาห ''กถํ ปนายํ อนุปุพฺพาทิวเสน เอเต ธเมฺม มนสิ กโรตี''ติ? วุจฺจเต – อยญฺหิ เกเส มนสิ กริตฺวา ตทนนฺตรํ โลเม มนสิ กโรติ, น นเขฯ ตถา โลเม มนสิ กริตฺวา ตทนนฺตรํ นเข มนสิ กโรติ, น ทเนฺตฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ กสฺมา? อุปฺปฏิปาฏิยา หิ มนสิกโรโนฺต เสยฺยถาปิ นาม อกุสโล ปุริโส ทฺวตฺตึสปทํ นิเสฺสณึ อุปฺปฏิปาฏิยา อาโรหโนฺต กิลนฺตกาโย ตโต นิเสฺสณิโต ปปตติ, น อาโรหนํ สมฺปาเทติ; เอวเมว ภาวนาสมฺปตฺติวเสน อธิคนฺตพฺพสฺส อสฺสาทสฺส อนธิคมนโต กิลนฺตจิโตฺต ทฺวตฺตึสาการภาวนาโต ปปตติ, น ภาวนํ สมฺปาเทตีติฯ

อนุปุพฺพโต มนสิกโรโนฺตปิ จ เกสา โลมาติ **นาติสีฆโต**ปิ มนสิ กโรติฯ อติสีฆโต หิ มนสิกโรโนฺต เสยฺยถาปิ นาม อทฺธานํ คจฺฉโนฺต ปุริโส สมวิสมรุกฺขถลนินฺนเทฺวธาปถาทีนิ มคฺคนิมิตฺตานิ อุปลเกฺขตุํ น สโกฺกติ, ตโต น มคฺคกุสโล โหติ, อทฺธานญฺจ ปริกฺขยํ เนติ; เอวเมว วณฺณสณฺฐานาทีนิ ทฺวตฺติํสาการนิมิตฺตานิ อุปลเกฺขตุํ น สโกฺกติ, ตโต น ทฺวตฺติํสากาเร กุสโล โหติ, กมฺมฏฺฐานญฺจ ปริกฺขยํ เนติฯ

ยถา จ นาติสีฆโต, เอวํ **นาติสณิกโต**ปิ มนสิ กโรติฯ อติสณิกโต หิ มนสิกโรโนฺต เสยฺยถาปิ นาม ปุริโส อทฺธานมคฺคํ ปฏิปโนฺน อนฺตรามเคฺค รุกฺขปพฺพตตฬากาทีสุ วิลมฺพมาโน อิจฺฉิตปฺปเทสํ อปาปุณโนฺต อนฺตรามเคฺคเยว สีหพฺยคฺฆาทีหิ อนยพฺยสนํ ปาปุณาติ; เอวเมว ทฺวตฺติํสาการภาวนาสมฺปทํ อปาปุณโนฺต ภาวนาวิเจฺฉเทน อนฺตราเยว กามวิตกฺกาทีหิ อนยพฺยสนํ ปาปุณาติฯ

นาติสณิกโต มนสิกโรโนฺตปิ จ **วิเกฺขปปฺปหานโต**ปิ มนสิ กโรติฯ วิเกฺขปปฺปหานโต นาม ยถา อเญฺญสุ นวกมฺมาทีสุ จิตฺตํ น วิกฺขิปติ, ตถา มนสิ กโรติฯ พหิทฺธา วิเกฺขปมานจิโตฺต หิ เกสาทีเสฺวว อสมาหิตเจโตวิตโกฺก ภาวนาสมฺปทํ อปาปุณิตฺวา อนฺตราว อนยพฺยสนํ อาปชฺชติ ตกฺกสิลาคมเน โพธิสตฺตสฺส สหายกา วิยฯ อวิกฺขิปมานจิโตฺต ปน เกสาทีเสฺวว สมาหิตเจโตวิตโกฺก ภาวนาสมฺปทํ ปาปุณาติ โพธิสโตฺต วิย ตกฺกสิลรชฺชสมฺปทนฺติฯ ตเสฺสวํ วิเกฺขปปฺปหานโต มนสิกโรโต อธิการจริยาธิมุตฺตีนํ วเสน เต ธมฺมา อสุภโต วา วณฺณโต วา สุญฺญโต วา อุปฏฺฐหนฺติฯ

อถ ปณฺณตฺติสมติกฺกมนโต เต ธเมฺม มนสิ กโรติฯ **ปณฺณตฺติสมติกฺกมนโต**ติ เกสา โลมาติ เอวมาทิโวหารํ สมติกฺกมิตฺวา วิสฺสเชฺชตฺวา ยถูปฏฺฐิตานํ อสุภาทีนํเยว วเสน มนสิ กโรติฯ กถํ ? ยถา อรเญฺญนิวาสูปคตา มนุสฺสา อปริจิตภูมิภาคตฺตา อุทกฏฺฐานสญฺชานนตฺถํ สาขาภงฺคาทินิมิตฺตํ กตฺวา ตทนุสาเรน คนฺตฺวา อุทกํ ปริภุญฺชนฺติ, ยทา ปน ปริจิตภูมิภาคา โหนฺติ, อถ ตํ นิมิตฺตํ วิสฺสเชฺชตฺวา อมนสิกตฺวาว อุทกฏฺฐานํ อุปสงฺกมิตฺวา อุทกํ ปริภุญฺชนฺติ, เอวเมวายํ เกสา โลมาติอาทินา ตํตํโวหารสฺส วเสน ปฐมํ เต ธเมฺม มนสากาสิ, เตสุ ธเมฺมสุ อสุภาทีนํ อญฺญตรวเสน อุปฏฺฐหเนฺตสุ ตํ โวหารํ สมติกฺกมิตฺวา วิสฺสเชฺชตฺวา อสุภาทิโตว มนสิ กโรติฯ

เอตฺถาห ‘‘กถํ ปนสฺส เอเต ธมฺมา อสุภาทิโต อุปฏฺฐหนฺติ, กถํ วณฺณโต, กถํ สุญฺญโต วา, กถญฺจายเมเต อสุภโต มนสิ กโรติ, กถํ วณฺณโต, กถํ สุญฺญโต วา’’ติ? เกสา ตาวสฺส วณฺณสณฺฐานคนฺธาสโยกาสวเสน ปญฺจธา อสุภโต อุปฏฺฐหนฺติ, ปญฺจธา เอว อยเมเต อสุภโต มนสิ กโรติฯ เสยฺยถิทํ – เกสา นาเมเต วณฺณโต อสุภา ปรมปฺปฏิกูลเชคุจฺฉา ฯ ตถา หิ มนุสฺสา ทิวา ปานโภชเน ปติตํ เกสวณฺณํ วากํ วา สุตฺตํ วา ทิสฺวา เกสสญฺญาย มโนรมมฺปิ ปานโภชนํ ฉเฑฺฑนฺติ วา ชิคุจฺฉนฺติ วาฯ สณฺฐานโตปิ อสุภาฯ ตถา หิ รตฺติํ ปานโภชเน ปติตํ เกสสณฺฐานํ วากํ วา สุตฺตํ วา ผุสิตฺวา เกสสญฺญาย มโนรมมฺปิ ปานโภชนํ ฉเฑฺฑนฺติ วา ชิคุจฺฉนฺติ วาฯ คนฺธโตปิ อสุภาฯ ตถา หิ เตลมกฺขนปุปฺผธูมาทิสงฺขาเรหิ วิรหิตานํ เกสานํ คโนฺธ ปรมเชคุโจฺฉ โหติ, อคฺคีสุ ปกฺขิตฺตสฺส เกสสฺส คนฺธํ ฆายิตฺวา สตฺตา นาสิกํ ปิเธนฺติ, มุขมฺปิ วิกุเชฺชนฺติฯ อาสยโตปิ อสุภาฯ ตถา หิ นานาวิเธน มนุสฺสาสุจินิสฺสเนฺทน สงฺการฏฺฐาเน ตณฺฑุเลยฺยกาทีนิ วิย ปิตฺตเสมฺหปุพฺพโลหิตนิสฺสเนฺทน เต อาจิตา วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ คมิตาติฯ โอกาสโตปิ อสุภาฯ ตถา หิ สงฺการฏฺฐาเน วิย ตณฺฑุเลยฺยกาทีนิ ปรมเชคุเจฺฉ โลมาทิ

เอกตึ๋สกุณปราสิมตฺถเก มนุสฺสานํ สีสปลิเวฐเก อลฺลจเมฺม ชาตาติฯ เอส นโย โลมาทีสุฯ เอวํ ตาว อยเมเต ธเมฺม อสุภโต อุปฏฺฐหเนฺต อสุภโต มนสิ กโรติฯ

ยทิ ปนสฺส วณฺณโต อุปฏฺฐหนฺติ, อถ เกสา นีลกสิณวเสน อุปฏฺฐหนฺติฯ ตถา โลมา ทนฺตา โอทาตกสิณวเสนาติฯ เอส นโย สพฺพตฺถ ฯ ตํตํกสิณวเสเนว อยเมเต มนสิ กโรติ, เอวํ วณฺณโต อุปฏฺฐหเนฺต วณฺณโต มนสิ กโรติฯ ยทิ ปนสฺส สุญฺญโต อุปฏฺฐหนฺติ, อถ เกสา ฆนวินิโพฺภคววตฺถาเนน โอชฏฺฐมกสมูหวเสน อุปฏฺฐหนฺติฯ ตถา โลมาทโย, ยถา อุปฏฺฐหนฺติฯ อยเมเต ตเถว มนสิ กโรติฯ เอวํ สุญฺญโต อุปฏฺฐหเนฺต สุญฺญโต มนสิ กโรติฯ

เอวํ มนสิกโรโนฺต อยเมเต ธเมฺม อนุปุพฺพมุญฺจนโต มนสิ กโรติฯ **อนุปุพฺพมุญฺจนโต**ติ อสุภาทีนํ อญฺญตรวเสน อุปฏฺฐิเต เกเส มุญฺจิตฺวา โลเม มนสิกโรโนฺต เสยฺยถาปิ นาม ชลูกา นงฺคุเฏฺฐน คหิตปฺปเทเส สาเปกฺขาว หุตฺวา ตุเณฺฑน อญฺญํ ปเทสํ คณฺหาติ, คหิเต จ ตสฺมิํ อิตรํ มุญฺจติ, เอวเมว เกเสสุ สาเปโกฺขว หุตฺวา โลเม มนสิ กโรติ, โลเมสุ จ ปติฏฺฐิเต มนสิกาเร เกเส มุญฺจติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ เอวํ หิสฺส อนุปุพฺพมุญฺจนโต มนสิกโรโต อสุภาทีสุ อญฺญตรวเสน เต ธมฺมา อุปฏฺฐหนฺตา อนวเสสโต อุปฏฺฐหนฺติ, ปากฏตรูปฏฺฐานา จ โหนฺติฯ

อถ ยสฺส เต ธมฺมา **อสุภโต** อุปฏฺฐหนฺติ, ปากฏตรูปฏฺฐานา จ โหนฺติ, ตสฺส เสยฺยถาปิ นาม มกฺกโฏ ทฺวตฺติํสตาลเก ตาลวเน พฺยาเธน ปริปาติยมาโน เอกรุเกฺขปิ อสณฺฐหโนฺต ปริธาวิตฺวา ยทา นิวโตฺต โหติ กิลโนฺต, อถ เอกเมว ฆนตาลปณฺณปริเวฐิตํ ตาลสูจิํ นิสฺสาย ติฏฺฐติ; เอวเมว จิตฺตมกฺกโฏ ทฺวตฺติํสโกฏฺฐาสเก อิมสฺมิํ กาเย เตเนว โยคินา ปริปาติยมาโน เอกโกฏฺฐาสเกปิ อสณฺฐหโนฺต ปริธาวิตฺวา ยทา อเนการมฺมณวิธาวเน อภิลาสาภาเวน นิวโตฺต โหติ กิลโนฺตฯ อถ ยฺวาสฺส เกสาทีสุ ธโมฺม ปคุณตโร จริตานุรูปตโร วา, ยตฺถ วา ปุเพฺพ กตาธิกาโร โหติ, ตํ นิสฺสาย อุปจารวเสน ติฏฺฐติฯ อถ ตเมว นิมิตฺตํ ปุนปฺปุนํ ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กริตฺวา ยถากฺกมํ ปฐมํ ฌานํ อุปฺปาเทติ, ตตฺถ ปติฏฺฐาย วิปสฺสนมารภิตฺวา อริยภูมิํ ปาปุณาติฯ

ยสฺส ปน เต ธมฺมา **วณฺณโต** อุปฏฺฐหนฺติ, ตสฺสาปิ เสยฺยถาปิ นาม มกฺกโฏ…เป.… อถ ยฺวาสฺส เกสาทีสุ ธโมฺม ปคุณตโร จริตานุรูปตโร วา, ยตฺถ วา ปุเพฺพ กตาธิกาโร โหติ, ตํ นิสฺสาย อุปจารวเสน ติฏฺฐติฯ อถ ตเมว นิมิตฺตํ ปุนปฺปุนํ ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กริตฺวา ยถากฺกมํ นีลกสิณวเสน ปีตกสิณวเสน วา ปญฺจปิ รูปาวจรชฺฌานานิ อุปฺปาเทติ, เตสญฺจ ยตฺถ กตฺถจิ ปติฏฺฐาย วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อริยภูมิํ ปาปุณาติฯ

ยสฺส ปน เต ธมฺมา **สุญฺญโต** อุปฏฺฐหนฺติ, โส ลกฺขณโต มนสิ กโรติ, ลกฺขณโต มนสิกโรโนฺต ตตฺถ จตุธาตุววตฺถานวเสน อุปจารชฺฌานํ ปาปุณาติฯ อถ มนสิกโรโนฺต เต ธเมฺม อนิจฺจทุกฺขานตฺตสุตฺตตฺตยวเสน มนสิ กโรติ ฯ อยมสฺส วิปสฺสนานโยฯ โส อิมํ วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ยถากฺกมญฺจ ปฏิปชฺชิตฺวา อริยภูมิํ ปาปุณาตีติฯ

เอตฺตาวตา จ ยํ วุตฺตํ – ‘‘กถํ ปนายํ อนุปุพฺพาทิวเสน เอเต ธเมฺม มนสิ กโรตี’’ติ, ตํ พฺยากตํ โหติฯ ยญฺจาปิ วุตฺตํ – ‘‘ภาวนาวเสน ปนสฺส เอวํ วณฺณนา เวทิตพฺพา’’ติ, ตสฺสโตฺถ ปกาสิโต โหตีติฯ

ปกิณฺณกนโย

อิทานิ อิมสฺมิํเยว ทฺวตฺติํสากาเร วณฺณนาปริจยปาฏวตฺถํ อยํ **ปกิณฺณกนโย** เวทิตโพฺพ –

“นิมิตฺตโต ลกฺขณโต, ธาตุโต สุญฺญโตปิ จ;
ขนฺธาทิโต จ วิเญฺญโยฺย, ทฺวตฺติํสาการนิจฺฉโย”ติฯ

ตตฺถ **นิมิตฺตโต**ติ เอวํ วุตฺตปฺปกาเร อิมสฺมิํ ทฺวตฺติํสากาเร สฏฺฐิสตํ นิมิตฺตานิ โหนฺติ, เยสํ วเสน โยคาวจโร ทฺวตฺติํสาการํ โกฏฺฐาสโต ปริคฺคณฺหาติฯ เสยฺยถิทํ – เกสสฺส วณฺณนิมิตฺตํ, สณฺฐานนิมิตฺตํ, ทิสานิมิตฺตํ, โอกาสนิมิตฺตํ, ปริเจฺฉทนิมิตฺตนฺติ ปญฺจ นิมิตฺตานิ โหนฺติฯ เอวํ โลมาทีสุฯ

ลกฺขณโตติ ทฺวตฺติํสากาเร อฏฺฐวีสติสตํ ลกฺขณานิ โหนฺติ, เยสํ วเสน โยคาวจโร ทฺวตฺติํสาการํ ลกฺขณโต มนสิ กโรติ ฯ เสยฺยถิทํ – เกสสฺส ถทฺธลกฺขณํ, อาพนฺธนลกฺขณํ, อุณฺหตฺตลกฺขณํ, สมุทีรณลกฺขณนฺติ จตฺตาริ ลกฺขณานิ โหนฺติฯ เอวํ โลมาทีสุฯ

ธาตุโตติ ทฺวตฺติํสากาเร “ฉธาตุโร, ภิกฺขเว, อยํ ปุริสปุคฺคโล”ติ (ม. นิ. ๓.๓๔๓-๓๔๔) เอตฺถ วุตฺตาสุ ธาตูสุ อฏฺฐวีสติสตํ ธาตุโย โหนฺติ, ยาสํ วเสน โยคาวจโร ทฺวตฺติํสาการํ ธาตุโต ปริคฺคณฺหาติฯ เสยฺยถิทํ – ยา เกเส ถทฺธตา, สา ปถวีธาตุ; ยา อาพนฺธนตา, สา อาโปธาตุ; ยา ปริปาจนตา, สา เตโชธาตุ; ยา วิตฺถมฺภนตา, สา วาโยธาตูติ จตโสฺส ธาตุโย โหนฺติฯ เอวํ โลมาทีสุฯ

สุญฺญโตติ ทฺวตฺติํสากาเร อฏฺฐวีสติสตํ สุญฺญตา โหนฺติ, ยาสํ วเสน โยคาวจโร ทฺวตฺติํสาการํ สุญฺญโต วิปสฺสติฯ เสยฺยถิทํ – เกเส ตาว ปถวีธาตุ อาโปธาตฺวาทีหิ สุญฺญา, ตถา อาโปธาตฺวาทโย ปถวีธาตฺวาทีหีติ จตโสฺส สุญฺญตา โหนฺติฯ เอวํ โลมาทีสุฯ

ขนฺธาทิโตติ ทฺวตฺติํสากาเร เกสาทีสุ ขนฺธาทิวเสน สงฺคยฺหมาเนสุ “เกสา กติ ขนฺธา โหนฺติ, กติ อายตนานิ, กติ ธาตุโย, กติ สจฺจานิ, กติ สติปฏฺฐานานี”ติ เอวมาทินา นเยน วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ เอวญฺจสฺส วิชานโต ติณกฏฺฐสมูโห วิย กาโย ขายติฯ ยถาห –

“นตฺถิ สโตฺต นโร โปโส, ปุคฺคโล นูปลพฺภติ;
สุญฺญภูโต อยํ กาโย, ติณกฏฺฐสมูปโม”ติฯ

อถสฺส ยา สา –

“สุญฺญาคารํ ปวิฏฺฐสฺส, สนฺตจิตฺตสฺส ตาทิโน;
อมานุสี รติ โหติ, สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโต”ติฯ –

เอวํ อมานุสี รติ วุตฺตา, สา อทูรตรา โหติฯ ตโต ยํ ตํ –

“ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต”นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๓-๓๗๔) –

เอวํ วิปสฺสนามยํ ปีติปาโมชฺชามตํ วุตฺตํฯ ตํ อนุภวโนฺต น จิเรเนว อริยชนเสวิตํ อชรามรํ นิพฺพานามตํ สจฺฉิกโรตีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทกปาฐ-อฏฺฐกถาย

ทฺวตฺติํสาการวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. กุมารปญฺหวณฺณนา

อฏฺฐุปฺปตฺติ

อิทานิ **เอกํ นาม กิ**นฺติ เอวมาทีนํ กุมารปญฺหานํ อตฺถวณฺณนากฺกโม อนุปฺปตฺโตฯ เตสํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ อิธ นิเกฺขปปฺปโยชนญฺจ วตฺวา วณฺณนํ กริสฺสาม –

อฏฺฐุปฺปตฺติ ตาว เนสํ โสปาโก นาม ภควโต มหาสาวโก อโหสิฯ เตนายสฺมตา ชาติยา สตฺตวสฺเสเนว อญฺญา อาราธิตา, ตสฺส ภควา ปญฺหพฺยากรเณน อุปสมฺปทํ อนุญฺญาตุกาโม อตฺตนา อธิเปฺปตตฺถานํ ปญฺหานํ พฺยากรณสมตฺถตํ ปสฺสโนฺต **“เอกํ นาม กิ”**นฺติ เอวมาทินา ปเญฺห ปุจฺฉิฯ โส พฺยากาสิฯ เตน จ พฺยากรเณน ภควโต จิตฺตํ อาราเธสิฯ สาว ตสฺสายสฺมโต อุปสมฺปทา อโหสิฯ

อยํ เตสํ อฏฺฐุปฺปตฺติฯ

นิเกฺขปปฺปโยชนํ

ยสฺมา ปน สรณคมเนหิ พุทฺธธมฺมสงฺฆานุสฺสติวเสน จิตฺตภาวนา, สิกฺขาปเทหิ สีลภาวนา, ทฺวตฺตึสาการเน จ กายภาวนา ปกาสิตา, ตสฺมา อิทานิ นานปฺปการโต ปญฺญาภาวนามุขทสฺสนตฺถํ อิเม ปญฺหพฺยากรณา อิธ นิกฺขิตฺตาฯ ยสฺมา วา สีลปทฏฺฐาโน สมาธิ, สมาธิปทฏฺฐานา จ ปญฺญา; ยถาห – ‘‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปโญฺญ, จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวย’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๓, ๑๙๒), ตสฺมา สิกฺขาปเทหิ สีลํ ทฺวตฺตึสาการเน ตํโคจรํ สมาธิญฺจ ทเสฺสตฺวา สมาหิตจิตฺตสฺส นานาธมฺมปริกฺขาราย ปญฺญาย ปเภททสฺสนตฺถํ อิธ นิกฺขิตฺตาติปิ วิญฺญาตพฺพาฯ

อิทํ เตสํ อิธ นิเกฺขปปฺปโยชนํฯ

ปญฺหวณฺณนา

เอกํ นาม กินฺติปญฺหวณฺณนา

อิทานิ เตสํ อตฺถวณฺณนา โหติ – **เอกํ นาม กิ**นฺติ ภควา ยสฺมึ เอกธมฺมสฺมึ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน อนุปุเพฺพน ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ, ยสฺมึ จายมายสฺมา นิพฺพินฺทมาโน อนุปุเพฺพน ทุกฺขสฺสนฺตมกาสิ, ตํ ธมฺมํ สนฺธาย ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ **“สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา”**ติ เถโร ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย วิสฺสเชฺชติฯ ‘‘กตมา จ, ภิกฺขเว, สมฺมาสติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๘) เอวมาทีนิ เจตฺถ สุตฺตานิ เอวํ วิสฺสชฺชนยุตฺติสมฺภเว สาธกานิฯ เอตฺถ เยนาหาเรน สเพฺพ สตฺตา ‘‘อาหารฏฺฐิติกา’’ติ วุจฺจนฺติ, โส อาหาโร ตํ วา เนสํ อาหารฏฺฐิติกตฺตํ ‘‘เอกํ นาม กิ’’นฺติ ปุเฏฺฐน เถเรน นิทฺทิฏฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตญฺหิ ภควตา อิธ เอกนฺติ อธิเปฺปตํ, น ตุ สาสเน โลเก วา อญฺญํ เอกํ นาม นตฺถีติ ญาเปตุํ วุตฺตํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘เอกธเมฺม, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน สมฺมา วิรชฺชมาโน สมฺมา วิมุจฺจมาโน สมฺมา ปริยนฺตทสฺสาวี สมฺมตฺตํ อภิสเมจฺจ ทิเฏฺฐว ธเมฺม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตมสฺมึ เอกธเมฺม? สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาฯ อิมสฺมึ โข, ภิกฺขเว, เอกธเมฺม

ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ ‘เอโก ปโญฺห เอโก อุเทฺทโส เอกํ เวยฺยากรณ’นฺติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗)ฯ

อาหารฏฺฐิติกาติ เจตฺถ ยถา ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, สุภนิมิตฺตํฯ ตตฺถ อโยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาทายา’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) ปจฺจโย อาหาโรติ วุจฺจติ, เอวํ ปจฺจยํ อาหารสเทฺทน คเหตฺวา ปจฺจยฏฺฐิติกา ‘‘อาหารฏฺฐิติกา’’ติ วุตฺตาฯ จตฺตาโร ปน อาหาเร สนฺธาย – ‘‘อาหารฏฺฐิติกา’’ติ วุจฺจมาเน ‘‘อสญฺญสตฺตา เทวา อเหตุกา อนาหารา อผสฺสกา อเวทนกา’’ติ วจนโต (วิภ. ๑๐๑๗) ‘‘สเพฺพ’’ติ วจนมยุตฺตํ ภเวยฺยฯ

ตตฺถ สิยา – เอวมฺปิ วุจฺจมาเน ‘‘กตเม ธมฺมา สปจฺจยา? ปญฺจกฺขนฺธา – รูปกฺขโนฺธ…เป…. วิญฺญาณกฺขโนฺธ’’ติ (ธ. ส. ๑๐๘๙) วจนโต ขนฺธานํเยว ปจฺจยฏฺฐิติกตฺตํ ยุตฺตํ, สตฺตานนฺตุ อยุตฺตเมเวตํ วจนํ ภเวยฺยาติฯ น โข ปเนตํ เอวํ ทฎฺฐพฺพํฯ กสฺมา ? สเตฺตสุ ขโนฺธปจารสิทฺธิโตฯ สเตฺตสุ หิ ขโนฺธปจาโร สิโทฺธฯ กสฺมา? ขเนฺธ อุปาทาย ปญฺญาเปตพฺพโตฯ กถํ? เคเห คาโมปจาโร วิยฯ เสยฺยถาปิ หิ เคหานิ อุปาทาย ปญฺญาเปตพฺพตฺตา คามสฺส เอกสฺมิมฺปิ ทฺวีสุ ตีสุปิ วา เคเหสุ ทเฑฺฒสุ ‘‘คาโม ทโฑฺฒ’’ติ เอวํ เคเห คาโมปจาโร สิโทฺธ, เอวเมว ขเนฺธสุ ปจฺจยเฏฺฐน อาหารฏฺฐิติเกสุ ‘‘สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา’’ติ อยํ อุปจาโร สิโทฺธติ เวทิตโพฺพฯ ปรมตฺถโต จ ขเนฺธสุ ชายมาเนสุ ชียมาเนสุ มียมาเนสุ จ ‘‘ขเณ ขเณ ตฺวํ ภิกฺขุ ชายเส จ ชียเส จ มียเส จา’’ติ วทตา ภควตา เตสุ สเตฺตสุ ขโนฺธปจาโร สิโทฺธติ ทสฺสิโต เอวาติ เวทิตโพฺพฯ ยโต เยน ปจฺจยาเขฺยน อาหาเรน สเพฺพ สตฺตา ติฎฺฐนฺติ, โส อาหาโร ตํ วา เนสํ อาหารฏฺฐิติกตฺตํ เอกนฺติ เวทิตพฺพํฯ อาหาโร หิ อาหารฏฺฐิติกตฺตํ วา อนิจฺจตาการณโต นิพฺพิทาฎฺฐานํ โหติฯ อถ เตสุ สพฺพสตฺตสญฺญิเตสุ สงฺขาเรสุ อนิจฺจตาทสฺสเนน นิพฺพินฺทมาโน อนุปุเพฺพน ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ, ปรมตฺถวิสุทฺธึ ปาปุณาติฯ ยถาห –

‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจาติ, ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ;
อถ นิพฺพินฺทติ ทุเกฺข, เอส มโคฺค วิสุทฺธิยา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๗๗);

เอตฺถ จ ‘‘เอกํ นาม กิ’’นฺติ จ ‘‘กิหา’’ติ จ ทุวิโธ ปาโฐ, ตตฺถ สีหฬานํ กิหาติ ปาโฐฯ เต หิ ‘‘กิ’’นฺติ วตฺตเพฺพ ‘‘กิหา’’ติ วทนฺติฯ เกจิ ภณนฺติ ‘‘ห-อิติ นิปาโต, เถริยานมฺปิ อยเมว ปาโฐ’’ติ อุภยถาปิ ปน เอโกว อโตฺถฯ ยถา รุจฺจติ, ตถา ปฐิตพฺพํฯ ยถา ปน ‘‘สุเขน ผุโฎฺฐ อถ วา ทุเขน (ธ. ป. ๘๓), ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทตี’’ติ เอวมาทีสุ กตฺถจิ ทุขนฺติ จ กตฺถจิ ทุกฺขนฺติ จ วุจฺจติ, เอวํ กตฺถจิ เอกนฺติ, กตฺถจิ เอกฺกนฺติ วุจฺจติฯ อิธ ปน เอกํ นามาติ อยเมว ปาโฐฯ

เทฺว นาม กินฺติปญฺหวณฺณนา

เอวํ อิมินา ปญฺหพฺยากรเณน อารทฺธจิโตฺต สตฺถา ปุริมนเยเนว อุตฺตรึ ปญฺหํ ปุจฺฉติ **เทฺว นาม กิ**นฺติ? เถโร **เทฺว**ติ ปจฺจนุภาสิตฺวา **‘‘นามญฺจ รูปญฺจา’’**ติ ธมฺมาธิฎฺฐานาย เทสนาย วิสฺสเชฺชติฯ ตตฺถ อารมฺมณาภิมุขํ นมนโต, จิตฺตสฺส จ นติเหตุโต สพฺพมฺปิ อรูปํ ‘‘นาม’’นฺติ วุจฺจติฯ อิธ ปน นิพฺพิทาเหตุตฺตา สาสวธมฺมเมว อธิเปฺปตํ รุปฺปนเฎฺฐน จตฺตาโร จ มหาภูตา, สพฺพญฺจ ตทุปาทาย ปวตฺตมานํ รูปํ ‘‘รูป’’นฺติ วุจฺจติ, ตํ สพฺพมฺปิ อิธาธิเปฺปตํฯ อธิปฺปายวเสเนว เจตฺถ ‘‘เทฺว นาม นามญฺจ รูปญฺจา’’ติ วุตฺตํ, น อเญฺญสํ ทฺวินฺนมภาวโตฯ ยถาห –

‘‘ทฺวีสุ , ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตเมสุ ทฺวีสุ? นาเม จ รูเป จฯ อิเมสุ โข, ภิกฺขเว, ทฺวีสุ ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ ‘เทฺว ปญฺหา, เทฺว อุเทฺทสา, เทฺว เวยฺยากรณานี’ติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗)ฯ

เอตฺถ จ นามรูปมตฺตทสฺสเนน อตฺตทิฏฺฐึ ปหาย อนตฺตานุปสฺสนามุเขเนว นิพฺพินฺทมาโน อนุปุเพฺพน ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ, ปรมตฺถวิสุทฺธึ ปาปุณาตีติ เวทิตโพฺพฯ ยถาห –

‘‘สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตาติ, ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ;
อถ นิพฺพินฺทติ ทุเกฺข, เอส มโคฺค วิสุทฺธิยา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๗๙);

ตีณิ นาม กินฺติปญฺหวณฺณนา

อิทานิ อิมินาปิ ปญฺหพฺยากรเณน อารทฺธจิโตฺต สตฺถา ปุริมนเยเนว อุตฺตรึ ปญฺหํ ปุจฺฉติ **ตีณิ นาม กิ**นฺติ? เถโร **ตีณี**ติ ปจฺจนุภาสิตฺวา ปุน พฺยากริตพฺพสฺส อตฺถสฺส ลิงฺคานุรูปํ สงฺขฺยํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ติโสฺส เวทนา’’**ติ วิสฺสเชฺชติฯ อถ วา ‘‘ยา ภควตา ‘ติโสฺส เวทนา’ติ วุตฺตา, อิมาสมตฺถมหํ ตีณีติ ปเจฺจมี’’ติ ทเสฺสโนฺต อาหาติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อเนกมุขา หิ เทสนา ปฏิสมฺภิทาปเภเทน เทสนาวิลาสปฺปตฺตานํฯ เกจิ ปนาหุ ‘‘ตีณีติ อธิกปทมิท’’นฺติฯ ปุริมนเยเนว เจตฺถ ‘‘ติโสฺส เวทนา’’ติ วุตฺตํ, น อเญฺญสํ ติณฺณมภาวโตฯ ยถาห –

‘‘ตีสุ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตเมสุ ตีสุ? ตีสุ เวทนาสุฯ อิเมสุ โข, ภิกฺขเว, ตีสุ ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ ‘ตโย ปญฺหา, ตโย อุเทฺทสา, ตีณิ เวยฺยากรณานี’ติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ , อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗)ฯ

เอตฺถ จ ‘‘ยํกิญฺจิ เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ ทุกฺขสฺมินฺติ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๙) วุตฺตสุตฺตานุสาเรน วาฯ –

‘‘โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต;
อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ, อทฺทกฺขิ นํ อนิจฺจโต’’ติฯ (อิติวุ. ๕๓) –

เอวํ ทุกฺขทุกฺขตาวิปริณามทุกฺขตาสงฺขารทุกฺขตานุสาเรน วา ติสฺสนฺนํ เวทนานํ ทุกฺขภาวทสฺสเนน สุขสญฺญํ ปหาย ทุกฺขานุปสฺสนามุเขน นิพฺพินฺทมาโน อนุปุเพฺพน ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ, ปรมตฺถวิสุทฺธึ ปาปุณาตีติ เวทิตโพฺพฯ ยถาห –

‘‘สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขาติ, ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ;
อถ นิพฺพินฺทติ ทุเกฺข, เอส มโคฺค วิสุทฺธิยา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๗๘);

จตฺตาริ นาม กินฺติปญฺหวณฺณนา

เอวํ อิมินาปิ ปญฺหพฺยากรเณน อารทฺธจิโตฺต สตฺถา ปุริมนเยเนว อุตฺตรึ ปญฺหํ ปุจฺฉติ **จตฺตาริ นาม กิ**นฺติ? ตตฺถ อิมสฺส ปญฺหสฺส พฺยากรณปเกฺข กตฺถจิ ปุริมนเยเนว จตฺตาโร อาหารา อธิเปฺปตาฯ ยถาห –

‘‘จตูสุ , ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตเมสุ จตูสุ? จตูสุ อาหาเรสุฯ อิเมสุ โข, ภิกฺขเว, จตูสุ ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ ‘จตฺตาโร ปญฺหา จตฺตาโร อุเทฺทสา จตฺตาริ เวยฺยากรณานี’ติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗)ฯ

กตฺถจิ เยสุ สุภาวิตจิโตฺต อนุปุเพฺพน ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ, ตานิ จตฺตาริ สติปฏฺฐานานิฯ ยถาห กชงฺคลา ภิกฺขุนี –

‘‘จตูสุ, อาวุโส, ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา สุภาวิตจิโตฺต สมฺมา ปริยนฺตทสฺสาวี สมฺมตฺตํ อภิสเมจฺจ ทิเฎฺฐว ธเมฺม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตเมสุ จตูสุ? จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุฯ อิเมสุ โข, อาวุโส, จตูสุ ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา สุภาวิตจิโตฺต…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ ‘จตฺตาโร ปญฺหา จตฺตาโร อุเทฺทสา จตฺตาริ เวยฺยากรณานี’ติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ ภควตา, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๘)ฯ

อิธ ปน เยสํ จตุนฺนํ อนุโพธปฺปฏิเวธโต ภวตณฺหาเฉโท โหติ, ยสฺมา ตานิ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ อธิเปฺปตานิฯ ยสฺมา วา อิมินา ปริยาเยน พฺยากตํ สุพฺยากตเมว โหติ, ตสฺมา เถโร **จตฺตารี**ติ ปจฺจนุภาสิตฺวา **‘‘อริยสจฺจานี’’**ติ วิสฺสเชฺชติฯ ตตฺถ **จตฺตารี**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **อริยสจฺจานี**ติ อริยานิ สจฺจานิ, อวิตถานิ อวิสํวาทกานีติ อโตฺถฯ ยถาห –

‘‘อิมานิ โข, ภิกฺขเว, จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิ, ตสฺมา อริยสจฺจานีติ วุจฺจนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๗)ฯ

ยสฺมา วา สเทวเกน โลเกน อรณียโต อภิคมนียโตติ วุตฺตํ โหติ, วายมิตพฺพฏฺฐานสญฺญิเต อเย วา อิริยนโต, อนเย วา น อิริยนโต, สตฺตตึสโพธิปกฺขิยอริยธมฺมสมาโยคโต วา อริยสมฺมตา พุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกา เอตานิ ปฏิวิชฺฌนฺติ, ตสฺมาปิ ‘‘อริยสจฺจานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ ยถาห –

‘‘จตฺตาริมานิ , ภิกฺขเว, อริยสจฺจานิ…เป…. อิมานิ โข, ภิกฺขเว, จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, อริยา อิมานิ ปฏิวิชฺฌนฺติ, ตสฺมา อริยสจฺจานีติ วุจฺจนฺตี’’ติฯ

อปิจ อริยสฺส ภควโต สจฺจานีติปิ อริยสจฺจานิฯ ยถาห –

‘‘สเทวเก, ภิกฺขเว…เป…. สเทวมนุสฺสาย ตถาคโต อริโย, ตสฺมา อริยสจฺจานีติ วุจฺจนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๘)ฯ

อถ วา เอเตสํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา อริยภาวสิทฺธิโตปิ อริยสจฺจานิฯ ยถาห –

‘‘อิเมสํ โข, ภิกฺขเว, จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ยถาภูตํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธติ วุจฺจตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๓)ฯ

อยเมเตสํ ปทโตฺถฯ เอเตสํ ปน อริยสจฺจานํ อนุโพธปฺปฏิเวธโต ภวตณฺหาเฉโท โหติฯ ยถาห –

‘‘ตยิทํ , ภิกฺขเว, ทุกฺขํ อริยสจฺจํ อนุพุทฺธํ ปฏิวิทฺธํ…เป…. ทุกฺขนิโรธคามินิ ปฏิปทา อริยสจฺจํ อนุพุทฺธํ ปฏิวิทฺธํ, อุจฺฉินฺนา ภวตณฺหา, ขีณา ภวเนตฺติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๑)ฯ

ปญฺจ นาม กินฺติปญฺหวณฺณนา

อิมินาปิ ปญฺหพฺยากรเณน อารทฺธจิโตฺต สตฺถา ปุริมนเยเนว อุตฺตรึ ปญฺหํ ปุจฺฉติ **ปญฺจ นาม กิ**นฺติ? เถโร **ปญฺจา**ติ ปจฺจนุภาสิตฺวา **‘‘อุปาทานกฺขนฺธา’’**ติ วิสฺสเชฺชติฯ ตตฺถ **ปญฺจา**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ อุปาทานชนิตา อุปาทานชนกา วา ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธาฯ ยํกิญฺจิ รูปํ, เวทนา, สญฺญา, สงฺขารา, วิญฺญาณญฺจ สาสวา อุปาทานิยา, เอเตสเมตํ อธิวจนํฯ ปุพฺพนเยเนว เจตฺถ ‘‘ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา’’ติ วุตฺตํ, น อเญฺญสํ ปญฺจนฺนมภาวโตฯ ยถาห –

‘‘ปญฺจสุ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตเมสุ ปญฺจสุ? ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุฯ อิเมสุ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจสุ ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ ‘ปญฺจ ปญฺหา, ปญฺจ อุเทฺทสา , ปญฺจ เวยฺยากรณานี’ติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗)ฯ

เอตฺถ จ ปญฺจกฺขเนฺธ อุทยพฺพยวเสน สมฺมสโนฺต วิปสฺสนามตํ ลทฺธา อนุปุเพฺพน นิพฺพานามตํ สจฺฉิกโรติฯ ยถาห –

‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔);

ฉ นาม กินฺติปญฺหวณฺณนา

เอวํ อิมินาปิ ปญฺหพฺยากรเณน อารทฺธจิโตฺต สตฺถา ปุริมนเยเนว อุตฺตรึ ปญฺหํ ปุจฺฉติ **‘‘ฉ นาม กิ’’**นฺติ? เถโร **ฉ**อิติ ปจฺจนุภาสิตฺวา **‘อชฺฌตฺติกานิ อายตนานี’**ติ วิสฺสเชฺชติฯ ตตฺถ **ฉ**อิติ คณนปริเจฺฉโท, อชฺฌเตฺต นิยุตฺตานิ, อตฺตานํ วา อธิกตฺวา ปวตฺตานิ **อชฺฌตฺติกานิ**ฯ อายตนโต, อายสฺส วา ตนนโต, อายตสฺส วา สํสารทุกฺขสฺส นยนโต อายตนานิ, จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายมนานเมตํ อธิวจนํฯ ปุพฺพนเยน เจตฺถ ‘‘ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานี’’ติ วุตฺตํ, น อเญฺญสํ ฉนฺนมภาวโตฯ ยถาห –

‘‘ฉสุ , ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตเมสุ ฉสุ? ฉสุ อชฺฌตฺติเกสุ อายตเนสุฯ อิเมสุ โข, ภิกฺขเว, ฉสุ ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ ‘ฉ ปญฺหา ฉ อุเทฺทสา ฉ เวยฺยากรณานี’ติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗)ฯ

เอตฺถ จ ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ, ‘‘สุโญฺญ คาโมติ โข, ภิกฺขเว, ฉเนฺนตํ อชฺฌตฺติกานํ อายตนานํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๒๓๘) วจนโต สุญฺญโต ปุพฺพุฬกมรีจิกาทีนิ วิย อจิรฏฺฐิติกโต ตุจฺฉโต วญฺจนโต จ สมนุปสฺสํ นิพฺพินฺทมาโน อนุปุเพฺพน ทุกฺขสฺสนฺตํ กตฺวา มจฺจุราชสฺส อทสฺสนํ อุเปติฯ ยถาห –

‘‘ยถา ปุพฺพุฬกํ ปเสฺส, ยถา ปเสฺส มรีจิกํ;

เอวํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ, มจฺจุราชา น ปสฺสตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๗๐);

สตฺต นาม กินฺติปญฺหวณฺณนา

อิมินาปิ ปญฺหพฺยากรเณน อารทฺธจิโตฺต สตฺถา อุตฺตริํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ **สตฺต นาม กิ**นฺติ? เถโร กิญฺจาปิ มหาปญฺหพฺยากรเณ สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย วุตฺตา, อปิจ โข ปน เยสุ ธเมฺมสุ สุภาวิตจิโตฺต ภิกฺขุ ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ, เต ทเสฺสโนฺต **“สตฺต โพชฺฌงฺคา”**ติ วิสฺสเชฺชติฯ อยมฺปิ จโตฺถ ภควตา อนุมโต เอวฯ ยถาห –

> ‘‘ปณฺฑิตา คหปตโย กชงฺคลิกา ภิกฺขุนี, มหาปญฺญา คหปตโย กชงฺคลิกา ภิกฺขุนี, มเญฺจปิ ตุเมฺห คหปตโย อุปสงฺกมิตฺวา เอตมตฺถํ ปฏิปุเจฺฉยฺยาถ, อหมฺปิ เจตํ เอวเมว พฺยากเรยฺยํ, ยถา ตํ กชงฺคลิกาย ภิกฺขุนิยา พฺยากต’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๘)ฯ

ตาย จ เอวํ พฺยากตํ –

> ‘‘สตฺตสุ, อาวุโส, ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา สุภาวิตจิโตฺต…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตเมสุ สตฺตสุ? สตฺตสุ โพชฺฌเงฺคสุฯ อิเมสุ โข, อาวุโส, สตฺตสุ ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา สุภาวิตจิโตฺต…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ ‘สตฺต ปญฺหา สตฺต อุเทฺทสา สตฺต เวยฺยากรณานี’ติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ ภควตา, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๘)ฯ

เอวมยมโตฺถ ภควตา อนุมโต เอวาติ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **สตฺตา**ติ อูนาธิกนิวารณคณนปริเจฺฉโทฯ **โพชฺฌงฺคา**ติ สติอาทีนํ ธมฺมานเมตํ อธิวจนํฯ ตตฺรายํ ปทโตฺถ – เอตาย โลกิยโลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานาย ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนกามสุขตฺตกิลมถานุโยคอุเจฺฉทสสฺสตาภินิเวสาทิ- อเนกุปทฺทวปฺปฏิปกฺขภูตาย สติธมฺมวิจยวีริยปีติปฺปสฺสทฺธิสมาธุเปกฺขาสงฺขาตาย ธมฺมสามคฺคิยา อริยสาวโก พุชฺฌตีติ กตฺวา **โพธิ,** กิเลสสนฺตานนิทฺทาย อุฎฺฐหติ, จตฺตาริ วา อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, นิพฺพานเมว วา สจฺฉิกโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ ยถาห – ‘‘สตฺต โพชฺฌเงฺค ภาเวตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ’’ติฯ ยถาวุตฺตปฺปการาย วา เอตาย ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌตีติ กตฺวา อริยสาวโกปิ **โพธิ**ฯ อิติ ตสฺสา ธมฺมสามคฺคิสงฺขาตาย โพธิยา องฺคภูตตฺตา **โพชฺฌงฺคา** ฌานงฺคมคฺคงฺคานิ วิย, ตสฺส วา โพธีติ ลทฺธโวหารสฺส อริยสาวกสฺส องฺคภูตตฺตาปิ **โพชฺฌงฺคา** เสนงฺครถงฺคาทโย วิยฯ

อปิจ **“โพชฺฌงฺคา**ติ เกนเฏฺฐน โพชฺฌงฺคา? โพธาย สํวตฺตนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนุพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปฏิพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สมฺพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา’’ติ (ปฏิ. ม. ๒.๑๗) อิมินาปิ ปฏิสมฺภิทายํ วุเตฺตน วิธินา โพชฺฌงฺคานํ โพชฺฌงฺคโฏฺฐ เวทิตโพฺพฯ เอวมิเม สตฺต โพชฺฌเงฺค ภาเวโนฺต พหุลีกโรโนฺต น จิรเสฺสว เอกนฺตนิพฺพิทาทิคุณปฏิลาภี โหติ, เตน ทิเฏฺฐว ธเมฺม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหตีติ วุจฺจติ ฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา –

> ‘‘สตฺติเม, ภิกฺขเว, โพชฺฌงฺคา ภาวิตา พหุลีกตา เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สโมฺพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๐๑)ฯ

อฎฺฐ นาม กินฺติปญฺหวณฺณนา

เอวํ อิมินาปิ ปญฺหพฺยากรเณน อารทฺธจิโตฺต สตฺถา อุตฺตรึ ปญฺหํ ปุจฺฉติ **อฏฺฐ นาม กินฺติ?** เถโร กิญฺจาปิ มหาปญฺหพฺยากรเณ อฏฺฐ โลกธมฺมา วุตฺตา, อปิจ โข ปน เยสุ ธเมฺมสุ สุภาวิตจิโตฺต ภิกฺขุ ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ, เต ทเสฺสโนฺต ''อริยานิ อฏฺฐ มคฺคงฺคานี''ติ อวตฺวา ยสฺมา อฏฺฐงฺควินิมุโตฺต มโคฺค นาม นตฺถิ, อฏฺฐงฺคมตฺตเมว ตุ มโคฺค, ตสฺมา ตมตฺถํ สาเธโนฺต เทสนาวิลาเสน **อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค**ติ วิสฺสเชฺชติฯ ภควตาปิ จายมโตฺถ เทสนานโย จ อนุมโต เอวฯ ยถาห –

> ''ปณฺฑิตา คหปตโย กชงฺคลิกา ภิกฺขุนี…เป.… อหมฺปิ เอวเมว พฺยากเรยฺยํ, ยถา ตํ กชงฺคลิกาย ภิกฺขุนิยา พฺยากต''นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๘)ฯ

ตาย จ เอวํ พฺยากตํ –

> ''อฏฺฐสุ, อาวุโส, ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา สุภาวิตจิโตฺต…เป.… ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ 'อฏฺฐ ปญฺหา, อฏฺฐ อุเทฺทสา, อฏฺฐ เวยฺยากรณานี'ติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ ภควตา, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต''นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๘)ฯ

เอวมยํ อโตฺถ จ เทสนานโย จ ภควตา อนุมโต เอวาติ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **อริโย**ติ นิพฺพานตฺถิเกหิ อภิคนฺตโพฺพ, อปิจ อารกา กิเลเสหิ วตฺตนโต, อริยภาวกรณโต, อริยผลปฏิลาภโต จาปิ อริโยติ เวทิตโพฺพฯ อฏฺฐ องฺคานิ อสฺสาติ **อฏฺฐงฺคิโก**ฯ สฺวายํ จตุรงฺคิกา วิย เสนา, ปญฺจงฺคิกํ วิย จ ตูริยํ องฺควินิโพฺภเคน อนุปลพฺภสภาวโต องฺคมตฺตเมวาติ เวทิตโพฺพฯ มคฺคติ อิมินา นิพฺพานํ, สยํ วา มคฺคติ, กิเลเส มาเรโนฺต วา คจฺฉตีติ **มโคฺค**ฯ

เอวมฏฺฐปฺปเภทญฺจิมํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวโนฺต ภิกฺขุ อวิชฺชํ ภินฺทติ, วิชฺชํ อุปฺปาเทติ, นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ, เตน ทิเฏฺฐว ธเมฺม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหตีติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, สาลิสูกํ วา ยวสูกํ วา สมฺมา ปณิหิตํ หเตฺถน วา ปาเทน วา อกฺกนฺตํ หตฺถํ วา ปาทํ วา เภจฺฉติ, โลหิตํ วา อุปฺปาเทสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? สมฺมา ปณิหิตตฺตา, ภิกฺขเว, สูกสฺส, เอวเมว โข, ภิกฺขเว , โส วต ภิกฺขุ สมฺมา ปณิหิตาย ทิฏฺฐิยา สมฺมา ปณิหิตาย มคฺคภาวนาย อวิชฺชํ เภจฺฉติ, วิชฺชํ อุปฺปาเทสฺสติ, นิพฺพานํ สจฺฉิกริสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชตี''ติ (อ. นิ. ๑.๔๒)ฯ

นว นาม กินฺติปญฺหวณฺณนา

อิมินาปิ ปญฺหพฺยากรเณน อารทฺธจิโตฺต สตฺถา อุตฺตรึ ปญฺหํ ปุจฺฉติ **นว นาม กินฺติ?** เถโร **นว**อิติ ปจฺจนุภาสิตฺวา **''สตฺตาวาสา''**ติ วิสฺสเชฺชติฯ ตตฺถ **นวา**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **สตฺตา**ติ ชีวิตินฺทฺริยปฺปฏิพเทฺธ ขเนฺธ อุปาทาย ปญฺญตฺตา ปาณิโน ปณฺณตฺติ วาฯ **อาวาสา**ติ อาวสนฺติ เอเตสูติ อาวาสา, สตฺตานํ อาวาสา สตฺตาวาสาฯ เอส เทสนามโคฺค, อโตฺถ ปน นววิธานํ สตฺตานเมตํ อธิวจนํฯ ยถาห –

> ''สนฺตาวุโส, สตฺตา นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน, เสยฺยถาปิ มนุสฺสา เอกเจฺจ จ เทวา เอกเจฺจ จ วินิปาติกา, อยํ ปฐโม สตฺตาวาโสฯ สนฺตาวุโส, สตฺตา นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน, เสยฺยถาปิ, เทวา พฺรหฺมกายิกา, ปฐมาภินิพฺพตฺตา, อยํ ทุติโย

สตฺตาวาโสฯ สนฺตาวุโส, สตฺตา เอกตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน, เสยฺยถาปิ, เทวา อาภสฺสรา, อยํ ตติโย สตฺตาวาโสฯ สนฺตาวุโส, สตฺตา เอกตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน, เสยฺยถาปิ, เทวา สุภกิณฺหา, อยํ จตุโตฺถ สตฺตาวาโสฯ สนฺตาวุโส, สตฺตา อสญฺญิโน อปฺปฏิสํเวทิโน, เสยฺยถาปิ, เทวา อสญฺญสตฺตา, อยํ ปญฺจโม สตฺตาวาโสฯ สนฺตาวุโส, สตฺตา สพฺพโส รูปสญฺญานํ…เป…. อากาสานญฺจายตนูปคา , อยํ ฉโฏฺฐ สตฺตาวาโสฯ สนฺตาวุโส, สตฺตา…เป…. วิญฺญาณญฺจายตนูปคา, อยํ สตฺตโม สตฺตาวาโสฯ สนฺตาวุโส, สตฺตา…เป…. อากิญฺจญฺญายตนูปคา, อยํ อฏฺฐโม สตฺตาวาโสฯ สนฺตาวุโส, สตฺตา…เป…. เนวสญฺญานาสญฺญายตนูปคา, อยํ นวโม สตฺตาวาโส''ติ (ที. นิ. ๓.๓๔๑)ฯ

ปุริมนเยเนว เจตฺถ ''นว สตฺตาวาสา''ติ วุตฺตํ, น อเญฺญสํ นวนฺนมภาวโตฯ ยถาห –

''นวสุ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตเมสุ นวสุ? นวสุ สตฺตาวาเสสุฯ อิเมสุ โข, ภิกฺขเว, นวสุ ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ 'นว ปญฺหา , นว อุเทฺทสา, นว เวยฺยากรณานี'ติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต''นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗)ฯ

เอตฺถ จ ''นว ธมฺมา ปริเญฺญยฺยาฯ กตเม นว? นว สตฺตาวาสา''ติ (ที. นิ. ๓.๓๕๙) วจนโต นวสุ สตฺตาวาเสสุ ญาตปริญฺญาย ธุวสุภสุขตฺตภาวทสฺสนํ ปหาย สุทฺธสงฺขารปุญฺชมตฺตทสฺสเนน นิพฺพินฺทมาโน ตีรณปริญฺญาย อนิจฺจานุปสฺสเนน วิรชฺชมาโน ทุกฺขานุปสฺสเนน วิมุจฺจมาโน อนตฺตานุปสฺสเนน สมฺมา ปริยนฺตทสฺสาวี ปหานปริญฺญาย สมฺมตฺตมภิสเมจฺจ ทิเฎฺฐว ธเมฺม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ เตเนตํ วุตฺตํ –

''นวสุ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทิเฎฺฐว ธเมฺม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตเมสุ นวสุ? นวสุ สตฺตาวาเสสู''ติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗)ฯ

ทส นาม กินฺติปญฺหวณฺณนา

เอวํ อิมินาปิ ปญฺหพฺยากรเณน อารทฺธจิโตฺต สตฺถา อุตฺตริํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ **ทส นาม กินฺติ**? ตตฺถ กิญฺจาปิ อิมสฺส ปญฺหสฺส อิโต อญฺญตฺร เวยฺยากรเณสุ ทส อกุสลกมฺมปถา วุตฺตาฯ ยถาห –

''ทสสุ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป…. ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตเมสุ ทสสุ? ทสสุ อกุสลกมฺมปเถสุฯ อิเมสุ โข, ภิกฺขเว, ทสสุ ธเมฺมสุ ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน…เป. … ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ 'ทส ปญฺหา ทส อุเทฺทสา ทส เวยฺยากรณานี'ติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต''นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗)ฯ

อิธ ปน ยสฺมา อยมายสฺมา อตฺตานํ อนุปเนตฺวา อญฺญํ พฺยากาตุกาโม, ยสฺมา วา อิมินา ปริยาเยน พฺยากตํ สุพฺยากตเมว โหติ, ตสฺมา เยหิ ทสหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคโต อรหาติ ปวุจฺจติ, เตสํ อธิคมํ ทีเปโนฺต **ทสหเงฺคหิ สมนฺนาคโต อรหาติ ปวุจฺจตี**ติ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย วิสฺสเชฺชติฯ ยโต เอตฺถ เยหิ ทสหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคโต อรหาติ ปวุจฺจติ, ตานิ ทสงฺคานิ ''ทส นาม กิ''นฺติ ปุเฎฺฐน เถเรน นิทฺทิฏฺฐานีติ เวทิตพฺพานิฯ ตานิ จ ทส –

‘‘อเสโข อเสโขติ, ภนฺเต, วุจฺจติ, กิตฺตาวตา นุ โข, ภนฺเต, ภิกฺขุ อเสโข โหตีติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อเสขาย สมฺมาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต โหติ, อเสเขน สมฺมาสงฺกปฺปน สมนฺนาคโต โหติ, อเสขาย สมฺมาวาจาย สมนฺนาคโต โหติ, อเสเขน สมฺมากมฺมเนฺตน สมนฺนาคโต โหติ, อเสเขน สมฺมาอาชีเวน สมนฺนาคโต โหติ, อเสเขน สมฺมาวายาเมน สมนฺนาคโต โหติ, อเสขาย สมฺมาสติยา สมนฺนาคโต โหติ, อเสเขน สมฺมาสมาธินา สมนฺนาคโต โหติ, อเสเขน สมฺมาญาเณน สมนฺนาคโต โหติ, อเสขาย สมฺมาวิมุตฺติยา สมนฺนาคโต โหติฯ เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อเสโข โหตี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๑๑)ฯ –

เอวมาทีสุ สุเตฺตสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทกปาฐ-อฎฺฐกถาย

กุมารปญฺหวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. มงฺคลสุตฺตวณฺณนา

นิเกฺขปปฺปโยชนํ

อิทานิ กุมารปญฺหานนฺตรํ นิกฺขิตฺตสฺส มงฺคลสุตฺตสฺส อตฺถวณฺณนากฺกโม อนุปฺปตฺโต, ตสฺส อิธ นิเกฺขปปฺปโยชนํ วตฺวา อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามฯ เสยฺยถิทํ – อิทญฺหิ สุตฺตํ อิมินา อนุกฺกเมน ภควตา อวุตฺตมฺปิ ยฺวายํ สรณคมเนหิ สาสโนตาโร, สิกฺขาปททฺวตฺตึสาการกุมารปเญฺหหิ จ สีลสมาธิปญฺญาปฺปเภทนโย ทสฺสิโต, สโพฺพเปส ปรมมงฺคลภูโต, ยโต มงฺคลตฺถิเกน เอเตฺถว อภิโยโค กาตโพฺพ, โส จสฺส มงฺคลภาโว อิมินา สุตฺตานุสาเรน เวทิตโพฺพติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

อิทมสฺส อิธ นิเกฺขปปฺปโยชนํฯ

ปฐมมหาสงฺคีติกถา

เอวํ นิกฺขิตฺตสฺส ปนสฺส อตฺถวณฺณนตฺถํ อยํ มาติกา –

‘‘วุตฺตํ เยน ยทา ยสฺมา, เจตํ วตฺวา อิมํ วิธึ;
เอวมิจฺจาทิปาฐสฺส, อตฺถํ นานปฺปการโตฯ

‘‘วณฺณยโนฺต สมุฎฺฐานํ, วตฺวา ยํ ยตฺถ มงฺคลํ;
ววตฺถเปตฺวา ตํ ตสฺส, มงฺคลตฺตํ วิภาวเย’’ติฯ

ตตฺถ **‘‘วุตฺตํ เยน ยทา ยสฺมา, เจตํ วตฺวา อิมํ วิธิ’’**นฺติ อยํ ตาว อทฺธคาถา ยทิทํ ‘‘เอวํ เม สุตํ เอกํ สมยํ ภควา…เป.… ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสี’’ติ, อิทํ วจนํ สนฺธาย วุตฺตาฯ อิทญฺหิ อนุสฺสววเสน วุตฺตํ, โส จ ภควา สยมฺภู อนาจริยโก, ตสฺมา เนทํ ตสฺส ภควโต วจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ ยโต วตฺตพฺพเมตํ ‘‘อิทํ วจนํ เกน วุตฺตํ , กทา, กสฺมา จ วุตฺต’’นฺติฯ วุจฺจเต – อายสฺมตา อานเนฺทน วุตฺตํ, ตญฺจ ปฐมมหาสงฺคีติกาเลฯ

ปฐมมหาสงฺคีติ เจสา สพฺพสุตฺตนิทานโกสลฺลตฺถมาทิโต ปภุติ เอวํ เวทิตพฺพาฯ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนญฺหิ อาทึ กตฺวา ยาว สุภทฺทปริพฺพาชกวินยนา, กตพุทฺธกิจฺจ กุสินารายํ อุปวตฺตเน มลฺลานํ สาลวเน ยมกสาลานมนฺตเร วิสาขปุณฺณมทิวเส ปจฺจูสสมเย อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุเต, ภควติ โลกนาเถ ภควโต ปรินิพฺพาเน สนฺนิปติตานํ สตฺตนฺนํ ภิกฺขุสตสหสฺสานํ สงฺฆเตฺถโร อายสฺมา มหากสฺสโป สตฺตาหปรินิพฺพุเต ภควติ สุภเทฺทน วุฑฺฒปพฺพชิเตน ‘‘อลํ, อาวุโส, มา โสจิตฺถ, มา ปริเทวิตฺถ, สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณน, อุปทฺทุตา จ โหม ‘อิทํ โว กปฺปติ อิทํ โว น กปฺปตี’ติ, อิทานิ ปน มยํ ยํ อิจฺฉิสฺสาม ตํ กริสฺสาม, ยํ น อิจฺฉิสฺสาม น ตํ กริสฺสามา’’ติ (จูฬว. ๔๓๗; ที. นิ. ๒.๒๓๒) วุตฺตวจนมนุสฺสรโนฺต ‘‘ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ ยํ ปาปภิกฺขู ‘อตีตสตฺถุกํ ปาวจน’นฺติ มญฺญมานา ปกฺขํ ลภิตฺวา น จิรเสฺสว สทฺธมฺมํ อนฺตรธาเปยฺยุํฯ ยาว จ ธมฺมวินโย ติฎฺฐติ, ตาว อนตีตสตฺถุกเมว ปาวจนํ โหติฯ ยถาห ภควา –

‘‘โย โว, อานนฺท, มยา ธโมฺม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโตฺต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๖)ฯ

‘‘ยํนูนาหํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยํ, ยถยิทํ สาสนํ อทฺธนิยํ อสฺส จิรฏฺฐิติกํ’’ฯ

ยญฺจาหํ ภควตา –

‘‘ธาเรสฺสสิ ปน เม ตฺวํ, กสฺสป, สาณานิ ปํสุกูลานิ นิพฺพสนานี’’ติ วตฺวา จีวเร สาธารณปริโภเคน เจว –

‘‘อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป.… ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิ, กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเทว อากงฺขติ วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป.… ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ –

เอวมาทินา นเยน นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาปฺปเภเท อุตฺตริมนุสฺสธมฺเม อตฺตนา สมสมฏฺฐปเนน จ อนุคฺคหิโต, ตสฺส เม กิมญฺญํ อาณณฺยํ ภวิสฺสติ? ‘‘นนุ มํ ภควา ราชา วิย สกกวจอิสฺสริยานุปฺปทาเนน อตฺตโน กุลวํสปฺปติฏฺฐาปกํ ปุตฺตํ ‘สทฺธมฺมวํสปฺปติฏฺฐาปโก เม อยํ ภวิสฺสตี’ติ มนฺตฺวา อิมินา อสาธารเณน อนุคฺคเหน อนุคฺคเหสี’’ติ จินฺตยโนฺต ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสิ? ยถาห –

‘‘อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป ภิกฺขู อามเนฺตสิ – เอกมิทาหํ, อาวุโส, สมยํ ปาวาย กุสินารํ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํ ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๓๑; จูฬว. ๔๓๗) สพฺพํ **สุภทฺทกณฺฑํ** วิตฺถาเรตพฺพํฯ

ตโต ปรํ อาห –

‘‘หนฺท มยํ, อาวุโส, ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยาม, ปุเร อธโมฺม ทิปฺปติ, ธโมฺม ปฏิพาหิยฺยติ, อวินโย ทิปฺปติ, วินโย ปฏิพาหิยฺยติ, ปุเร อธมฺมวาทิโน พลวโนฺต โหนฺติ, ธมฺมวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺติ, อวินยวาทิโน พลวโนฺต โหนฺติ, วินยวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺตี’’ติ (จูฬว. ๔๓๗)ฯ

ภิกฺขู อาหํสุ ‘‘เตน หิ, ภเนฺต, เถโร ภิกฺขู อุจฺจินตู’’ติฯ เถโร สกลนวงฺคสตฺถุสาสนปริยตฺติธเร ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิสุกฺขวิปสฺสกขีณาสวภิกฺขู อเนกสเต อเนกสหเสฺส จ วเชฺชตฺวา ติปิฏกสพฺพปริยตฺติปฺปเภทธเร ปฏิสมฺภิทาปฺปเตฺต มหานุภาเว เยภุเยฺยน ภควตา เอตทคฺคํ อาโรปิเต เตวิชฺชาทิเภเท ขีณาสวภิกฺขูเยว เอกูนปญฺจสเต ปริคฺคเหสิฯ เย สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ ‘‘อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป เอเกนูนปญฺจอรหนฺตสตานิ อุจฺจินี’’ติ (จูฬว. ๔๓๗)ฯ

กิสฺส ปน เถโร เอเกนูนมกาสีติ? อายสฺมโต อานนฺทเตฺถรสฺส โอกาสกรณตฺถํฯ เตนหายสฺมตา สหาปิ วินาปิ น สกฺกา ธมฺมสงฺคีติ กาตุํฯ โส หายสฺมา เสโข สกรณีโย, ตสฺมา สห น สกฺกา, ยสฺมา ปนสฺส กิญฺจิ ทสพลเทสิตํ สุตฺตเคยฺยาทิกํ ภควโต อสมฺมุขา ปฏิคฺคหิตํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา วินาปิ น สกฺกาฯ ยทิ เอวํ เสโขปิ สมาโน ธมฺมสงฺคีติยา พหุการตฺตา เถเรน อุจฺจินิตโพฺพ อสฺส, อถ กสฺมา น อุจฺจินิโตติ? ปรูปวาทวิวชฺชนโต ฯ เถโร หิ อายสฺมเนฺต อานเนฺท อติวิย วิสฺสโตฺถ อโหสิฯ ตถา หิ นํ สิรสฺมิํ ปลิเตสุ ชาเตสุปิ ‘‘น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) กุมารกวาเทน โอวทติฯ สกฺยกุลปฺปสุโต จายํ อายสฺมา ตถาคตสฺส ภาตา จูฬปิตุ ปุโตฺต, ตตฺร ภิกฺขู ฉนฺทาคมนํ วิย มญฺญมานา ‘‘พหู อเสขปฏิสมฺภิทาปฺปเตฺต

ภิกฺขู ฐเปตฺวา อานนฺทํ เสขปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตํ เถโร อุจฺจินี’’ติ อุปวเทยฺยุํฯ ตํ ปรูปวาทํ ปริวิวเชฺชนฺโต ‘‘อานนฺทํ วินา สงฺคีติ น สกฺกา กาตุํ, ภิกฺขูนํเยว อนุมติยา คเหสฺสามี’’ติ น อุจฺจินิฯ

อถ สยเมว ภิกฺขู อานนฺทสฺสตฺถาย เถรํ ยาจิํสุฯ ยถาห –

> ‘‘ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ มหากสฺสปํ เอตทโวจุํ – ‘อยํ, ภนฺเต, อายสฺมา อานโนฺท กิญฺจาปิ เสโข, อภพฺพ ฉนฺทา โทสา โมหา ภยา อคติํ คนฺตุํ, พหุ จาเนน ภควโต สนฺติเก ธมฺโม จ วินโย จ ปริยตฺโต, เตน หิ, ภนฺเต, เถโร อายสฺมนฺตมฺปิ อานนฺทํ อุจฺจินตู’ติฯ อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป อายสฺมนฺตมฺปิ อานนฺทํ อุจฺจินี’’ติ (จูฬว. ๔๓๗)ฯ

เอวํ ภิกฺขูนํ อนุมติยา อุจฺจินิเตน เตนายสฺมตา สทฺธิํ ปญฺจเถรสตานิ อเหสุํฯ

อถ โข เถรานํ ภิกฺขูนํ เอตทโหสิ – ‘‘กตฺถ นุ โข มยํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยามา’’ติฯ อถ โข เถรานํ ภิกฺขูนํ เอตทโหสิ ‘‘ราชคหํ โข มหาโคจรํ ปหูตเสนาสนํ, ยํนูน มยํ ราชคเห วสฺสํ วสนฺตา ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยาม, นเญฺญ ภิกฺขู ราชคเห วสฺสํ อุปคเจฺฉยฺยุ’’นฺติฯ กสฺมา ปน เนสํ เอตทโหสิ? อิทํ อมฺหากํ ถาวรกมฺมํ, โกจิ วิสภาคปุคฺคโล สงฺฆมชฺฌํ ปวิสิตฺวา อุโกฺกเฏยฺยาติฯ อถายสฺมา มหากสฺสโป ญตฺติทุติเยน กเมฺมน สาเวสิฯ ตํ **สงฺคีติกฺขนฺธเก** (จูฬว. ๔๓๗) วุตฺตนเยเนว ญาตพฺพํฯ

อถ ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานโต สตฺตสุ สาธุกีฬนทิวเสสุ สตฺตสุ จ ธาตุปูชาทิวเสสุ วีติวเตฺตสุ ‘‘อฑฺฒมาโส อติกฺกโนฺต, อิทานิ คิมฺหานํ ทิยโฑฺฒ มาโส เสโส, อุปกฎฺฐา วสฺสูปนายิกา’’ติ มนฺตฺวา มหากสฺสปเตฺถโร ‘‘ราชคหํ, อาวุโส, คจฺฉามา’’ติ อุปฑฺฒํ ภิกฺขุสงฺฆํ คเหตฺวา เอกํ มคฺคํ คโตฯ อนุรุทฺธเตฺถโรปิ อุปฑฺฒํ คเหตฺวา เอกํ มคฺคํ คโต, อานนฺทเตฺถโร ปน ภควโต ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต สาวตฺถิํ คนฺตฺวา ราชคหํ คนฺตุกาโม เยน สาวตฺถิ, เตน จาริกํ ปกฺกามิฯ อานนฺทเตฺถเรน คตคตฎฺฐาเน มหาปริเทโว อโหสิ, ‘‘ภนฺเต อานนฺท, กุหิํ สตฺถารํ ฐเปตฺวา อาคโตสี’’ติ? อนุปุเพฺพน สาวตฺถิํ อนุปฺปเตฺต เถเร ภควโต ปรินิพฺพานสมเย วิย มหาปริเทโว อโหสิฯ

ตตฺร สุทํ อายสฺมา อานโนฺท อนิจฺจตาทิปฏิสํยุตฺตาย ธมฺมิยา กถาย ตํ มหาชนํ สญฺญาเปตฺวา เชตวนํ ปวิสิตฺวา ทสพเลน วสิตคนฺธกุฏิยา ทฺวารํ วิวริตฺวา มญฺจปีฐํ นีหริตฺวา ปโปฺผเฏตฺวา คนฺธกุฏิํ สมฺมชฺชิตฺวา มิลาตมาลากจวรํ ฉเฑฺฑตฺวา มญฺจปีฐํ อติหริตฺวา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา ภควโต ฐิตกาเล กรณียํ วตฺตํ สพฺพมกาสิฯ อถ เถโร ภควโต ปรินิพฺพานโต ปภุติ ฐานนิสชฺชพหุลตฺตา อุสฺสนฺนธาตุกํ กายํ สมสฺสาเสตุํ ทุติยทิวเส ขีรวิเรจนํ ปิวิตฺวา วิหาเรเยว นิสีทิ, ยํ สนฺธาย สุเภน มาณเวน ปหิตํ มาณวกํ เอตทโวจ –

> ‘‘อกาโล โข, มาณวก, อตฺถิ เม อชฺช เภสชฺชมตฺตา ปีตา, อเปฺปว นาม เสฺวปิ อุปสงฺกเมยฺยามา’’ติ (ที. นิ. ๑.๔๔๗)ฯ

ทุติยทิวเส เจตกเตฺถเรน ปจฺฉาสมเณน คนฺตฺวา สุเภน มาณเวน ปุโฎฺฐ ทีฆนิกาเย **สุภสุตฺตํ** นาม ทสมํ สุตฺตมภาสิฯ

อถ โข เถโร เชตวเน วิหาเร ขณฺฑผุลฺลปฺปฏิสงฺขรณํ การาเปตฺวา อุปกฎฺฐาย วสฺสูปนายิกาย ราชคหํ คโตฯ ตถา มหากสฺสปเตฺถโร อนุรุทฺธเตฺถโร จ สพฺพํ ภิกฺขุสงฺฆํ คเหตฺวา ราช

คหเมว คตาฯ

เตน โข ปน สมเยน ราชคเห อฏฺฐารส มหาวิหารา โหนฺติฯ เต สเพฺพปิ ฉฑฺฑิตปติตอุกฺลาปา อเหสุํฯ ภควโต หิ ปรินิพฺพาเนน สเพฺพ ภิกฺขู อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา วิหาเร จ ปริเวเณ จ ฉเฑฺฑตฺวา อคมํสุฯ ตตฺถ เถรา ภควโต วจนปูชนตฺถํ ติตฺถิยวาทปริโมจนตฺถญฺจ ‘‘ปฐมํ มาสํ ขณฺฑผุลฺลปฺปฏิสงฺขรณํ กโรมา’’ติ จินฺเตสุํฯ ติตฺถิยา หิ วเทยฺยุํ ‘‘สมณสฺส โคตมสฺส สาวกา สตฺถริ ฐิเตเยว วิหาเร ปฏิชคฺคิํสุ, ปรินิพฺพุเต ฉเฑฺฑสุ’’นฺติฯ เตสํ วาทปริโมจนตฺถญฺจ จินฺตสุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘อถ โข เถรานํ ภิกฺขูนํ เอตทโหสิ – ภควตา โข, อาวุโส, ขณฺฑผุลฺลปฺปฏิสงฺขรณํ วณฺณิตํ, หนฺท มยํ, อาวุโส, ปฐมํ มาสํ ขณฺฑผุลฺลปฺปฏิสงฺขรณํ กโรม, มชฺฌิมํ มาสํ สนฺนิปติตฺวา ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิสฺสามา’’ติ (จูฬว. ๔๓๘)ฯ

เต ทุติยทิวเส คนฺตฺวา ราชทฺวาเร อฏฺฐํสุฯ อชาตสตฺตุ ราชา อาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘อหํ, ภเนฺต, กิํ กโรมิ, เกนโตฺถ’’ติ ปวาเรสิฯ เถรา อฏฺฐารสมหาวิหารปฺปฏิสงฺขรณตฺถาย หตฺถกมฺมํ ปฏิเวเทสุํฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ ราชา หตฺถกมฺมการเก มนุเสฺส อทาสิฯ เถรา ปฐมํ มาสํ สพฺพวิหาเร ปฏิสงฺขราเปสุํฯ

อถ รโญฺญ อาโรเจสุํ – ‘‘นิฏฺฐิตํ, มหาราช, วิหารปฺปฏิสงฺขรณํ , อิทานิ ธมฺมวินยสงฺคหํ กโรมา’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต, วิสฺสตฺถา กโรถ, มยฺหํ อาณาจกฺกํ, ตุมฺหากํ ธมฺมจกฺกํ โหตุฯ อาณาเปถ, ภเนฺต, กิํ กโรมี’’ติ? ‘‘ธมฺมสงฺคหํ กโรนฺตานํ ภิกฺขูนํ สนฺนิสชฺชฏฺฐานํ มหาราชา’’ติฯ ‘‘กตฺถ กโรมิ, ภเนฺต’’ติ? ‘‘เวภารปพฺพตปเสฺส สตฺตปณฺณิคุหาทฺวาเร กาตุํ ยุตฺตํ มหาราชา’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ โข, ราชา อชาตสตฺตุ, วิสฺสกมฺมุนา นิมฺมิตสทิสํ สุวิภตฺตภิตฺติถมฺภโสปานํ นานาวิธมาลากมฺมลตากมฺมวิจิตฺรํ มหามณฺฑปํ การาเปตฺวา วิวิธกุสุมทามโอลมฺพกวินิคฺคลนฺตจารุวิตานํ รตนวิจิตฺรมณิโกฏฺฏิมตลมิว จ นํ นานาปุปฺผูปหารวิจิตฺรํ สุปรินิฏฺฐิตภูมิกมฺมํ พฺรหฺมวิมานสทิสํ อลงฺกริตฺวา ตสฺมิํ มหามณฺฑเป ปญฺจสตานํ ภิกฺขูนํ อนคฺฆานิ ปญฺจกปฺปิยปจฺจตฺถรณสตานิ ปญฺญาเปตฺวา ทกฺขิณภาคํ นิสฺสาย อุตฺตราภิมุขํ เถราสนํ, มณฺฑปมเชฺฌ ปุรตฺถาภิมุขํ พุทฺธสฺส ภควโต อาสนารหํ ธมฺมาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ทนฺตขจิตํ จิตฺตพีชนิเญฺจตฺถ ฐเปตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาโรจาเปสิ ‘‘นิฏฺฐิตํ, ภเนฺต, กิจฺจ’’นฺติฯ

ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อาหํสุ ‘‘เสฺว, อาวุโส อานนฺท, สงฺฆสนฺนิปาโต, ตฺวญฺจ เสโข สกรณีโย, เตน เต น ยุตฺตํ สนฺนิปาตํ คนฺตุํ, อปฺปมโตฺต โหหี’’ติฯ อถ โข อายสฺมา อานโนฺท ‘‘เสฺว สนฺนิปาโต, น โข ปน เมตํ ปติรูปํ, ยฺวาหํ เสโข สมาโน สนฺนิปาตํ คเจฺฉยฺย’’นฺติ พหุเทว รตฺติํ กายคตาย สติยา วีตินาเมตฺวา รตฺติยา ปจฺจูสสมเย จงฺกมา โอโรหิตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา ‘‘นิปชฺชิสฺสามี’’ติ กายํ อาวเชฺชสิฯ เทฺว ปาทา ภูมิโต มุตฺตา, อปฺปตฺตญฺจ สีสํ พิโมฺพหนํ, เอตสฺมิํ อนฺตเร อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิฯ อยญฺหิ อายสฺมา จงฺกเมน พหิ วีตินาเมตฺวา วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกโนฺต จิเนฺตสิ ‘‘นนุ มํ ภควา เอตทโวจ – ‘กตปุโญฺญสิ ตฺวํ, อานนฺท, ปธานมนุยุญฺช, ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว’ติ (ที. นิ. ๒.๒๐๗)ฯ พุทฺธานญฺจ กถาโทโส นาม นตฺถิ, มม ปน อจฺจารทฺธํ วีริยํ, เตน เม จิตฺตํ อุทฺธจฺจาย สํวตฺตติ, หนฺทาหํ วีริยสมตํ โยเชมี’’ติ จงฺกมา โอโรหิตฺวา ปาทโธวนฏฺฐาเน ฐตฺวา ปาเท โธวิตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา มญฺจเก นิสีทิตฺวา ‘‘โถกํ วิสฺสมิสฺสามี’’ติ กายํ มญฺจเก อุปนาเมสิฯ เทฺว ปาทา ภูมิโต มุตฺตา, สีสญฺจ พิโมฺพหนมสมฺปตฺตํ, เอตสฺมิํ อนฺตเร อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิฯ จตุอิริยาปถวิรหิตํ เถรสฺส อร

หตฺตํฯ เตน ‘‘อิมสฺมึ สาสเน อนิสิโนฺน อนิปโนฺน อฏฺฐิโต อจงฺกมโนฺต โก ภิกฺขุ อรหตฺตํ ปโตฺต’’ติ วุเตฺต ‘‘อานนฺทเตฺถโร’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

อถ เถรา ภิกฺขู ทุติยทิวเส ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมตฺวา ธมฺมสภายํ สนฺนิปติตาฯ อานนฺทเตฺถโร ปน อตฺตโน อรหตฺตปฺปตฺติํ ญาเปตุกาโม ภิกฺขูหิ สทฺธิํ น คโตฯ ภิกฺขู ยถาวุฑฺฒํ อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสีทนฺตา อานนฺทเตฺถรสฺส อาสนํ ฐเปตฺวา นิสินฺนาฯ ตตฺถ เกหิจิ ‘‘เอตมาสนํ กสฺสา’’ติ วุเตฺต อานนฺทสฺสาติฯ ‘‘อานโนฺท ปน กุหิํ คโต’’ติฯ ตสฺมิํ สมเย เถโร จิเนฺตสิ ‘‘อิทานิ มยฺหํ คมนกาโล’’ติฯ ตโต อตฺตโน อานุภาวํ ทเสฺสโนฺต ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา อตฺตโน อาสเนเยว อตฺตานํ ทเสฺสสิฯ อากาเสนาคนฺตฺวา นิสีทีติปิ เอเกฯ

เอวํ นิสิเนฺน ตสฺมิํ อายสฺมเนฺต มหากสฺสปเตฺถโร ภิกฺขู อามเนฺตสิ, ‘‘อาวุโส, กิํ ปฐมํ สงฺคายาม ธมฺมํ วา วินยํ วา’’ติ? ภิกฺขู อาหํสุ, ‘‘ภเนฺต มหากสฺสป, **วินโยนามพุทฺธสาสนสฺส อายุ, วินเย ฐิเต สาสนํ ฐิตํ โหติ,** ตสฺมา ปฐมํ วินยํ สงฺคายามา’’ติฯ ‘‘กํ ธุรํ กตฺวา วินโย สงฺคายิตโพฺพ’’ติ? ‘‘อายสฺมนฺตํ อุปาลิ’’นฺติ ฯ ‘‘กิํ อานโนฺท นปฺปโหตี’’ติ? ‘‘โน นปฺปโหติ, อปิจ โข ปน สมฺมาสมฺพุโทฺธ ธรมาโนเยว วินยปริยตฺติํ นิสฺสาย อายสฺมนฺตํ อุปาลิํ เอตทเคฺค ฐเปสิ – ‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ วินยธรานํ ยทิทํ อุปาลี’’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๒๘)ฯ ตสฺมา อุปาลิเตฺถรํ ปุจฺฉิตฺวา วินยํ สงฺคายามาติฯ ตโต เถโร วินยํ ปุจฺฉนตฺถาย อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนิฯ อุปาลิเตฺถโรปิ วิสฺสชฺชนตฺถาย สมฺมนฺนิฯ ตตฺรายํ ปาฬิ –

อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป สงฺฆํ ญาเปสิ –

> ‘‘สุณาตุ เม, อาวุโส, สโงฺฆ, ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อหํ อุปาลิํ วินยํ ปุเจฺฉยฺย’’นฺติฯ

อายสฺมาปิ อุปาลิ สงฺฆํ ญาเปสิ –

> ‘‘สุณาตุ เม, ภเนฺต, สโงฺฆ, ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อหํ อายสฺมตา มหากสฺสเปน วินยํ ปุโฏฺฐ วิสฺสเชฺชยฺย’’นฺติฯ

เอวํ อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนิตฺวา อายสฺมา, อุปาลิ, อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ จีวรํ กตฺวา เถเร ภิกฺขู วนฺทิตฺวา ธมฺมาสเน นิสีทิ ทนฺตขจิตํ พีชนิํ คเหตฺวาฯ ตโต มหากสฺสปเตฺถโร อุปาลิเตฺถรํ ปฐมปาราชิกํ อาทิํ กตฺวา สพฺพํ วินยํ ปุจฺฉิ, อุปาลิเตฺถโร วิสฺสเชฺชสิฯ สเพฺพ ปญฺจสตา ภิกฺขู ปฐมปาราชิกสิกฺขาปทํ สนิทานํ กตฺวา เอกโต คณสชฺฌายมกํสุฯ เอวํ เสสานิปีติ สพฺพํ วินยฏฺฐกถาย คเหตพฺพํฯ เอเตน นเยน สอุภโตวิภงฺคํ สขนฺธกปริวารํ สกลํ วินยปิฏกํ สงฺคายิตฺวา อุปาลิเตฺถโร ทนฺตขจิตํ พีชนิํ นิกฺขิปิตฺวา ธมฺมาสนา โอโรหิตฺวา วุเฑฺฒ ภิกฺขู วนฺทิตฺวา อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสีทิฯ

วินยํ สงฺคายิตฺวา ธมฺมํ สงฺคายิตุกาโม อายสฺมา มหากสฺสปเตฺถโร ภิกฺขู ปุจฺฉิ – ‘‘ธมฺมํ สงฺคายเนฺตหิ กํ ปุคฺคลํ ธุรํ กตฺวา ธโมฺม สงฺคายิตโพฺพ’’ติ? ภิกฺขู ‘‘อานนฺทเตฺถรํ ธุรํ กตฺวา’’ติ อาหํสุฯ

อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป สงฺฆํ ญาเปสิ –

‘‘สุณาตุ เม, อาวุโส, สโงฺฆ, ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อหํ อานนฺทํ ธมฺมํ ปุจฺเฉยฺย’’นฺติฯ

อถ โข อายสฺมา อานนฺโท สงฺฆํ ญาเปสิ –

‘‘สุณาตุ เม, ภนฺเต, สโงฺฆ, ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อหํ อายสฺมตา มหากสฺสเปน ธมฺมํ ปุฏฺโฐ วิสฺสชฺเชยฺย’’นฺติฯ

อถ โข อายสฺมา อานนฺโท อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ จีวรํ กตฺวา เถเร ภิกฺขู วนฺทิตฺวา ธมฺมาสเน นิสีทิ ทนฺตขจิตํ พีชนึ คเหตฺวาฯ อถ มหากสฺสปตฺเถโร อานนฺทตฺเถรํ ธมฺมํ ปุจฺฉิ – ‘‘พฺรหฺมชาลํ, อาวุโส อานนฺท, กตฺถ ภาสิต’’นฺติ? ‘‘อนฺตรา จ, ภนฺเต, ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทํ ราชาคารเก อมฺพลฏฺฐิกาย’’นฺติฯ ‘‘กํ อารพฺภา’’ติ ? ‘‘สุปฺปิยญฺจ ปริพฺพาชกํ พฺรหฺมทตฺตญฺจ มาณวก’’นฺติฯ อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ พฺรหฺมชาลสฺส นิทานมฺปิ ปุจฺฉิ, ปุคฺคลมฺปิ ปุจฺฉิฯ ‘‘สามญฺญผลํ; ปนาวุโส อานนฺท, กตฺถ ภาสิต’’นฺติ? ‘‘ราชคเห, ภนฺเต, ชีวกมฺพวเน’’ติฯ ‘‘เกน สทฺธิ’’นฺติ? ‘‘อชาตสตฺตุนา เวเทหิปุตฺเตน สทฺธิ’’นฺติฯ อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ สามญฺญผลสฺส นิทานมฺปิ ปุจฺฉิ, ปุคฺคลมฺปิ ปุจฺฉิฯ เอเตเนว อุปาเยน ปญฺจปิ นิกาเย ปุจฺฉิ, ปุฏฺโฐ ปุฏฺโฐ อายสฺมา อานนฺโท วิสฺสชฺเชสิฯ อยํ **ปฐมมหาสงฺคีติ** ปญฺจหิ เถรสเตหิ กตา –

‘‘สเตหิ ปญฺจหิ กตา, เตน ปญฺจสตาติ จ;
เถเรเหว กตตฺตา จ, เถริกาติ ปวุจฺจตี’’ติฯ

อิมิสฺสา ปฐมมหาสงฺคีติยา วตฺตมานาย สพฺพํ ทีฆนิกายํ มชฺฌิมนิกายาทิญฺจ ปุจฺฉิตฺวา อนุปุพฺเพน ขุทฺทกนิกายํ ปุจฺฉนฺเตน อายสฺมตา มหากสฺสเปน ‘‘มงฺคลสุตฺตํ, อาวุโส อานนฺท, กตฺถ ภาสิต’’นฺติ เอวมาทิวจนาวสาเน ‘‘นิทานมฺปิ ปุจฺฉิ, ปุคฺคลมฺปิ ปุจฺฉี’’ติ เอตฺถ นิทาเน ปุจฺฉิเต ตํ นิทานํ วิตฺถาเรตฺวา ยถา จ ภาสิตํ, เยน จ สุตํ, ยทา จ สุตํ, เยน จ ภาสิตํ, ยตฺถ จ ภาสิตํ, ยสฺส จ ภาสิตํ, ตํ สพฺพํ กเถตุกาเมน ‘‘เอวํ ภาสิตํ มยา สุตํ, เอกํ สมยํ สุตํ, ภควตา ภาสิตํ, สาวตฺถิยํ ภาสิตํ, เทวตาย ภาสิต’’นฺติ เอตมตฺถํ ทเสฺสนฺเตน อายสฺมตา อานเนฺทน วุตฺตํ ‘‘เอวํ เม สุตํ – เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม…เป.… ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสี’’ติฯ เอวมิทํ อายสฺมตา อานเนฺทน วุตฺตํ, ตญฺจ ปน ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ ‘‘กสฺมา วุตฺต’’นฺติ เอตฺถ วุจฺจเต – ยสฺมา อยมายสฺมา มหากสฺสปตฺเถเรน นิทานํ ปุฏฺโฐ, ตสฺมาเนน ตํ นิทานํ อาทิโต ปภุติ วิตฺถาเรตุํ วุตฺตํฯ ยสฺมา วา อานนฺทํ ธมฺมาสเน นิสินฺนํ วสีคณปริวุตํ ทิสฺวา เอกจฺจานํ เทวตานํ จิตฺตมุปฺปนฺนํ ‘‘อยมายสฺมา เวเทหมุนิ ปกติยาปิ สกฺยกุลมนฺวโย ภควโต ทายาโท, ภควตาปิ ปญฺจกฺขตฺตุํ เอตทเคฺค นิทฺทิโฏฺฐ, จตูหิ อจฺฉริยอพฺภุตธเมฺมหิ สมนฺนาคโต, จตุนฺนํ ปริสานํ ปิโย มนาโป, อิทานิ มเญฺญ ภควโต ธมฺมรชฺชทายชฺชํ ปตฺวา พุโทฺธ ชาโต’’ติฯ ตสฺมา อายสฺมา อานนฺโท ตาสํ เทวตานํ เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย ตํ อภูตคุณสมฺภาวนํ อนธิวาเสนฺโต อตฺตโน สาวกภาวเมว ทีเปตุํ อาห ‘‘เอวํ เม สุตํ เอกํ สมยํ ภควา …เป.… อชฺฌภาสี’’ติฯ เอตฺถนฺตเร ปญฺจ อรหนฺตสตานิ อเนกานิ จ เทวตาสหสฺสานิ ‘‘สาธุ สาธู’’ติ อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อภินนฺทึสุ, มหาภูมิจาโล อโหสิ, นานาวิธกุสุมวสฺสํ อนฺตลิกฺขโต ปปติ, อญฺญานิ จ พหูนิ อจฺฉริยานิ ปาตุรเหสุํ, พหูนญฺจ เทวตานํ สํเวโค อุปฺปชฺชิ ‘‘ยํ อเมฺหหิ ภควโต สมฺมุขา สุตํ, อิทาเนว ตํ ปโรกฺขา ชาต’’นฺติฯ เอวมิทํ

อายสฺมตา อานนฺทน ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วทเนฺตนาปิ อิมินา การเณน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอตฺตาวตา จ **“วุตฺตํ เยน ยทา ยสฺมา, เจตํ วตฺวา อิมํ วิธิ”**นฺติ อิมิสฺสา อทฺธคาถาย อโตฺถ ปกาสิโต โหติฯ

เอวมิจฺจาทิปาฐวณฺณนา

๑. อิทานิ **“เอวมิจฺจาทิปาฐสฺส, อตฺถํ นานปฺปการโต”**ติ เอวมาทิมาติกาย สงฺคหิตตฺถปฺปกาสนตฺถํ วุจฺจเต – **เอวนฺ**ติ อยํ สโทฺท อุปมูปเทสสมฺปหํสนครหณวจนสมฺปฏิคฺคหาการนิทสฺสนาวธารณาทีสุ อเนฺถสุ ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา เหส ‘‘เอวํ ชาเตน มเจฺจน, กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (ธ. ป. ๕๓) อุปมายํ ทิสฺสติฯ ‘‘เอวํ เต อภิกฺกมิตพฺพํ, เอวํ เต ปฏิกฺกมิตพฺพ’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๒๒) อุปเทเสฯ ‘‘เอวเมตํ ภควา, เอวเมตํ สุคตา’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๓.๖๖) สมฺปหํสเนฯ ‘‘เอวเมวํ ปนายํ วสลี ยสฺมิํ วา ตสฺมิํ วา ตสฺส มุณฺฑกสฺส สมณกสฺส วณฺณํ ภาสตี’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๘๗) ครหเณฯ ‘‘เอวํ, ภเนฺตติ โข เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจโสฺสสุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑) วจนสมฺปฏิคฺคเหฯ ‘‘เอวํ พฺยา โข อหํ, ภเนฺต, ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๙๘) อาการเรฯ ‘‘เอหิ ตฺวํ, มาณวก, เยน สมโณ อานโนฺท เตนุปสงฺกม, อุปสงฺกมิตฺวา มม วจเนน สมณํ อานนฺทํ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉฯ ‘สุโภ มาณโว โตเทยฺยปุโตฺต ภวนฺตํ อานนฺทํ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉตี’ติ, เอวญฺจ วเทหิ สาธุ กิร ภวํ อานโนฺท เยน สุภสฺส มาณวสฺส โตเทยฺยปุตฺตสฺส นิเวสนํ, เตนุปสงฺกมตุ อนุกมฺปํ อุปาทายา’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๔๕) นิทสฺสเนฯ ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ กาลามา, อิเม ธมฺมา กุสลา วา อกุสลา วาติ? อกุสลา, ภเนฺตฯ สาวชฺชา วา อนวชฺชา วาติ? สาวชฺชา, ภเนฺตฯ วิญฺญุครหิตา วา วิญฺญุปฺปสตฺถา วาติ? วิญฺญุครหิตา, ภเนฺตฯ สมตฺตา สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ โน วา, กถํ โว เอตฺถ โหตีติ? สมตฺตา, ภเนฺต, สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ, เอวํ โน เอตฺถ โหตี’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๓.๖๖) อวธารเณฯ อิธ ปน อาการนิทสฺสนาวธารเณสุ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ อาการเตฺถน **เอวํ**-สเทฺทน เอตมตฺถํ ทีเปติ – นานานยนิปุณมเนกชฺฌาสยสมุฏฺฐานํ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ วิวิธปาฏิหาริยํ ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธคมฺภีรํ สพฺพสตฺตานํ สกสกภาสานุรูปโต โสตปถมาคจฺฉนฺตํ ตสฺส ภควโต วจนํ สพฺพปฺปกาเรน โก สมโตฺถ วิญฺญาตุํ, สพฺพถาเมน ปน โสตุกามตํ ชเนตฺวาปิ เอวํ เม สุตํ, มยาปิ เอเกนากาเรน สุตนฺติฯ

นิทสฺสนเตฺถน ‘‘นาหํ สยมฺภู, น มยา อิทํ สจฺฉิกต’’นฺติ อตฺตานํ ปริโมเจโนฺต ‘‘เอวํ เม สุตํ, มยาปิ เอวํ สุต’’นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพํ สกลสุตฺตํ นิทเสฺสติฯ

อวธารณเตฺถน ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ พหุสฺสุตานํ ยทิทํ อานโนฺท, คติมนฺตานํ, สติมนฺตานํ, ธิติมนฺตานํ, อุปฏฺฐากานํ ยทิทํ อานโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙-๒๒๓) เอวํ ภควตา ปสตฺถภาวานุรูปํ อตฺตโน ธารณพลํ ทเสฺสโนฺต สตฺตานํ โสตุกมฺยตํ ชเนติ ‘‘เอวํ เม สุตํ, ตญฺจ โข อตฺถโต วา พฺยญฺชนโต วา อนูนมนธิกํ, เอวเมว, น อญฺญถา ทฏฺฐพฺพ’’นฺติฯ

เม-สโทฺท ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิสฺส ‘‘คาถาภิคีตํ เม อโภชเนยฺย’’นฺติ เอวมาทีสุ (สุ. นิ. ๘๑) มยาติ อโตฺถฯ ‘‘สาธุ เม, ภเนฺต, ภควา สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๘๘) มยฺหนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๙) มมาติ อโตฺถฯ อิธ ปน ‘‘มยา สุต’’นฺติ จ ‘‘มม สุต’’นฺติ จ อตฺถทฺวเย ยุชฺชติฯ

สุตนฺติ อยํ สุตสทฺโท สอุปสคฺค อนุปสคฺค จ คมนขฺยาตราคาภิภูตูปจิตานุโยคโสตวิเญฺญยฺยโสตทฺวารวิญฺญาตาทิอเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถา หิสฺส ‘‘เสนาย ปสุโต’’ติ เอวมาทีสุ คจฺฉนฺโตติ อโตฺถฯ ‘‘สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต’’ติ เอวมาทีสุ ขฺยาตธมฺมสฺสาติ อโตฺถฯ ‘‘อวสฺสุตา อวสฺสุตสฺสา’’ติ เอวมาทีสุ (ปาจิ. ๖๕๗) ราคาภิภูตา ราคาภิภูตสฺสาติ อโตฺถฯ ‘‘ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปก’’นฺติ เอวมาทีสุ (ขุ. ปา. ๗.๑๒) อุปจิตนฺติ อโตฺถฯ ‘‘เย ฌานปฺปสุตา ธีรา’’ติ เอวมาทีสุ (ธ. ป. ๑๘๑) ฌานานุยุตฺตาติ อโตฺถฯ ‘‘ทิฎฺฐํ สุตํ มุต’’นฺติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๔๑) โสตวิเญฺญยฺยนฺติ อโตฺถฯ ‘‘สุตธโร สุตสนฺนิจโย’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๓๙) โสตทฺวารานุสารวิญฺญาตธโรติ อโตฺถฯ อิธ ปน **สุต**นฺติ โสตวิญฺญาณปุพฺพงฺคมาย วิญฺญาณวีถิยา อุปธาริตนฺติ วา อุปธารณนฺติ วาติ อโตฺถฯ ตตฺถ ยทา เม-สทฺทสฺส มยาติ อโตฺถ, ตทา ‘‘เอวํ มยา สุตํ, โสตวิญฺญาณปุพฺพงฺคมาย วิญฺญาณวีถิยา อุปธาริต’’นฺติ ยุชฺชติฯ ยทา เม-สทฺทสฺส มมาติ อโตฺถ, ตทา ‘‘เอวํ มม สุตํ โสตวิญฺญาณปุพฺพงฺคมาย วิญฺญาณวีถิยา อุปธารณ’’นฺติ ยุชฺชติฯ

เอวเมเตสุ ตีสุ ปเทสุ **เอว**นฺติ โสตวิญฺญาณกิจฺจนิทสฺสนํฯ **เม**ติ วุตฺตวิญฺญาณสมงฺคิปุคฺคลนิทสฺสนํฯ **สุต**นฺติ อสฺสวนภาวปฺปฎิเกฺขปโต อนูนานธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสนํฯ ตถา **เอว**นฺติ สวนาทิจิตฺตานํ นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺตภาวนิทสฺสนํฯ **เม**ติ อตฺตนิทสฺสนํฯ **สุต**นฺติ ธมฺมนิทสฺสนํฯ

ตถา **เอว**นฺติ นิทฺทิสิตพฺพธมฺมนิทสฺสนํฯ **เม**ติ ปุคฺคลนิทสฺสนํฯ **สุต**นฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิทสฺสนํฯ

ตถา **เอว**นฺติ วีถิจิตฺตานํ อาการปญฺญตฺติวเสน นานปฺปการนิเทฺทโสฯ **เม**ติ กตฺตารนิเทฺทโสฯ **สุต**นฺติ วิสยนิเทฺทโสฯ

ตถา **เอว**นฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโสฯ **สุต**นฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโสฯ **เม**ติ อุภยกิจฺจยุตฺตปุคฺคลนิเทฺทโสฯ

ตถา **เอว**นฺติ ภาวนิเทฺทโสฯ **เม**ติ ปุคฺคลนิเทฺทโสฯ **สุต**นฺติ ตสฺส กิจฺจนิเทฺทโสฯ

ตตฺถ **เอว**นฺติ จ **เม**ติ จ สจฺฉิกฎฺฐปรมตฺถวเสน อวิชฺชมานปญฺญตฺติฯ **สุต**นฺติ วิชฺชมานปญฺญตฺติฯ ตถา **เอว**นฺติ จ **เม**ติ จ ตํ ตํ อุปาทาย วตฺตพฺพโต อุปาทาปญฺญตฺติฯ **สุต**นฺติ ทิฎฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตพฺพโต อุปนิธาปญฺญตฺติ ฯ

เอตฺถ จ **เอว**นฺติ วจเนน อสโมฺมหํ ทีเปติ, **สุต**นฺติ วจเนน สุตสฺส อสโมฺมสํฯ ตถา **เอว**นฺติ วจเนน โยนิโสมนสิการํ ทีเปติ อโยนิโส มนสิกโรโต นานปฺปการปฺปฎิเวธาภาวโตฯ **สุต**นฺติ วจเนน อวิเกฺขปํ ทีเปติ วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺส สวนาภาวโตฯ ตถา หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต ปุคฺคโล สพฺพสมฺปตฺติยา วุจฺจมาโนปิ ‘‘น มยา สุตํ, ปุน ภณถา’’ติ ภณติฯ โยนิโสมนสิกาเรน เจตฺถ อตฺตสมฺมาปณิธึ ปุเพฺพ กตปุญฺญตญฺจ สาเธติ, อวิเกฺขเปน สทฺธมฺมสฺสวนํ สปฺปุริสูปนิสฺสยญฺจฯ **เอว**นฺติ จ อิมินา ภทฺทเกน อากาเรน ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺตึ อตฺตโน ทีเปติ, **สุต**นฺติ สวนโยเคน ปุริมจกฺกทฺวยสมฺปตฺตึฯ ตถา อาสยสุทฺธึ ปโยคสุทฺธิญฺจ, ตาย จ อาสยสุทฺธิยา อธิคมพฺยตฺตึ, ปโยคสุทฺธิยา อาคมพฺยตฺตึฯ

เอวนฺติ จ อิมินา นานปฺปการปฏิเวธทีปเกน วจเนน อตฺตโน อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาสมฺปทํ ทีเปติฯ **สุต**นฺติ อิมินา โสตพฺพเภทปฏิเวธทีปเกน ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสมฺปทํ ทีเปติฯ **เอว**นฺติ จ อิทํ โยนิโสมนสิการทีปกํ วจนํ ภณนฺโต ‘‘เอเต มยา ธมฺมา มนสานุเปกฺขิตา ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา’’ติ ญาเปติฯ **สุต**นฺติ อิทํ สวนโยคทีปกวจนํ ภณนฺโต ‘‘พหู มยา ธมฺมา สุตา ธาตา วจสา ปริจิตา’’ติ ญาเปติฯ ตทุภเยนปิ อตฺถพฺยญฺชนปาริปูรึ ทีเปนฺโต สวเน อาทรํ ชเนติฯ

เอวํ เม สุตนฺติ อิมินา ปน สกเลนปิ วจเนน อายสฺมา อานนฺโท ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมํ อตฺตโน อทหนฺโต อสปฺปุริสภูมึ, อติกฺกมติ, สาวกตฺตํ ปฏิชานนฺโต สปฺปุริสภูมึ โอกฺกมติฯ ตถา อสทฺธมฺมา จิตฺตํ วุฏฺฐาเปติ, สทฺธมฺเม จิตฺตํ ปติฏฺฐาเปติฯ ‘‘เกวลํ สุตเมเวตํ มยา, ตเสฺสว ตุ ภควโต วจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติ จ ทีเปนฺโต อตฺตานํ ปริโมเจติ, สตฺถารํ อปทิสติ, ชินวจนํ อเปฺปติ, ธมฺมเนตฺตึ ปติฏฺฐาเปติฯ

อปิจ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ อตฺตนา อุปฺปาทิตภาวํ อปฺปฏิชานนฺโต ปุริมสฺสวนํ วิวรนฺโต ‘‘สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตมิทํ มยา ตสฺส ภควโต จตุเวสารชฺชวิสารทสฺส ทสพลธรสฺส อาสภฏฺฐานฏฺฐายิโน สีหนาทนาทิโน สพฺพสตฺตุตฺตมสฺส ธมฺมิสฺสรสฺส ธมฺมราชสฺส ธมฺมาธิปติโน ธมฺมทีปสฺส ธมฺมปฺปฏิสรณสฺส สทฺธมฺมวรจกฺกวตฺติโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ น เอตฺถ อเตฺถ วา ธเมฺม วา ปเท วา พฺยญฺชเน วา กงฺขา วา วิมติ วา กาตพฺพา’’ติ สพฺพเทวมนุสฺสานํ อิมสฺมึ ธเมฺม อสฺสทฺธิยํ วินาเสติ, สทฺธาสมฺปทํ อุปฺปาเทตีติ เวทิตโพฺพฯ โหติ เจตฺถ –

> ‘‘วินาสยติ อสฺสทฺธํ, สทฺธํ วเฑฺฒติ สาสเน;
> เอวํ เม สุตมิเจฺจวํ, วทํ โคตมสาวโก’’ติฯ

เอกนฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโสฯ **สมย**นฺติ ปริจฺฉินฺนนิเทฺทโสฯ **เอกํ สมย**นฺติ อนิยมิตปริทีปนํฯ ตตฺถ **สมย**สโทฺท –

> สมวาเย ขเณ กาเล, สมูเห เหตุทิฏฺฐิสุ;
> ปฏิลาเภ ปหาเน จ, ปฏิเวเธ จ ทิสฺสติฯ

ตถา หิสฺส ‘‘อเปฺปว นาม เสฺวปิ อุปสงฺกเมยฺยาม กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทายา’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๔๗) สมวาโย อโตฺถฯ ‘‘เอโกว โข, ภิกฺขเว, ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๙) ขโณฯ ‘‘อุณฺหสมโย ปริฬาหสมโย’’ติ เอวมาทีสุ (ปาจิ. ๓๕๘) กาโลฯ ‘‘มหาสมโย ปวนสฺมิ’’นฺติ เอวมาทีสุ สมูโหฯ ‘‘สมโยปิ โข เต, ภทฺทาลิ, อปฺปฏิวิโทฺธ อโหสิ, ภควา โข สาวตฺถิยํ วิหรติ, โสปิ มํ ชานิสฺสติ, ‘ภทฺทาลิ, นาม ภิกฺขุ สตฺถุ สาสเน สิกฺขาย อปริปูรการี’ติ, อยมฺปิ โข เต ภทฺทาลิ สมโย อปฺปฏิวิโทฺธ อโหสี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๓๕) เหตุฯ ‘‘เตน โข ปน สมเยน อุคฺคาหมาโน ปริพฺพาชโก สมณมุณฺฑิกาปุโตฺต สมยปฺปวาทเก ตินฺทุกาจีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อาราเม ปฏิวสตี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๒.๒๖๐) ทิฏฺฐิฯ

> ‘‘ทิเฎฺฐ ธเมฺม จ โย อโตฺถ, โย จโตฺถ สมฺปรายิโก;
> อตฺถาภิสมยา ธีโร, ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๒๙) –

เอวมาทีสุ ปฏิลาโภฯ ‘‘สมฺมา มานาภิสมยา อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๘) ปหานํฯ ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโฐ สงฺขตฏฺโฐ สนฺตาปฏฺโฐ วิปริณามฏฺโฐ อภิสมยฏฺโฐ’’ติ เอวมาทีสุ (ปฏิ. ม. ๒.๘) ปฏิเวโธฯ อิธ ปนสฺส กาโล อโตฺถฯ เตน เอกํ สมยนฺติ สํวจฺฉรอุตุมาสอฑฺฒมาสรตฺติทิวปุพฺพณฺหมชฺฌนฺหิกสายนฺหปฐมมชฺฌิม- ปจฺฉิมยามมุหุตฺตาทีสุ กาลเภเทสุ สมเยสุ เอกํ สมยนฺติ ทีเปติฯ

เย วา อิเม คโพฺภกฺกนฺติสมโย ชาติสมโย สํเวคสมโย อภินิกฺขมนสมโย ทุกฺกรการิกสมโย มารวิชยสมโย อภิสโมฺพธิสมโย ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย เทสนาสมโย ปรินิพฺพานสมโยติ เอวมาทโย ภควโต เทวมนุสฺเสสุ อติวิย ปกาสา อเนกกาลขฺยา เอว สมยาฯ เตสุ สมเยสุ เทสนาสมยสงฺขาตํ เอกํ สมยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ โย จายํ ญาณกรุณากิจฺจสมเยสุ กรุณากิจฺจสมโย, อตฺตหิตปรหิตปฺปฏิปตฺติสมเยสุ ปรหิตปฺปฏิปตฺติสมโย, สนฺนิปติตานํ กรณียทฺวยสมเยสุ ธมฺมีกถาสมโย, เทสนาปฏิปตฺติสมเยสุ เทสนาสมโย, เตสุปิ สมเยสุ ยํ กิญฺจิ สนฺธาย ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วุตฺตํ โหติฯ

เอตฺถาห – อถ กสฺมา ยถา อภิธเมฺม ‘‘ยสฺมิํ สมเย กามาวจร’’นฺติ จ อิโต อเญฺญสุ สุตฺตปเทสุ ‘‘ยสฺมิํ สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติ จ ภุมฺมวจเนน นิเทฺทโส กโต, วินเย จ ‘‘เตน สมเยน พุโทฺธ ภควา’’ติ กรณวจเนน, ตถา อกตฺวา อิธ ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อุปโยควจนนิเทฺทโส กโตติฯ ตตฺถ ตถา, อิธ จ อญฺญถา อตฺถสมฺภวโตฯ ตตฺถ หิ อภิธเมฺม อิโต อเญฺญสุ สุตฺตปเทสุ จ อธิกรณโตฺถ ภาเวนภาวลกฺขณโตฺถ จ สมฺภวติฯ อธิกรณญฺหิ กาลโตฺถ สมูหโตฺถ จ สมโย, ตตฺถ วุตฺตานํ ผสฺสาทิธมฺมานํ ขณสมวายเหตุสงฺขาตสฺส จ สมยสฺส ภาเวน เตสํ ภาโว ลกฺขียติ, ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ ตตฺถ ภุมฺมวจนนิเทฺทโส กโตฯ

วินเย จ เหตฺวโตฺถ กรณโตฺถ จ สมฺภวติฯ โย หิ โส สิกฺขาปทปญฺญตฺติสมโย สาริปุตฺตาทีหิปิ ทุพฺพิเญฺญโยฺย, เตน สมเยน เหตุภูเตน กรณภูเตน จ สิกฺขาปทานิ ปญฺญเปโนฺต สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน ภควา ตตฺถ ตตฺถ วิหาสิ, ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ ตตฺถ กรณวจนนิเทฺทโส กโตฯ

อิธ ปน อญฺญสฺมิญฺจ เอวํชาติเก สุตฺตนฺตปาเฐ อจฺจนฺตสํโยคโตฺถ สมฺภวติฯ ยญฺหิ สมยํ ภควา อิมํ อญฺญํ วา สุตฺตนฺตํ เทเสสิ, อจฺจนฺตเมว ตํ สมยํ กรุณาวิหาเรน วิหาสิฯ ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ อิธ อุปโยควจนนิเทฺทโส กโตติ วิเญฺญโยฺยฯ โหติ เจตฺถ –

> ‘‘ตํ ตํ อตฺถมเปกฺขิตฺวา, ภุเมฺมน กรเณน จ;
> อญฺญตฺร สมโย วุโตฺต, อุปโยเคน โส อิธา’’ติฯ

ภควาติ คุณวิสิฏฺฐสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนเมตํฯ ยถาห –

> ‘‘ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ, ภควาติ วจนมุตฺตมํ;
> ครุ คารวยุโตฺต โส, ภควา เตน วุจฺจตี’’ติฯ

จตุพฺพิธญฺหิ นามํ อาวตฺถิกํ, ลิงฺคิกํ, เนมิตฺตกํ, อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติฯ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ นาม ‘‘ยทิจฺฉก’’นฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ วโจฺฉ ทโมฺม พลิพโทฺทติ เอวมาทิ อาวตฺถิกํ, ทณฺฑี ฉตฺตี สิขี กรีติ เอวมาทิ ลิงฺคิกํ, เตวิโชฺช ฉฬภิโญฺญติ เอวมาทิ เนมิตฺตกํ, สิริวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโกติ เอวมาทิ วจนตฺถมนเปกฺขิตฺวา ปวตฺตํ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํฯ อิทํ ปน ภควาติ นามํ

คุณเนมิตฺตกํ, น มหามายาย, น สุโทฺธทนมหาราเชน, น อสีติยา ญาติสหเสฺสหิ กตํ, น สกฺก สนฺตุสิตาทีหิ เทวตาวิเสเสหิ กตํฯ ยถาห อายสฺมา สาริปุตฺตเตฺถโร ‘‘ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ…เป…. สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ ภควา’’ติ (มหานิ. ๘๔)ฯ

ยํ คุณเนมิตฺตกเญฺจตํ นามํ, เตสํ คุณานํ ปกาสนตฺถํ อิมํ คาถํ วทนฺติ –

‘‘ภคี ภชี ภาคี วิภตฺตวา อิติ,
อกาสิ ภคฺคนฺติ ครูติ ภาคฺยวา;
พหูหิ ญาเยหิ สุภาวิตตฺตโน,
ภวนฺตโค โส ภควาติ วุจฺจตี’’ติฯ

นิเทฺทสาทีสุ (มหานิ. ๘๔; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒) วุตฺตนเยเนว จสฺส อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

อยํ ปน อปโร ปริยาโย –

‘‘ภาคฺยวา ภคฺควา ยุโตฺต, ภเคหิ จ วิภตฺตวา;
ภตฺตวา วนฺตคมโน, ภเวสุ ภควา ตโต’’ติฯ

ตตฺถ ‘‘วณฺณาคโม วณฺณวิปริยาโย’’ติ เอวํ นิรุตฺติลกฺขณํ คเหตฺวา สทฺทนเยน วา ปิโสทราทิปเกฺขปลกฺขณํ คเหตฺวา ยสฺมา โลกิยโลกุตฺตรสุขาภินิพฺพตฺตกํ ทานสีลาทิปารปฺปตฺตํ ภาคฺยมสฺส อตฺถิ, ตสฺมา ภาคฺยวาติ วตฺตเพฺพ ภควาติ วุจฺจตีติ ญาตพฺพํฯ ยสฺมา ปน โลภโทสโมหวิปรีตมนสิการอหิริกาโนตฺตปฺปโกธูปนาหมกฺขปลา- อิสฺสามจฺฉริยมายาสาเฐยฺยถมฺภสารมฺภมานาติมานมทปมาทตณฺหาวิชฺชาติวิธากุสลมูลทุจฺจริต- สํกิเลสมลวิสมสญฺญาวิตกฺกปปญฺจจตุพฺพิธวิปริเยสอาสวคนฺถโอฆโยคอคติตณฺหุปาทาน- ปญฺจเจโตขิลวินิพนฺธนีวรณาภินนฺทนฉวิวาทมูลตณฺหากายสตฺตานุสย- อฎฺฐมิจฺฉตฺตนวตณฺหามูลกทสากุสลกมฺมปถทฺวาสฎฺฐิทิฎฺฐิคต- อฎฺฐสตตณฺหาวิจริตปฺปเภทสพฺพทรถปริฬาหกิเลสสตสหสฺสานิ , สงฺเขปโต วา ปญฺจ กิเลสกฺขนฺธอภิสงฺขารมจฺจุเทวปุตฺตมาเร อภญฺชิ, ตสฺมา **ภคฺคตฺตา เอเตสํ ปริสฺสยานํ ภคฺควา**ติ วตฺตเพฺพ **ภควา**ติ วุจฺจติฯ อาห เจตฺถ –

‘‘ภคฺคราโค ภคฺคโทโส, ภคฺคโมโห อนาสโว;
ภคฺคาสฺส ปาปกา ธมฺมา, ภควา เตน วุจฺจตี’’ติฯ

ภาคฺยวตาย จสฺส สตปุญฺญลกฺขณธรสฺส รูปกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติ, ภคฺคโทสตาย ธมฺมกายสมฺปตฺติฯ ตถา โลกิยสริกฺขกานํ พหุมานภาโว, คหฎฺฐปพฺพชิเตหิ อภิคมนียตาฯ ตถา อภิคตานญฺจ เนสํ กายจิตฺตทุกฺขาปนยเน ปฎิพลภาโว, อามิสทานธมฺมทาเนหิ อุปการิตาฯ โลกิยโลกุตฺตรสุเขหิ จ สํโยชนสมตฺถตา ทีปิตา โหติฯ

ยสฺมา จ โลเก อิสฺสริยธมฺมยสสิริกามปยเตฺตสุ ฉสุ ธเมฺมสุ ภคสโทฺท วตฺตติ, ปรมญฺจสฺส สกจิเตฺต อิสฺสริยํ, อณิมาลฆิมาทิกํ วา โลกิยสมฺมตํ สพฺพาการปริปูรํ อตฺถิ, ตถา โลกุตฺตโร ธโมฺม, โลกตฺตยพฺยาปโก ยถาภุจฺจคุณาธิคโต อติวิย ปริสุโทฺธ ยโส, รูปกายทสฺสนพฺยาวฎชนนยนมนปฺปสาทชนนสมตฺถา สพฺพาการปริปูรา สพฺพงฺคปจฺจงฺคสิรี, ยํ ยํ อเนน อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ อตฺตหิตํ ปรหิตํ วา, ตสฺส ตสฺส ตเถว อภินิปฺผนฺนตฺตา อิจฺฉิตตฺถนิปฺผตฺติสญฺญิ

โต กาโม, สพฺพโลกครุภาวปฺปตฺติเหตุภูโต สมฺมาวายามสงฺขาโต ปยโตฺต จ อตฺถิ, ตสฺมา อิเมหิ ภเคหิ ยุตฺตตฺตาปิ **ภคา อสฺส สนฺตี**ติ อิมินา อเตฺถน ‘‘ภควา’’ติ วุจฺจติฯ

ยสฺมา ปน กุสลาทิเภเทหิ สพฺพธเมฺม, ขนฺธายตนธาตุสจฺจอินฺทฺริยปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีหิ วา กุสลาทิธเมฺม, ปีฬนสงฺขตสนฺตาปวิปริณามเฏฺฐน วา ทุกฺขมริยสจฺจํ, อายูหนนิทานสํโยคปลิโพธเฏฺฐน สมุทยํ, นิสฺสรณวิเวกาสงฺขตอมตเฏฺฐน นิโรธํ, นิยฺยานิกเหตุทสฺสนาธิปเตยฺยเฏฺฐน มคฺคํ วิภตฺตวา, วิภชิตฺวา วิวริตฺวา เทสิตวาติ วุตฺตํ โหติ, ตสฺมา **วิภตฺตวา**ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ภควา’’ติ วุจฺจติฯ

ยสฺมา จ เอส ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเร กายจิตฺตอุปธิวิเวเก สุญฺญตาปฺปณิหิตานิมิตฺตวิโมเกฺข อเญฺญ จ โลกิยโลกุตฺตเร อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม ภชิ เสวิ พหุลมกาสิ, ตสฺมา **ภตฺตวา**ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ภควา’’ติ วุจฺจติฯ

ยสฺมา ปน ตีสุ ภเวสุ ตณฺหาสงฺขาตํ คมนํ อเนน วนฺตํ, ตสฺมา **ภเวสุ วนฺตคมโน**ติ วตฺตเพฺพ ภวสทฺทโต ภการํ คมนสทฺทโต คการํ วนฺตสทฺทโต วการญฺจ ทีฆํ กตฺวา อาทาย ‘‘ภควา’’ติ วุจฺจติ, ยถา โลเก ‘‘เมหนสฺส ขสฺส มาลา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘เมขลา’’ติฯ

เอตฺตาวตา เจตฺถ **เอวํ เม สุต**นฺติ วจเนน ยถาสุตํ ยถาปริยตฺตํ ธมฺมํ เทเสโนฺต ปจฺจกฺขํ กตฺวา ภควโต ธมฺมสรีรํ ปกาเสติ, เตน ‘‘นยิทํ อตีตสตฺถุกํ ปาวจนํ, อยํ โว สตฺถา’’ติ ภควโต อทสฺสเนน อุกฺกณฺฐิตชนํ สมสฺสาเสติฯ

เอกํ สมยํ ภควาติ วจเนน ตสฺมิํ สมเย ภควโต อวิชฺชมานภาวํ ทเสฺสโนฺต รูปกายปรินิพฺพานํ ทเสฺสติฯ เตน ‘‘เอวํวิธสฺส อิมสฺส อริยธมฺมสฺส เทเสตา ทสพลธโร วชิรสงฺฆาตกาโย โสปิ ภควา ปรินิพฺพุโต, ตตฺถ เกนเญฺญน ชีวิเต อาสา ชเนตพฺพา’’ติ ชีวิตมทมตฺตํ ชนํ สํเวเชติ, สทฺธเมฺม จสฺส อุสฺสาหํ ชเนติฯ

เอวนฺติ จ ภณโนฺต เทสนาสมฺปตฺติํ นิทฺทิสติ, **เม สุต**นฺติ สาวกสมฺปตฺติํ, **เอกํ สมย**นฺติ กาลสมฺปตฺติํ, **ภควา**ติ เทสกสมฺปตฺติํฯ

สาวตฺถิยํ วิหรตีติ เอตฺถ **สาวตฺถี**ติ สวตฺถสฺส อิสิโน นิวาสฎฺฐานภูตํ นครํ, ยถา กากนฺทีมากนฺทีติ, เอวํ อิตฺถิลิงฺควเสน สาวตฺถีติ วุจฺจติ, เอวํ อกฺขรจินฺตกาฯ อฎฺฐกถาจริยา ปน ภณนฺติ ‘‘ยํกิญฺจิ มนุสฺสานํ อุปโภคปริโภคํ สพฺพเมตฺถ อตฺถี’’ติ สาวตฺถีฯ สตฺถสมาโยเค จ ‘‘กิํ ภณฺฑมตฺถี’’ติ ปุจฺฉิเต ‘‘สพฺพมตฺถี’’ติ วจนมุปาทาย สาวตฺถีฯ

‘‘สพฺพทา สพฺพูปกรณํ, สาวตฺถิยํ สโมหิตํ;
ตสฺมา สพฺพมุปาทาย, สาวตฺถีติ ปวุจฺจติฯ

‘‘โกสลานํ ปุรํ รมฺมํ, ทสฺสเนยฺยํ มโนรมํ;
ทสหิ สเทฺทหิ อวิวิตฺตํ, อนฺนปานสมายุตํฯ

‘‘วุฑฺฒิํ เวปุลฺลตํ ปตฺตํ, อิทฺธํ ผีตํ มโนรมํ;
อาฬกมนฺทาว เทวานํ, สาวตฺถิปุรมุตฺตม’’นฺติฯ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๔);

ตสฺสํ **สาวตฺถิยํ**ฯ สมีปเตฺถ ภุมฺมวจนํฯ

วิหรตีติ อวิเสเสน อิริยาปถทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรสุ อญฺญตรวิหารสมงฺคิปริทีปนเมตํฯ อิธ ปน ฐานคมนาสนสยนปฺปเภเทสุ อิริยาปเถสุ อญฺญตรอิริยาปถสมาโยคปริทีปนํ, เตน ฐิโตปิ คจฺฉโนฺตปิ นิสิโนฺนปิ สยาโนปิ ภควา วิหรติเจฺจว เวทิตโพฺพฯ โส หิ เอกํ อิริยาปถพาธนํ อปเรน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปริปตนฺตํ อตฺตภาวํ หรติ ปวเตฺตติฯ ตสฺมา วิหรตีติ วุจฺจติฯ

เชตวเนติ เอตฺถ อตฺตโน ปจฺจตฺถิกชนํ ชินาตีติ เชโต, รญฺญา วา อตฺตโน ปจฺจตฺถิกชเน ชิเต ชาโตติ เชโต, มงฺคลกมฺยตาย วา ตสฺส เอวํ นามเมว กตนฺติปิ เชโตฯ วนยตีติ วนํ, อตฺตสมฺปทาย สตฺตานํ ภตฺตึ กาเรติ, อตฺตนิ สิเนหํ อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ วนุเต อิติ วา วนํ, นานาวิธกุสุมคนฺธสโมฺมทมตฺตโกกิลาทิวิหงฺควิรุเตหิ มนฺทมาลุตจลิตรุกฺขสาขาวิฏปปุปฺผผลปลฺลวปลาเสหิ จ ‘‘เอถ มํ ปริภุญฺชถา’’ติ ปาณิโน ยาจติ วิยาติ อโตฺถฯ เชตสฺส วนํ เชตวนํฯ ตญฺหิ เชเตน ราชกุมาเรน โรปิตํ สํวฑฺฒิตํ ปริปาลิตํ, โส จ ตสฺส สามี อโหสิ, ตสฺมา เชตวนนฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมึ **เชตวเน**ฯ

อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเมติ เอตฺถ สุทโตฺต นาม โส คหปติ มาตาปิตูหิ กตนามวเสน, สพฺพกามสมิทฺธิตาย ตุ วิคตมลมเจฺฉรตาย กรุณาทิคุณสมงฺคิตาย จ นิจฺจกาลํ อนาถานํ ปิณฺฑํ อทาสิ, เตน อนาถปิณฺฑิโกติ สงฺขฺยํ คโตฯ อารมนฺติ เอตฺถ ปาณิโน, วิเสเสน วา ปพฺพชิตาติ อาราโม, ตสฺส ปุปฺผผลปลฺลวาทิโสภนตาย นาติทูรนาจฺจาสนฺนตาทิปญฺจวิธเสนาสนงฺคสมฺปตฺติยา จ ตโต ตโต อาคมฺม รมนฺติ อภิรมนฺติ อนุกฺกณฺฐิตา หุตฺวา นิวสนฺตีติ อโตฺถฯ วุตฺตปฺปการาย วา สมฺปตฺติยา ตตฺถ ตตฺถ คเตปิ อตฺตโน อพฺภนฺตรํเยว อาเนตฺวา รเมตีติ อาราโมฯ โส หิ อนาถปิณฺฑิเกน คหปตินา เชตสฺส ราชกุมารสฺส หตฺถโต อฏฺฐารสหิรญฺญโกฏิสนฺถาเรน กิณิตฺวา อฏฺฐารสหิรญฺญโกฏีหิ เสนาสนํ การาเปตฺวา อฏฺฐารสหิรญฺญโกฏีหิ วิหารมหํ นิฏฺฐาเปตฺวา เอวํ จตุปญฺญาสาย หิรญฺญโกฏิปริจฺจาเคน พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิยฺยาติโต, ตสฺมา ‘‘อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราโม’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺมึ **อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม**ฯ

เอตฺถ จ ‘‘เชตวเน’’ติ วจนํ ปุริมสามิปริกิตฺตนํ, ‘‘อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’’ติ ปจฺฉิมสามิปริกิตฺตนํฯ กิเมเตสํ ปริกิตฺตเน ปโยชนนฺติ? วุจฺจเต – อธิการโต ตาว ‘‘กตฺถ ภาสิต’’นฺติ ปุจฺฉานิยามกรณํ อเญฺญสํ ปุญฺญกามานํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชเน นิโยชนญฺจฯ ตตฺถ หิ ทฺวารโกฏฺฐกปาสาทมาปเน ภูมิวิกฺกยลทฺธา อฏฺฐารส หิรญฺญโกฏิโย อเนกโกฏิอคฺฆนกา รุกฺขา จ เชตสฺส ปริจฺจาโค, จตุปญฺญาส โกฏิโย อนาถปิณฺฑิกสฺสฯ ยโต เตสํ ปริกิตฺตเนน ‘‘เอวํ ปุญฺญกามา ปุญฺญานิ กโรนฺตี’’ติ ทเสฺสโนฺต อายสฺมา อานโนฺท อเญฺญปิ ปุญฺญกาเม เตสํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชเน นิโยเชติฯ เอวเมตฺถ ปุญฺญกามานํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชเน นิโยชนํ ปโยชนนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เอตฺถาห – ‘‘ยทิ ตาว ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ, ‘เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’ติ น วตฺตพฺพํฯ อถ ตตฺถ วิหรติ, ‘สาวตฺถิย’นฺติ น วตฺตพฺพํฯ น หิ สกฺกา อุภยตฺถ เอกํ สมยํ วิหริตุ’’นฺติฯ วุจฺจเต – นนุ วุตฺตเมตํ ‘‘สมีปเตฺถ ภุมฺมวจน’’นฺติ, ยโต ยถา คงฺคายมุนาทีนํ สมีเป โคยูถานิ จรนฺตานิ ‘‘คงฺคาย จรนฺติ, ยมุนาย จรนฺตี’’ติ วุจฺจนฺติ, เอวมิธาปิ ยทิทํ สาวตฺถิยา สมีเป เชตวนํ อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราโม, ตตฺถ วิหรโนฺต วุจฺจติ ‘‘สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’’ติ เวทิตโพฺพฯ โคจรคามนิทสฺสนตฺถํ หิสฺส สาวตฺถิวจนํ, ปพฺพชิตานุรูปนิวาสฏฺฐานนิทสฺสนตฺถํ เสสวจนํฯ

ตตฺถ สาวตฺถิกิตฺตเนน ภควโต คหฏฺฐานุคฺคหกรณํ ทเสฺสติ, เชตวนาทิกิตฺตเนน ปพฺพชิตานุคฺคหกรณํฯ ตถา ปุริเมน ปจฺจยคฺคหณโต อตฺตกิลมถานุโยควิวชฺชนํ, ปจฺฉิเมน วตฺถุกามปฺปหานโต กามสุขลฺลิกานุโยควชฺชนูปายทสฺสนํฯ ปุริเมน จ ธมฺมเทสนาภิโยคํ, ปจฺฉิเมน วิเวกาธิมุตฺติํฯ ปุริเมน กรุณาย อุปคมนํ, ปจฺฉิเมน จ ปญฺญาย อปคมนํฯ ปุริเมน สตฺตานํ หิตสุขนิปฺผาทนาธิมุตฺติตํ, ปจฺฉิเมน ปรหิตสุขกรเณ นิรุปเลปตํฯ ปุริเมน ธมฺมิกสุขาปริจฺจาคนิมิตฺตํ ผาสุวิหารํ, ปจฺฉิเมน อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานุโยคนิมิตฺตํฯ ปุริเมน มนุสฺสานํ อุปการพหุลตํ, ปจฺฉิเมน เทวานํฯ ปุริเมน โลเก ชาตสฺส โลเก สํวฑฺฒภาวํ, ปจฺฉิเมน โลเกน อนุปลิตฺตตนฺติ เอวมาทิฯ

อถาติ อวิเจฺฉทเตฺถ, **โข**ติ อธิการนฺตรนิทสฺสนเตฺถ นิปาโตฯ เตน อวิจฺฉินฺนเยว ตตฺถ ภควโต วิหาเร อิทมธิการนฺตรํ อุทปาทีติ ทเสฺสติฯ กึ ตนฺติ? **อญฺญตรา เทวตา**ติอาทิฯ ตตฺถ **อญฺญตรา**ติ อนิยมิตนิเทฺทโสฯ สา หิ นามโคตฺตโต อปากฏา, ตสฺมา ‘‘อญฺญตรา’’ติ วุตฺตาฯ เทโว เอว เทวตา, อิตฺถิปุริสสาธารณเมตํฯ อิธ ปน ปุริโส เอว, โส เทวปุโตฺต กินฺตุ, สาธารณนามวเสน เทวตาติ วุโตฺตฯ

อภิกฺกนฺตาย รตฺติยาติ เอตฺถ อภิกฺกนฺตสโทฺท ขยสุนฺทราภิรูปอพฺภนุโมทนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ ‘‘อภิกฺกนฺตา, ภเนฺต, รตฺติ, นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม, จิรนิสิโนฺน ภิกฺขุสโงฺฆ, อุทฺทิสตุ, ภเนฺต, ภควา ภิกฺขูนํ ปาติโมกฺข’’นฺติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๓๘๓; อ. นิ. ๘.๒๐) ขเย ทิสฺสติฯ ‘‘อยํ อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จา’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๐๐) สุนฺทเรฯ

‘‘โก เม วนฺทติ ปาทานิ, อิทฺธิยา ยสสา ชลํ;
อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, สพฺพา โอภาสยํ ทิสา’’ติฯ (วิ. ว. ๘๕๗); –

เอวมาทีสุ อภิรูเปฯ ‘‘อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตม, อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตมา’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๒.๑๖; ปารา. ๑๕) อพฺภนุโมทเนฯ อิธ ปน ขเยฯ เตน **อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา**ติ ปริกฺขีณาย รตฺติยาติ วุตฺตํ โหติฯ

อภิกฺกนฺตวณฺณาติ เอตฺถ อภิกฺกนฺตสโทฺท อภิรูเป, วณฺณสโทฺท ปน ฉวิถุติกุลวคฺคการณสณฺฐานปมาณรูปายตนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ ‘‘สุวณฺณวโณฺณสิ ภควา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๙๙; สุ. นิ. ๕๕๓) ฉวิยํฯ ‘‘กทา สญฺญูฬฺหา ปน เต คหปติ อิเม สมณสฺส โคตมสฺส วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๒.๗๗) ถุติยํฯ ‘‘จตฺตาโรเม, โภ โคตม, วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๓.๑๑๕) กุลวเคฺคฯ ‘‘อถ เกน นุ วเณฺณน, คนฺธเถโนติ วุจฺจตี’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๓๔) การเณฯ ‘‘มหนฺตํ หตฺถิราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๓๘) สณฺฐาเนฯ ‘‘ตโย ปตฺตสฺส วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ ปมาเณฯ ‘‘วโณฺณ คโนฺธ รโส โอชา’’ติ เอวมาทีสุ รูปายตเนฯ โส อิธ ฉวิยํ ทฏฺฐโพฺพฯ เตน **อภิกฺกนฺตวณฺณา**ติ อภิรูปจฺฉวีติ วุตฺตํ โหติฯ

เกวลกปฺปนฺติ เอตฺถ **เกวล**สโทฺท อนวเสสเยภุยฺยอพฺยามิสฺสานติเรกทฬฺหตฺถวิสํโยคาทิอเนกโตฺถ ฯ ตถา หิสฺส ‘‘เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริย’’นฺติ เอวมาทีสุ (ปารา. ๑) อนวเสสตา อโตฺถฯ ‘‘เกวลกปฺปา จ องฺคมาคธา ปหูตํ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อุปสงฺกมิสฺสนฺตี’’ติ เอวมาทีสุ (มหาว. ๔๓) เยภุยฺยตาฯ ‘‘เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี’’ติ เอวมาทีสุ (วิภ. ๒๒๕) อพฺยามิสฺสตาฯ ‘‘เกวลํ สทฺธามตฺตกํ นูน อยมายสฺมา’’ติ เอวมาทีสุ (มหาว.

๒๔๔) อนติเรกตาฯ ‘‘อายสฺมโต, ภนฺเต, อนุรุทฺธสฺส พาหิโย นาม สทฺธิวิหาริโก เกวลกปฺปํ สงฺฆเภทาย ฐิโต’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๔.๒๔๓) ทฬฺหตฺถตาฯ ‘‘เกวลี วุสิตวา อุตฺตมปุริโสติ วุจฺจตี’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๕๗) วิสํโยโคฯ อิธ ปนสฺส อนวเสสตฺตมโตฺถ อธิเปฺปโตฯ

กปฺปสโทฺท ปนายํ อภิสทฺทหนโวหารกาลปญฺญตฺติเฉทนวิกปฺปเลสสมนฺตภาวาทิอเนกโตฺถฯ ตถา หิสฺส ‘‘โอกปฺปนียเมตํ โภโต โคตมสฺส, ยถา ตํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) อภิสทฺทหนมโตฺถฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจหิ สมณกเปฺปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๒๕๐) โวหาโรฯ ‘‘เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) กาโลฯ ‘‘อิจฺจายสฺมา กโปฺป’’ติ เอวมาทีสุ (สุ. นิ. ๑๐๙๘; จูฬนิ. กปฺปมาณวปุจฺฉา ๑๑๗, กปฺปมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๖๑) ปญฺญตฺติฯ ‘‘อลงฺกโต กปฺปิตเกสมสฺสู’’ติ เอวมาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๑๓๖๘) เฉทนํฯ ‘‘กปฺปติ ทฺวงฺคุลกโปฺป’’ติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๔๔๖) วิกโปฺปฯ ‘‘อตฺถิ กโปฺป นิปชฺชิตุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๘.๘๐) เลโสฯ ‘‘เกวลกปฺปํ เวฬุวนํ โอภาเสตฺวา’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๙๔) สมนฺตภาโวฯ อิธ ปนสฺส สมนฺตภาโว อโตฺถ อธิเปฺปโตฯ ยโต **เกวลกปฺปํ เชตวน**นฺติ เอตฺถ อนวเสสํ สมนฺตโต เชตวนนฺติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

โอภาเสตฺวาติ อาภาย ผริตฺวา, จนฺทิมา วิย สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกปโชฺชตํ กริตฺวาติ อโตฺถฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ ภุมฺมเตฺถ กรณวจนํฯ ยโต ยตฺถ ภควา, ตตฺถ อุปสงฺกมีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เยน วา การเณน ภควา เทวมนุเสฺสหิ อุปสงฺกมิตโพฺพ, เตเนว การเณน อุปสงฺกมีติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เกน จ การเณน ภควา อุปสงฺกมิตโพฺพ? นานปฺปการคุณวิเสสาธิคมาธิปฺปาเยน, สาทุรสผลูปโภคาธิปฺปาเยน ทิชคเณหิ นิจฺจผลิตมหารุโกฺข วิยฯ **อุปสงฺกมี**ติ จ คตาติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปสงฺกมิตฺวา**ติ อุปสงฺกมนปริโยสานทีปนํ ฯ อถ วา เอวํ คตา ตโต อาสนฺนตรํ ฐานํ ภควโต สมีปสงฺขาตํ คนฺตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา**ติ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปณมิตฺวา นมสฺสิตฺวาฯ

เอกมนฺตนฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส เอโกกาสํ เอกปสฺสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ภุมฺมเตฺถ วา อุปโยควจนํฯ **อฎฺฐาสี**ติ นิสชฺชาทิปฎิเกฺขโป, ฐานํ กเปฺปสิ, ฐิตา อโหสีติ อโตฺถฯ

กถํ ฐิตา ปน สา เอกมนฺตํ ฐิตา อหูติ?

‘‘น ปจฺฉโต น ปุรโต, นาปิ อาสนฺนทูรโต;
น กเจฺฉ โนปิ ปฎิวาเต, น จาปิ โอณตุณฺณเต;
อิเม โทเส วิวเชฺชตฺวา, เอกมนฺตํ ฐิตา อหู’’ติฯ

กสฺมา ปนายํ อฎฺฐาสิ เอว, น นิสีทีติ? ลหุํ นิวตฺติตุกามตายฯ เทวตาโย หิ กญฺจิเทว อตฺถวสํ ปฎิจฺจ สุจิปุริโส วิย วจฺจฎฺฐานํ มนุสฺสโลกํ อาคจฺฉนฺติฯ ปกติยา ปน ตาสํ โยชนสตโต ปภุติ มนุสฺสโลโก ทุคฺคนฺธตาย ปฎิกูโล โหติ, น เอตฺถ อภิรมนฺติ, เตน สา อาคตกิจฺจํ กตฺวา ลหุํ นิวตฺติตุกามตาย น นิสีทิฯ ยสฺส จ คมนาทิอิริยาปถปริสฺสมสฺส วิโนทนตฺถํ นิสีทนฺติ, โส เทวานํ ปริสฺสโม นตฺถิ, ตสฺมาปิ น นิสีทิฯ เย จ มหาสาวกา ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา, เต ปติมาเนติ, ตสฺมาปิ น นิสีทิฯ อปิจ ภควติ คารเวเนว น นิสีทิฯ เทวตานญฺหิ นิสีทิตุกามานํ อาสนํ นิพฺพตฺตติ, ตํ อนิจฺฉมานา นิสชฺชาย จิตฺตมฺปิ อกตฺวา เอกมนฺตํ อฎฺฐาสิฯ

เอกมนฺตํ ฐิตา โข สา เทวตาติ เอวํ อิเมหิ การเณหิ เอกมนฺตํ ฐิตา โข สา เทวตาฯ **ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสี**ติ ภควนฺตํ อกฺขรปทนิยมิตคนฺถิเตน วจเนน อภาสีติ อโตฺถฯ กถํ? **พหู เทวา มนุสฺสา จ...เป.... พฺรูหิ มงฺคลมุตฺตม**นฺติฯ

มงฺคลปญฺหสมุฏฺฐานกถา

ตตฺถ ยสฺมา **"เอวมิจฺจาทิปาฐสฺส, อตฺถํ นานปฺปการโตฯ วณฺณยโนฺต สมุฏฺฐานํ, วตฺวา"**ติ มาติกา ฐปิตา, ตสฺส จ สมุฏฺฐานสฺส อยํ วตฺตพฺพตาย โอกาโส, ตสฺมา มงฺคลปญฺหสมุฏฺฐานํ ตาว วตฺวา ปจฺฉา อิเมสํ คาถาปทานมตฺถํ วณฺณยิสฺสามิฯ กิญฺจ มงฺคลปญฺหสมุฏฺฐานํ? ชมฺพุทีเป กิร ตตฺถ ตตฺถ นครทฺวารสนฺถาคารสภาทีสุ มหาชโน สนฺนิปติตฺวา หิรญฺญสุวณฺณํ ทตฺวา นานปฺปการํ สีตาหรณาทิกถํ กถาเปติ, เอเกกา กถา จตุมาสจฺจเยน นิฏฺฐาติฯ ตตฺถ เอกทิวสํ มงฺคลกถา สมุฏฺฐาสิ ''กึ นุ โข มงฺคลํ, กึ ทิฏฺฐํ มงฺคลํ, สุตํ มงฺคลํ, มุตํ มงฺคลํ, โก มงฺคลํ ชานาตี''ติฯ

อถ ทิฏฺฐมงฺคลิโก นาเมโก ปุริโส อาห ''อหํ มงฺคลํ ชานามิ, ทิฏฺฐํ โลเก มงฺคลํ ทิฏฺฐํ นาม อภิมงฺคลสมฺมตํ รูปํฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ กาลเสฺสว วุฏฺฐาย จาตกสกุณํ วา ปสฺสติ, เพลุวลฏฺฐึ วา คพฺภินึ วา กุมารเก วา อลงฺกตปฏิยเตฺต ปุณฺณฆเฏ วา อลฺลโรหิตมจฺฉํ วา อาชญฺญํ วา อาชญฺญรถํ วา อุสภํ วา คาวึ วา กปิลํ วา, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ เอวรูปํ อภิมงฺคลสมฺมตํ รูปํ ปสฺสติ, อิทํ วุจฺจติ ทิฏฺฐมงฺคล''นฺติฯ ตสฺส วจนํ เอกเจฺจ อคฺคเหสุํ, เอกเจฺจ น อคฺคเหสุํฯ เย น อคฺคเหสุํ, เต เตน สห วิวทึสุฯ

อถ สุตมงฺคลิโก นาม เอโก ปุริโส อาห – ''จกฺขุนาเมตํ, โภ, สุจิมฺปิ ปสฺสติ อสุจิมฺปิ, ตถา สุนฺทรมฺปิ, อสุนฺทรมฺปิ, มนาปมฺปิ, อมนาปมฺปิฯ ยทิ เตน ทิฏฺฐํ มงฺคลํ สิยา, สพฺพมฺปิ มงฺคลํ สิยาฯ ตสฺมา น ทิฏฺฐํ มงฺคลํ, อปิจ โข ปน สุตํ มงฺคลํฯ สุตํ นาม อภิมงฺคลสมฺมโต สโทฺทฯ เสยฺยถิทํ? อิเธกโจฺจ กาลเสฺสว วุฏฺฐาย วฑฺฒาติ วา วฑฺฒมานาติ วา ปุณฺณาติ วา ผุสฺสาติ วา สุมนาติ วา สิรีติ วา สิริวฑฺฒาติ วา อชฺช สุนกฺขตฺตํ สุมุหุตฺตํ สุทิวสํ สุมงฺคลนฺติ เอวรูปํ วา ยํกิญฺจิ อภิมงฺคลสมฺมตํ สทฺทํ สุณาติ, อิทํ วุจฺจติ สุตมงฺคล''นฺติฯ ตสฺสาปิ วจนํ เอกเจฺจ อคฺคเหสุํ, เอกเจฺจ น อคฺคเหสุํฯ เย น อคฺคเหสุํ, เต เตน สห วิวทึสุฯ

อถ มุตมงฺคลิโก นาเมโก ปุริโส อาห ''โสตมฺปิ หิ นาเมตํ, โภ, สาธุมฺปิ อสาธุมฺปิ มนาปมฺปิ อมนาปมฺปิ สทฺทํ สุณาติฯ ยทิ เตน สุตํ มงฺคลํ สิยา, สพฺพมฺปิ มงฺคลํ สิยาฯ ตสฺมา น สุตํ มงฺคลํ, อปิจ โข ปน มุตํ มงฺคลํฯ มุตํ นาม อภิมงฺคลสมฺมตํ คนฺธรสโผฏฺฐพฺพํฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ กาลเสฺสว วุฏฺฐาย ปทุมคนฺธาทิปุปฺผคนฺธํ วา ฆายติ, ผุสฺสทนฺตกฏฺฐํ วา ขาทติ, ปถวึ วา อามสติ, หริตสสฺสํ วา อลฺลโคมยํ วา กจฺฉปํ วา ติลํ วา ปุปฺผํ วา ผลํ วา อามสติ, ผุสฺสมตฺติกาย วา สมฺมา ลิมฺปติ, ผุสฺสสาฏกํ วา นิวาเสติ, ผุสฺสเวฐนํ วา ธาเรติฯ ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ เอวรูปํ อภิมงฺคลสมฺมตํ คนฺธํ วา ฆายติ, รสํ วา สายติ, โผฏฺฐพฺพํ วา ผุสติ, อิทํ วุจฺจติ มุตมงฺคล''นฺติฯ ตสฺสาปิ วจนํ เอกเจฺจ อคฺคเหสุํ, เอกเจฺจ น อคฺคเหสุํฯ

ตตฺถ น ทิฏฺฐมงฺคลิโก สุตมุตมงฺคลิเก อสกฺขิ ญาเปตุํ, น เตสํ อญฺญตโร อิตเร เทฺวฯ เตสุ จ มนุเสฺสสุ เย ทิฏฺฐมงฺคลิกสฺส วจนํ คณฺหึสุ, เต ''ทิฏฺฐํเยว มงฺคล''นฺติ คตาฯ เย สุตมุตมงฺคลิกานํ, เต ''สุตํเยว มุตํเยว มงฺคล''นฺติ คตาฯ เอวมยํ มงฺคลกถา สกลชมฺพุทีเป ปากฏา ชาตาฯ

อถ สกลชมฺพุทีเป มนุสฺสา คุมฺพคุมฺพา หุตฺวา ‘‘กึ นุ โข มงฺคล’’นฺติ มงฺคลานิ จินฺตยึสุฯ เตสํ มนุสฺสานํ อารกฺขเทวตา ตํ กถํ สุตฺวา ตเถว มงฺคลานิ จินฺตยึสุฯ ตาสํ เทวตานํ ภุมฺมเทวตา มิตฺตา โหนฺติ, อถ ตโต สุตฺวา ภุมฺมเทวตาปิ ตเถว มงฺคลานิ จินฺตยึสุ, ตาสํ เทวตานํ อากาสฏฺฐเทวตา มิตฺตา โหนฺติ, อากาสฏฺฐเทวตานํ จตุมหาราชิกา เทวตา มิตฺตา โหนฺติ, เอเตนุปาเยน ยาว สุทสฺสีเทวตานํ อกนิฏฺฐเทวตา มิตฺตา โหนฺติ, อถ ตโต สุตฺวา อกนิฏฺฐเทวตาปิ ตเถว คุมฺพคุมฺพา หุตฺวา มงฺคลานิ จินฺตยึสุฯ เอวํ ยาว ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ สพฺพตฺถ มงฺคลจินฺตา อุทปาทิฯ อุปฺปนฺนา จ ‘‘อิทํ มงฺคลํ อิทํ มงฺคล’’นฺติ วินิจฺฉยมานานาปิ อปฺปตฺตา เอว วินิจฺฉยํ ทฺวาทส วสฺสานิ อฏฺฐาสิฯ สเพฺพ มนุสฺสา จ เทวา จ พฺรหฺมาโน จ ฐเปตฺวา อริยสาวเก ทิฏฺฐสุตมุตวเสน ติธา ภินฺนาฯ เอโกปิ ‘‘อิทเมว มงฺคล’’นฺติ ยถาภุจฺจโต นิฏฺฐงฺคโต นาโหสิ, มงฺคลโกลาหลํ โลเก อุปฺปชฺชิฯ

โกลาหลํ นาม ปญฺจวิธํ กปฺปโกลาหลํ, จกฺกวตฺติโกลาหลํ, พุทฺธโกลาหลํ, มงฺคลโกลาหลํ, โมเนยฺยโกลาหลนฺติฯ ตตฺถ กามาวจรเทวา มุตฺตสิรา วิกิณฺณเกสา รุทมฺมุขา อสฺสูนิ หเตฺถหิ ปุญฺฉมานา รตฺตวตฺถนิวตฺถา อติวิย วิรูปเวสธาริโน หุตฺวา ‘‘วสฺสสตสหสฺสจฺจเยน กปฺปุฏฺฐานํ โหหิติ, อยํ โลโก วินสฺสิสฺสติ, มหาสมุโทฺท สุสฺสิสฺสติ, อยญฺจ มหาปถวี สิเนรุ จ ปพฺพตราชา อุฑฺฒยฺหิสฺสติ วินสฺสิสฺสติ, ยาว พฺรหฺมโลกา โลกวินาโส ภวิสฺสติ, เมตฺตํ มาริสา ภาเวถ, กรุณํ มุทิตํ อุเปกฺขํ มาริสา ภาเวถ, มาตรํ อุปฏฺฐหถ, ปิตรํ อุปฏฺฐหถ, กุเล เชฏฺฐาปจายิโน โหถ, ชาครถ มา ปมาทตฺถา’’ติ มนุสฺสปเถ วิจริตฺวา อาโรเจนฺติฯ อิทํ **กปฺปโกลาหลํ** นามฯ

กามาวจรเทวาเยว ‘‘วสฺสสตสฺสจฺจเยน จกฺกวตฺติราชา โลเก อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ มนุสฺสปเถ วิจริตฺวา อาโรเจนฺติฯ อิทํ **จกฺกวตฺติโกลาหลํ** นามฯ สุทฺธาวาสา ปน เทวา พฺรหฺมาภรเณน อลงฺกริตฺวา พฺรหฺมเวฐนํ สีเส กตฺวา ปีติโสมนสฺสชาตา พุทฺธคุณวาทิโน ‘‘วสฺสสหสฺสจฺจเยน พุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ มนุสฺสปเถ วิจริตฺวา อาโรเจนฺติฯ อิทํ **พุทฺธโกลาหลํ** นามฯ สุทฺธาวาสา เอว เทวา เทวมนุสฺสานํ จิตฺตํ ญตฺวา ‘‘ทฺวาทสนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยน สมฺมาสมฺพุโทฺธ มงฺคลํ กเถสฺสตี’’ติ มนุสฺสปเถ วิจริตฺวา อาโรเจนฺติฯ อิทํ **มงฺคลโกลาหลํ** นามฯ สุทฺธาวาสา เอว เทวา ‘‘สตฺตนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยน อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควตา สทฺธึ สมาคมฺม โมเนยฺยปฺปฏิปทํ ปุจฺฉิสฺสตี’’ติ มนุสฺสปเถ วิจริตฺวา อาโรเจนฺติฯ อิทํ **โมเนยฺยโกลาหลํ** นามฯ อิเมสุ ปญฺจสุ โกลาหเลสุ เทวมนุสฺสานํ อิทํ มงฺคลโกลาหลํ โลเก อุปฺปชฺชิฯ

อถ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ วิจินิตฺวา วิจินิตฺวา มงฺคลานิ อลภมาเนสุ ทฺวาทสนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยน ตาวตึสกายิกา เทวตา สงฺคมฺม สมาคมฺม เอวํ สมจินฺเตสุํ ‘‘เสยฺยถาปิ นาม ฆรสามิโก อโนฺตฆรชนานํ, คามสามิโก คามวาสีนํ , ราชา สพฺพมนุสฺสานํ, เอวเมว อยํ สโกฺก เทวานมิโนฺท อมฺหากํ อโคฺค จ เสฏฺโฐ จ ยทิทํ ปุเญฺญน เตเชน อิสฺสริเยน ปญฺญาย ทฺวินฺนํ เทวโลกานํ อธิปติ, ยํนูน มยํ สกฺกํ เทวานมินฺทํ เอตมตฺถํ ปุเจฺฉยฺยามา’’ติฯ ตา สกฺกสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา สกฺกํ เทวานมินฺทํ ตงฺขณานุรูปนิวาสนาภรณสสฺสิริกสรีรํ อฑฺฒเตยฺยโกฏิอจฺฉราคณปริวุตํ ปาริจฺฉตฺตกมูเล ปณฺฑุกมฺพลวราสเน นิสินฺนํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ ฐตฺวา เอตทโวจุํ ‘‘ยเคฺฆ, มาริส, ชาเนยฺยาสิ, เอตรหิ มงฺคลปญฺหา สมุฏฺฐิตา, เอเก ‘ทิฏฺฐํ มงฺคล’นฺติ วทนฺติ, เอเก ‘สุตํ มงฺคล’นฺติ, เอเก ‘มุตํ มงฺคล’นฺติ, ตตฺถ มยญฺจ อเญฺญ จ อนิฏฺฐงฺคตา, สาธุ วต โน ตฺวํ ยาถาวโต พฺยากโรหี’’ติฯ เทวราชา ปกติยาปิ ปญฺญวา ‘‘อยํ มงฺคลกถา กตฺถ ปฐมํ สมุฏฺฐิตา’’ติ อาหฯ ‘‘มยํ, เทว, จาตุมหาราชิกานํ อสฺสุมฺหา’’ติ อาหํสุฯ ตโต จาตุมหาราชิกา อา

กาสฏฺฐเทวตานํ, อากาสฏฺฐเทวตา ภุมฺมเทวตานํ, ภุมฺมเทวตา มนุสฺสารกฺขเทวตานํ, มนุสฺสารกฺขเทวตา ‘‘มนุสฺสโลเก สมุฏฺฐิตา’’ติ อาหํสุฯ

อถ เทวานมิโนฺท ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ กตฺถ วสตี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘มนุสฺสโลเก เทวา’’ติ อาหํสุฯ ตํ ภควนฺตํ โกจิ ปุจฺฉีติ, น โกจิ เทวาติ ฯ กินฺนุ นาม ตุเมฺห มาริสา อคฺคึ ฉเฑฺฑตฺวา ขโชฺชปนกํ อุชฺชาเลถ, เยน ตุเมฺห อนวเสสมงฺคลเทสกํ ตํ ภควนฺตํ อติกฺกมิตฺวา มํ ปุจฺฉิตพฺพํ มญฺญถ, อาคจฺฉถ มาริสา, ตํ ภควนฺตํ ปุจฺฉาม, อทฺธา สสฺสิริกํ ปญฺหเวยฺยากรณํ ลภิสฺสามาติ เอกํ เทวปุตฺตํ อาณาเปสิ ‘‘ตํ ภควนฺตํ ปุจฺฉา’’ติฯ โส เทวปุโตฺต ตงฺขณานุรูเปน อลงฺกาเรน อตฺตานํ อลงฺกริตฺวา วิชฺชุริว วิโชฺชตมาโน เทวคณปริวุโต เชตวนมหาวิหารํ คนฺตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ ฐตฺวา มงฺคลปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต คาถาย อชฺฌภาสิ **‘‘พหู เทวา มนุสฺสา จา’’**ติฯ

อิทํ มงฺคลปญฺหสมุฏฺฐานํฯ

พหูเทวาติคาถาวณฺณนา

๒. อิทานิ คาถาปทานํ อตฺถวณฺณนา โหติฯ **พหู**ติ อนิยมิตสงฺขฺยานิเทฺทโส, เตน อเนกสตา อเนกสหสฺสา อเนกสตสหสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ ทิพฺพนฺตีติ **เทวา,** ปญฺจหิ กามคุเณหิ กีฬนฺติ, อตฺตโน วา สิริยา โชเตนฺตีติ อโตฺถฯ อปิจ **เทวา**ติ ติวิธา เทวา สมฺมุติอุปปตฺติวิสุทฺธิวเสนฯ ยถาห –

> ‘‘เทวาติ ตโย เทวา – สมฺมุติเทวา, อุปปตฺติเทวา, วิสุทฺธิเทวาฯ ตตฺถ สมฺมุติเทวา นาม ราชาโน เทวิโย ราชกุมาราฯ อุปปตฺติเทวา นาม จาตุมหาราชิเก เทเว อุปาทาย ตทุตฺตริเทวาฯ วิสุทฺธิเทวา นาม อรหโนฺต วุจฺจนฺตี’’ติ (จูฬนิ. โธตกมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๓๒, ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส ๑๑๙)ฯ

เตสุ อิธ อุปปตฺติเทวา อธิเปฺปตาฯ มนุโน อปจฺจาติ **มนุสฺสา**ฯ โปราณา ปน ภณนฺติ – มนโส อุสฺสนฺนตาย มนุสฺสาฯ เต ชมฺพุทีปกา, อปรโคยานกา, อุตฺตรกุรุกา, ปุพฺพวิเทหกาติ จตุพฺพิธา, อิธ ชมฺพุทีปกา อธิเปฺปตาฯ มงฺคลนฺติ มหนฺติ อิเมหิ สตฺตาติ **มงฺคลานิ,** อิทฺธึ วุทฺธิญฺจ ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ **อจินฺตยุ**นฺติ จิเนฺตสุํ **อากงฺขมานา**ติ อิจฺฉมานา ปตฺถยมานา ปิหยมานาฯ **โสตฺถาน**นฺติ โสตฺถิภาวํ, สเพฺพสํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกานํ โสภนานํ สุนฺทรานํ กลฺยาณานํ ธมฺมานมตฺถิตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **พฺรูหี**ติ เทเสหิ ปกาเสหิ, อาจิกฺข วิวร วิภช อุตฺตานีกโรหิฯ **มงฺคล**นฺติ อิทฺธิการณํ วุทฺธิการณํ สพฺพสมฺปตฺติการณํฯ **อุตฺตม**นฺติ วิสิฏฺฐํ ปวรํ สพฺพโลกหิตสุขาวหนฺติ อยํ คาถาย **อนุปุพฺพปทวณฺณนา**ฯ

อยํ ปน **ปิณฺฑโตฺถ** – โส เทวปุโตฺต ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ เทวตา มงฺคลปญฺหํ โสตุกามตาย อิมสฺมึ จกฺกวาเฬ สนฺนิปติตฺวา เอกวาลคฺคโกฏิโอกาสมเตฺต ทสปิ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ สฏฺฐิปิ สตฺตติปิ อสีติปิ สุขุมตฺตภาเว นิมฺมินิตฺวา สพฺพเทวมารพฺรหฺมาโน สิริยา จ เตชสา จ อธิคฺคยฺห วิโรจมานํ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสินฺนํ ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา ทิสฺวา ตสฺมิญฺจ สมเย อนาคตานมฺปิ สกลชมฺพุทีปกานํ มนุสฺสานํ เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย สพฺพเทวมนุสฺสานํ วิจิกิจฺฉาสลฺลสมุทฺธรณตฺถํ อาห –

> ‘‘พหู เทวา มนุสฺสา จ, มงฺคลานิ อจินฺตยุํ;

อากงฺขมานา โสตฺถานํ, พฺรูหิ มงฺคลมุตฺตม’’นฺติฯ

ตาสํ เทวตานํ อนุมติยา มนุสฺสานญฺจ อนุคฺคเหน มยา ปุโฏฺฐ สมาโน ยํ สเพฺพสเมว อมฺหากํ เอกนฺตหิตสุขาวหโต อุตฺตมํ มงฺคลํ, ตํ โน อนุกมฺปํ อุปาทาย พฺรูหิ ภควาติฯ

อเสวนาจาติคาถาวณฺณนา

๓. เอวเมตํ เทวปุตฺตสฺส วจนํ สุตฺวา ภควา **“อเสวนา จ พาลาน”**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อเสวนา**ติ อภชนา อปยิรุปาสนาฯ **พาลาน**นฺติ พลนฺติ อสฺสสนฺตีติ พาลา, อสฺสสิตปสฺสสิตมตฺเตน ชีวนฺติ, น ปญฺญาชีวิเตนาติ อธิปฺปาโยฯ เตสํ **พาลานํฯ ปณฺฑิตาน**นฺติ ปณฺฑนฺตีติ ปณฺฑิตา, สนฺทิฏฺฐิกสมฺปรายิเกสุ อเตฺถสุ ญาณคติยา คจฺฉนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ เตสํ **ปณฺฑิตานํฯ เสวนา**ติ ภชนา ปยิรุปาสนา ตํสหายตา ตํสมฺปวงฺกตา ตํสมงฺคิตา **ปูชา**ติ สกฺการครุการมานนวนฺทนาฯ **ปูชเนยฺยาน**นฺติ ปูชารหานํฯ **เอตํ มงฺคลมุตฺตม**นฺติ ยา จ พาลานํ อเสวนา, ยา จ ปณฺฑิตานํ เสวนา, ยา จ ปูชเนยฺยานํ ปูชา, ตํ สพฺพํ สมฺปิเณฺฑตฺวา อาห ‘‘เอตํ มงฺคลมุตฺตม’’นฺติฯ ยํ ตยา ปุฏฺฐํ ‘‘พฺรูหิ มงฺคลมุตฺตม’’นฺติ, เอตฺถ ตาว เอตํ มงฺคลมุตฺตมนฺติ คณฺหาหีติ วุตฺตํ โหติฯ อยเมติสฺสา คาถาย **ปทวณฺณนา**ฯ

อตฺถวณฺณนา ปนสฺสา เอวํ เวทิตพฺพา – เอวเมตํ เทวปุตฺตสฺส วจนํ สุตฺวา ภควา ‘‘อเสวนา จ พาลาน’’นฺติ อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา จตุพฺพิธา คาถา ปุจฺฉิตคาถา, อปุจฺฉิตคาถา, สานุสนฺธิกคาถา, อนนุสนฺธิกคาถาติฯ ตตฺถ ‘‘ปุจฺฉามิ ตํ, โคตม, ภูริปญฺญ, กถงฺกโร สาวโก สาธุ โหตี’’ติ (สุ. นิ. ๓๗๘) จ ‘‘กถํ นุ ตฺวํ, มาริส, โอฆมตรี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑) จ เอวมาทีสุ ปุจฺฉิเตน กถิตา ปุจฺฉิตคาถาฯ ‘‘ยํ ปเร สุขโต อาหุ, ตทริยา อาหุ ทุกฺขโต’’ติ เอวมาทีสุ (สุ. นิ. ๗๖๗) อปุจฺฉิเตน อตฺตชฺฌาสยวเสน กถิตา อปุจฺฉิตคาถาฯ สพฺพาปิ พุทฺธานํ คาถา ‘‘สนิทานาหํ, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๒๖; กถา. ๘๐๖) วจนโต สานุสนฺธิกคาถาฯ อนนุสนฺธิกคาถา อิมสฺมึ สาสเน นตฺถิฯ เอวเมตาสุ คาถาสุ อยํ เทวปุเตฺตน ปุจฺฉิเตน ภควตา กถิตตฺตา ปุจฺฉิตคาถาฯ อยญฺจ ยถา เฉโก ปุริโส กุสโล มคฺคสฺส กุสโล อมคฺคสฺส มคฺคํ ปุโฏฺฐ ปฐมํ วิชหิตพฺพํ อาจิกฺขิตฺวา ปจฺฉา คเหตพฺพํ อาจิกฺขติ ‘‘อสุกสฺมึ นาม ฐาเน เทฺวธาปโถ โหติ, ตตฺถ วามํ มุญฺจิตฺวา ทกฺขิณํ คณฺหถา’’ติ, เอวํ เสวิตพฺพาเสวิตเพฺพสุ อเสวิตพฺพํ อาจิกฺขิตฺวา เสวิตพฺพํ อาจิกฺขติ ฯ ภควา จ มคฺคกุสลปุริสสทิโสฯ ยถาห –

> ‘‘ปุริโส มคฺคกุสโลติ โข, ติสฺส, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ โส หิ กุสโล อิมสฺส โลกสฺส, กุสโล ปรสฺส โลกสฺส, กุสโล มจฺจุเธยฺยสฺส, กุสโล อมจฺจุเธยฺยสฺส, กุสโล มารเธยฺยสฺส, กุสโล อมารเธยฺยสฺสา’’ติฯ

ตสฺมา ปฐมํ อเสวิตพฺพํ อาจิกฺขโนฺต อาห – ‘‘อเสวนา จ พาลานํ, ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา’’ติฯ วิชหิตพฺพมโคฺค วิย หิ ปฐมํ พาลา น เสวิตพฺพา น ปยิรุปาสิตพฺพา, ตโต คเหตพฺพมโคฺค วิย ปณฺฑิตา เสวิตพฺพา ปยิรุปาสิตพฺพาติฯ กสฺมา ปน ภควตา มงฺคลํ กเถเนฺตน ปฐมํ พาลานมเสวนา ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา กถิตาติ? วุจฺจเต – ยสฺมา อิมํ ทิฏฺฐาทีสุ มงฺคลทิฏฺฐึ พาลเสวนาย เทวมนุสฺสา คณฺหึสุ, สา จ อมงฺคลํ, ตสฺมา เตสํ ตํ อิธโลกปรโลกตฺถภญฺชกํ อกลฺยาณมิตฺตสํสคฺคํ ครหเนฺตน อุภยโลกตฺถสาธกญฺจ กลฺยาณมิตฺตสํสคฺคํ ปสํสเนฺตน ภควตา ปฐมํ พาลานมเสวนา ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา กถิตาติฯ

ตตฺถ **พาลา** นาม เย เกจิ ปาณาติปาตาทิอกุสลกมฺมปถสมนฺนาคตา สตฺตา, เต ตีหากาเรหิ ชานิตพฺพาฯ ยถาห ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, พาลสฺส พาลลกฺขณานี’’ติ สุตฺตํ (อ. นิ. ๓.๓; ม. นิ. ๓.๒๔๖)ฯ อปิจ ปูรณกสฺสปาทโย ฉ สตฺถาโร, เทวทตฺตโกกาลิกกฏโมทกติสฺสขณฺฑเทวิยาปุตฺตสมุทฺททตฺตจิญฺจมาณวิกาทโย อตีตกาเล จ ทีฆวิทสฺส ภาตาติ อิเม อเญฺญ จ เอวรูปา สตฺตา พาลาติ เวทิตพฺพาฯ

เต อคฺคิปทิตฺตมิว อคารํ อตฺตนา ทุคฺคหิเตน อตฺตานเญฺจว อตฺตโน วจนการเก จ วินาเสนฺติฯ ยถา ทีฆวิทสฺส ภาตา จตุพุทฺธนฺตรํ สฏฺฐิโยชนมเตฺตน อตฺตภาเวน อุตฺตาโน ปติโต มหานิรเย ปจฺจติ, ยถา จ ตสฺส ทิฏฺฐึ อภิรุจนกานิ ปญฺจ กุลสตานิ ตเสฺสว สหพฺยตํ อุปปนฺนานิ มหานิรเย ปจฺจนฺติฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา –

‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, นฬาคารา วา ติณาคารา วา อคฺคิ มุโตฺต กูฏาคารานิปิ ฑหติ อุลฺลิตฺตาวลิตฺตานิ นิวาตานิ ผุสิตคฺคฬานิ ปิหิตวาตปานานิ, เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยานิ กานิจิ ภยานิ อุปฺปชฺชนฺติ, สพฺพานิ ตานิ พาลโต อุปฺปชฺชนฺติ, โน ปณฺฑิตโตฯ เย เกจิ อุปทฺทวา อุปฺปชฺชนฺติ…เป.… เย เกจิ อุปสคฺคา…เป.… โน ปณฺฑิตโตฯ อิติ โข, ภิกฺขเว, สปฺปฏิภโย พาโล, อปฺปฏิภโย ปณฺฑิโตฯ สอุปทฺทโว พาโล, อนุปทฺทโว ปณฺฑิโต, สอุปสโคฺค พาโล, อนุปสโคฺค ปณฺฑิโต’’ติ (อ. นิ. ๓.๑)ฯ

อปิจ ปูติมจฺฉสทิโส พาโล, ปูติมจฺฉพนฺธปตฺตปุฏสทิโส โหติ ตทุปเสวี, ฉฑฺฑนียตํ ชิคุจฺฉนียตญฺจ ปาปุณาติ วิญฺญูนํฯ วุตฺตเญฺจตํ –

‘‘ปูติมจฺฉํ กุสเคฺคน, โย นโร อุปนยฺหติ;
กุสาปิ ปูตี วายนฺติ, เอวํ พาลูปเสวนา’’ติฯ (ชา. ๑.๑๕.๑๘๓; ๒.๒๒.๑๒๕๗);

อกิตฺติปณฺฑิโต จาปิ สเกฺกน เทวานมิเนฺทน วเร ทิยฺยมาเน เอวมาห –

‘‘พาลํ น ปเสฺส น สุเณ, น จ พาเลน สํวเส;
พาเลนลฺลาปสลฺลาปํ, น กเร น จ โรจเยฯ

‘‘กินฺนุ เต อกรํ พาโล, วท กสฺสป การณํ;
เกน กสฺสป พาลสฺส, ทสฺสนํ นาภิกงฺขสิฯ

‘‘อนยํ นยติ ทุเมฺมโธ, อธุรายํ นิยุญฺชติ;
ทุนฺนโย เสยฺยโส โหติ, สมฺมา วุโตฺต ปกุปฺปติ;
วินยํ โส น ชานาติ, สาธุ ตสฺส อทสฺสน’’นฺติฯ (ชา. ๑.๑๓.๙๐-๙๒);

เอวํ ภควา สพฺพาการเรน พาลูปเสวนํ ครหโนฺต ‘‘พาลานมเสวนา มงฺคล’’นฺติ วตฺวา อิทานิ ปณฺฑิตเสวนํ ปสํสโนฺต **‘‘ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา มงฺคล’’**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **ปณฺฑิตา นาม** เย เกจิ ปาณาติปาตาเวรมณิอาทิทสกุสลกมฺมปถสมนฺนาคตา สตฺตา, เต ตีหากาเรหิ ชานิตพฺพาฯ ยถาห ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, ปณฺฑิตสฺส ปณฺฑิตลกฺขณานี’’ติ (อ. นิ. ๓.๓; ม. นิ. ๓.๒๕๓) สุตฺตํฯ อปิจ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธอสีติมหาสาวกา อเญฺญ จ ตถาคตสฺส สาวกา สุเนตฺตมหาโควินฺทวิธุรสรภงฺคมโหสธสุตโสมนิมิราช- อโยฆรกุมารอกิตฺติปณฺฑิตาทโย จ ปณฺฑิตาติ เวทิตพฺพาฯ

เต ภเย วิย รกฺขา อนฺธกาเร วิย ปทีโป ขุปฺปิปาสาทิทุกฺขาภิภเว วิย อนฺนปานาทิปฺปฏิลาโภ อตฺตโน วจนกรานํ สพฺพภยุปทฺทวูปสคฺควิทฺธํสนสมตฺถา โหนฺติฯ ตถา หิ ตถาคตํ อาคมฺม อสงฺเขยฺยา อปริมาณา เทวมนุสฺสา อาสวกฺขยํ ปตฺตา, พฺรหฺมโลเก ปติฏฺฐิตา, เทวโลเก ปติฏฺฐิตา, สุคติโลเก อุปฺปนฺนา, สาริปุตฺตตฺเถเร จิตฺตํ ปสาเทตฺวา จตูหิ จ ปจฺจเยหิ เถรํ อุปฏฺฐหิตฺวา อสีติ กุลสหสฺสานิ สเคฺค นิพฺพตฺตานิฯ ตถา มหาโมคฺคลฺลานมหากสฺสปปฺปภุตีสุ สพฺพมหาสาวเกสุ, สุเนตฺตสฺส สตฺถุโน สาวกา อเปฺปกเจฺจ พฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺชึสุ, อเปฺปกเจฺจ ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํ เทวานํ สหพฺยตํ…เป.… อเปฺปกเจฺจ คหปติมหาสาลานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชึสุฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘นตฺถิ, ภิกฺขเว, ปณฺฑิตโต ภยํ, นตฺถิ ปณฺฑิตโต อุปทฺทโว, นตฺถิ ปณฺฑิตโต อุปสโคฺค’’ติ (อ. นิ. ๓.๑)ฯ

อปิจ ตครมาลาทิคนฺธสทิโส ปณฺฑิโต, ตครมาลาทิคนฺธพนฺธปลิเวฐนปตฺตสทิโส โหติ ตทุปเสวี, ภาวนียตํ มนุญฺญตญฺจ อาปชฺชติ วิญฺญูนํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘ตครญฺจ ปลาเสน, โย นโร อุปนยฺหติ;
ปตฺตาปิ สุรภี วายนฺติ, เอวํ ธีรูปเสวนา’’ติฯ (อิติวุ. ๗๖; ชา. ๑.๑๕.๑๘๔; ๒.๒๒.๑๒๕๘);

อกิตฺติปณฺฑิโต จาปิ สเกฺกน เทวานมิเนฺทน วเร ทิยฺยมาเน เอวมาห –

‘‘ธีรํ ปเสฺส สุเณ ธีรํ, ธีเรน สห สํวเส;
ธีเรนลฺลาปสลฺลาปํ, ตํ กเร ตญฺจ โรจเยฯ

‘‘กินฺนุ เต อกรํ ธีโร, วท กสฺสป การณํ;
เกน กสฺสป ธีรสฺส, ทสฺสนํ อภิกงฺขสิฯ

‘‘นยํ นยติ เมธาวี, อธุรายํ น ยุญฺชติ;
สุนโย เสยฺยโส โหติ, สมฺมา วุโตฺต น กุปฺปติ;
วินยํ โส ปชานาติ, สาธุ เตน สมาคโม’’ติฯ (ชา. ๑.๑๓.๙๔-๙๖);

เอวํ ภควา สพฺพากาเรน ปณฺฑิตเสวนํ ปสํสโนฺต ‘‘ปณฺฑิตานํ เสวนา มงฺคล’’นฺติ วตฺวา อิทานิ ตาย พาลานํ อเสวนาย ปณฺฑิตานํ เสวนาย จ อนุปุเพฺพน ปูชเนยฺยภาวํ อุปคตานํ ปูชํ ปสํสโนฺต **‘‘ปูชา จ ปูชเนยฺยานํ มงฺคล**’’นฺติ อาหฯ ตตฺถ **ปูชเนยฺยา** นาม สพฺพโทสวิรหิตตฺตา สพฺพคุณสมนฺนาคตตฺตา จ พุทฺธา ภควโนฺต, ตโต ปจฺฉา ปเจฺจกพุทฺธา, อริยสาวกา จฯ เตสญฺหิ ปูชา อปฺปกาปิ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย โหติ, สุมนมาลาการมลฺลิกาทโย เจตฺถ นิทสฺสนํฯ

ตเตฺถกํ นิทสฺสนมตฺตํ ภณาม – ภควา หิ เอกทิวสํ ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย ราชคหํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ อถ โข สุมนมาลากาโร รโญฺญ มาคธสฺส เสนิยสฺส พิมฺพิสารสฺส ปุปฺผานิ คเหตฺวา คจฺฉโนฺต อทฺทส ภควนฺตํ นครทฺวารมนุปฺปตฺตํ ปาสาทิกํ ปสาทนียํ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณาสีตานุพฺยญฺชนปฺปฏิมณฺฑิตํ พุทฺธสิริยา ชลนฺตํ, ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ ‘‘ราชา ปุปฺผานิ คเหตฺวา สตํ วา สหสฺสํ วา ทเทยฺย , ตญฺจ อิธโลกมตฺตเมว สุขํ ภเวยฺย, ภควโต ปน ปูชา อปฺปเมยฺยอสงฺเขยฺยผลา ทีฆรตฺตํ หิตสุขาวหา โหติ, หนฺทาหํ อิ

เมหิ ปุปฺผหิ ภควนฺตํ ปูเชมี’’ติ ปสนฺนจิโตฺต เอกํ ปุปฺผมุฏฺฐึ คเหตฺวา ภควโต ปฏิมุขํ ขิปิ, ปุปฺผานิ อากาเสน คนฺตฺวา ภควโต อุปริ มาลาวิตานํ หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ มาลากาโร ตมานุภาวํ ทิสฺวา ปสนฺนตรจิโตฺต ปุน เอกํ ปุปฺผมุฏฺฐึ ขิปิ, ตานิปิ คนฺตฺวา มาลากญฺจุโก หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ เอวํ อฏฺฐ ปุปฺผมุฏฺฐิโย ขิปิ, ตานิ คนฺตฺวา ปุปฺผกูฏาคารํ หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ

ภควา อโนฺตกูฏาคาเร อโหสิ, มหาชนกาโย สนฺนิปติฯ ภควา มาลาการํ ปสฺสโนฺต สิตํ ปาตฺวากาสิฯ อานนฺทเตฺถโร ‘‘น พุทฺธา อเหตู อปจฺจยา สิตํ ปาตุกโรนฺตี’’ติ สิตการณํ ปุจฺฉิฯ ภควา อาห ‘‘เอโส, อานนฺท, มาลากาโร อิมิสฺสา ปูชาย อานุภาเวน สตสหสฺสกเปฺป เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สํสริตฺวา ปริโยสาเน สุมนิสฺสโร นาม ปเจฺจกพุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติฯ วจนปริโยสาเน ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ คาถํ อภาสิ –

‘‘ตญฺจ กมฺมํ กตํ สาธุ, ยํ กตฺวา นานุตปฺปติ;
ยสฺส ปตีโต สุมโน, วิปากํ ปฏิเสวตี’’ติฯ (ธ. ป. ๖๘);

คาถาวสาเน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เอวํ อปฺปกาปิ เตสํ ปูชา ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย โหตีติ เวทิตพฺพาฯ สา จ อามิสปูชาว, โก ปน วาโท ปฏิปตฺติปูชาย? ยโต เย กุลปุตฺตา สรณคมนสิกฺขาปทปฺปฏิคฺคหเณน อุโปสถงฺคสมาทาเนน จตุปาริสุทฺธิสีลาทีหิ จ อตฺตโน คุเณหิ ภควนฺตํ ปูเชนฺติ, โก เตสํ ปูชาผลํ วณฺณยิสฺสติ? เต หิ ตถาคตํ ปรมาย ปูชาย ปูเชนฺตีติ วุตฺตาฯ ยถาห –

‘‘โย โข, อานนฺท, ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา อุปาสโก วา อุปาสิกา วา ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปโนฺน วิหรติ สามีจิปฺปฏิปโนฺน อนุธมฺมจารี, โส ตถาคตํ สกฺกโรติ ครุํ กโรติ มาเนติ ปูเชติ อปจิยติ ปรมาย ปูชายา’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๙๙)ฯ

เอเตนานุสาเรน ปเจฺจกพุทฺธอริยสาวกานมฺปิ ปูชาย หิตสุขาวหตา เวทิตพฺพาฯ

อปิจ คหฏฺฐานํ กนิฏฺฐสฺส เชฏฺฐ ภาตาปิ ภคินีปิ ปูชเนยฺยา, ปุตฺตสฺส มาตาปิตโร, กุลวธูนํ สามิกสสฺสุสสุราติ เอวเมตฺถ ปูชเนยฺยา เวทิตพฺพาฯ เอเตสมฺปิ หิ ปูชา กุสลธมฺมสงฺขาตตฺตา อายุอาทิวุฑฺฒิเหตุตฺตา จ มงฺคลเมวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘เต มเตฺตยฺยา ภวิสฺสนฺติ เปเตฺตยฺยา สามญฺญา พฺรหฺมญฺญา กุเล เชฏฺฐาปจายิโน, อิทํ กุสลํ ธมฺมํ สมาทาย วตฺติสฺสนฺติ, เต เตสํ กุสลานํ ธมฺมานํ สมาทานเหตุ อายุนาปิ วฑฺฒิสฺสนฺติ, วเณฺณนปิ วฑฺฒิสฺสนฺตี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๓.๑๐๕)ฯ

อิทานิ **ยสฺมา ‘‘ยํ ยตฺถ มงฺคลํฯ ววตฺถเปตฺวา ตํ ตสฺส, มงฺคลตฺตํ วิภาวเย’’**ติ อิติ มาติกา นิกฺขิตฺตา, ตสฺมา อิทํ วุจฺจติ – เอวเมติสฺสา คาถาย พาลานํ อเสวนา, ปณฺฑิตานํ เสวนา, ปูชเนยฺยานญฺจ ปูชาติ ตีณิ มงฺคลานิ วุตฺตานิฯ ตตฺถ พาลานํ อเสวนา พาลเสวนปจฺจยภยาทิปริตฺตาเณน อุภยโลกตฺถเหตุตฺตา, ปณฺฑิตานํ เสวนา ปูชเนยฺยานํ ปูชา จ ตาสํ ผลวิภูติวณฺณนายํ วุตฺตนเยเนว นิพฺพานสุคติเหตุตฺตา มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพาฯ อิโต ปรํ ตุ มาติกํ อทเสฺสตฺวา เอว ยํ ยตฺถ มงฺคลํ, ตํ ววตฺถเปตฺวา ตสฺส มงฺคลตฺตํ วิภาวยิสฺสามาติฯ

นิฏฺฐิตา อเสวนา จ พาลานนฺติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

ปติรูปเทสวาโสจาติคาถาวณฺณนา

๔. เอวํ ภควา ‘‘พฺรูหิ มงฺคลมุตฺตม’’นฺติ เอกํ อเชฺฌสิโตปิ อปฺปํ ยาจิโต พหุทายโก อุฬารปุริโส วิย เอกาย คาถาย ตีณิ มงฺคลานิ วตฺวา ตโต อุตฺตริปิ เทวตานํ โสตุกามตาย มงฺคลานมตฺถิตาย เยสํ เยสํ ยํ ยํ อนุกุลํ, เต เต สเตฺต ตตฺถ ตตฺถ มงฺคเล นิโยเชตุกามตาย จ **“ปติรูปเทสวาโส จา**’’ติอาทีหิ คาถาหิ ปุนปิ อเนกานิ มงฺคลานิ วตฺตุมารโทฺธฯ ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาว **ปติรูโป**ติ อนุจฺฉวิโกฯ **เทโส**ติ คาโมปิ นิคโมปิ นครมฺปิ ชนปโทปิ โย โกจิ สตฺตานํ นิวาโส โอกาโสฯ **วาโส**ติ ตตฺถ นิวาโสฯ **ปุเพฺพ**ติ ปุรา อตีตาสุ ชาตีสุฯ **กตปุญฺญตา**ติ อุปจิตกุสลตาฯ **อตฺตา**ติ จิตฺตํ วุจฺจติ สกโล วา อตฺตภาโว, **สมฺมาปณิธี**ติ ตสฺส อตฺตโน สมฺมา ปณิธานํ นิยุญฺชนํ, ฐปนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ อยเมตฺถ **ปทวณฺณนา**ฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **ปติรูปเทสวาโส** นาม ยตฺถ จตโสฺส ปริสา วิจรนฺติ, ทานาทีนิ ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ วตฺตนฺติ, นวงฺคํ สตฺถุ สาสนํ ทิพฺพติ, ตตฺถ นิวาโส สตฺตานํ ปุญฺญกิริยาย ปจฺจยตฺตา มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ สีหฬทีปปวิฏฺฐเกวฏฺฏาทโย เจตฺถ นิทสฺสนํฯ

อปโร นโย – ปติรูปเทสวาโส นาม ภควโต โพธิมณฺฑปฺปเทโส ธมฺมจกฺกวตฺติตปฺปเทโส ทฺวาทสโยชนาย ปริสาย มเชฺฌ สพฺพติตฺถิยมตํ ภินฺทิตฺวา ยมกปาฏิหาริยทสฺสิตคณฺฑมฺพ รุกฺขมูลปฺปเทโส เทโวโรหณปฺปเทโส, โย วา ปนโญฺญปิ สาวตฺถิราชคหาทิพุทฺธาธิวาสปฺปเทโส, ตตฺถ นิวาโส สตฺตานํ ฉอนุตฺตริยปฺปฏิลาภปจฺจยโต มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ

อปโร นโย (มหาว. ๒๕๙) – ปุรตฺถิมาย ทิสาย คชงฺคลํ นาม นิคโม, ตสฺส ปเรน มหาสาลา, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌฯ ทกฺขิณปุรตฺถิมาย ทิสาย สลฺลวตี นาม นที, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌฯ ทกฺขิณาย ทิสาย เสตกณฺณิกํ นาม นิคโม, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌฯ ปจฺฉิมาย ทิสาย **ถูณํ** นาม พฺราหฺมณคาโม, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌฯ อุตฺตราย ทิสาย อุสีรทฺธโช นาม ปพฺพโต, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌฯ อยํ มชฺฌิมเทโส อายาเมน ตีณิ โยชนสตานิ, วิตฺถาเรน อฑฺฒเตยฺยานิ, ปริเกฺขเปน นว โยชนสตานิ โหนฺติฯ เอโส ปติรูปเทโส นามฯ

เอตฺถ จตุนฺนํ มหาทีปานํ ทฺวิสหสฺสานํ ปริตฺตทีปานญฺจ อิสฺสริยาธิปจฺจการกา จกฺกวตฺตี อุปฺปชฺชนฺติ, เอกํ อสเงฺขยฺยํ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาทโย มหาสาวกา อุปฺปชฺชนฺติ, เทฺว อสเงฺขยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา ปเจฺจกพุทฺธา, จตฺตาริ อฏฺฐ โสฬส วา อสเงฺขยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺถ สตฺตา จกฺกวตฺติรโญฺญ โอวาทํ คเหตฺวา ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฏฺฐาย สคฺคปรายณา โหนฺติฯ ตถา ปเจฺจกพุทฺธานํ โอวาเท ปติฏฺฐาย, สมฺมาสมฺพุทฺธานํ ปน พุทฺธสาวกานํ โอวาเท ปติฏฺฐาย สคฺคปรายณา นิพฺพานปรายณา จ โหนฺติฯ ตสฺมา ตตฺถ วาโส อิมาสํ สมฺปตฺตีนํ ปจฺจยโต มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ

ปุเพฺพ กตปุญฺญตา นาม อตีตชาติยํ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธขีณาสเว อารพฺภ อุปจิตกุสลตา, สาปิ มงฺคลํฯ กสฺมา? พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสมฺมุขโต ทเสฺสตฺวา พุทฺธานํ พุทฺธสาวกานํ วา สมฺมุขา สุตาย จตุปฺปทิกายปิ คาถาย ปริโยสาเน อรหตฺตํ ปาเปตีติ กตฺวาฯ โย จ มนุโสฺส ปุเพฺพ กตาธิกาโร อุสฺสนฺนกุสลมูโล โหติ, โส เตเนว กุสลมูเลน วิปสฺสนํ อุปฺปาเทตฺวา อาสวกฺขยํ ปาปุณาติ ยถา ราชา มหากปฺปิโน อคฺคมเหสี จฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตา มงฺคล’’นฺติฯ

อตฺตสมฺมาปณิธิ นาม อิเธกโจฺจ อตฺตานํ ทุสฺสีลํ สีเล ปติฏฺฐาเปติ, อสฺสทฺธํ สทฺธาสมฺปทาย ปติฏฺฐาเปติ, มจฺฉรึ จาคสมฺปทาย ปติฏฺฐาเปติฯ อยํ วุจฺจติ ''อตฺตสมฺมาปณิธี''ติ , เอโส จ มงฺคลํฯ กสฺมา? ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกเวรปฺปหานวิวิธานิสํสาธิคมเหตุโตติฯ

เอวํ อิมิสฺสาปิ คาถาย ปติรูปเทสวาโส จ, ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตา, อตฺตสมฺมาปณิธี จาติ ตีณิเยว มงฺคลานิ วุตฺตานิฯ มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา ปติรูปเทสวาโส จาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

พาหุสจฺจญฺจาติคาถาวณฺณนา

๕. อิทานิ **พาหุสจฺจญฺจา**ติ เอตฺถ **พาหุสจฺจ**นฺติ พหุสฺสุตภาโวฯ **สิปฺป**นฺติ ยํ กิญฺจิ หตฺถโกสลฺลํฯ **วินโย**ติ กายวาจาจิตฺตวินยนํฯ **สุสิกฺขิโต**ติ สุฏฺฐุ สิกฺขิโตฯ **สุภาสิตา**ติ สุฏฺฐุ ภาสิตาฯ **ยา**ติ อนิยตนิเทฺทโสฯ **วาจา**ติ คิรา พฺยปฺปโถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ อยเมตฺถ **ปทวณฺณนา**ฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **พาหุสจฺจํ** นาม ยํ ตํ ''สุตธโร โหติ สุตสนฺนิจโย''ติ (ม. นิ. ๑.๓๓๙; อ. นิ. ๔.๒๒) จ ''อิเธกจฺจสฺส พหุกํ สุตํ โหติ, สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณ''นฺติ จ (อ. นิ. ๔.๖) เอวมาทินา นเยน สตฺถุสาสนธรตฺตํ วณฺณิตํ, ตํ อกุสลปฺปหานกุสลาธิคมเหตุโต อนุปุเพฺพน ปรมตฺถสจฺจสจฺฉิกิริยาเหตุโต จ มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ''สุตวา จ โข, ภิกฺขเว, อริยสาวโก อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติ, สาวชฺชํ ปชหติ, อนวชฺชํ ภาเวติ, สุทฺธมตฺตานํ ปริหรตี''ติ (อ. นิ. ๗.๖๗)ฯ

อปรมฺปิ วุตฺตํ –

> ''ธตานํ ธมฺมานํ อตฺถมุปปริกฺขติ, อตฺถํ อุปปริกฺขโต ธมฺมา นิชฺฌานํ ขมนฺติ, ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติยา สติ ฉโนฺท ชายติ, ฉนฺทชาโต อุสฺสหติ, อุสฺสหโนฺต ตุลยติ , ตุลยโนฺต ปทหติ ปทหโนฺต กาเยน เจว ปรมตฺถสจฺจํ สจฺฉิกโรติ, ปญฺญาย จ อติวิชฺฌ ปสฺสตี''ติ (ม. นิ. ๒.๔๓๒)ฯ

อปิจ อคาริกพาหุสจฺจมฺปิ ยํ อนวชฺชํ, ตํ อุภยโลกหิตสุขาวหนโต มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สิปฺปํ นาม อคาริกสิปฺปญฺจ อนคาริกสิปฺปญฺจฯ ตตฺถ อคาริกสิปฺปํ นาม ยํ ปรูปโรธวิรหิตํ อกุสลวิวชฺชิตํ มณิการสุวณฺณการกมฺมาทิกํ, ตํ อิธโลกตฺถาวหนโต มงฺคลํฯ อนคาริกสิปฺปํ นาม จีวรวิจารณสิพฺพนาทิสมณปริกฺขาราภิสงฺขรณํ, ยํ ตํ ''อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ยานิ ตานิ สพฺรหฺมจารีนํ อุจฺจาวจานิ กึ กรณียานิ, ตตฺถ ทโกฺข โหตี''ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๔๕; ๓๖๐; อ. นิ. ๑๐.๑๗) นเยน ตตฺถ ตตฺถ สํวณฺณิตํ, ยํ ''นาถกโร ธโมฺม''ติ จ วุตฺตํ, ตํ อตฺตโน จ ปเรสญฺจ อุภยโลกหิตสุขาวหนโต มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพํฯ

วินโย นาม อคาริกวินโย จ อนคาริกวินโย จฯ ตตฺถ อคาริกวินโย นาม ทสอกุสลกมฺมปถวิรมณํ, โส ตตฺถ สุสิกฺขิโต อสํกิเลสาปชฺชเนน อาจารคุณววตฺถาเนน จ อุภยโลกหิตสุขาวหนโต มงฺคลํฯ อนคาริกวินโย นาม สตฺตาปตฺติกฺขนฺธอนาปชฺชนํ, โสปิ วุตฺตนเยเนว สุ

สิกฺขิโต, จตุปาริสุทฺธิสีลํ วา อนคาริกวินโย, โส ยถา ตตฺถ ปติฏฺฐาย อรหตฺตํ ปาปุณาติ, เอวํ สิกฺขเนน สุสิกฺขิโต โลกิยโลกุตฺตรสุขาธิคมเหตุโต มงฺคลนฺติ เวทิตพฺโพฯ

สุภาสิตา วาจา นาม มุสาวาทาทิโทสวิรหิตาฯ ยถาห ‘‘จตูหิ, ภิกฺขเว, องฺเคหิ สมนฺนาคโต วาจา สุภาสิตา โหตี’’ติ (สุ. นิ. สุภาสิตสุตฺตํ)ฯ อสมฺผปฺปลาปา วาจา เอว วา สุภาสิตาฯ ยถาห –

‘‘สุภาสิตํ อุตฺตมมาหุ สนฺโต,
ธมฺมํ ภเณ นาธมฺมํ ตํ ทุติยํ;
ปิยํ ภเณ นาปฺปิยํ ตํ ตติยํ,
สจฺจํ ภเณ นาลิกํ ตํ จตุตฺถ’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๔๕๒);

อยมฺปิ อุภยโลกหิตสุขาวหนโต มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพาฯ ยสฺมา จ อยํ วินยปริยาปนฺนา เอว, ตสฺมา วินยคฺคหเณน เอตํ อสงฺคณฺหิตฺวา วินโย สงฺคเหตพฺโพฯ อถ วา กึ อิมินา ปริสฺสเมน ปเรสํ ธมฺมเทสนาทิวาจา อิธ สุภาสิตา วาจาติ เวทิตพฺพาฯ สา หิ ยถา ปติรูปเทสวาโส, เอวํ สตฺตานํ อุภยโลกหิตสุขนิพฺพานาธิคมปจฺจยโต มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ อาห จ –

‘‘ยํ พุทฺโธ ภาสติ วาจํ, เขมํ นิพฺพานปตฺติยา;
ทุกฺขสฺสนฺตกิริยาย, สา เว วาจานมุตฺตมา’’ติฯ (สุ. นิ. ๔๕๖);

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย พาหุสจฺจํ, สิปฺปํ, วินโย สุสิกฺขิโต, สุภาสิตา วาจาติ จตฺตาริ มงฺคลานิ วุตฺตานิฯ มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา พาหุสจฺจญฺจาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

มาตาปิตุอุปฏฺฐานนฺติคาถาวณฺณนา

๖. อิทานิ **มาตาปิตุอุปฏฺฐาน**นฺติ เอตฺถ มาตุ จ ปิตุ จาติ **มาตาปิตุฯ อุปฏฺฐาน**นฺติ อุปฏฺฐหนํฯ ปุตฺตานญฺจ ทารานญฺจาติ **ปุตฺตทารสฺส** สงฺคณฺหนํ **สงฺคโห**ฯ น อากุลา **อนากุลา**ฯ กมฺมานิ เอว **กมฺมนฺตา**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ **ปทวณฺณนา**ฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **มาตา** นาม ชนิกา วุจฺจติ, ตถา **ปิตาฯ อุปฏฺฐานํ** นาม ปาทโธวนสมฺพาหนุจฺฉาทนนฺหาปเนหิ จตุปจฺจยสมฺปทาเนน จ อุปการกรณํฯ ตตฺถ ยสฺมา มาตาปิตโร พหูปการา ปุตฺตานํ อตฺถกามา อนุกมฺปกา, เย ปุตฺตเก พหิ กีฬิตฺวา ปํสุมกฺขิตสรีรเก อาคเต ทิสฺวา ปํสุํ ปุญฺฉิตฺวา มตฺถกํ อุปสิงฺฆายนฺตา ปริจุมฺพนฺตา จ สิเนหํ อุปฺปาเทนฺติ, วสฺสสตมฺปิ มาตาปิตโร สีเสน ปริหรนฺตา ปุตฺตา เตสํ ปติการํ กาตุํ อสมตฺถาฯ ยสฺมา จ เต อาปาทกา โปสกา อิมสฺส โลกสฺส ทเสฺสตาโร, พฺรหฺมสมฺมตา ปุพฺพาจริยสมฺมตา, ตสฺมา เตสํ อุปฏฺฐานํ อิธ ปสํสํ, เปจฺจ สคฺคสุขญฺจ อาวหติฯ เตน มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร, ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร;
อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ, ปชาย อนุกมฺปกาฯ

‘‘ตสฺมา หิ เน นมเสฺสยฺย, สกฺกเรยฺย จ ปณฺฑิโต;

อเนฺนน อถ ปาเนน, วตฺเถน สยเนน จ;
อุจฺฉาทเนน นฺหาปเนน, ปาทานํ โธวเนน จฯ

‘‘ตาย นํ ปาริจริยาย, มาตาปิตูสุ ปณฺฑิตา;
อิเธว นํ ปสํสนฺติ, เปจฺจ สเคฺค ปโมทตี’’ติฯ (อิติวุ. ๑๐๖; ชา. ๒.๒๐.๑๘๑-๑๘๓);

อปโร นโย – **อุปฎฺฐานํ** นาม ภรณกิจฺจกรณกุลวํสฎฺฐปนาทิปญฺจวิธํ, ตํ ปาปนิวารณาทิปญฺจวิธทิฎฺฐธมฺมิกหิตสุขเหตุโต มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘‘ปญฺจหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ ปุเตฺตน ปุรตฺถิมา ทิสา มาตาปิตโร ปจฺจุปฎฺฐาตพฺพา ภโต เน ภริสฺสามิ, กิจฺจํ เนสํ กริสฺสามิ , กุลวํสํ ฐเปสฺสามิ, ทายชฺชํ ปฎิปชฺชิสฺสามิ, อถ วา ปน เปตานํ กาลกตานํ ทกฺขิณํ อนุปฺปทสฺสามี’ติฯ อิเมหิ โข, คหปติปุตฺต, ปญฺจหิ ฐาเนหิ ปุเตฺตน ปุรตฺถิมา ทิสา มาตาปิตโร ปจฺจุปฎฺฐิตา ปญฺจหิ ฐาเนหิ ปุตฺตํ อนุกมฺปนฺติ, ปาปา นิวาเรนฺติ, กลฺยาเณ นิเวเสนฺติ, สิปฺปํ สิกฺขาเปนฺติ, ปติรูเปน ทาเรน สํโยเชนฺติ, สมเย ทายชฺชํ นิยฺยาเทนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๖๗)ฯ

อปิจ โย มาตาปิตโร ตีสุ วตฺถูสุ ปสาทุปฺปาทเนน, สีลสมาทาปเนน, ปพฺพชฺชาย วา อุปฎฺฐหติ, อยํ มาตาปิตุอุปฎฺฐากานํ อโคฺคฯ ตสฺส ตํ มาตาปิตุอุปฎฺฐานํ มาตาปิตูหิ กตสฺส อุปการสฺส ปจฺจุปการภูตํ อเนเกสํ ทิฎฺฐธมฺมิกานํ สมฺปรายิกานญฺจ อตฺถานํ ปทฎฺฐานโต มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ

ปุตฺตทารสฺสาติ เอตฺถ อตฺตโต ชาตา ปุตฺตาปิ ธีตโรปิ **ปุตฺตา**อิเจฺจว สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ **ทารา**ติ วีสติยา ภริยานํ ยา กาจิ ภริยาฯ ปุตฺตา จ ทารา จ ปุตฺตทารํ, ตสฺส ปุตฺตทารสฺสฯ **สงฺคโห**ติ สมฺมานนาทีหิ อุปการกรณํฯ ตํ สุสํวิหิตกมฺมนฺตตาทิทิฎฺฐธมฺมิกหิตสุขเหตุโต มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘ปจฺฉิมา ทิสา ปุตฺตทารา เวทิตพฺพา’’ติ เอตฺถ อุทฺทิฎฺฐํ ปุตฺตทารํ ภริยาสเทฺทน สงฺคณฺหิตฺวา ‘‘ปญฺจหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ สามิเกน ปจฺฉิมา ทิสา ภริยา ปจฺจุปฎฺฐาตพฺพา สมฺมานนาย, อนวมานนาย, อนติ จริยาย, อิสฺสริยโวสฺสเคฺคน, อลงฺการานุปฺปทาเนนฯ อิเมหิ โข, คหปติปุตฺต, ปญฺจหิ ฐาเนหิ สามิเกน ปจฺฉิมา ทิสา ภริยา ปจฺจุปฎฺฐิตา ปญฺจหิ ฐาเนหิ สามิกํ อนุกมฺปติ, สุสํวิหิตกมฺมนฺตา จ โหติ, สงฺคหิตปริชนา จ, อนติจารินี จ, สมฺภตญฺจ อนุรกฺขติ ทกฺขา จ โหติ อนลสา สพฺพกิเจฺจสู’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๖๙)ฯ

อยํ วา อปโร นโย – **สงฺคโห**ติ ธมฺมิกาหิ ทานปิยวาจาตฺถจริยาหิ สงฺคณฺหนํฯ เสยฺยถิทํ – อุโปสถทิวเสสุ ปริพฺพยทานํ, นกฺขตฺตทิวเสสุ นกฺขตฺตทสฺสาปนํ, มงฺคลทิวเสสุ มงฺคลกรณํ, ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิเกสุ อเตฺถสุ โอวาทานุสาสนนฺติฯ ตํ วุตฺตนเยเนว ทิฎฺฐธมฺมิกหิตเหตุโต สมฺปรายิกหิตเหตุโต เทวตาหิปิ นมสฺสนียภาวเหตุโต จ มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยถาห สโกฺก เทวานมิโนฺท –

‘‘เย คหฎฺฐา ปุญฺญกรา, สีลวโนฺต อุปาสกา;
ธเมฺมน ทารํ โปเสนฺติ, เต นมสฺสามิ มาตลี’’ติฯ (สํ.นิ.๑.๑.๒๖๔);

อนากุลา กมฺมนฺตา นาม กาลญฺญุตาย ปติรูปการิตาย อนลสตาย อุฎฺฐานวีริยสมฺปทาย, อพฺยสนียตาย จ กาลาติกฺกมนอปฺปติรูปกรณสิถิลกรณาทิอากุลภาววิรหิตา กสิโครกฺ

ขวาณิชฺชาทโย กมฺมนฺตาฯ เอเต อตฺตโน วา ปุตฺตทารสฺส วา ทาสกมฺมกรานํ วา พฺยตฺตตาย เอวํ ปโยชิตา ทิเฏฺฐว ธมฺเม ธนธญฺญวุทฺธิปฏิลาภเหตุโต มงฺคลนฺติ วุจฺจนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

“ปติรูปการี ธุรวา, อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธน”นฺติ จ (สุ. นิ. ๑๘๕; สํ. นิ. ๑.๒๔๖)ฯ

“น ทิวา โสปฺปสีเลน, รตฺติมุฏฺฐานเทสฺสินา;
นิจฺจํ มเตฺตน โสเณฺฑน, สกฺกา อาวสิตุํ ฆรํฯ

“อติสีตํ อติอุณฺหํ, อติสายมิทํ อหุ;
อิติ วิสฺสฏฺฐกมฺมเนฺต, อตฺถา อเจฺจนฺติ มาณเวฯ

“โยธ สีตญฺจ อุณฺหญฺจ, ติณา ภิโยฺย น มญฺญติ;
กรํ ปุริสกิจฺจานิ, โส สุขํ น วิหายตี”ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๕๓);

“โภเค สํหรมานสฺส, ภมรเสฺสว อิรียโต;
โภคา สนฺนิจยํ ยนฺติ, วมฺมิโกวูปจียตี”ติฯ จ เอวมาทิ (ที. นิ. ๓.๒๖๕);

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย มาตุอุปฏฺฐานํ, ปิตุอุปฏฺฐานํ, ปุตฺตทารสฺส สงฺคโห, อนากุลา จ กมฺมนฺตาติ จตฺตาริ มงฺคลานิ วุตฺตานิ, ปุตฺตทารสฺส สงฺคหํ วา ทฺวิธา กตฺวา ปญฺจ, มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ วา เอกเมว กตฺวา ตีณิฯ มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา มาตาปิตุอุปฏฺฐานนฺติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

ทานญฺจาติคาถาวณฺณนา

๗. อิทานิ **ทานญฺจา**ติ เอตฺถ ทียเต อิมินาติ ทานํ, อตฺตโน สนฺตกํ ปรสฺส ปฏิปาทียตีติ วุตฺตํ โหติฯ ธมฺมสฺส จริยา, ธมฺมา วา อนเปตา จริยา **ธมฺมจริยา**ฯ ญายเนฺต “อมฺหากํ อิเม”ติ **ญาตกา**ฯ น อวชฺชานิ **อนวชฺชานิ,** อนินฺทิตานิ อครหิตานีติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ **ปทวณฺณนา**ฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **ทานํ** นาม ปรํ อุทฺทิสฺส สุพุทฺธิปุพฺพิกา อนฺนาทิทสทานวตฺถุปริจฺจาคเจตนา, ตํสมฺปยุโตฺต วา อโลโภฯ อโลเภน หิ ตํ วตฺถุํ ปรสฺส ปฏิปาเทติ, เตน วุตฺตํ “ทียเต อิมินาติ ทาน”นฺติฯ ตํ พหุชนปิยมนาปตาทีนํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกานํ ผลวิเสสานํ อธิคมเหตุโต มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ “ทายโก, สีห ทานปติ, พหุโน ชนสฺส ปิโย โหติ มนาโป”ติ เอวมาทีนิ (อ. นิ. ๕.๓๔) เจตฺถ สุตฺตานิ อนุสฺสริตพฺพานิฯ

อปโร นโย – ทานํ นาม ทุวิธํ อามิสทานํ, ธมฺมทานญฺจ, ตตฺถ **อามิสทานํ** วุตฺตปฺปการเมวฯ อิธโลกปรโลกทุกฺขกฺขยสุขาวหสฺส ปน สมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิตสฺส ธมฺมสฺส ปเรสํ หิตกามตาย เทสนา **ธมฺมทานํ** , อิเมสญฺจ ทฺวินฺนํ ทานานํ เอตเทว อคฺคํฯ ยถาห –

“สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ,
สพฺพรสํ ธมฺมรโส ชินาติ;
สพฺพรตึ ธมฺมรติ ชินาติ,

ตณฺหกฺขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาตี’’ติฯ (ธ. ป. ๓๕๔);

ตตฺถ อามิสทานสฺส มงฺคลตฺตํ วุตฺตเมวฯ ธมฺมทานํ ปน ยสฺมา อตฺถปฏิสํเวทิตาทีนํ คุณานํ ปทฏฺฐานํ, ตสฺมา มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘ยถา ยถา, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ยถาสุตํ ยถาปริยตฺตํ ธมฺมํ วิตฺถาเรน ปเรสํ เทเสติ, ตถา ตถา โส ตสฺมิํ ธเมฺม อตฺถปฏิสํเวที จ โหติ ธมฺมปฏิสํเวที จา’’ติ เอวมาทิ (อ. นิ. ๕.๒๖)ฯ

ธมฺมจริยา นาม ทสกุสลกมฺมปถจริยาฯ ยถาห – ‘‘ติวิธา โข คหปตโย กาเยน ธมฺมจริยา สมจริยา โหตี’’ติ เอวมาทิฯ สา ปเนสา ธมฺมจริยา สคฺคโลกูปปตฺติเหตุโต มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘ธมฺมจริยาสมจริยาเหตุ โข คหปตโย เอวมิเธกเจฺจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคติํ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๓๙)ฯ

ญาตกา นาม มาติโต วา ปิติโต วา ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา สมฺพนฺธาฯ เตสํ โภคปาริชุเญฺญน วา พฺยาธิปาริชุเญฺญน วา อภิหตานํ อตฺตโน สมีปํ อาคตานํ ยถาพลํ ฆาสจฺฉาทนธนธญฺญาทีหิ สงฺคโห ปสํสาทีนํ ทิฏฺฐธมฺมิกานํ สุคติคมนาทีนญฺจ สมฺปรายิกานํ วิเสสาธิคมานํ เหตุโต มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ

อนวชฺชานิ กมฺมานิ นาม อุโปสถงฺคสมาทานเวยฺยาวจฺจกรณอารามวนโรปนเสตุกรณาทีนิ กายวจีมโนสุจริตกมฺมานิฯ ตานิ หิ นานปฺปการหิตสุขาธิคมเหตุโต มงฺคลนฺติ วุจฺจนฺติฯ ‘‘ฐานํ โข ปเนตํ, วิสาเข, วิชฺชติ ยํ อิเธกโจฺจ อิตฺถี วา ปุริโส วา อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ อุปวสิตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา จาตุมหาราชิกานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปเชฺชยฺยา’’ติ เอวมาทีนิ เจตฺถ สุตฺตานิ (อ. นิ. ๘.๔๓) อนุสฺสริตพฺพานิฯ

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย ทานญฺจ, ธมฺมจริยา จ, ญาตกานญฺจ สงฺคโห, อนวชฺชานิ กมฺมานีติ จตฺตาริ มงฺคลานิ วุตฺตานิฯ มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา ทานญฺจาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

อารตีติคาถาวณฺณนา

๘. อิทานิ **อารตี วิรตี**ติ เอตฺถ **อารตี**ติ อารมณํ, **วิรตี**ติ วิรมณํ, วิรมนฺติ วา เอตาย สตฺตาติ วิรติฯ **ปาปา**ติ อกุสลาฯ มทนียเฏฺฐน มชฺชํ, มชฺชสฺส ปานํ มชฺชปานํ, ตโต **มชฺชปานา**ฯ สํยมนํ **สํยโม** อปฺปมชฺชนํ **อปฺปมาโทฯ ธเมฺมสู**ติ กุสเลสุฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ **ปทวณฺณนา**ฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **อารติ** นาม ปาเป อาทีนวทสฺสาวิโน มนสา เอว อนภิรติฯ **วิรติ** นาม กมฺมทฺวารวเสน กายวาจาหิ วิรมณํ, สา เจสา วิรติ นาม สมฺปตฺตวิรติ, สมาทานวิรติ, สมุเจฺฉทวิรตีติ ติวิธา โหติ, ตตฺถ ยา กุลปุตฺตสฺส อตฺตโน ชาติํ วา กุลํ วา โคตฺตํ วา ปฏิจฺจ ‘‘น เม เอตํ ปติรูปํ, ยฺวาหํ อิมํ ปาณํ หเนยฺยํ, อทินฺนํ อาทิเยยฺย’’นฺติอาทินา นเยน สมฺปตฺตวตฺถุโต วิรติ, อยํ **สมฺปตฺตวิรติ** นามฯ สิกฺขาปทสมาทานวเสน ปวตฺตา **สมาทานวิรติ** นาม, ยสฺสา ปวตฺติโต ปภุติ กุลปุโตฺต ปาณาติปาตาทีนิ น กโรติฯ อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา **สมุเจฺฉทวิรติ** นาม, ยสฺสา ปวตฺติโต ปภุติ อริยสาวกสฺส ปญฺจ ภยานิ เวรานิ วูป

สนฺตานิ โหนฺติฯ **ปาปํ** นาม ยํ ตํ ‘‘ปาณาติปาโต โข, คหปติปุตฺต, กมฺมกิเลโส, อทินฺนาทานํ…เป.… กาเมสุมิจฺฉาจาโร…เป.… มุสาวาโท’’ติ เอวํ วิตฺถาเรตฺวา –

> ‘‘ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ, มุสาวาโท จ วุจฺจติ;
> ปรทารคมนญฺเจว, นปฺปสํสนฺติ ปณฺฑิตา’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๔๕) –

เอวํ คาถาย สงฺคหิตํ กมฺมกิเลสสงฺขาตํ จตุพฺพิธํ อกุสลํ, ตโต ปาปาฯ สพฺพาเปสา อารติ จ วิรติ จ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกภยเวรปฺปหานาทินานปฺปการวิเสสาธิคมเหตุโต มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ ‘‘ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โข, คหปติปุตฺต, อริยสาวโก’’ติอาทีนิ เจตฺถ สุตฺตานิ อนุสฺสริตพฺพานิฯ

มชฺชปานา สํยโม นาม ปุเพฺพ วุตฺตสุราเมรยมชฺชปฺปมาทฏฺฐานา เวรมณิยา เอเวตํ อธิวจนํฯ ยสฺมา ปน มชฺชปายี อตฺถํ น ชานาติ, ธมฺมํ น ชานาติ, มาตุ อนฺตรายํ กโรติ, ปิตุ พุทฺธปจฺเจกพุทฺธตถาคตสาวกานมฺปิ อนฺตรายํ กโรติ, ทิฏฺเฐว ธมฺเม ครหํ สมฺปราเย ทุคฺคตึ อปราปริเย อุมฺมาทญฺจ ปาปุณาติฯ มชฺชปานา ปน สํยโม เตสํ โทสานํ วูปสมํ ตพฺพิปรีตคุณสมฺปทญฺจ ปาปุณาติฯ ตสฺมา อยํ มชฺชปานา สํยโม มงฺคลนฺติ เวทิตโพฺพฯ

กุสเลสุ ธเมฺมสุ **อปฺปมาโท** นาม ‘‘กุสลานํ วา ธมฺมานํ ภาวนาย อสกฺกจฺจกิริยตา, อสาตจฺจกิริยตา, อนฏฺฐิตกิริยตา, โอลีนวุตฺติตา, นิกฺขิตฺตฉนฺทตา, นิกฺขิตฺตธุรตา, อนาเสวนา, อภาวนา, อพหุลีกมฺมํ, อนธิฏฺฐานํ, อนนุโยโค, ปมาโทฯ โย เอวรูโป ปมาโท ปมชฺชนา ปมชฺชิตตฺตํ, อยํ วุจฺจติ ปมาโท’’ติ (วิภ. ๘๔๖)ฯ เอตฺถ วุตฺตสฺส ปมาทสฺส ปฏิปกฺขวเสน อตฺถโต กุสเลสุ ธเมฺมสุ สติยา อวิปฺปวาโส เวทิตโพฺพฯ โส นานปฺปการกุสลาธิคมเหตุโต อมตาธิคมเหตุโต จ มงฺคลนฺติ วุจฺจติ ฯ ตตฺถ ‘‘อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน’’ติ จ (ม. นิ. ๒.๑๘; อ. นิ. ๕.๒๖), ‘‘อปฺปมาโท อมตํ ปท’’นฺติ จ, เอวมาทิ (ธ. ป. ๒๑) สตฺถุ สาสนํ อนุสฺสริตพฺพํฯ

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย ปาปา วิรติ, มชฺชปานา สํยโม, กุสเลสุ ธเมฺมสุ อปฺปมาโทติ ตีณิ มงฺคลานิ วุตฺตานิฯ มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา อารตีติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

คารโวจาติคาถาวณฺณนา

๙. อิทานิ **คารโว จา**ติ เอตฺถ **คารโว**ติ ครุภาโวฯ **นิวาโต**ติ นีจวุตฺติตาฯ **สนฺตุฏฺฐี**ติ สโนฺตโส ฯ กตสฺส ชานนตา **กตญฺญุตาฯ กาเลนา**ติ ขเณน สมเยนฯ ธมฺมสฺส สวนํ **ธมฺมสฺสวนํ**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ **ปทวณฺณนา**ฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **คารโว** นาม ครุการปฺปโยคารเหสุ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธตถาคตสาวกอาจริยุปชฺฌายมาตาปิตุเชฏฺฐกภาติกภคินีอาทีสุ ยถานุรูปํ ครุกาโร ครุกรณํ สคารวตาฯ ส จายํ คารโว ยสฺมา สุคติคมนาทีนํ เหตุฯ ยถาห –

> ‘‘ครุกาตพฺพํ ครุํ กโรติ, มาเนตพฺพํ มาเนติ, ปูเชตพฺพํ ปูเชติฯ โส เตน กเมฺมน เอวํ สมเตฺตน เอวํ สมาทิเนฺนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติฯ โน เจ กายสฺส…เป.… อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจาชายติ, อุจฺจากุลีโน โหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๙๕)ฯ

ยถา จาห – ‘‘สตฺติเม, ภิกฺขเว, อปริหานิยา ธมฺมาฯ กตเม สตฺต? สตฺถุคารวตา’’ติอาทิ (อ. นิ. ๗.๓๓), ตสฺมา มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ

นิวาโต นาม นีจมนตา นิวาตวุตฺติตา, ยาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล นิหตมาโน นิหตทปฺโป ปาทปุญฺฉนกโจฬสทิโส ฉินฺนวิสาณอุสภสโม อุทฺธฏทาฐสปฺปสโม จ หุตฺวา สโณฺห สขิโล สุขสมฺภาโส โหติ, อยํ นิวาโตฯ สฺวายํ ยสาทิคุณปฺปฏิลาภเหตุโต มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ อาห จ ‘‘นิวาตวุตฺติ อตฺถทฺโธ, ตาทิโส ลภเต ยส’’นฺติ เอวมาทิ (ที. นิ. ๓.๒๗๓)ฯ

สนฺตุฏฺฐิ นาม อิตรีตรปจฺจยสนฺโตโส, โส ทฺวาทสวิโธ โหติฯ เสยฺยถิทํ – จีวเร ยถาลาภสนฺโตโส, ยถาพลสนฺโตโส, ยถาสารุปฺปสนฺโตโสติ ติวิโธฯ เอวํ ปิณฺฑปาตาทีสุฯ

ตสฺสายํ ปเภทวณฺณนา – อิธ ภิกฺขุ จีวรํ ลภติ สุนฺทรํ วา อสุนฺทรํ วาฯ โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปตฺถติ, ลภนฺโตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส จีวเร **ยถาลาภสนฺโตโส**ฯ อถ ปน ภิกฺขุ อาพาธิโก โหติ, ครุํ จีวรํ ปารุปนฺโต โอณมติ วา กิลมติ วา, โส สภาเคน ภิกฺขุนา สทฺธึ ตํ ปริวตฺเตตฺวา ลหุเกน ยาเปนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส จีวเร **ยถาพลสนฺโตโส**ฯ อปโร ภิกฺขุ ปณีตปจฺจยลาภี โหติ, โส ปฏฺฏจีวราทีนํ อญฺญตรํ มหคฺฆํ จีวรํ ลภิตฺวา ‘‘อิทํ เถรานํ จิรปพฺพชิตานํ พหุสฺสุตานญฺจ อนุรูป’’นฺติ เตสํ ทตฺวา อตฺตนา สงฺการกูฏา วา อญฺญโต วา กุโตจิ นนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา สงฺฆาฏึ กริตฺวา ธาเรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส จีวเร **ยถาสารุปฺปสนฺโตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ ปิณฺฑปาตํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปตฺถติ, ลภนฺโตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาลาภสนฺโตโส**ฯ อถ ปน ภิกฺขุ อาพาธิโก โหติ, ลูขํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชิตฺวา คาฬฺหํ โรคาตงฺกํ ปาปุณาติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต สปฺปิมธุขีราทีนิ ภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาพลสนฺโตโส**ฯ อปโร ภิกฺขุ ปณีตํ ปิณฺฑปาตํ ลภติ, โส ‘‘อยํ ปิณฺฑปาโต เถรานํ จิรปพฺพชิตานํ อเญฺญสญฺจ ปณีตปิณฺฑปาตํ วินา อยาเปนฺตานํ สพฺรหฺมจารีนํ อนุรูโป’’ติ เตสํ ทตฺวา อตฺตนา ปิณฺฑาย จริตฺวา มิสฺสกาหารํ ภุญฺชนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาสารุปฺปสนฺโตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุโน เสนาสนํ ปาปุณาติฯ โส เตเนว สนฺตุสฺสติ, ปุน อญฺญํ สุนฺทรตรมฺปิ ปาปุณนฺตํ น คณฺหาติ, อยมสฺส เสนาสเน **ยถาลาภสนฺโตโส**ฯ อถ ปน ภิกฺขุ อาพาธิโก โหติ, นิวาตเสนาสเน วสโนฺต อติวิย ปิตฺตโรคาทีหิ อาตุรียติฯ โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส ปาปุณเน สวาเต สีตลเสนาสเน วสิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส เสนาสเน **ยถาพลสนฺโตโส**ฯ อปโร ภิกฺขุ สุนฺทรํ เสนาสนํ ปตฺตมฺปิ น สมฺปฏิจฺฉติ ‘‘สุนฺทรเสนาสนํ ปมาทฏฺฐานํ, ตตฺร นิสินฺนสฺส ถินมิทฺธํ โอกฺกมติ, นิทฺทาภิภูตสฺส จ ปุน ปฏิพุชฺฌโต กามวิตกฺกา สมุทาจรนฺตี’’ติฯ โส ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อโชฺฌกาสรุกฺขมูลปณฺณกุฏีสุ ยตฺถ กตฺถจิ นิวสนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส เสนาสเน **ยถาสารุปฺปสนฺโตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ เภสชฺชํ ลภติ หรีตกํ วา อามลกํ วาฯ โส เตเนว ยาเปติ, อเญฺญหิ ลทฺธสปฺปิมธุผาณิตาทิมฺปิ น ปตฺถติ, ลภนฺโตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาลาภสนฺโตโส**ฯ อถ ปน ภิกฺขุ อาพาธิโก โหติ, เตเลนตฺถิโก ผาณิตํ ลภติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต เตเลน เภสชฺชํ กตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาพลสนฺโตโส**ฯ อปโร ภิกฺขุ เอกสฺมึ ภาชเน ปูติมุตฺตหรีตกํ ฐเปตฺวา เอกสฺมึ

จตุมธุรํ ‘‘คณฺหถ, ภนฺเต, ยทิจฺฉสี’’ติ วุจฺจมาโน สจสฺส เตสํ ทฺวินฺนมญฺญตเรนปิ พฺยาธิ วูปสมฺมติ, อถ ‘‘ปูติมุตฺตหรีตกํ นาม พุทฺธาทีหิ วณฺณิต’’นฺติ จ ‘‘ปูติมุตฺตเภสชฺชํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา, ตตฺถ เต ยาวชีวํ อุสฺสาโห กรณีโยติ วุตฺต’’นฺติ (มหาว. ๑๒๘) จ จินฺเตนฺโต จตุมธุรเภสชฺชํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปูติมุตฺตหรีตเกน เภสชฺชํ กโรนฺโตปิ ปรมสนฺตุฏฺโฐว โหติฯ อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาสารุปฺปสนฺโตโส**ฯ

เอวํปเภโท สโพฺพเปโส สโนฺตโส สนฺตุฏฺฐีติ วุจฺจติฯ สา อตฺริจฺฉตามหิจฺฉตาปาปิจฺฉตาทีนํ ปาปธมฺมานํ ปหานาธิคมเหตุโต, สุคติเหตุโต, อริยมคฺคสมฺภารภาวโต, จาตุทฺทิสาทิภาวเหตุโต จ มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพาฯ อาห จ –

‘‘จาตุทฺทิโส อปฺปฏิโฆ จ โหติ,
สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรนา’’ติฯ เอวมาทิ (สุ. นิ. ๔๒);

กตญฺญุตา นาม อปฺปสฺส วา พหุสฺส วา เยน เกนจิ กตสฺส อุปการสฺส ปุนปฺปุนํ อนุสฺสรณภาเวน ชานนตาฯ อปิจ เนรยิกาทิทุกฺขปริตฺตาณโต ปุญฺญานิ เอว ปาณีนํ พหูปการานิ, ตโต เตสมฺปิ อุปการานุสฺสรณตา กตญฺญุตาติ เวทิตพฺพาฯ สา สปฺปุริเสหิ ปสํสนียาทินานปฺปการวิเสสาธิคมเหตุโต มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ อาห จ ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา ทุลฺลภา โลกสฺมิํฯ กตเม เทฺว? โย จ ปุพฺพการี โย จ กตญฺญู กตเวที’’ติ (อ. นิ. ๒.๑๒๐)ฯ

กาเลน ธมฺมสฺสวนํ นาม ยสฺมิํ กาเล อุทฺธจฺจสหคตํ จิตฺตํ โหติ, กามวิตกฺกาทีนํ วา อญฺญตเรน อภิภูตํ, ตสฺมิํ กาเล เตสํ วิโนทนตฺถํ ธมฺมสฺสวนํฯ อปเร อาหุ ‘‘ปญฺจเม ปญฺจเม ทิวเส ธมฺมสฺสวนํ กาเลน ธมฺมสฺสวนํ นามฯ ยถาห อายสฺมา อนุรุทฺโธ ‘ปญฺจาหิกํ โข ปน มยํ, ภนฺเต, สพฺพรตฺติํ ธมฺมิยา กถาย สนฺนิสีทามา’’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๒๗; มหาว. ๔๖๖)ฯ

อปิจ ยสฺมิํ กาเล กลฺยาณมิตฺเต อุปสงฺกมิตฺวา สกฺกา โหติ อตฺตโน กงฺขาวิโนทกํ ธมฺมํ โสตุํ, ตสฺมิํ กาเลปิ ธมฺมสฺสวนํ กาเลน ธมฺมสฺสวนนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยถาห ‘‘เต กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปริปุจฺฉติ ปริปญฺหตี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๓.๓๕๘)ฯ ตเทตํ กาเลน ธมฺมสฺสวนํ นีวรณปฺปหานจตุรานิสํสอาสวกฺขยาทินานปฺปการวิเสสาธิคมเหตุโต มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ยสฺมิํ , ภิกฺขเว, สมเย อริยสาวโก อฏฺฐิํ กตฺวา มนสิ กตฺวา สพฺพํ เจตสา สมนฺนาหริตฺวา โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณาติ, ปญฺจสฺส นีวรณา ตสฺมิํ สมเย น โหนฺตี’’ติ จ (สํ. นิ. ๕.๒๑๙)ฯ

‘‘โสตานุคตานํ, ภิกฺขเว, ธมฺมานํ…เป.… สุปฺปฏิวิทฺธานํ จตฺตาโร อานิสํสา ปาฏิกงฺขา’’ติ จ (อ. นิ. ๔.๑๙๑)ฯ

‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา กาเลน กาลํ สมฺมา ภาวิยมานา สมฺมา อนุปริวตฺติยมานา อนุปุเพฺพน อาสวานํ ขยํ ปาเปนฺติฯ กตเม จตฺตาโร? กาเลน ธมฺมสฺสวน’’นฺติ จ เอวมาทิ (อ. นิ. ๔.๑๔๗)ฯ

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย คารโว, นิวาโต, สนฺตุฏฺฐิ, กตญฺญุตา, กาเลน ธมฺมสฺสวนนฺติ ปญฺจ มงฺคลานิ วุตฺตานิฯ มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา คารโว จาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

ขนฺตีจาติคาถาวณฺณนา

๑๐. อิทานิ **ขนฺตี จา**ติ เอตฺถ ขมนํ **ขนฺติ**ฯ ปทกฺขิณคฺคาหิตาย สุขํ วโจ อสฺมินฺติ สุวโจ, สุวจสฺส กมฺมํ โสวจสฺสํ, โสวจสฺสสฺส ภาโว **โสวจสฺสตา**ฯ กิเลสานํ สมิตตฺตา **สมณาฯ ทสฺสน**นฺติ เปกฺขนํฯ ธมฺมสฺส สากจฺฉา **ธมฺมสากจฺฉา**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ อยํ **ปทวณฺณนา**ฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **ขนฺติ** นาม อธิวาสนกฺขนฺติ, ตาย สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสเนฺต วธพนฺธาทีหิ วา วิเหสเนฺต ปุคฺคเล อสุณโนฺต วิย อปสฺสโนฺต วิย จ นิพฺพิการโร โหติ ขนฺติวาที วิยฯ ยถาห –

‘‘อหุ อตีตมทฺธานํ, สมโณ ขนฺติทีปโน;
ตํ ขนฺติยาเยว ฐิตํ, กาสิราชา อเฉทยี’’ติฯ (ชา. ๑.๔.๕๑);

ภทฺรกโต วา มนสิ กโรติ ตโต อุตฺตริ อปราธาภาเวน อายสฺมา ปุณฺณเตฺถโร วิยฯ ยถาห โส –

‘‘สเจ มํ, ภเนฺต, สุนาปรนฺตกา มนุสฺสา อโกฺกสิสฺสนฺติ ปริภาสิสฺสนฺติ, ตตฺถ เม เอวํ ภวิสฺสติ ‘ภทฺทกา วติเม สุนาปรนฺตกา มนุสฺสา, สุภทฺทกา วติเม สุนาปรนฺตกา มนุสฺสา, ยํ เม นยิเม ปาณินา ปหารํ เทนฺตี’’’ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๓๙๖; สํ. นิ. ๔.๘๘)ฯ

ยาย จ สมนฺนาคโต อิสีนมฺปิ ปสํสนีโย โหติฯ ยถาห สรภงฺค อิสิ –

‘‘โกธํ วธิตฺวา น กทาจิ โสจติ,
มกฺขปฺปหานํ อิสโย วณฺณยนฺติ;
สเพฺพสํ วุตฺตํ ผรุสํ ขเมถ,
เอตํ ขนฺติํ อุตฺตมมาหุ สโนฺต’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๖๔);

เทวตานมฺปิ ปสํสนีโย โหติฯ ยถาห สโกฺก เทวานมิโนฺท –

‘‘โย หเว พลวา สโนฺต, ทุพฺพลสฺส ติติกฺขติ;
ตมาหุ ปรมํ ขนฺติํ, นิจฺจํ ขมติ ทุพฺพโล’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๕๐-๒๕๑);

พุทฺธานมฺปิ ปสํสนีโย โหติฯ ยถาห ภควา –

‘‘อโกฺกสํ วธพนฺธญฺจ, อทุโฎฺฐ โย ติติกฺขติ;
ขนฺตีพลํ พลาณีกํ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๙๙);

สา ปเนสา ขนฺติ เอเตสญฺจ อิธ วณฺณิตานํ อเญฺญสญฺจ คุณานํ อธิคมเหตุโต มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพาฯ

โสวจสฺสตา นาม สหธมฺมิกํ วุจฺจมาเน วิเกฺขปํ วา ตุณฺหีภาวํ วา คุณโทสจินฺตนํ วา อนาปชฺชิตฺวา อติวิย อาทรญฺจ คารวญฺจ นีจมนตญฺจ ปุรกฺขตฺวา สาธูติ วจนกรณตาฯ สา

สพฺรหฺมจารีนํ สนฺติกา โอวาทานุสาสนิปฺปฏิลาภเหตุโต โทสปฺปหานคุณาธิคมเหตุโต จ มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ

สมณานํ ทสฺสนํ นาม อุปสมิตกิเลสานํ ภาวิตกายวจีจิตฺตปญฺญานํ อุตฺตมทมถสมถสมนฺนาคตานํ ปพฺพชิตานํ อุปสงฺกมนุปฏฺฐานานุสฺสรณสฺสวนทสฺสนํ, สพฺพมฺปิ โอมกเทสนาย ทสฺสนนฺติ วุตฺตํ, ตํ มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพํฯ กสฺมา? พหูปการตฺตาฯ อาห จ ''ทสฺสนมฺปหํ, ภิกฺขเว, เตสํ ภิกฺขูนํ พหูปการํ วทามี''ติอาทิ (อิติวุ. ๑๐๔)ฯ ยโต หิตกาเมน กุลปุตฺเตน สีลวนฺเต ภิกฺขู ฆรทฺวารํ สมฺปตฺเต ทิสฺวา ยทิ เทยฺยธมฺโม อตฺถิ, ยถาพลํ เทยฺยธมฺเมน ปติมาเนตพฺพาฯ ยทิ นตฺถิ, ปญฺจปติฏฺฐิตํ กตฺวา วนฺทิตพฺพาฯ ตสฺมิมฺปิ อสมฺปชฺชมาเน อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา นมสฺสิตพฺพา, ตสฺมิมฺปิ อสมฺปชฺชมาเน ปสนฺนจิตฺเตน ปิยจกฺขูหิ สมฺปสฺสิตพฺพาฯ เอวํ ทสฺสนมูลเกนปิ หิ ปุญฺเญน อเนกานิ ชาติสหสฺสานิ จกฺขุมฺหิ โรโค วา ทาโห วา อุสฺสทา วา ปิฬกา วา น โหนฺติ, วิปฺปสนฺนปญฺจวณฺณสสฺสิริกานิ โหนฺติ จกฺขูนิ รตนวิมาเน อุคฺฆาฏิตมณิกวาฏสทิสานิ, สตสหสฺสกปฺปมตฺตํ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สมฺปตฺตีนํ ลาภี โหติฯ อนจฺฉริยเญฺจตํ, ยํ มนุสฺสภูโต สปฺปญฺญชาติโก สมฺมา ปวตฺติเตน สมณทสฺสนมเยน ปุเญฺญน เอวรูปํ วิปากสมฺปตฺตึ อนุภเวยฺย, ยตฺถ ติรจฺฉานคตานมฺปิ เกวลํ สทฺธามตฺตเกน กตสฺส สมณทสฺสนสฺส เอวํ วิปากสมฺปตฺตึ วณฺณยนฺติฯ

''อุลูโก มณฺฑลกฺขิโก, เวทิยเก จิรทีฆวาสิโก;
สุขิโต วต โกสิโย อยํ, กาลุฏฺฐิตํ ปสฺสติ พุทฺธวรํฯ

''มยิ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, ภิกฺขุสเงฺฆ อนุตฺตเร;
กปฺปานํ สตสหสฺสานิ, ทุคฺคเตโส น คจฺฉติฯ

''ส เทวโลกา จวิตฺวา, กุสลกเมฺมน โจทิโต;
ภวิสฺสติ อนนฺตญาโณ, โสมนโสฺสติ วิสฺสุโต''ติฯ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๔);

กาเลน ธมฺมสากจฺฉา นาม ปโทเส วา ปจฺจูเส วา เทฺว สุตฺตนฺติกา ภิกฺขู อญฺญมญฺญํ สุตฺตนฺตํ สากจฺฉนฺติ, วินยธรา วินยํ, อาภิธมฺมิกา อภิธมฺมํ, ชาตกภาณกา ชาตกํ, อฏฺฐกถิกา อฏฺฐกถํ, ลีนุทฺธตวิจิกิจฺฉาปเรตจิตฺตวิโสธนตฺถํ วา ตมฺหิ ตมฺหิ กาเล สากจฺฉนฺติ, อยํ กาเลน ธมฺมสากจฺฉาฯ สา อาคมพฺยตฺติอาทีนํ คุณานํ เหตุโต มงฺคลนฺติ วุจฺจตีติฯ

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย ขนฺติ, โสวจสฺสตา, สมณทสฺสนํ, กาเลน ธมฺมสากจฺฉาติ จตฺตาริ มงฺคลานิ วุตฺตานิฯ มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา ขนฺตี จาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

ตโปจาติคาถาวณฺณนา

๑๑. อิทานิ **ตโป จา**ติ เอตฺถ ปาปเก ธเมฺม ตปตีติ **ตโปฯ** พฺรหฺมํ จริยํ, พฺรหฺมานํ วา จริยํ **พฺรหฺมจริยํ,** เสฏฺฐจริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อริยสจฺจานํ ทสฺสนํ **อริยสจฺจานทสฺสนํ,** อริยสจฺจานิ ทสฺสนนฺติปิ เอเก, ตํ น สุนฺทรํฯ นิกฺขนฺตํ วานโตติ นิพฺพานํ, สจฺฉิกรณํ สจฺฉิกิริยา, นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยา **นิพฺพานสจฺฉิกิริยา**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ **ปทวณฺณนา**ฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **ตโป** นาม อภิชฺฌาโทมนสฺสาทีนํ ตปนโต อินฺทฺริยสํวโร , โกสชฺชสฺส วา ตปนโต วีริยํ, เตหิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล อาตาปีติ วุจฺจติฯ สฺวายํ อภิชฺฌาทิปฺปหานฌานาทิปฺปฏิลาภเหตุโต มงฺคลนฺติ เวทิตโพฺพฯ

พฺรหฺมจริยํ นาม เมถุนวิรติสมณธมฺมสาสนมคฺคานมธิวจนํฯ ตถา หิ ‘‘อพฺรหฺมจริยํ ปหาย พฺรหฺมจารี โหตี’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๙๔; ม. นิ. ๑.๒๙๒) เมถุนวิรติ พฺรหฺมจริยนฺติ วุจฺจติฯ ‘‘ภควติ โน, อาวุโส, พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตีติ? เอวมาวุโส’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๕๗) สมณธโมฺมฯ ‘‘น ตาวาหํ, ปาปิม, ปรินิพฺพายิสฺสามิ, ยาว เม อิทํ พฺรหฺมจริยํ น อิทฺธเญฺจว ภวิสฺสติ ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญ’’นฺติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๖๘; สํ. นิ. ๕.๘๒๒; อุทา. ๕๑) สาสนํฯ ‘‘อยเมว โข, ภิกฺขุ, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค พฺรหฺมจริยํฯ เสยฺยถิทํ, สมฺมาทิฏฺฐี’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๖) มโคฺคฯ อิธ ปน อริยสจฺจทสฺสเนน ปรโต มคฺคสฺส สงฺคหิตตฺตา อวเสสํ สพฺพมฺปิ วฏฺฏติฯ ตเญฺจตํ อุปรูปริ นานปฺปการวิเสสาธิคมเหตุโต มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อริยสจฺจาน ทสฺสนํ นาม กุมารปเญฺห วุตฺตานํ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อภิสมยวเสน มคฺคทสฺสนํ, ตํ สํสารทุกฺขวีติกฺกมเหตุโต มงฺคลนฺติ วุจฺจติฯ

นิพฺพานสจฺฉิกิริยา นาม อิธ อรหตฺตผลํ นิพฺพานนฺติ อธิเปฺปตํฯ ตมฺปิ หิ ปญฺจคติวานเนน วานสญฺญิตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตตฺตา นิพฺพานนฺติ วุจฺจติฯ ตสฺส ปตฺติ วา ปจฺจเวกฺขณา วา สจฺฉิกิริยาติ วุจฺจติฯ อิตรสฺส ปน นิพฺพานสฺส อริยสจฺจานํ ทสฺสเนเนว สจฺฉิกิริยา สิทฺธา, เตเนตํ อิธ นาธิเปฺปตํฯ เอวเมสา นิพฺพานสจฺฉิกิริยา ทิฏฺฐธมฺมิกสุขวิหาราทิเหตุโต มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย ตโป พฺรหฺมจริยํ, อริยสจฺจานํ ทสฺสนํ, นิพฺพานสจฺฉิกิริยาติ จตฺตาริ มงฺคลานิ วุตฺตานิฯ มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา ตโป จาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

ผุฏฺฐสฺสโลกธเมฺมหีติคาถาวณฺณนา

๑๒. อิทานิ **ผุฏฺฐสฺส โลกธเมฺมหี**ติ เอตฺถ **ผุฏฺฐสฺสา**ติ ผุสิตสฺส ฉุปิตสฺส สมฺปตฺตสฺสฯ โลเก ธมฺมา **โลกธมฺมา,** ยาว โลกปฺปวตฺติ, ตาว อนิวตฺตกา ธมฺมาติ วุตฺตํ โหติฯ **จิตฺต**นฺติ มโน มานสํฯ **ยสฺสา**ติ นวสฺส วา มชฺฌิมสฺส วา เถรสฺส วาฯ **น กมฺปตี**ติ น จลติ น เวธติฯ **อโสก**นฺติ นิโสฺสกํ อพฺพูฬฺหโสกสลฺลํฯ **วิรช**นฺติ วิคตรชํ วิทฺธํสิตรชํฯ **เขม**นฺติ อภยํ นิรุปทฺทวํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ **ปทวณฺณนา**ฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **ผุฏฺฐสฺส โลกธเมฺมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ** นาม ยสฺส ลาภาลาภาทีหิ อฏฺฐหิ โลกธเมฺมหิ ผุฏฺฐสฺส อโชฺฌตฺถฏสฺส จิตฺตํ น กมฺปติ น จลติ น เวธติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ เกนจิ อกมฺปนียโลกุตฺตมภาวาวหนโต มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพํฯ

กสฺส จ เอเตหิ ผุฏฺฐสฺส จิตฺตํ น กมฺปตีติ? อรหโต ขีณาสวสฺส, น อญฺญสฺส กสฺสจิฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘เสโล ยถา เอกคฺฆโน, วาเตน น สมีรติ;

เอวํ รูปา รสา สทฺทา, คนฺธา ผสฺสา จ เกวลาฯ

‘‘อิฏฺฐา ธมฺมา อนิฏฺฐา จ, น ปเวเธนฺติ ตาทิโน;
ฐิตํ จิตฺตํ วิปฺปมุตฺตํ, วยญฺจสฺสานุปสฺสตี’’ติฯ (มหาว. ๒๔๔);

อโสกํ นาม ขีณาสวเสฺสว จิตฺตํฯ ตญฺหิ ยฺวายํ ‘‘โสโก โสจนา โสจิตตฺตํ อโนฺตโสโก อโนฺตปริโสโก เจตโส ปรินิชฺฌายิตตฺต’’นฺติอาทินา (วิภ. ๒๓๗) นเยน วุจฺจติ โสโก, ตสฺส อภาวโต อโสกํฯ เกจิ นิพฺพานํ วทนฺติ, ตํ ปุริมปเทน นานุสนฺธิยติฯ ยถา จ อโสกํ, เอวํ วิรชํ เขมนฺติปิ ขีณาสวเสฺสว จิตฺตํฯ ตญฺหิ ราคโทสโมหรชานํ วิคตตฺตา **วิรชํ,** จตูหิ จ โยเคหิ เขมตฺตา **เขมํ,** ยโต เอตํ เตน เตนากาเรน ตมฺหิ ตมฺหิ ปวตฺติกฺขเณ คเหตฺวา นิทฺทิฏฺฐวเสน ติวิธมฺปิ อปฺปวตฺตกฺขนฺธตาทิโลกุตฺตมภาวาวหนโต อาหุเนยฺยาทิภาวาวหนโต จ มงฺคลนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย อฏฺฐโลกธเมฺมหิ อกมฺปิตจิตฺตํ, อโสกจิตฺตํ, วิรชจิตฺตํ, เขมจิตฺตนฺติ จตฺตาริ มงฺคลานิ วุตฺตานิฯ มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา ผุฏฺฐสฺส โลกธเมฺมหีติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

เอตาทิสานีติคาถาวณฺณนา

๑๓. เอวํ ภควา อเสวนา จ พาลานนฺติอาทีหิ ทสหิ คาถาหิ อฏฺฐตึส มหามงฺคลานิ กเถตฺวา อิทานิ เอตาเนว อตฺตนา วุตฺตมงฺคลานิ ถุนโนฺต **‘‘เอตาทิสานิ กตฺวานา’’**ติ อวสานคาถมภาสิฯ

ตสฺสาย**มตฺถวณฺณนา** – **เอตาทิสานี**ติ เอตานิ อีทิสานิ มยา วุตฺตปฺปการานิ พาลานํ อเสวนาทีนิฯ **กตฺวานา**ติ กตฺวาฯ กตฺวาน กตฺวา กริตฺวาติ หิ อตฺถโต อนญฺญํฯ **สพฺพตฺถมปราชิตา**ติ สพฺพตฺถ ขนฺธกิเลสาภิสงฺขารเทวปุตฺตมารปฺปเภเทสุ จตูสุ ปจฺจตฺถิเกสุ เอเกนาปิ อปราชิตา หุตฺวา, สยเมว เต จตฺตาโร มาเร ปราเชตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ มกาโร เจตฺถ ปทสนฺธิกรมโตฺตติ วิญฺญาตโพฺพฯ

สพฺพตฺถ โสตฺถึ คจฺฉนฺตีติ เอตาทิสานิ มงฺคลานิ กตฺวา จตูหิ มาเรหิ อปราชิตา หุตฺวา สพฺพตฺถ อิธโลกปรโลเกสุ ฐานจงฺกมนาทีสุ จ โสตฺถึ คจฺฉนฺติ, พาลเสวนาทีหิ เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ อาสวา วิฆาตปริฬาหา, เตสํ อภาวา โสตฺถึ คจฺฉนฺติ, อนุปทฺทุตา อนุปสฏฺฐา เขมิโน อปฺปฏิภยา คจฺฉนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ อนุนาสิโก เจตฺถ คาถาพนฺธสุขตฺถํ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

ตํ เตสํ มงฺคลมุตฺตมนฺติ อิมินา คาถาปเทน ภควา เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ กถํ? เอวํ, เทวปุตฺต, เย เอตาทิสานิ กโรนฺติ, เต ยสฺมา สพฺพตฺถ โสตฺถึ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา ตํ พาลานํ อเสวนาทิอฏฺฐตึสวิธมฺปิ เตสํ เอตาทิสการกานํ มงฺคลมุตฺตมํ เสฏฺฐํ ปวรนฺติ คณฺหาหีติฯ

เอวญฺจ ภควตา นิฏฺฐาปิตาย เทสนาย ปริโยสาเน โกฏิสตสหสฺสเทวตาโย อรหตฺตํ ปาปุณิํสุ, โสตาปตฺติสกทาคามิอนาคามิผลสมฺปตฺตานํ คณนา อสเงฺขยฺยา อโหสิฯ อถ ภควา ทุติยทิวเส อานนฺทเตฺถรํ อามเนฺตสิ – ‘‘อิมํ ปน, อานนฺท, รตฺติํ อญฺญตรา เทวตา มํ อุปสงฺกมิตฺวา มงฺคลปญฺหํ ปุจฺฉิ, อถสฺสาหํ อฏฺฐตึส มงฺคลานิ อภาสิํ, อุคฺคณฺหาหิ, อานนฺท, อิมํ มงฺคลปริยายํ, อุคฺคเหตฺวา ภิกฺขู วาเจหี’’ติฯ เถโร อุคฺคเหตฺวา ภิกฺขู วาเจสิฯ ตยิทํ อาจริย

ปรมฺปราย อาภตํ ยาวชฺชตนา ปวตฺตติ, ‘‘เอวมิทํ พฺรหฺมจริยํ อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญํ ปุถุภูตํ ยาว เทวมนุสฺเสหิ สุปฺปกาสิต’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ เอเตเสฺวว มงฺคเลสุ ญาณปริจยปาฏวตฺถํ อยมาทิโต ปภุติ โยชนา – เอวมิเม อิธ โลกปรโลกโลกุตฺตรสุขกามา สตฺตา พาลชนเสวนํ ปหาย, ปณฺฑิเต นิสฺสาย, ปูชเนเยฺย ปูเชตฺวา, ปติรูปเทสวาเสน ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตาย กุสลปฺปวตฺติยํ โจทิยมานา อตฺตานํ สมฺมา ปณิธาย, พาหุสจฺจสิปฺปวินเยหิ อลงฺกตตฺตภาวา, วินยานุรูปํ สุภาสิตํ ภาสมานา, ยาว คิหิภาวํ น วิชหนฺติ, ตาว มาตาปิตูปฏฺฐาเนน โปราณํ อิณมูลํ วิโสธยมานา, ปุตฺตทารสงฺคเหน นวํ อิณมูลํ ปโยชยมานา, อนากุลกมฺมนฺตตาย ธนธญฺญาทิสมิทฺธิํ ปาปุณนฺตา, ทาเนน โภคสารํ ธมฺมจริยาย ชีวิตสารญฺจ คเหตฺวา, ญาติสงฺคเหน สกชนหิตํ อนวชฺชกมฺมนฺตตาย ปรชนหิตญฺจ กโรนฺตา, ปาปวิรติยา ปรูปฆาตํ มชฺชปานสํยเมน อตฺตูปฆาตญฺจ วิวเชฺชตฺวา, ธเมฺมสุ อปฺปมาเทน กุสลปกฺขํ วเฑฺฒตฺวา, วฑฺฒิตกุสลตาย คิหิพฺยญฺชนํ โอหาย ปพฺพชิตภาเว ฐิตาปิ พุทฺธพุทฺธสาวกูปชฺฌายาจริยาทีสุ คารเวน นิวาเตน จ วตฺตสมฺปทํ อาราเธตฺวา, สนฺตุฏฺฐิยา ปจฺจยเคธํ ปหาย, กตญฺญุตาย สปฺปุริสภูมิยํ ฐตฺวา, ธมฺมสฺสวเนน จิตฺตลีนตํ ปหาย, ขนฺติยา สพฺพปริสฺสเย อภิภวิตฺวา, โสวจสฺสตาย สนาถํ อตฺตานํ กตฺวา, สมณทสฺสเนน ปฏิปตฺติปโยคํ ปสฺสนฺตา, ธมฺมสากจฺฉาย กงฺขาฏฺฐานิเยสุ ธเมฺมสุ กงฺขํ วิโนเทตฺวา, อินฺทฺริยสํวรตเปน สีลวิสุทฺธิํ สมณธมฺมพฺรหฺมจริเยน จิตฺตวิสุทฺธิํ ตโต ปรา จ จตโสฺส วิสุทฺธิโย สมฺปาเทนฺตา , อิมาย ปฏิปทาย อริยสจฺจทสฺสนปริยายํ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิํ ปตฺวา อรหตฺตผลสงฺขฺยํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺติ, ยํ สจฺฉิกริตฺวา สิเนรุปพฺพโต วิย วาตวุฏฺฐีหิ อฏฺฐหิ โลกธเมฺมหิ อวิกมฺปมานจิตฺตา อโสกา วิรชา เขมิโน โหนฺติฯ เย จ เขมิโน โหนฺติ, เต สพฺพตฺถ เอเกนปิ อปราชิตา โหนฺติ, สพฺพตฺถ โสตฺถิํ คจฺฉนฺติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘เอตาทิสานิ กตฺวาน, สพฺพตฺถมปราชิตา;
> สพฺพตฺถ โสตฺถิํ คจฺฉนฺติ, ตํ เตสํ มงฺคลมุตฺตม’’นฺติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทกปาฐ-อฏฺฐกถาย

มงฺคลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. รตนสุตฺตวณฺณนา

นิเกฺขปปฺปโยชนํ

อิทานิ **ยานีธ ภูตานี**ติเอวมาทินา มงฺคลสุตฺตานนฺตรํ นิกฺขิตฺตสฺส รตนสุตฺตสฺส อตฺถวณฺณนากฺกโม อนุปฺปตฺโตฯ ตสฺส อิธ นิเกฺขปปฺปโยชนํ วตฺวา ตโต ปรํ สุปริสุเทฺธน ติเตฺถน นทิตฬากาทีสุ สลิลโชฺฌคาหณมิว สุปริสุเทฺธน นิทาเนน อิมสฺส สุตฺตสฺส อตฺถโชฺฌคาหณํ ทเสฺสตุํ –

> ‘‘เยน วุตฺตํ ยทา ยตฺถ, ยสฺมา เจตํ อิมํ นยํ;
> ปกาเสตฺวาน เอตสฺส, กริสฺสามตฺถวณฺณนํ’’ฯ

ตตฺถ ยสฺมา มงฺคลสุเตฺตน อตฺตรกฺขา อกลฺยาณกรณกลฺยาณากรณปจฺจยานญฺจ อาสวานํ ปฏิฆาโต ทสฺสิโต, อิมญฺจ สุตฺตํ ปรารกฺขํ อมนุสฺสาทิปจฺจยานญฺจ อาสวานํ ปฏิฆาตํ สาเธติ, ตสฺมา ตทนนฺตรํ นิกฺขิตฺตํ สิยาติฯ

อิทํ ตาวสฺส อิธ นิเกฺขปปฺปโยชนํฯ

เวสาลิวตฺถุ

อิทานิ **‘‘เยน วุตฺตํ ยทา ยตฺถ, ยสฺมา เจต**’’นฺติ เอตฺถาห ‘‘เกน ปเนตํ สุตฺตํ วุตฺตํ, กทา กตฺถ, กสฺมา จ วุตฺต’’นฺติฯ วุจฺจเต – อิทญฺหิ ภควตา เอว วุตฺตํ, น สาวกาทีหิฯ ตญฺจ ยทา ทุพฺภิกฺขาทีหิ อุปทฺทเวหิ อุปทฺทุตาย เวสาลิยา ลิจฺฉวีหิ ราชคหโต ยาจิตฺวา ภควา เวสาลึ อานีโต, ตทา เวสาลิยํ เตสํ อุปทฺทวานํ ปฏิฆาตตฺถาย วุตฺตนฺติฯ อยํ เตสํ ปญฺหานํ สเงฺขป วิสฺสชฺชนาฯ วิตฺถารโต ปน เวสาลิวตฺถุโต ปภุติ โปราเณหิ วณฺณียติฯ

ตตฺรายํ **วณฺณนา** – พาราณสิรโญฺญ กิร อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ คโพฺภ สณฺฐาสิ, สา ตํ ญตฺวา รโญฺญ นิเวเทสิ, ราชา คพฺภปริหารํ อทาสิฯ สา สมฺมา ปริหริยมานคพฺภา คพฺภปริปากกาเล วิชายนฆรํ ปาวิสิฯ ปุญฺญวตีนํ ปจฺจูสสมเย คพฺภวุฏฺฐานํ โหติฯ สา จ ตาสํ อญฺญตรา, เตน ปจฺจูสสมเย อลตฺตกปฏลพนฺธุชีวกปุปฺผสทิสํ มํสเปสึ วิชายิฯ ตโต ‘‘อญฺญา เทวิโย สุวณฺณพิมฺพสทิเส ปุเตฺต วิชายนฺติ, อคฺคมเหสี มํสเปสินฺติ รโญฺญ ปุรโต มม อวโณฺณ อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ จิเนฺตตฺวา เตน อวณฺณภเยน ตํ มํสเปสึ เอกสฺมึ ภาชเน ปกฺขิปิตฺวา อญฺญเตเรน ปฏิกุชฺชิตฺวา ราชมุทฺทิกาย ลญฺฉิตฺวา คงฺคาย โสเต ปกฺขิปาเปสิฯ มนุเสฺสหิ ฉฑฺฑิตมเตฺต เทวตา อารกฺขํ สํวิทหึสุฯ สุวณฺณปฏฺฏกเญฺจตฺถ ชาติหิงฺคุลเกน ‘‘พาราณสิรโญฺญ อคฺคมเหสิยา ปชา’’ติ ลิขิตฺวา พนฺธึสุฯ ตโต ตํ ภาชนํ อูมิภยาทีหิ อนุปทฺทุตํ คงฺคาโสเตน ปายาสิฯ

เตน จ สมเยน อญฺญตโร ตาปโส โคปาลกุลํ นิสฺสาย คงฺคาตีเร วิหรติฯ โส ปาโตว คงฺคํ โอตรโนฺต ภาชนํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปํสุกูลสญฺญาย อคฺคเหสิฯ ตโต ตตฺถ ตํ อกฺขรปฏฺฏกํ ราชมุทฺทิกาลญฺฉนญฺจ ทิสฺวา มุญฺจิตฺวา ตํ มํสเปสึ อทฺทส , ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ ‘‘สิยา คโพฺภ, ตถา หิสฺส ทุคฺคนฺธปูติภาโว นตฺถี’’ติฯ ตํ อสฺสมํ เนตฺวา สุเทฺธ โอกาเส ฐเปสิฯ อถ อฑฺฒมาสจฺจเยน เทฺว มํสเปสิโย อเหสุํฯ ตาปโส ทิสฺวา สาธุตรํ ฐเปสิ, ตโต ปุน อฑฺฒมาสจฺจเยน เอกเมกิสฺสา เปสิยา หตฺถปาทสีสานมตฺถาย ปญฺจ ปญฺจ ปีฬกา อุฏฺฐหึสุฯ ตาปโส ทิสฺวา ปุน สาธุตรํ ฐเปสิฯ อถ อฑฺฒมาสจฺจเยน เอกา มํสเปสิ สุวณฺณพิมฺพสทิโส ทารโก,

เอกา ทาริกา อโหสิฯ เตสุ ตาปสสฺส ปุตฺตสิเนโห อุปฺปชฺชิฯ องฺคุฏฺฐกโต จสฺส ขีรํ นิพฺพตฺติฯ ตโต ปภุติ จ ขีรภตฺตํ ลภติ, โส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ขีรํ ทารกานํ มุเข อาสิญฺจติฯ เตสํ ยํ ยํ อุทรํ ปวิฏฺฐํ, ตํ สพฺพํ มณิภาชนคตํ วิย ทิสฺสติฯ เอวํ ลิจฺฉวี อเหสุํฯ อปเร ปนาหุ ‘‘สิเพฺพตฺวา ฐปิตา วิย เนสํ อญฺญมญฺญํ ลีนา ฉวิ อโหสี’’ติฯ เอวํ เต นิจฺฉวิตาย วา ลีนจฺฉวิตาย วา **ลิจฺฉวี**ติ ปญฺญายิํสุฯ

ตาปโส ทารเก โปเสนฺโต อุสฺสูเร คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, อติทิวา ปฏิกฺกมติฯ ตสฺส ตํ พฺยาปารํ ญตฺวา โคปาลกา อาหํสุ, ‘‘ภเนฺต, ปพฺพชิตานํ ทารกโปสนํ ปลิโพโธ, อมฺหากํ ทารเก เทถ, มยํ โปเสสฺสาม, ตุเมฺห อตฺตโน กมฺมํ กโรถา’’ติฯ ตาปโส ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิฯ โคปาลกา ทุติยทิวเส มคฺคํ สมํ กตฺวา ปุปฺเผหิ โอกิริตฺวา ธชปฏากํ อุสฺสาเปตฺวา ตูริเยหิ วชฺชมาเนหิ อสฺสมํ อาคตาฯ ตาปโส ‘‘มหาปุญฺญา ทารกา, อปฺปมาเทน วเฑฺฒถ, วเฑฺฒตฺวา จ อญฺญมญฺญํ อาวาหวิวาหํ กโรถ, ปญฺจโครเสน ราชานํ โตเสตฺวา ภูมิภาคํ คเหตฺวา นครํ มาเปถ, ตตฺถ กุมารํ อภิสิญฺจถา’’ติ วตฺวา ทารเก อทาสิฯ เต ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา ทารเก เนตฺวา โปเสสุํฯ

ทารกา วุฑฺฒิมนฺวาย กีฬนฺตา วิวาทฏฺฐาเนสุ อเญฺญ โคปาลทารเก หเตฺถนปิ ปาเทนปิ ปหรนฺติ, เต โรทนฺติฯ ‘‘กิสฺส โรทถา’’ติ จ มาตาปิตูหิ วุตฺตา ‘‘อิเม นิมฺมาตาปิติกา ตาปสโปสิตา อเมฺห อตีว ปหรนฺตี’’ติ วทนฺติฯ ตโต เตสํ มาตาปิตโร ‘‘อิเม ทารกา อเญฺญ ทารเก วิเหเฐนฺติ ทุกฺขาเปนฺติ, น อิเม สงฺคเหตพฺพา, วชฺชิตพฺพา อิเม’’ติ อาหํสุฯ ตโต ปภุติ กิร โส ปเทโส ‘‘วชฺชี’’ติ วุจฺจติ, ติโยชนสตํ ปริมาเณนฯ อถ ตํ ปเทสํ โคปาลกา ราชานํ โตเสตฺวา อคฺคเหสุํฯ ตเตฺถว นครํ มาเปตฺวา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกํ กุมารํ อภิสิญฺจิตฺวา ราชานํ อกํสุฯ ตาย จสฺส ทาริกาย สทฺธิํ วาเรยฺยํ กตฺวา กติกํ อกํสุ ‘‘น พาหิรโต ทาริกา อาเนตพฺพา, อิโต ทาริกา น กสฺสจิ ทาตพฺพา’’ติฯ เตสํ ปฐมสํวาเสน เทฺว ทารกา ชาตา ธีตา จ ปุโตฺต จ, เอวํ โสฬสกฺขตฺตุํ เทฺว เทฺว ชาตาฯ ตโต เตสํ ทารกานํ ยถากฺกมํ วฑฺฒนฺตานํ อารามุยฺยานนิวาสฏฺฐานปริวารสมฺปตฺติํ คเหตุํ อปฺปโหนฺตํ ตํ นครํ ติกฺขตฺตุํ คาวุตนฺตเรน คาวุตนฺตเรน ปาการเรน ปริกฺขิปิํสุ, ตสฺส ปุนปฺปุนํ วิสาลีกตตฺตา **เวสาลี**เตฺวว นามํ ชาตํฯ อิทํ **เวสาลิวตฺถุ**ฯ

ภควโต นิมนฺตนํ

อยํ ปน เวสาลี ภควโต อุปฺปนฺนกาเล อิทฺธา เวปุลฺลปฺปตฺตา อโหสิฯ ตตฺถ หิ ราชูนํเยว สตฺต สหสฺสานิ สตฺต สตานิ สตฺต จ ราชาโน อเหสุํฯ ตถา ยุวราชเสนาปติภณฺฑาคาริกปฺปภุตีนํ ฯ ยถาห –

> ‘‘เตน โข ปน สมเยน เวสาลี อิทฺธา เจว โหติ ผีตา จ พหุชนา อากิณฺณมนุสฺสา สุภิกฺขา จ, สตฺต จ ปาสาทสหสฺสานิ สตฺต จ ปาสาทสตานิ สตฺต จ ปาสาทา, สตฺต จ กูฏาคารสหสฺสานิ สตฺต จ กูฏาคารสตานิ สตฺต จ กูฏาคารานิ, สตฺต จ อารามสหสฺสานิ สตฺต จ อารามสตานิ สตฺต จ อารามา, สตฺต จ โปกฺขรณิสหสฺสานิ สตฺต จ โปกฺขรณิสตานิ สตฺต จ โปกฺขรณิโย’’ติ (มหาว. ๓๒๖)ฯ

สา อปเรน สมเยน ทุพฺภิกฺขา อโหสิ ทุพฺพุฏฺฐิกา ทุสฺสสฺสาฯ ปฐมํ ทุคฺคตมนุสฺสา มรนฺติ , เต พหิทฺธา ฉเฑฺฑนฺติฯ มตมนุสฺสานํ กุณปคเนฺธน อมนุสฺสา นครํ ปวิสิํสุ, ตโต พหุตรา มรนฺติฯ ตาย ปฏิกูลตาย สตฺตานํ อหิวาตโรโค อุปฺปชฺชิฯ อิติ ตีหิ ทุพฺภิกฺขอมนุสฺสโรคภเยหิ อุปทฺทุตา เวสาลินครวาสิโน อุปสงฺกมิตฺวา ราชานํ อาหํสุ, ‘‘มหาราช, อิมสฺมิํ นคเร ติวิธํ ภยมุปฺ

ปนฺนํ, อิโต ปุเพฺพ ยาว สตฺตมา ราชกุลปริวฏฺฏา เอวรูปํ อนุปฺปนฺนปุพฺพํ, ตุมฺหากํ มเญฺญ อธมฺมิกเตฺตน ตํ เอตรหิ อุปฺปนฺน''นฺติฯ ราชา สเพฺพ สนฺถาคาเร สนฺนิปาตาเปตฺวา ''มยฺหํ อธมฺมิกภาวํ วิจินถา''ติ อาหฯ เต สพฺพํ ปเวณึ วิจินนฺตา น กิญฺจิ อทฺทสํสุฯ

ตโต รโญฺญ โทสมทิสฺวา ''อิทํ ภยํ อมฺหากํ กถํ วูปสเมยฺยา''ติ จิเนฺตสุํฯ ตตฺถ เอกเจฺจ ฉ สตฺถาเร อปทิสึสุ ''เอเตหิ โอกฺกนฺตมเตฺต วูปสเมสฺสตี''ติฯ เอกเจฺจ อาหํสุ – ''พุโทฺธ กิร โลเก อุปฺปโนฺน, โส ภควา สพฺพสตฺตหิตาย ธมฺมํ เทเสติ มหิทฺธิโก มหานุภาโว, เตน โอกฺกนฺตมเตฺต สพฺพภยานิ วูปสเมยฺยุ''นฺติฯ เตน เต อตฺตมนา หุตฺวา ''กหํ ปน โส ภควา เอตรหิ วิหรติ, อเมฺหหิ เปสิโต น อาคเจฺฉยฺยา''ติ อาหํสุฯ อถาปเร อาหํสุ – ''พุทฺธา นาม อนุกมฺปกา, กิสฺส นาคเจฺฉยฺยุํ, โส ปน ภควา เอตรหิ ราชคเห วิหรติ, ราชา พิมฺพิสาโร ตํ อุปฏฺฐหติ, โส อาคนฺตุํ น ทเทยฺยา''ติฯ ''เตน หิ ราชานํ สญฺญาเปตฺวา อาเนยฺยามา''ติ เทฺว ลิจฺฉวิราชาโน มหตา พลกาเยน ปหูตํ ปณฺณาการํ ทตฺวา รโญฺญ สนฺติกํ เปสึสุ ''พิมฺพิสารํ สญฺญาเปตฺวา ภควนฺตํ อาเนถา''ติฯ เต คนฺตฺวา รโญฺญ ปณฺณาการํ ทตฺวา ตํ ปวตฺตึ นิเวเทตฺวา, ''มหาราช, ภควนฺตํ อมฺหากํ นครํ เปเสหี''ติ อาหํสุฯ ราชา น สมฺปฏิจฺฉิ, ''ตุเมฺหเยว ชานาถา''ติ อาหฯ เต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอวมาหํสุ – ''ภเนฺต, อมฺหากํ นคเร ตีณิ ภยานิ อุปฺปนฺนานิ, สเจ ภควา อาคเจฺฉยฺย, โสตฺถิ โน ภเวยฺยา''ติฯ ภควา อาวเชฺชตฺวา ''เวสาลิยํ รตนสุเตฺต วุเตฺต สา รกฺขา โกฏิสตสหสฺสํ จกฺกวาฬานํ ผริสฺสติ, สุตฺตปริโยสาเน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย ภวิสฺสตี''ติ อธิวาเสสิฯ อถ ราชา พิมฺพิสาโร ภควโต อธิวาสนํ สุตฺวา ''ภควตา เวสาลิคมนํ อธิวาสิต''นฺติ นคเร โฆสนํ การาเปตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อาห – ''กึ, ภเนฺต, สมฺปฏิจฺฉถ เวสาลิคมน''นฺติ? อาม, มหาราชาติฯ เตน หิ, ภเนฺต, ตาว อาคเมถ, ยาว มคฺคํ ปฏิยาเทมีติฯ

อถ โข ราชา พิมฺพิสาโร ราชคหสฺส จ คงฺคาย จ อนฺตรา ปญฺจโยชนภูมึ สมํ กตฺวา โยชเน โยชเน วิหารํ มาเปตฺวา ภควโต คมนกาลํ ปฏิเวเทสิฯ ภควา ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ ปริวุโต ปายาสิฯ ราชา ปญฺจโยชนํ มคฺคํ ปญฺจวเณฺณหิ ปุเปฺผหิ ชาณุมตฺตํ โอกิราเปตฺวา ธชปฏากปุณฺณฆฏกทลิอาทีนิ อุสฺสาเปตฺวา ภควโต เทฺว เสตจฺฉตฺตานิ เอกเมกสฺส จ ภิกฺขุสฺส เอกเมกํ อุกฺขิปาเปตฺวา สทฺธึ อตฺตโน ปริวาเรน ปุปฺผคนฺธาทีหิ ปูชํ กโรโนฺต เอเกกสฺมึ วิหาเร ภควนฺตํ วสาเปตฺวา มหาทานานิ ทตฺวา ปญฺจหิ ทิวเสหิ คงฺคาตีรํ เนสิฯ ตตฺถ สพฺพาลงฺกาเรหิ นาวํ อลงฺกโรโนฺต เวสาลิกานํ สาสนํ เปเสสิ ''อาคโต ภควา, มคฺคํ ปฏิยาเทตฺวา สเพฺพ ภควโต ปจฺจุคฺคมนํ กโรถา''ติฯ เต ''ทิคุณํ ปูชํ กริสฺสามา''ติ เวสาลิยา จ คงฺคาย จ อนฺตรา ติโยชนภูมึ สมํ กตฺวา ภควโต จตฺตาริ เอกเมกสฺส จ ภิกฺขุสฺส เทฺว เทฺว เสตจฺฉตฺตานิ สเชฺชตฺวา ปูชํ กุรุมานา คงฺคาตีรํ อาคนฺตฺวา อฏฺฐํสุฯ

อถ พิมฺพิสาโร เทฺว นาวาโย สงฺฆเฏฺฏตฺวา มณฺฑปํ กตฺวา ปุปฺผทามาทีหิ อลงฺกริตฺวา ตตฺถ สพฺพรตนมยํ พุทฺธาสนํ ปญฺญเปสิ, ภควา ตตฺถ นิสีทิฯ ปญฺจ สตา ภิกฺขูปิ นาวํ อารุหิตฺวา ยถานุรูปํ นิสีทึสุฯ ราชา ภควนฺตํ อนุคจฺฉโนฺต คลปฺปมาณํ อุทกํ โอคาเหตฺวา ''ยาว, ภเนฺต, ภควา อาคจฺฉติ, ตาวาหํ อิเธว คงฺคาตีเร วสิสฺสามี''ติ วตฺวา นิวโตฺตฯ อุปริ เทวตา ยาว อกนิฏฺฐภวนา ปูชํ อกํสุฯ เหฏฺฐาคงฺคานิวาสิโน กมฺพลสฺสตราทโย นาคราชาโน ปูชํ อกํสุฯ เอวํ มหติยา ปูชาย ภควา โยชนมตฺตํ อทฺธานํ คงฺคาย คนฺตฺวา เวสาลิกานํ สีมนฺตรํ ปวิโฏฺฐฯ

ตโต ลิจฺฉวิราชาโน พิมฺพิสาเรน กตปูชาย ทิคุณํ กโรนฺตา คลปฺปมาเณ อุทเก ภควนฺตํ ปจฺจุคฺคจฺฉึสุฯ เตเนว ขเณน เตน มุหุตฺเตน วิชฺชุปฺปภาวินทฺธนฺธการวิสฏฺกูโฏ คพฺภีรฆพฺพรโส จตูสุ ทิสาสุ มหาเมโฆ วุฏฺฐาสิฯ อถ ภควตา ปฐมปาเท คงฺคาตีเร นิกฺขิตฺตมตฺเต โปกฺขรวสฺสํ วสฺสิฯ เย เตเมตุกามา, เต เอว เตเมนฺติ, อเตเมตุกามา น เตเมนฺติฯ สพฺพตฺถ ชาณุมตฺตํ อูรุมตฺตํ กฏิมตฺตํ คลปฺปมาณํ อุทกํ วหติ, สพฺพกุณปานิ อุทเกน คงฺคํ ปเวสิตานิ, ปริสุทฺโธ ภูมิภาโค อโหสิฯ

ลิจฺฉวิราชาโน ภควนฺตํ อนฺตรา โยชเน โยชเน วาสาเปตฺวา มหาทานานิ ทตฺวา ตีหิ ทิวเสหิ ทิคุณํ ปูชํ กโรนฺตา เวสาลึ นยึสุ ฯ เวสาลึ สมฺปตฺเต ภควติ สกฺโก เทวานมินฺโท เทวสงฺฆปุรกฺขโต อาคจฺฉิฯ มเหสกฺขานํ เทวตานํ สนฺนิปาเตน อมนุสฺสา เยภุยฺเยน ปลายึสุฯ ภควา นครทฺวาเร ฐตฺวา อานนฺทตฺเถรํ อามนฺเตสิ – ‘‘อิมํ, อานนฺท, รตนสุตฺตํ อุคฺคเหตฺวา พลิกมฺมูปกรณานิ คเหตฺวา ลิจฺฉวิราชกุมาเรหิ สทฺธึ เวสาลิยา ติปาการนฺตเร วิจรนฺโต ปริตฺตํ กโรหี’’ติ รตนสุตฺตํ อภาสิฯ ‘‘เอวํ เกน ปเนตํ สุตฺตํ วุตฺตํ , กทา, กตฺถ, กสฺมา จ วุตฺต’’นฺติ เอเตสํ ปญฺหานํ วิสฺสชฺชนา วิตฺถาเรน เวสาลิวตฺถุโต ปภุติ โปราเณหิ วณฺณียติฯ

เอวํ ภควโต เวสาลึ อนุปฺปตฺตทิวเสเยว เวสาลินครทฺวาเร เตสํ อุปทฺทวานํ ปฏิฆาตตฺถาย วุตฺตมิทํ รตนสุตฺตํ อุคฺคเหตฺวา อายสฺมา อานนฺโท ปริตฺตตฺถาย ภาสมาโน ภควโต ปตฺเตน อุทกมาทาย สพฺพนครํ อพฺภุกฺกิรนฺโต อนุวิจริฯ ยํ **กิญฺจี**ติ วุตฺตมตฺเต เอว เถเรน เย ปุเพฺพ อปลาตา สงฺการกูฏภิตฺติปฺปเทสาทินิสฺสิตา อมนุสฺสา, เต จตูหิ ทฺวาเรหิ ปลายึสุ, ทฺวารานิ อโนกาสานิ อเหสุํฯ ตโต เอกเจฺจ ทฺวาเรสุ โอกาสํ อลภมานา ปาการํ ภินฺทิตฺวา ปลาตาฯ อมนุเสฺสสุ คตมตฺเตสุ มนุสฺสานํ คเตฺตสุ โรโค วูปสโนฺตฯ เต นิกฺขมิตฺวา สพฺพปุปฺผคนฺธาทีหิ เถรํ ปูเชสุํฯ มหาชโน นครมเชฺฌ สนฺถาคารํ สพฺพคเนฺธหิ ลิมฺปิตฺวา วิตานํ กตฺวา สพฺพาลงฺกาเรหิ อลงฺกริตฺวา ตตฺถ พุทฺธาสนํ ปญฺญเปตฺวา ภควนฺตํ อาเนสิฯ

ภควา สนฺถาคารํ ปวิสิตฺวา ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิฯ ภิกฺขุสโงฺฆปิ โข ราชาโน มนุสฺสา จ ปติรูเป ปติรูเป อาสเน นิสีทึสุฯ สโกฺกปิ เทวานมิโนฺท ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวปริสาย สทฺธึ อุปนิสีทิ อเญฺญ จ เทวา, อานนฺทเตฺถโรปิ สพฺพํ เวสาลึ อนุวิจรโนฺต รกฺขํ กตฺวา เวสาลินครวาสีหิ สทฺธึ อาคนฺตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ตตฺถ ภควา สเพฺพสํ ตเทว รตนสุตฺตํ อภาสีติฯ

เอตฺตาวตา จ ยา **‘‘เยน วุตฺตํ ยทา ยตฺถ, ยสฺมา เจตํ อิมํ นยํฯ ปกาเสตฺวานา’’**ติ มาติกา นิกฺขิตฺตา, สา สพฺพปฺปกาเรน วิตฺถาริตา โหติฯ

ยานีธาติคาถาวณฺณนา

๑. อิทานิ ‘‘เอตสฺส กริสฺสามตฺถวณฺณน’’นฺติ วุตฺตตฺตา **อตฺถวณฺณนา** อารพฺภเตฯ อปเร ปน วทนฺติ ‘‘อาทิโต ปเญฺจว คาถา ภควตา วุตฺตา, เสสา ปริตฺตกรณสมเย อานนฺทเตฺถเรนา’’ติฯ ยถา วา ตถา วา โหตุ, กึ โน อิมาย ปริกฺขาย, สพฺพถาปิ เอตสฺส รตนสุตฺตสฺส กริสฺสามตฺถวณฺณนํฯ

ยานีธ ภูตานีติ ปฐมคาถาฯ ตตฺถ **ยานี**ติ ยาทิสานิ อเปฺปสกฺขานิ วา มเหสกฺขานิ วาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ ปเทเส, ตสฺมึ ขเณ สนฺนิปาตฏฺฐานํ สนฺธายาหฯ **ภูตานี**ติ กิญฺจาปิ ภูตสโทฺท ‘‘ภูตสฺมึ ปาจิตฺติย’’นฺติ เอวมาทีสุ (ปาจิ. ๖๙) วิชฺชมาเนฯ ‘‘ภูตมิทนฺติ, ภิกฺขเว , สมนุปสฺสถา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๐๑) ขนฺธปญฺจเกฯ ‘‘จตฺตาโร โข, ภิกฺขุ, มหาภูตา เหตู’’ติ เอว

มาทีสุ (ม. นิ. ๓.๘๖) จตุพฺพิเธ ปถวีธาตฺวาทิรูเปฯ ‘‘โย จ กาลฆโส ภูโต’’ติ เอวมาทีสุ (ชา. ๑.๒.๑๙๐) ขีณาสเวฯ ‘‘สเพฺพว นิกฺขิปิสฺสนฺติ, ภูตา โลเก สมุสฺสย’’นฺติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๒๐) สพฺพสเตฺตฯ ‘‘ภูตคามปาตพฺยตายา’’ติ เอวมาทีสุ (ปาจิ. ๙๐) รุกฺขาทิเกฯ ‘‘ภูตํ ภูตโต สญฺชานาตี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓) จาตุมหาราชิกานํ เหฎฺฐา สตฺตนิกายํ อุปาทาย วตฺตติฯ อิธ ปน อวิเสสโต อมนุเสฺสสุ ทฎฺฐพฺพํฯ

สมาคตานีติ สนฺนิปติตานิฯ **ภุมฺมานี**ติ ภูมิยํ นิพฺพตฺตานิฯ **วา**-อิติ วิกปฺปเนฯ เตน ยานีธ ภุมฺมานิ วา ภูตานิ สมาคตานีติ อิมเมกํ วิกปฺปํ กตฺวา ปุน ทุติยวิกปฺปํ กาตุํ **‘‘ยานิ ว อนฺตลิเกฺข’’**ติ อาหฯ อนฺตลิเกฺข วา ยานิ ภูตานิ นิพฺพตฺตานิ, ตานิ สพฺพานิ อิธ สมาคตานีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ยามโต ยาว อกนิฎฺฐํ, ตาว นิพฺพตฺตานิ ภูตานิ อากาเส ปาตุภูตวิมาเนสุ นิพฺพตฺตตฺตา ‘‘อนฺตลิเกฺข ภูตานี’’ติ เวทิตพฺพานิฯ ตโต เหฎฺฐา สิเนรุโต ปภุติ ยาว ภูมิยํ รุกฺขลตาทีสุ อธิวตฺถานิ ปถวิยญฺจ นิพฺพตฺตานิ ภูตานิ, ตานิ สพฺพานิ ภูมิยํ ภูมิปฎิพเทฺธสุ จ รุกฺขลตาปพฺพตาทีสุ นิพฺพตฺตตฺตา ‘‘ภุมฺมานิ ภูตานี’’ติ เวทิตพฺพานิฯ

เอวํ ภควา สพฺพาเนว อมนุสฺสภูตานิ ‘‘ภุมฺมานิ วา ยานิ ว อนฺตลิเกฺข’’ติ ทฺวีหิ ปเทหิ วิกเปฺปตฺวา ปุน เอเกน ปเทน ปริคฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘สเพฺพว ภูตา สุมนา ภวนฺตู’’**ติ อาหฯ **สเพฺพ**ติ อนวเสสาฯ **เอวา**ติ อวธารเณ, เอกมฺปิ อนปเนตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **ภูตา**ติ อมนุสฺสาฯ **สุมนา ภวนฺตู**ติ สุขิตมนา ปีติโสมนสฺสชาตา ภวนฺตุฯ **อโถปี**ติ กิจฺจนฺตรสนฺนิโยชนตฺถํ วา โกฺยปาทาเน นิปาตทฺวยํฯ **สกฺกจฺจ สุณนฺตุ ภาสิต**นฺติ อฎฺฐิํ กตฺวา มนสิกตฺวา สพฺพํ เจตสา สมนฺนาหริตฺวา ทิพฺพสมฺปตฺติโลกุตฺตรสุขาวหํ มม เทสนํ สุณนฺตุฯ

เอวเมตฺถ ภควา ‘‘ยานีธ ภูตานิ สมาคตานี’’ติ อนิยมิตวจเนน ภูตานิ ปริคฺคเหตฺวา ปุน ‘‘ภุมฺมานิ วา ยานิ ว อนฺตลิเกฺข’’ติ ทฺวิธา วิกเปฺปตฺวา ตโต ‘‘สเพฺพว ภูตา’’ติ ปุน เอกชฺฌํ กตฺวา ‘‘สุมนา ภวนฺตู’’ติ อิมินา วจเนน อาสยสมฺปตฺติยํ นิโยเชนฺโต ‘‘สกฺกจฺจ สุณนฺตุ ภาสิต’’นฺติ ปโยคสมฺปตฺติยํ, ตถา โยนิโสมนสิการสมฺปตฺติยํ ปรโตโฆสสมฺปตฺติยญฺจ, ตถา อตฺตสมฺมาปณิธิสปฺปุริสูปนิสฺสยสมฺปตฺตีสุ สมาธิปญฺญาเหตุสมฺปตฺตีสุ จ นิโยเชนฺโต คาถํ สมาเปสิฯ

ตสฺมา หีติคาถาวณฺณนา

๒. **ตสฺมา หิ ภูตา**ติ ทุติยคาถาฯ ตตฺถ **ตสฺมา**ติ การณวจนํฯ **ภูตา**ติ อามนฺตนวจนํฯ **นิสาเมถา**ติ สุณาถฯ **สเพฺพ**ติ อนวเสสาฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยสฺมา ตุเมฺห ทิพฺพฎฺฐานานิ ตตฺถ อุปโภคปริโภคสมฺปทญฺจ ปหาย ธมฺมสฺสวนตฺถํ อิธ สมาคตา, น นฎนจฺจนาทิทสฺสนตฺถํ, ตสฺมา หิ ภูตา นิสาเมถ สเพฺพติฯ อถ วา ‘‘สุมนา ภวนฺตุ, สกฺกจฺจ สุณนฺตู’’ติ วจเนน เตสํ สุมนภาวํ สกฺกจฺจํ โสตุกมฺยตญฺจ ทิสฺวา อาห ‘‘ยสฺมา ตุเมฺห สุมนภาเวน อตฺตสมฺมาปณิธิโยนิโสมนสิการาสยสุทฺธีหิ สกฺกจฺจํ โสตุกมฺยตาย สปฺปุริสูปนิสฺสยปรโตโฆสปทฎฺฐานโต ปโยคสุทฺธีหิ จ ยุตฺตา, ตสฺมา หิ ภูตา นิสาเมถ สเพฺพ’’ติฯ อถ วา ยํ ปุริมคาถาย อเนฺต ‘‘ภาสิต’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ การณภาเวน อปทิสเนฺต อาห ‘‘ยสฺมา มม ภาสิตํ นาม อติทุลฺลภํ อฎฺฐกฺขณปริวชฺชิตสฺส ขณสฺส ทุลฺลภตฺตา, อเนกานิสํสญฺจ ปญฺญากรุณาคุเณน ปวตฺตตฺตา, ตญฺจาหํ วตฺตุกาโม ‘สุณนฺตุ ภาสิต’นฺติ อโวจํ, ตสฺมา หิ ภูตา นิสาเมถ สเพฺพ’’ติฯ อิทํ อิมินา คาถาปเทน วุตฺตํ โหติฯ

เอวเมตํ การณํ นิโรเปนฺต อตฺตโน ภาสิตนิสามเน นิโยเชตฺวา นิสาเมตพฺพํ วตฺตุมารโทฺธ **“เมตฺตํ กโรถ มานุสิยา ปชายา”**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ยายํ ตีหิ อุปทฺทเวหิ อุปทฺทุตา มานุสี ปชา, ตสฺสา มานุสิยา ปชาย เมตฺตํ มิตฺตภาวํ หิตชฺฌาสยตํ ปจฺจุปฏฺฐเปถาติฯ เกจิ ปน ‘‘มานุสิกํ ปช’’นฺติ ปฐนฺติ, ตํ ภุมฺมตฺถาสมฺภวา น ยุชฺชติฯ ยมฺปิ อเญฺญ อตฺถํ วณฺณยนฺติ, โสปิ น ยุชฺชติฯ อธิปฺปาโย ปเนตฺถ – นาหํ พุโทฺธติ อิสฺสริยพเลน วทามิ, อปิ ตุ ยํ ตุมฺหากญฺจ อิมิสฺสา จ มานุสิยา ปชาย หิตตฺถํ วทามิ ‘‘เมตฺตํ กโรถ มานุสิยา ปชายา’’ติฯ เอตฺถ จ –

‘‘เย สตฺตสณฺฑํ ปถวึ วิเชตฺวา,
ราชิสโย ยชมานานุปริยคา;
อสฺสเมธํ ปุริสเมธํ,
สมฺมาปาสํ วาชเปยฺยํ นิรคฺคฬํฯ

‘‘เมตฺตสฺส จิตฺตสฺส สุภาวิตสฺส,
กลมฺปิ เต นานุภวนฺติ โสฬสึ;
เอกมฺปิ เจ ปาณมทุฏฺฐจิโตฺต,
เมตฺตายติ กุสโล เตน โหติฯ

‘‘สเพฺพ จ ปาเณ มนสานุกมฺปี, ปหูตมริโย ปกโรติ ปุญฺญ’’นฺติฯ (อิติวุ. ๒๗; อ. นิ. ๘.๑) –

เอวมาทีนํ สุตฺตานํ เอกาทสานิสํสานญฺจ วเสน เย เมตฺตํ กโรนฺติ, เอเตสํ เมตฺตา หิตาติ เวทิตพฺพาฯ

‘‘เทวตานุกมฺปิโต โปโส, สทา ภทฺรานิ ปสฺสตี’’ติฯ (อุทา. ๗๖; มหาว. ๒๘๖) –

เอวมาทีนํ สุตฺตานํ วเสน เยสุ กยิรติ, เตสมฺปิ หิตาติ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ อุภเยสมฺปิ หิตภาวํ ทเสฺสโนฺต ‘‘เมตฺตํ กโรถ มานุสิยา’’ติ วตฺวา อิทานิ อุปการมฺปิ ทเสฺสโนฺต อาห **“ทิวา จ รโตฺต จ หรนฺติ เย พลึ, ตสฺมา หิ เน รกฺขถ อปฺปมตฺตา”**ติฯ ตสฺสโตฺถ – เย มนุสฺสา จิตฺตกมฺมกฏฺฐกมฺมาทีหิปิ เทวตา กตฺวา เจติยรุกฺขาทีนิ จ อุปสงฺกมิตฺวา เทวตา อุทฺทิสฺส ทิวา พลึ กโรนฺติ, กาลปกฺขาทีสุ จ รตฺตึ พลึ กโรนฺติ, สลากภตฺตาทีนิ วา ทตฺวา อารกฺขเทวตา อุปาทาย ยาว พฺรหฺมเทวตานํ ปตฺติทานนิยฺยาตเนน ทิวา พลึ กโรนฺติ, ฉตฺตาโรปนทีปมาลาย สพฺพรตฺติกธมฺมสฺสวนาทีนิ การาเปตฺวา ปตฺติทานนิยฺยาตเนน จ รตฺตึ พลึ กโรนฺติ, เต กถํ น รกฺขิตพฺพา? ยโต เอวํ ทิวา จ รโตฺต จ ตุเมฺห อุทฺทิสฺส กโรนฺติ เย พลึ, **ตสฺมา หิ เน รกฺขถ;** ตสฺมา พลิกมฺมกรณาปิ เต มนุเสฺส รกฺขถ โคปยถ, อหิตํ เนสํ อปเนถ, หิตํ อุปเนถ อปฺปมตฺตา หุตฺวา ตํ กตญฺญุภาวํ หทเย กตฺวา นิจฺจมนุสฺสรนฺตาติฯ

ยํกิญฺจีติคาถาวณฺณนา

๓. เอวํ เทวตาสุ มนุสฺสานํ อุปการกภาวํ ทเสฺสตฺวา เตสํ อุปทฺทววูปสมนตฺถํ พุทฺธาทิคุณปฺปกาสเนน จ เทวมนุสฺสานํ ธมฺมสฺสวนตฺถํ **“ยํกิญฺจิ วิตฺต”**นฺติอาทินา นเยน สจฺจวจนํ ปยุญฺชิตุมารโทฺธฯ ตตฺถ **ยํกิญฺจี**ติ อนิยมิตวเสน อนวเสสํ ปริยาทิยติ ยํกิญฺจิ ตตฺถ ตตฺถ โวหารูปคํฯ **วิตฺต**นฺติ ธนํฯ ตญฺหิ วิตฺตึ ชเนตีติ วิตฺตํฯ **อิธ วา**ติ มนุสฺสโลกํ นิทฺทิสติฯ **หุรํ วา**ติ

ตโต ปรํ อวเสสโลกํ, เตน จ ฐเปตฺวา มนุเสฺส สพฺพโลกคฺคหเณ ปเตฺต ‘‘สเคฺคสุ วา’’ติ ปรโต วุตฺตตฺตา ฐเปตฺวา มนุเสฺส จ สเคฺค จ อวเสสานํ นาคสุปณฺณาทีนํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ อิเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ ยํ มนุสฺสานํ โวหารูปคํ อลงฺการปริโภคูปคญฺจ ชาตรูปรชตมุตฺตามณิเวฬุริยปวาฬโลหิตงฺกมสารคลฺลาทิกํ, ยญฺจ มุตฺตามณิวาลุกตฺถตาย ภูมิยา รตนมยวิมาเนสุ อเนกโยชนสตวิตฺถเตสุ ภวเนสุ อุปฺปนฺนานํ นาคสุปณฺณาทีนํ วิตฺตํ, ตํ นิทฺทิฏฺฐํ โหติฯ **สเคฺคสุ วา**ติ กามาวจรรูปาวจรเทวโลเกสุฯ เต หิ โสภเนน กเมฺมน อชียนฺตีติ สคฺคาฯ สุฏฺฐุ อคฺคาติปิ สคฺคาฯ **ยนฺ**ติ ยํ สสามิกํ วา อสามิกํ วาฯ **รตนนฺ**ติ รตึ นยติ วหติ ชนยติ วเฑฺฒตีติ รตนํฯ ยํกิญฺจิ จิตฺตีกตํ มหคฺฆํ อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ อโนมสตฺตปริโภคญฺจ, ตเสฺสตํ อธิวจนํฯ ยถาห –

‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจตี’’ติฯ

ปณีตนฺติ อุตฺตมํ เสฏฺฐํ อตปฺปกํฯ เอวํ อิมินา คาถาปเทน ยํ สเคฺคสุ อเนกโยชนสตปฺปมาณสพฺพรตนมยวิมานสุธมฺมเวชยนฺตปฺปภุตีสุ สสามิกํ, ยญฺจ พุทฺธุปฺปาทวิรเหน อปายเมว ปริปูเรเนฺตสุ สเตฺตสุ สุญฺญวิมานปฺปฏิพทฺธํ อสามิกํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ ปถวิมหาสมุทฺทหิมวนฺตาทินิสฺสิตมสามิกํ รตนํ, ตํ นิทฺทิฏฺฐํ โหติฯ

น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตนาติ **น**-อิติ ปฏิเสเธฯ **โน**-อิติ อวธารเณฯ **สมนฺ**ติ ตุลฺยํฯ **อตฺถี**ติ วิชฺชติฯ **ตถาคเตนา**ติ พุเทฺธนฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยํ เอตํ วิตฺตญฺจ รตนญฺจ ปกาสิตํ, เอตฺถ เอกมฺปิ พุทฺธรตเนน สทิสํ รตนํ เนวตฺถิฯ ยมฺปิ หิ ตํ **จิตฺตีกตเฏฺฐน รตนํ,** เสยฺยถิทํ – รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส จกฺกรตนํ มณิรตนญฺจ, ยมฺหิ อุปฺปเนฺน มหาชโน น อญฺญตฺถ จิตฺตีการํ กโรติ, น โกจิ ปุปฺผคนฺธาทีนิ คเหตฺวา ยกฺขฏฺฐานํ วา ภูตฏฺฐานํ วา คจฺฉติ, สโพฺพปิ ชโน จกฺกรตนมณิรตนเมว จิตฺตีการํ กโรติ ปูเชติ, ตํ ตํ วรํ ปเตฺถติ, ปตฺถิตปตฺถิตญฺจสฺส เอกจฺจํ สมิชฺฌติ, ตมฺปิ รตนํ พุทฺธรตเนน สมํ นตฺถิฯ ยทิ หิ จิตฺตีกตเฏฺฐน รตนํ, ตถาคโตว รตนํฯ ตถาคเต หิ อุปฺปเนฺน เย เกจิ มเหสกฺขา เทวมนุสฺสา น เต อญฺญตฺร จิตฺตีการํ กโรนฺติ, น กญฺจิ อญฺญํ ปูเชนฺติฯ ตถา หิ พฺรหฺมา สหมฺปติ สิเนรุมเตฺตน รตนทาเมน ตถาคตํ ปูเชสิ, ยถาพลญฺจ อเญฺญ เทวา มนุสฺสา จ พิมฺพิสารโกสลราชอนาถปิณฺฑิกาทโยฯ ปรินิพฺพุตมฺปิ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ฉนฺนวุติโกฏิธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา อโสกมหาราชา สกลชมฺพุทีเป จตุราสีติ วิหารสหสฺสานิ ปติฏฺฐาเปสิ, โก ปน วาโท อเญฺญสํ จิตฺตีการานํฯ อปิจ กสฺสญฺญสฺส ปรินิพฺพุตสฺสาปิ ชาติโพธิธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนปรินิพฺพานฏฺฐานานิ ปฏิมาเจติยาทีนิ วา อุทฺทิสฺส เอวํ จิตฺตีการครุกาโร ปวตฺตติ ยถา ภควโตฯ เอวํจิตฺตีกตเฏฺฐนาปิ ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถิฯ

ตถา ยมฺปิ ตํ **มหคฺฆเฏฺฐน รตนํ**ฯ เสยฺยถิทํ – กาสิกํ วตฺถํฯ ยถาห – ‘‘ชิณฺณมฺปิ, ภิกฺขเว, กาสิกํ วตฺถํ วณฺณวนฺตเญฺจว โหติ สุขสมฺผสฺสญฺจ มหคฺฆญฺจา’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๐๐), ตมฺปิ พุทฺธรตเนน สมํ นตฺถิฯ ยทิ หิ มหคฺฆเฏฺฐน รตนํ, ตถาคโตว รตนํฯ ตถาคโต หิ เยสํ ปํสุกมฺปิ ปฏิคฺคณฺหาติ, เตสํ ตํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสํ เสยฺยถาปิ อโสกรโญฺญ, อิทมสฺส มหคฺฆตายฯ เอวํ มหคฺฆตาวจเนน เจตฺถ โทสาภาวสาธกํ อิทํ สุตฺตปทํ เวทิตพฺพํ –

‘‘เยสํ โข ปน โส ปฏิคฺคณฺหาติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ, เตสํ ตํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสํฯ อิทมสฺส มหคฺฆตาย วทามิฯ เสยฺยถาปิ ตํ, ภิกฺขเว, กาสิกํ วตฺถํ มหคฺฆํ, ตถูปมาหํ, ภิกฺขเว, อิมํ ปุคฺคลํ วทามี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๐๐)ฯ

เอวํ มหคฺฆเฏฺฐนปิ ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถิฯ

ตถา ยมฺปิ ตํ **อตุลเฏฺฐน รตนํ**ฯ เสยฺยถิทํ – รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส **จกฺกรตนํ** อุปฺปชฺชติ อินฺทนีลมณิมยนาภิ สตฺตรตนมยสหสฺสารํ ปวาฬมยเนมิ รตฺตสุวณฺณมยสนฺธิ, ยสฺส ทสนฺนํ ทสนฺนํ อรานมุปริ เอกํ มุณฺฑารํ โหติ วาตํ คเหตฺวา สทฺทกรณตฺถํ, เยน กโต สโทฺท สุกุสลปฺปตาฬิตปญฺจงฺคิกตูริยสโทฺท วิย โหติ, ยสฺส นาภิยา อุโภสุ ปเสฺสสุ เทฺว สีหมุขานิ โหนฺติ, อพฺภนฺตรํ สกฏจกฺกเสฺสว สุสิรํฯ ตสฺส กตฺตา วา กาเรตา วา นตฺถิ, กมฺมปจฺจเยน อุตุโต สมุฏฺฐาติฯ ยํ ราชา ทสวิธํ จกฺกวตฺติวตฺตํ ปูเรตฺวา ตทหุโปสเถ ปุณฺณมทิวเส สีสํนฺหาโต อุโปสถิโก อุปริปาสาทวรคโต สีลานิ โสเธโนฺต นิสิโนฺน ปุณฺณจนฺทํ วิย สูริยํ วิย จ อุเฏฺฐนฺตํ ปสฺสติ, ยสฺส ทฺวาทสโยชนโต สโทฺท สุยฺยติ, โยชนโต วโณฺณ ทิสฺสติ, ยํ มหาชเนน ‘‘ทุติโย มเญฺญ จโนฺท สูริโย วา อุฎฺฐิโต’’ติ อติวิย โกตูหลชาเตน ทิสฺสมานํ นครสฺส อุปริ อาคนฺตฺวา รโญฺญ อเนฺตปุรสฺส ปาจีนปเสฺส นาติอุจฺจํ นาตินีจํ หุตฺวา มหาชนสฺส คนฺธปุปฺผาทีหิ ปูเชตุํ, ยุตฺตฏฺฐาเน อกฺขาหตํ วิย ติฏฺฐติฯ

ตเทว อนุพนฺธมานํ **หตฺถิรตนํ** อุปฺปชฺชติ, สพฺพเสโต รตฺตปาโท สตฺตปฺปติโฏฺฐ อิทฺธิมา เวหาสงฺคโม อุโปสถกุลา วา ฉทฺทนฺตกุลา วา อาคจฺฉติ, อุโปสถกุลา จ อาคจฺฉโนฺต สพฺพเชโฏฺฐ อาคจฺฉติ, ฉทฺทนฺตกุลา สพฺพกนิโฏฺฐ สิกฺขิตสิโกฺข ทมถูเปโต, โส ทฺวาทสโยชนํ ปริสํ คเหตฺวา สกลชมฺพุทีปํ อนุสํยายิตฺวา ปุเรปาตราสเมว สกํ ราชธานึ อาคจฺฉติฯ

ตมฺปิ อนุพนฺธมานํ **อสฺสรตนํ** อุปฺปชฺชติ, สพฺพเสโต รตฺตปาโท กาฬสีโส มุญฺชเกโส วลาหกสฺสราชกุลา อาคจฺฉติฯ เสสเมตฺถ หตฺถิรตนสทิสเมวฯ

ตมฺปิ อนุพนฺธมานํ **มณิรตนํ** อุปฺปชฺชติฯ โส โหติ มณิ เวฬุริโย สุโภ ชาติมา อฏฺฐํโส สุปริกมฺมกโต อายามโต จกฺกนาภิสทิโส, เวปุลฺลปพฺพตา อาคจฺฉติฯ โส จตุรงฺคสมนฺนาคเตปิ อนฺธกาเร รโญฺญ ธชคฺคํ คโต โยชนํ โอภาเสติ, ยโสฺสภาเสน มนุสฺสา ‘‘ทิวา’’ติ มญฺญมานา กมฺมเนฺต ปโยเชนฺติ, อนฺตมโส กุนฺถกิปิลฺลิกํ อุปาทาย ปสฺสนฺติฯ

ตมฺปิ อนุพนฺธมานํ **อิตฺถิรตนํ** อุปฺปชฺชติ, ปกติอคฺคมเหสี วา โหติ, อุตฺตรกุรุโต วา อาคจฺฉติ มทฺทราชกุลโต วา, อติทีฆตาทิฉโทสวิวชฺชิตา อติกฺกนฺตา มานุสวณฺณํ อปฺปตฺตา ทิพฺพวณฺณํ, ยสฺสา รโญฺญ สีตกาเล อุณฺหานิ คตฺตานิ โหนฺติ, อุณฺหกาเล สีตานิ, สตธา โผฏิต ตูลปิจุโน วิย สมฺผโสฺส โหติ, กายโต จนฺทนคโนฺธ วายติ, มุขโต อุปฺปลคโนฺธ, ปุพฺพุฏฺฐายินิตาทิอเนกคุณสมนฺนาคตา จ โหติฯ

ตมฺปิ อนุพนฺธมานํ **คหปติรตนํ** อุปฺปชฺชติ รโญฺญ ปกติกมฺมกาโร เสฏฺฐิ, ยสฺส จกฺกรตเน อุปฺปนฺนมเตฺต ทิพฺพํ จกฺขุ ปาตุภวติ, เยน สมนฺตโต โยชนมเตฺต นิธึ ปสฺสติ อสามิกมฺปิ สสามิกมฺปิ, โส ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ปวาเรติ ‘‘อโปฺปสฺสุโกฺก ตฺวํ, เทว, โหหิ, อหํ เต ธเนน ธนกรณียํ กริสฺสามี’’ติฯ

ตมฺปิ อนุพนฺธมานํ **ปริณายกรตนํ** อุปฺปชฺชติ รโญฺญ ปกติเชฏฺฐปุโตฺตฯ จกฺกรตเน อุปฺปนฺนมเตฺต อติเรกปญฺญาเวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคโต โหติ, ทฺวาทสโยชนาย ปริสาย เจตสา จิตฺตํ ปริชานิตฺวา นิคฺคหปคฺคหสมโตฺถ โหติ, โส ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ปวาเรติ ‘‘อโปฺปสฺสุโกฺก ตฺวํ, เทว, โหหิ, อหํ เต รชฺชํ อนุสาสิสฺสามี’’ติฯ ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ อตุลเฏฺฐน รตนํ, ยสฺส น สกฺกา ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา อโคฺฆ กาตุํ ‘‘สตํ วา สหสฺสํ วา อคฺฆติ โกฏึ วา’’ติฯ ตตฺถ เอ

กรตนมฺปิ พุทฺธรตเนน สมํ นตฺถิฯ ยทิ หิ อตุลเฏฺฐน รตนํ, ตถาคโตว รตนํฯ ตถาคโต หิ น สกฺกา สีลโต วา สมาธิโต วา ปญฺญาทีนํ วา อญฺญตรโต เกนจิ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา ‘‘เอตฺตกคุโณ วา อิมินา สโม วา สปฺปฏิภาโค วา’’ติ ปริจฺฉินฺทิตุํฯ เอวํ อตุลเฏฺฐนปิ ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถิฯ

ตถา ยมฺปิ ตํ **ทุลฺลภทสฺสนเฏฺฐน รตนํ,** เสยฺยถิทํ ทุลฺลภปาตุภาโว ราชา จกฺกวตฺติ, จกฺกาทีนิ จ ตสฺส รตนานิ, ตมฺปิ พุทฺธรตเนน สมํ นตฺถิฯ ยทิ หิ ทุลฺลภทสฺสนเฏฺฐน รตนํ, ตถาคโตว รตนํ, กุโต จกฺกวตฺติอาทีนํ รตนตฺตํฯ ตานิ หิ เอกสฺมึเยว กปฺเป อเนกานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ ยสฺมา ปน อสงฺเขฺยยฺยปิ กปฺเป ตถาคตสุญฺโญ โลโก โหติ, ตสฺมา ตถาคโตว กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนโต ทุลฺลภทสฺสโนฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา ปรินิพฺพานสมเย –

> ‘‘เทวตา, อานนฺท, อุชฺฌายนฺติ ‘ทูรา จ วตมฺห อาคตา ตถาคตํ ทสฺสนาย, กทาจิ กรหจิ ตถาคตา โลเก อุปฺปชฺชนฺติ อรหนฺโต สมฺมาสมฺพุทฺธา, อเชฺชว รตฺติยา ปจฺฉิเม ยาเม ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานํ ภวิสฺสติ, อยญฺจ มเหสกฺโข ภิกฺขุ ภควโต ปุรโต ฐิโต โอวาเรนฺโต, น มยํ ลภาม ปจฺฉิเม กาเล ตถาคตํ ทสฺสนายา’’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๐๐)ฯ

เอวํ ทุลฺลภทสฺสนเฏฺฐนาปิ ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถิฯ

ตถา ยมฺปิ ตํ **อโนมสตฺตปริโภคเฏฺฐน รตนํ**ฯ เสยฺยถิทํ – รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส จกฺกรตนาทิ ตญฺหิ โกฏิสตสหสฺสธนานมฺปิ สตฺตภูมิกปาสาทวรตเล วสนฺตานมฺปิ จณฺฑาลเวนเนสาทรถการปุกฺกุสาทีนํ นีจกุลิกานํ โอมกปุริสานํ สุปินนฺเตปิ ปริโภคตฺถาย น นิพฺพตฺตติฯ อุภโต สุชาตสฺส ปน รโญฺญ ขตฺติยเสฺสว ปริปูริตทสวิธจกฺกวตฺติวตฺตสฺส ปริโภคตฺถาย นิพฺพตฺตนโต อโนมสตฺตปริโภคํเยว โหติ, ตมฺปิ พุทฺธรตนสมํ นตฺถิฯ ยทิ หิ อโนมสตฺตปริโภคเฏฺฐน รตนํ, ตถาคโตว รตนํฯ ตถาคโต หิ โลเก โอมกสตฺตสมฺมตานํ อนุปนิสฺสยสมฺปนฺนานํ วิปรีตทสฺสนานํ ปูรณกสฺสปาทีนํ ฉนฺนํ สตฺถารานํ อเญฺญสญฺจ เอวรูปานํ สุปินนฺเตปิ อปริโภโคฯ อุปนิสฺสยสมฺปนฺนานํ ปน จตุปฺปทายปิ คาถาย ปริโยสาเน อรหตฺตมธิคนฺตุํ สมตฺถานํ นิเพฺพธิกญาณทสฺสนานํ พาหิยทารุจีริยปฺปภุตีนํ อเญฺญสญฺจ มหากุลปฺปสุตานํ มหาสาวกานํ ปริโภโค, เต หิ ตํ ทสฺสนานุตฺตริยสวนานุตฺตริยปาริจริยานุตฺตริยาทีนิ สาเธนฺตา ตถาคตํ ปริภุญฺชนฺติฯ เอวํ อโนมสตฺตปริโภคเฏฺฐนาปิ ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถิฯ

ยมฺปิ ตํ อวิเสสโต **รติชนนเฏฺฐน รตนํ**ฯ เสยฺยถิทํ – รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส จกฺกรตนํฯ ตญฺหิ ทิสฺวาว ราชา จกฺกวตฺติ อตฺตมโน โหติ, เอวมฺปิ ตํ รโญฺญ รตึ ชเนติฯ ปุน จปรํ ราชา จกฺกวตฺติ วาเมน หเตฺถน สุวณฺณภิงฺการํ คเหตฺวา ทกฺขิเณน หเตฺถน จกฺกรตนํ อพฺภุกฺกิรติ ‘‘ปวตฺตตุ ภวํ จกฺกรตนํ, อภิวิชินาตุ ภวํ จกฺกรตน’’นฺติฯ ตโต จกฺกรตนํ ปญฺจงฺคิกํ วิย ตูริยํ มธุรสฺสรํ นิจฺฉรนฺตํ อากาเสน ปุรตฺถิมํ ทิสํ คจฺฉติ , อนฺวเทว ราชา, จกฺกวตฺติ จกฺกานุภาเวน ทฺวาทสโยชนวิตฺถิณฺณาย จตุรงฺคินิยา เสนาย นาติอุจฺจํ นาตินีจํ อุจฺจรุกฺขานํ เหฏฺฐาภาเคน, นีจรุกฺขานํ อุปริภาเคน, รุเกฺขสุ ปุปฺผผลปลฺลวาทิปณฺณาการํ คเหตฺวา อาคตานํ หตฺถโต ปณฺณาการญฺจ คณฺหนฺโต ‘‘เอหิ โข, มหาราชา’’ติ เอวมาทินา ปรมนิปจฺจกาเรน อาคเต ปฏิราชาโน ‘‘ปาโณ น หนฺตโพฺพ’’ติอาทินา นเยน อนุสาสนฺโต คจฺฉติฯ ยตฺถ ปน ราชา ภุญฺชิตุกาโม วา ทิวาเสยฺยํ วา กเปฺปตุกาโม โหติ, ตตฺถ จกฺกรตนํ อากาสา โอโรหิตฺวา อุทกาทิสพฺพกิจฺจกฺขเม สเม ภูมิภาเค อกฺขาหตํ วิย ติฏฺฐติฯ ปุน รโญฺญ คมนจิเตฺต อุปฺปเนฺน ปุริมนเยเนว สทฺทํ กโรนฺตํ คจฺฉติ, ตํ สุตฺวา ทฺวาทสโยชนิกาปิ ปริสา อากาเสน คจฺฉติ ฯ จกฺกรตนํ อนุปุเพฺพน ปุรตฺถิมํ สมุทฺทํ อโชฺฌคาหติ, ตสฺมึ อโชฺฌคาหเนฺต อุทกํ โยชนปฺปมาณํ อปคนฺตฺวา ภิตฺตีกตํ วิย ติฏฺฐติฯ มหาชโน ยถากามํ สตฺต รตนานิ คณฺหาติฯ ปุน ราชา สุวณฺณภิงฺ

การํ คเหตฺวา ‘‘อิโต ปฏฺฐาย มม รชฺช’’นฺติ อุทเกน อพฺภุกฺกิริตฺวา นิวตฺตติฯ เสนา ปุรโต โหติ, จกฺกรตนํ ปจฺฉโต, ราชา มเชฺฌฯ จกฺกรตเนน โอสกฺกิโตสกฺกิตฏฺฐานํ อุทกํ ปริปูรติฯ เอเตเนว อุปาเยน ทกฺขิณปจฺฉิมุตฺตเรปิ สมุเทฺท คจฺฉติฯ

เอวํ จตุทฺทิสํ อนุสํยายิตฺวา จกฺกรตนํ ติโยชนปฺปมาณํ อากาสํ อาโรหติฯ ตตฺถ ฐิโต ราชา จกฺกรตนานุภาเวน วิชิตวิชโย ปญฺจสตปริตฺตทีปปฏิมณฺฑิตํ สตฺตโยชนสหสฺสปริมณฺฑลํ ปุพฺพวิเทหํ, ตถา อฏฺฐโยชนสหสฺสปริมณฺฑลํ อุตฺตรกุรุํ, สตฺตโยชนสหสฺสปริมณฺฑลํเยว อปรโคยานํ, ทสโยชนสหสฺสปริมณฺฑลํ ชมฺพุทีปญฺจาติ เอวํ จตุมหาทีปทฺวิสหสฺสปริตฺตทีปปฏิมณฺฑิตํ เอกํ จกฺกวาฬํ สุผุลฺลปุณฺฑรีกวนํ วิย โอโลเกติฯ เอวํ โอโลกยโต จสฺส อนปฺปกา รติ อุปฺปชฺชติฯ เอวมฺปิ ตํ จกฺกรตนํ รโญฺญ รตึ ชเนติ, ตมฺปิ พุทฺธรตนสมํ นตฺถิฯ ยทิ หิ รติชนนเฏฺฐน รตนํ, ตถาคโตว รตนํ, กึ กริสฺสติ เอตํ จกฺกรตนํ? ตถาคโต หิ ยสฺสา ทิพฺพาย รติยา จกฺกรตนาทีหิ สเพฺพหิปิ ชนิตา จกฺกวตฺติรติ สงฺขมฺปิ กลมฺปิ กลภาคมฺปิ น อุเปติ, ตโตปิ รติโต อุตฺตริตรญฺจ ปณีตตรญฺจ อตฺตโน โอวาทปฺปฏิกรานํ อสเงฺขยฺยานมฺปิ เทวมนุสฺสานํ ปฐมชฺฌานรตึ ทุติยตติยจตุตฺถปญฺจมชฺฌานรตึ, อากาสานญฺจายตนรตึ, วิญฺญาณญฺจายตนอากิญฺจญฺญายตนเนวสญฺญานาสญฺญายตนรตึ, โสตาปตฺติมคฺครตึ, โสตาปตฺติผลรตึ, สกทาคามิอนาคามิอรหตฺตมคฺคผลรติญฺจ ชเนติฯ เอวํ รติชนนเฏฺฐนาปิ ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถีติฯ

อปิจ รตนํ นาเมตํ ทุวิธํ โหติ สวิญฺญาณกมวิญฺญาณกญฺจฯ ตตฺถ อวิญฺญาณกํ จกฺกรตนํ มณิรตนญฺจ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ อนินฺทฺริยพทฺธสุวณฺณรชตาทิ, สวิญฺญาณกํ หตฺถิรตนาทิปริณายกรตนปริโยสานํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ อินฺทฺริยพทฺธํฯ เอวํ ทุวิเธ เจตฺถ สวิญฺญาณกรตนํ อคฺคมกฺขายติ ฯ กสฺมา? ยสฺมา อวิญฺญาณกํ สุวณฺณรชตมณิมุตฺตาทิรตนํ สวิญฺญาณกานํ หตฺถิรตนาทีนํ อลงฺการตฺถาย อุปนียติฯ

สวิญฺญาณกรตนมฺปิ ทุวิธํ ติรจฺฉานคตรตนํ, มนุสฺสรตนญฺจฯ ตตฺถ มนุสฺสรตนํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? ยสฺมา ติรจฺฉานคตรตนํ มนุสฺสรตนสฺส โอปวยฺหํ โหติฯ มนุสฺสรตนมฺปิ ทุวิธํ อิตฺถิรตนํ, ปุริสรตนญฺจฯ ตตฺถ ปุริสรตนํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? ยสฺมา อิตฺถิรตนํ ปุริสรตนสฺส ปริจาริกตฺตํ อาปชฺชติฯ ปุริสรตนมฺปิ ทุวิธํ อคาริกรตนํ, อนคาริกรตนญฺจฯ ตตฺถ อนคาริกรตนํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? ยสฺมา อคาริกรตเนสุ อโคฺค จกฺกวตฺติปิ สีลาทิคุณยุตฺตํ อนคาริกรตนํ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา อุปฏฺฐหิตฺวา ปยิรุปาสิตฺวา ทิพฺพมานุสิกา สมฺปตฺติโย ปาปุณิตฺวา อเนฺต นิพฺพานสมฺปตฺตึ ปาปุณาติฯ

เอวํ อนคาริกรตนมฺปิ ทุวิธํ อริยปุถุชฺชนวเสนฯ อริยรตนมฺปิ ทุวิธํ เสขาเสขวเสนฯ อเสขรตนมฺปิ ทุวิธํ สุกฺขวิปสฺสกสมถยานิกวเสนฯ สมถยานิกรตนมฺปิ ทุวิธํ สาวกปารมิปฺปตฺตมปฺปตฺตญฺจฯ ตตฺถ สาวกปารมิปฺปตฺตํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? คุณมหนฺตตายฯ สาวกปารมิปฺปตฺตรตนโตปิ ปเจฺจกพุทฺธรตนํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? คุณมหนฺตตายฯ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานสทิสาปิ หิ อเนกสตา สาวกา เอกสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส คุณานํ สตภาคมฺปิ น อุเปนฺติฯ ปเจฺจกพุทฺธรตนโตปิ สมฺมาสมฺพุทฺธรตนํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? คุณมหนฺตตายฯ สกลมฺปิ หิ ชมฺพุทีปํ ปูเรตฺวา ปลฺลเงฺกน ปลฺลงฺกํ ฆเฏฺฏนฺตา นิสินฺนา ปเจฺจกพุทฺธา เอกสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส คุณานํ เนว สงฺขํ น กลํ น กลภาคํ อุเปนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา…เป.… ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๓๔; ๕.๓๒;

อิติวุ. ๙๐)ฯ เอวํ เกนจิ ปริยาเยน ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถิฯ เตนาห ภควา – **“น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตนา”**ติฯ

เอวํ ภควา พุทฺธรตนสฺส อเญฺญหิ รตเนหิ อสมตํ วตฺวา อิทานิ เตสํ สตฺตานํ อุปฺปนฺนอุปทฺทววูปสมตฺถํ เนว ชาตึ น โคตฺตํ น โกลปุตฺติยํ น วณฺณโปกฺขรตาทึ นิสฺสาย, อปิจ โข อวีจิมุปาทาย ภวคฺคปริยเนฺต โลเก สีลสมาธิกฺขนฺธาทีหิ คุเณหิ พุทฺธรตนสฺส อสทิสภาวํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **“อิทมฺปิ พุเทฺธ รตนํ ปณีตํ, เอเตน สเจฺจน สุวตฺถิ โหตู”**ติฯ

ตสฺสโตฺถ – อิทมฺปิ อิธ วา หุรํ วา สเคฺคสุ วา ยํกิญฺจิ อตฺถิ วิตฺตํ วา รตนํ วา, เตน สทฺธึ เตหิ เตหิ คุเณหิ อสมตฺตา พุเทฺธ รตนํ ปณีตํฯ ยทิ หิ เอตํ สจฺจํ, อถ เอเตน สเจฺจน อิเมสํ ปาณีนํ สุวตฺถิ โหตุ, โสภนานํ อตฺถิตา โหตุ อโรคตา นิรุปทฺทวตาติฯ เอตฺถ จ ยถา ‘‘จกฺขุ โข, อานนฺท, สุญฺญํ อเตฺตน วา อตฺตนิเยน วา’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๘๕) อตฺตภาเวน วา อตฺตนิยภาเวน วาติ อโตฺถฯ อิตรถา หิ จกฺขุ อตฺตา วา อตฺตนิยํ วาติ อปฺปฏิสิทฺธเมว สิยาฯ เอวํ **รตนํ ปณีต**นฺติ รตนตฺตํ ปณีตํ, รตนภาโว ปณีโตติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิตรถา หิ พุโทฺธ เนว รตนนฺติ สิเชฺฌยฺยฯ น หิ ยตฺถ รตนํ อตฺถิ, ตํ รตนนฺติ น สิชฺฌติฯ ยตฺถ ปน จิตฺตีกตาทิอตฺถสงฺขาตํ เยน วา เตน วา วิธินา สมฺพนฺธคตํ รตนํ อตฺถิ, ยสฺมา ตํ รตนตฺตมุปาทาย รตนนฺติ ปญฺญาปียติ, ตสฺมา ตสฺส รตนสฺส อตฺถิตาย รตนนฺติ สิชฺฌติฯ อถ วา **อิทมฺปิ พุเทฺธ รตน**นฺติ อิมินาปิ ปกาเรน พุโทฺธว รตนนฺติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตมตฺตาย จ ภควตา อิมาย คาถาย ราชกุลสฺส โสตฺถิ ชาตา, ภยํ วูปสนฺตํฯ อิมิสฺสา คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

ขยํ วิราคนฺติคาถาวณฺณนา

๔. เอวํ พุทฺธคุเณน สจฺจํ วตฺวา อิทานิ นิพฺพานธมฺมคุเณน วตฺตุมารโทฺธ **“ขยํ วิราค”**นฺติฯ ตตฺถ ยสฺมา นิพฺพานสจฺฉิกิริยาย ราคาทโย ขีณา โหนฺติ ปริกฺขีณา, ยสฺมา วา ตํ เตสํ อนุปฺปาทนิโรธกฺขยมตฺตํ, ยสฺมา จ ตํ ราคาทิวิปฺปยุตฺตํ สมฺปโยคโต จ อารมฺมณโต จ, ยสฺมา วา ตมฺหิ สจฺฉิกเต ราคาทโย อจฺจนฺตํ วิรตฺตา โหนฺติ วิคตา วิทฺธสฺตา, ตสฺมา ขยนฺติ จ วิราคนฺติ จ วุจฺจติฯ ยสฺมา ปนสฺส น อุปฺปาโท ปญฺญายติ, น วโย, น ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ตสฺมา ตํ น ชายติ น ชียติ น มียตีติ กตฺวา **อมต**นฺติ วุจฺจติฯ อุตฺตมเตฺถน ปน อตปฺปกเฏฺฐน จ **ปณีต**นฺติฯ **ยทชฺฌคา**ติ ยํ อชฺฌคา วินฺทิ ปฏิลภิ, อตฺตโน ญาณพเลน สจฺฉากาสิฯ **สกฺยมุนี**ติ สกฺยกุลปฺปสุตตฺตา สโกฺย, โมเนยฺยธมฺมสมนฺนาคตตฺตา มุนิ, สโกฺย เอว มุนิ สกฺยมุนิฯ **สมาหิโต**ติ อริยมคฺคสมาธินา สมาหิตจิโตฺตฯ **น เตน ธเมฺมน สมตฺถิ กิญฺจี**ติ เตน ขยาทินามเกน สกฺยมุนินา อธิคเตน ธเมฺมน สมํ กิญฺจิ ธมฺมชาตํ นตฺถิฯ ตสฺมา สุตฺตนฺตเรปิ วุตฺตํ – ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐)ฯ

เอวํ ภควา นิพฺพานธมฺมสฺส อเญฺญหิ ธเมฺมหิ อสมตํ วตฺวา อิทานิ เตสํ สตฺตานํ อุปฺปนฺนอุปทฺทววูปสมตฺถํ ขยวิราคามตปณีตตาคุเณหิ นิพฺพานธมฺมรตนสฺส อสทิสภาวํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **“อิทมฺปิ ธเมฺม รตนํ ปณีตํ, เอเตน สเจฺจน สุวตฺถิ โหตู”**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุริมคาถาย วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

ยํ พุทฺธเสโฏฺฐติคาถาวณฺณนา

๕. เอวํ นิพฺพานธมฺมคุเณน สจฺจํ วตฺวา อิทานิ มคฺคธมฺมคุเณน วตฺตุมารโทฺธ **“ยํ พุทฺธเสโฏฺฐ”**ติฯ ตตฺถ ‘‘พุชฺฌิตา สจฺจานี’’ติอาทินา นเยน พุโทฺธ , อุตฺตโม ปสํสนีโย จาติ เสโฏฺฐ, พุโทฺธ จ โส เสโฏฺฐ จาติ พุทฺธเสโฏฺฐ, อนุพุทฺธปเจฺจกพุทฺธสุตพุทฺธเขฺยสุ วา พุเทฺธสุ เสโฏฺฐติ พุทฺธเสโฏฺฐฯ โส พุทฺธเสโฏฺฐ ยํ ปริวณฺณยี ‘‘อฎฺฐงฺคิโกว มคฺคานํ, เขมํ นิพฺพานปตฺติยา’’ติ (ม. นิ. ๒.๒๑๕) จ ‘‘อริยํ โว, ภิกฺขเว, สมฺมาสมาธิํ เทสิสฺสามิ สอุปนิสํ สปริกฺขาร’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๓๖) จ เอวมาทินา นเยน ตตฺถ ตตฺถ ปสํสิ ปกาสยิฯ **สุจิ**นฺติ กิเลสมลสมุเจฺฉทกรณโต อจฺจนฺตโวทานํฯ **สมาธิมานนฺตริกญฺญมาหุ**ติ ยญฺจ อตฺตโน ปวตฺติสมนนฺตรํ นิยเมเนว ผลปทานโต ‘‘อานนฺตริกสมาธี’’ติ อาหุฯ น หิ มคฺคสมาธิมฺหิ อุปฺปเนฺน ตสฺส ผลุปฺปตฺตินิเสธโก โกจิ อนฺตราโย อตฺถิฯ ยถาห –

> ‘‘อยญฺจ ปุคฺคโล โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฎิปโนฺน อสฺส, กปฺปสฺส จ อุฑฺฑยฺหนเวลา อสฺส, เนว ตาว กโปฺป อุฑฺฑเยฺหยฺย, ยาวายํ ปุคฺคโล น โสตาปตฺติผลํ สจฺฉิกโรติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ฐิตกปฺปีฯ สเพฺพปิ มคฺคสมงฺคิโน ปุคฺคลา ฐิตกปฺปิโน’’ติ (ปุ. ป. ๑๗)ฯ

สมาธินา เตน สโม น วิชฺชตีติ เตน พุทฺธเสฎฺฐปริวณฺณิเตน สุจินา อานนฺตริกสมาธินา สโม รูปาวจรสมาธิ วา อรูปาวจรสมาธิ วา โกจิ น วิชฺชติฯ กสฺมา? เตสํ ภาวิตตฺตา ตตฺถ ตตฺถ พฺรหฺมโลเก อุปฺปนฺนสฺสาปิ ปุน นิรยาทีสุปิ อุปฺปตฺติสมฺภวโต, อิมสฺส จ อรหตฺตสมาธิสฺส ภาวิตตฺตา อริยปุคฺคลสฺส สพฺพูปปตฺติสมุคฺฆาตสมฺภวโตฯ ตสฺมา สุตฺตนฺตเรปิ วุตฺตํ – ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา…เป.… อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค, เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ อาทิ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐)ฯ

เอวํ ภควา อานนฺตริกสมาธิสฺส อเญฺญหิ สมาธีหิ อสมตํ วตฺวา อิทานิ ปุริมนเยเนว มคฺคธมฺมรตนสฺส อสทิสภาวํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **“อิทมฺปิ ธเมฺม…เป.… โหตู”**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฎิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฎิคฺคหิตาติฯ

เย ปุคฺคลาติคาถาวณฺณนา

๖. เอวํ มคฺคธมฺมคุเณนาปิ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ สงฺฆคุเณนาปิ วตฺตุมารโทฺธ **“เย ปุคฺคลา”**ติฯ ตตฺถ **เย**ติ อนิยเมตฺวา อุเทฺทโสฯ **ปุคฺคลา**ติ สตฺตาฯ **อฎฺฐา**ติ เตสํ คณนปริเจฺฉโทฯ เต หิ จตฺตาโร จ ปฎิปนฺนา จตฺตาโร จ ผเล ฐิตาติ อฎฺฐ โหนฺติฯ **สตํ ปสตฺถา**ติ สปฺปุริเสหิ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวเกหิ อเญฺญหิ จ เทวมนุเสฺสหิ ปสตฺถาฯ กสฺมา? สหชาตสีลาทิคุณโยคาฯ เตสญฺหิ จมฺปกวกุลกุสุมาทีนํ สหชาตวณฺณคนฺธาทโย วิย สหชาตา สีลสมาธิอาทโย คุณา, เตน เต วณฺณคนฺธาทิสมฺปนฺนานิ วิย ปุปฺผานิ เทวมนุสฺสานํ สตํ ปิยา มนาปา ปสํสนียา จ โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ **“เย ปุคฺคลา อฎฺฐสตํ** ปสตฺถา’’ติฯ

อถ วา **เย**ติ อนิยเมตฺวา อุเทฺทโสฯ **ปุคฺคลา**ติ สตฺตาฯ **อฎฺฐสต**นฺติ เตสํ คณนปริเจฺฉโทฯ เต หิ เอกพีชี โกลํโกโล สตฺตกฺขตฺตุปรโมติ ตโย โสตาปนฺนาฯ กามรูปารูปภเวสุ อธิคตผลา ตโย สกทาคามิโนฯ เต สเพฺพปิ จตุนฺนํ ปฎิปทานํ วเสน จตุวีสติฯ อนฺตราปรินิพฺพายี, อุปหจฺจปรินิพฺพายี, สสงฺขารปรินิพฺพายี, อสงฺขารปรินิพฺพายี, อุทฺธํโสโต, อกนิฎฺฐคามีติ อวิเหสุ ปญฺจฯ ตถา อตปฺปสุทสฺสสุทสฺสีสุ ฯ อกนิเฎฺฐสุ ปน อุทฺธํโสตวชฺชา จตฺตาโรติ จตุวีสติ

อนาคามิโนฯ สุกฺขวิปสฺสโก สมถยานิโกติ เทฺว อรหนฺตฯ จตฺตาโร มคฺคฏฺฐาติ จตุปณฺณาสฯ เต สเพฺพปิ สทฺธาธุรปญฺญาธุรานํ วเสน ทิคุณา หุตฺวา อฏฺฐสตํ โหนฺติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

จตฺตาริ เอตานิ ยุคานิ โหนฺตีติ เต สเพฺพปิ อฏฺฐ วา อฏฺฐสตํ วาติ วิตฺถารวเสน อุทฺทิฏฺฐปุคฺคลา สเงฺขปวเสน โสตาปตฺติมคฺคโฏฺฐ ผลโฏฺฐติ เอกํ ยุคํ, เอวํ ยาว อรหตฺตมคฺคโฏฺฐ ผลโฏฺฐติ เอกํ ยุคนฺติ จตฺตาริ ยุคานิ โหนฺติฯ **เต ทกฺขิเณยฺยา**ติ เอตฺถ **เต**ติ ปุเพฺพ อนิยเมตฺวา อุทฺทิฏฺฐานํ นิยเมตฺวา นิเทฺทโสฯ เย ปุคฺคลา วิตฺถารวเสน อฏฺฐ วา, อฏฺฐสตํ วา, สเงฺขปวเสน จตฺตาริ ยุคานิ โหนฺตีติ วุตฺตา, สเพฺพปิ เต ทกฺขิณํ อรหนฺตีติ ทกฺขิเณยฺยาฯ ทกฺขิณา นาม กมฺมญฺจ กมฺมวิปากญฺจ สทฺทหิตฺวา ‘‘เอส เม อิทํ เวชฺชกมฺมํ วา ชงฺฆเปสนิกํ วา กริสฺสตี’’ติ เอวมาทีนิ อนเปกฺขิตฺวา ทิยฺยมาโน เทยฺยธโมฺม, ตํ อรหนฺติ นาม สีลาทิคุณยุตฺตา ปุคฺคลา, อิเม จ ตาทิสา, เตน วุจฺจนฺติ ‘‘เต ทกฺขิเณยฺยา’’ติฯ

สุคตสฺส สาวกาติ ภควา โสภเนน คมเนน ยุตฺตตฺตา, โสภนญฺจ ฐานํ คตตฺตา, สุฏฺฐุ จ คตตฺตา, สุฏฺฐุ เอว จ คทตฺตา สุคโต, ตสฺส สุคตสฺสฯ สเพฺพปิ เต วจนํ สุณนฺตีติ สาวกาฯ กามญฺจ อเญฺญปิ สุณนฺติ, น ปน สุตฺวา กตฺตพฺพกิจฺจํ กโรนฺติ, อิเม ปน สุตฺวา กตฺตพฺพํ ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺตึ กตฺวา มคฺคผลานิ ปตฺตา, ตสฺมา ‘‘สาวกา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **เอเตสุ ทินฺนานิ มหปฺผลานี**ติ เอเตสุ สุคตสาวเกสุ อปฺปกานิปิ ทานานิ ทินฺนานิ ปฏิคฺคาหกโต ทกฺขิณาวิสุทฺธิภาวํ อุปคตตฺตา มหปฺผลานิ โหนฺติฯ ตสฺมา สุตฺตนฺตเรปิ วุตฺตํ –

> ‘‘ยาวตา , ภิกฺขเว , สงฺฆา วา คณา วา ตถาคตสาวกสโงฺฆ, เตสํ อคฺคมกฺขายติ, ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา, เอส ภควโต สาวกสโงฺฆ…เป.… อโคฺควิปาโก โหตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๔; ๕.๓๒; อิติวุ. ๙๐)ฯ

เอวํ ภควา สเพฺพสมฺปิ มคฺคฏฺฐผลฏฺฐานํ วเสน สงฺฆรตนสฺส คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **‘‘อิทมฺปิ สเงฺฆ’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนยเยนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

เย สุปฺปยุตฺตาติคาถาวณฺณนา

๗. เอวํ มคฺคฏฺฐผลฏฺฐานํ วเสน สงฺฆคุเณน สจฺจํ วตฺวา อิทานิ ตโต เอกจฺจานํ ผลสมาปตฺติสุขมนุภวนฺตานํ ขีณาสวปุคฺคลานํเยว คุเณน วตฺตุมารโทฺธ **‘‘เย สุปฺปยุตฺตา’’**ติฯ ตตฺถ **เย**ติ อนิยมิตุเทฺทสวจนํฯ **สุปฺปยุตฺตา**ติ สุฏฺฐุ ปยุตฺตา, อเนกวิหิตํ อเนสนํ ปหาย สุทฺธาชีวิตํ นิสฺสาย วิปสฺสนาย อตฺตานํ ปยุญฺชิตุมารทฺธาติ อโตฺถฯ อถ วา **สุปฺปยุตฺตา**ติ สุวิสุทฺธกายวจีปโยคสมนฺนาคตา, เตน เตสํ สีลกฺขนฺธํ ทเสฺสติฯ **มนสา ทเฬฺหนา**ติ ทเฬฺหน มนสา, ถิรสมาธิยุเตฺตน เจตสาติ อโตฺถฯ เตน เตสํ สมาธิกฺขนฺธํ ทเสฺสติฯ **นิกฺกามิโน**ติ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขา หุตฺวา ปญฺญาธุเรน วีริเยน สพฺพกิเลเสหิ กตนิกฺกมนาฯ เตน เตสํ วีริยสมฺปนฺนํ ปญฺญกฺขนฺธํ ทเสฺสติฯ

โคตมสาสนมฺหีติ โคตฺตโต โคตมสฺส ตถาคตเสฺสว สาสนมฺหิฯ เตน อิโต พหิทฺธา นานปฺปการมฺปิ อมรตปํ กโรนฺตานํ สุปฺปโยคาทิคุณาภาวโต กิเลเสหิ นิกฺกมนาภาวํ ทเสฺสติฯ **เต**ติ ปุเพฺพ อุทฺทิฏฺฐานํ นิเทฺทสวจนํฯ **ปตฺติปตฺตา**ติ เอตฺถ ปตฺตพฺพาติ ปตฺติ, ปตฺตพฺพา นาม ปตฺตุํ อรหา, ยํ ปตฺวา อจฺจนฺตโยคเกฺขมิโน โหนฺติ, อรหตฺตผลเสฺสตํ อธิวจนํ, ตํ ปตฺตึ ปตฺตาติ ปตฺติปตฺตาฯ **อมต**นฺติ นิพฺพานํฯ **วิคยฺหา**ติ อารมฺมณวเสน วิคาหิตฺวาฯ **ลทฺธา**ติ

ลภิตฺวาฯ **มุธา**ติ อพฺยเยน กากณิกมตฺตมฺปิ พฺยยํ อกตฺวาฯ **นิพฺพุติ**นฺติ ปฏิปฺปสฺสทฺธกิเลส ทรถํ ผลสมาปตฺติํฯ **ภุญฺชมานา**ติ อนุภวมานาฯ กึ วุตฺตํ โหติ? เย อิมสฺมึ โคตมสาสนมฺหิ สีล สมฺปนฺนตฺตา สุปฺปยุตฺตา, สมาธิสมฺปนฺนตฺตา มนสา ทเฬฺหน, ปญฺญาสมฺปนฺนตฺตา นิกฺกามิโน , เต อิมาย สมฺมาปฏิปทาย อมตํ วิคยฺห มุธา ลทฺธา ผลสมาปตฺติสญฺญิตํ นิพฺพุติํ ภุญฺชมานา ปตฺติปตฺตา นาม โหนฺตีติฯ

เอวํ ภควา ผลสมาปตฺติสุขมนุภวนฺตานํ ขีณาสวปุคฺคลานเมว วเสน สงฺฆรตนสฺส คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **“อิทมฺปิ สเงฺฆ”**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

ยถินฺทขีโลติคาถาวณฺณนา

๘. เอวํ ขีณาสวปุคฺคลานํ คุเณน สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ พหุชนปจฺจเกฺขน โสตาปนฺนเสฺสว คุเณน วตฺตุมารโทฺธ **“ยถินฺทขีโล”**ติฯ ตตฺถ **ยถา**ติ อุปมาวจนํฯ **อินฺทขีโล**ติ นครทฺวารวินิวารณตฺถํ อุมฺมารพฺภนฺตเร อฏฺฐ วา ทส วา หเตฺถ ปถวิํ ขณิตฺวา อาโกฏิตสฺส สารทารุมยถมฺภเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ปถวิ**นฺติ ภูมิํฯ **สิโต**ติ อโนฺต ปวิสิตฺวา นิสฺสิโตฯ **สิยา**ติ ภเวยฺยฯ **จตุพฺภิ วาเตหี**ติ จตูหิ ทิสาหิ อาคเตหิ วาเตหิฯ **อสมฺปกมฺปิโย**ติ กเมฺปตุํ วา จาเลตุํ วา อสกฺกุเณโยฺยฯ **ตถูปมนฺติ** ตถาวิธํฯ **สปฺปุริส**นฺติ อุตฺตมปุริสํฯ **วทามี**ติ ภณามิฯ **โย อริยสจฺจานิ อเวจฺจ ปสฺสตี**ติ โย จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ปญฺญาย อโชฺฌคาเหตฺวา ปสฺสติฯ ตตฺถ อริยสจฺจานิ กุมารปเญฺห วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

อยํ ปเนตฺถ **สเงฺขปโตฺถ** – ยถา หิ อินฺทขีโล คมฺภีรเนมตาย ปถวิสฺสิโต จตุพฺภิ วาเตหิ อสมฺปกมฺปิโย สิยา, อิมมฺปิ สปฺปุริสํ ตถูปมเมว วทามิ, โย อริยสจฺจานิ อเวจฺจ ปสฺสติฯ กสฺมา? ยสฺมา โสปิ อินฺทขีโล วิย จตูหิ วาเตหิ สพฺพติตฺถิยวาทวาเตหิ อสมฺปกมฺปิโย โหติ, ตมฺหา ทสฺสนา เกนจิ กเมฺปตุํ วา จาเลตุํ วา อสกฺกุเณโยฺยฯ ตสฺมา สุตฺตนฺตเรปิ วุตฺตํ –

> ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, อโยขีโล วา อินฺทขีโล วา คมฺภีรเนโม สุนิขาโต อจโล อสมฺปกมฺปี, ปุรตฺถิมาย เจปิ ทิสาย อาคเจฺฉยฺย ภุสา วาตวุฏฺฐิ, เนว นํ สงฺกเมฺปยฺย น สมฺปกเมฺปยฺย น สมฺปจาเลยฺยฯ ปจฺฉิมาย…เป.… ทกฺขิณาย, อุตฺตรายปิ เจ…เป.… น สมฺปจาเลยฺยฯ ตํ กิสฺส เหตุ? คมฺภีรตฺตา, ภิกฺขเว, เนมสฺส , สุนิขาตตฺตา อินฺทขีลสฺสฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, เย จ โข เกจิ สมณา วา พฺราหฺมณา วา ‘อิทํ ทุกฺขนฺติ…เป.… ปฏิปทา’ติ ยถาภูตํ ปชานนฺติ, เต น อญฺญสฺส สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา มุขํ โอโลเกนฺติ ‘อยํ นูน ภวํ ชานํ ชานาติ, ปสฺสํ ปสฺสตี’ติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? สุทิฏฺฐตฺตา, ภิกฺขเว, จตุนฺนํ อริยสจฺจาน’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๑๐๙)ฯ

เอวํ ภควา พหุชนปจฺจกฺขสฺส โสตาปนฺนเสฺสว วเสน สงฺฆรตนสฺส คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **“อิทมฺปิ สเงฺฆ”**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

เย อริยสจฺจานีติคาถาวณฺณนา

๙. เอวํ อวิเสสโต โสตาปนฺนสฺส คุเณน สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ เย เต ตโย โสตาปนฺนา เอกพีชี โกลํโกโล สตฺตกฺขตฺตุปรโมติฯ ยถาห –

> ‘‘อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปโนฺน โหติ…เป…. โส เอกํเยว ภวํ นิพฺพตฺติตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ เอกพีชีฯ ตถา เทฺว วา ตีณิ วา กุลานิ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ โกลํโกโลฯ ตถา สตฺตกฺขตฺตุํ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ สตฺตกฺขตฺตุปรโม’’ติ (ปุ. ป. ๓๑-๓๓)ฯ

เตสํ สพฺพกนิฏฺฐสฺส สตฺตกฺขตฺตุปรมสฺส คุเณน วตฺถุมารโทฺธ **‘‘เย อริยสจฺจานี’’**ติฯ ตตฺถ **เย อริยสจฺจานี**ติ เอตํ วุตฺตนยเมวฯ **วิภาวยนฺตี**ติ ปญฺญาโอภาเสน สจฺจปฺปฏิจฺฉาทกํ กิเลสนฺธการํ วิธมิตฺวา อตฺตโน ปกาสานิ ปากฏานิ กโรนฺติฯ **คมฺภีรปเญฺญนา**ติ อปฺปเมยฺยปญฺญตาย สเทวกสฺส โลกสฺส ญาเณน อลพฺภเนยฺยปฺปติฏฺฐปเญฺญน, สพฺพญฺญุนาติ วุตฺตํ โหติฯ **สุเทสิตานี**ติ สมาสพฺยาสสากลฺยเวกลฺยาทีหิ เตหิ เตหิ นเยหิ สุฏฺฐุ เทสิตานิฯ **กิญฺจาปิ เต โหนฺติ ภุสํ ปมตฺตา**ติ เต วิภาวิตอริยสจฺจา ปุคฺคลา กิญฺจาปิ เทวรชฺชจกฺกวตฺติรชฺชาทิปฺปมาทฏฺฐานํ อาคมฺม ภุสํ ปมตฺตา โหนฺติ, ตถาปิ โสตาปตฺติมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธน ฐเปตฺวา สตฺต ภเว อนมตเคฺค สํสาเร เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ นามญฺจ รูปญฺจ, เตสํ นิรุทฺธตฺตา อตฺถงฺคตตฺตา น อฏฺฐมํ ภวํ อาทิยนฺติ, สตฺตมภเว เอว ปน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณนฺติฯ

เอวํ ภควา สตฺตกฺขตฺตุปรมวเสน สงฺฆรตนสฺส คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **‘‘อิทมฺปิ สเงฺฆ’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

สหาวสฺสาติคาถาวณฺณนา

๑๐. เอวํ สตฺตกฺขตฺตุปรมสฺส อฏฺฐมํ ภวํ อนาทิยนคุเณน สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ ตเสฺสว สตฺต ภเว อาทิยโตปิ อเญฺญหิ อปฺปหีนภวาทาเนหิ ปุคฺคเลหิ วิสิเฏฺฐน คุเณน วตฺถุมารโทฺธ **‘‘สหาวสฺสา’’**ติ ฯ ตตฺถ **สหาวา**ติ สทฺธิํเยวฯ **อสฺสา**ติ ‘‘น เต ภวํ อฏฺฐมมาทิยนฺตี’’ติ วุเตฺตสุ อญฺญตรสฺสฯ **ทสฺสนสมฺปทายา**ติ โสตาปตฺติมคฺคสมฺปตฺติยาฯ โสตาปตฺติมโคฺค หิ นิพฺพานํ ทิสฺวา กตฺตพฺพกิจฺจสมฺปทาย สพฺพปฐมํ นิพฺพานทสฺสนโต ‘‘ทสฺสน’’นฺติ วุจฺจติ, ตสฺส อตฺตนิ ปาตุภาโว ทสฺสนสมฺปทา, ตาย ทสฺสนสมฺปทาย สห เอวฯ **ตยสฺสุ ธมฺมา ชหิตา ภวนฺตี**ติ เอตฺถ **อสฺสุ**-อิติ ปทปูรณมเตฺต นิปาโต ‘‘อิทํ สุ เม, สาริปุตฺต, มหาวิกฏโภชนสฺมิํ โหตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๕๖) วิยฯ ยโต สหาวสฺส ทสฺสนสมฺปทาย ตโย ธมฺมา ชหิตา ภวนฺติ ปหีนา โหนฺตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

อิทานิ ชหิตธมฺมทสฺสนตฺถมาห **‘‘สกฺกายทิฏฺฐี วิจิกิจฺฉิตญฺจ, สีลพฺพตํ วาปิ ยทตฺถิ กิญฺจี’’**ติฯ ตตฺถ สติ กาเย วิชฺชมาเน อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกาเขฺย กาเย วีสติวตฺถุกา ทิฏฺฐิ สกฺกายทิฏฺฐิ, สตี วา ตตฺถ กาเย ทิฏฺฐีติปิ สกฺกายทิฏฺฐิ, ยถาวุตฺตปฺปกาเร กาเย วิชฺชมานา ทิฏฺฐีติ อโตฺถฯ สติเยว วา กาเย ทิฏฺฐีติปิ สกฺกายทิฏฺฐิ, ยถาวุตฺตปฺปกาเร กาเย วิชฺชมาเน รูปาทิสงฺขาโต อตฺตาติ เอวํ ปวตฺตา ทิฏฺฐีติ อโตฺถฯ ตสฺสา จ ปหีนตฺตา สพฺพทิฏฺฐิคตานิ ปหีนาเนว โหนฺติฯ สา หิ เนสํ มูลํฯ สพฺพกิเลสพฺยาธิวูปสมนโต ปญฺญา‘‘จิกิจฺฉิต’’นฺติ วุจฺจติ, ตํ ปญฺญาจิกิจฺฉิตํ อิโต วิคตํ, ตโต วา ปญฺญาจิกิจฺฉิตา อิทํ วิคตนฺติ วิจิกิจฺฉิตํฯ ‘‘สตฺถริ กงฺข

ตี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๐๐๘; วิภ. ๙๑๕) นเยน วุตฺตาย อฏฺฐวตฺถุกาย วิมติยา เอตํ อธิวจนํฯ ตสฺสา ปหีนตฺตา สพฺพานิปิ วิจิกิจฺฉิตานิ ปหีนานิ โหนฺติฯ ตญฺหิ เนสํ มูลํฯ ‘‘อิโต พหิทฺธา สมณพฺราหฺมณานํ สีเลน สุทฺธิ วเตน สุทฺธี’’ติ เอวมาทีสุ (ธ. ส. ๑๒๒๒; วิภ. ๙๓๘) อาคตํ โคสีลกุกฺกุรสีลาทิกํ สีลํ โควตกุกฺกุรวตาทิกญฺจ วตํ สีลพฺพตนฺติ วุจฺจติ, ตสฺส ปหีนตฺตา สพฺพมฺปิ นคฺคิยมุณฺฑิกาทิอมรตปํ ปหีนํ โหติฯ ตญฺหิ ตสฺส มูลํ, เตเนว สพฺพาวสาเน วุตฺตํ **‘‘ยทตฺถิ กิญฺจี’’**ติฯ ทุกฺขทสฺสนสมฺปทาย เจตฺถ สกฺกายทิฏฺฐิ สมุทยทสฺสนสมฺปทาย วิจิกิจฺฉิตํ, มคฺคทสฺสนนิพฺพานทสฺสนสมฺปทาย สีลพฺพตํ ปหียตีติ วิญฺญาตพฺพํฯ

จตูหปาเยหีติคาถาวณฺณนา

๑๑. เอวมสฺส กิเลสวฏฺฏปฺปหานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺมึ กิเลสวเฏฺฏ สติ เยน วิปากวเฏฺฏน ภวิตพฺพํ, ตปฺปหานา ตสฺสาปิ ปหานํ ทีเปนฺโต อาห **‘‘จตูหปาเยหิ จ วิปฺปมุตฺโต’’**ติฯ ตตฺถ จตฺตาโร อปายา นาม นิรยติรจฺฉานเปตฺติวิสยอสุรกายาฯ เตหิ เอส สตฺต ภเว อาทิยนฺโตปิ วิปฺปมุตฺโตติ อโตฺถฯ

เอวมสฺส วิปากวฏฺฏปฺปหานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยมสฺส วิปากวฏฺฏสฺส มูลภูตํ กมฺมวฏฺฏํ, ตสฺสาปิ ปหานํ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘ฉจฺจาภิฐานานิ อภพฺพ กาตุ’’**นฺติฯ ตตฺถ **อภิฐานานี**ติ โอฬาริกฏฺฐานานิ, ตานิ เอส ฉ อภโพฺพ กาตุํฯ ตานิ จ ‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล มาตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺยา’’ติอาทินา (อ. นิ. ๑.๒๗๑; ม. นิ. ๓.๑๒๘; วิภ. ๘๐๙) นเยน เอกกนิปาเต วุตฺตานิ มาตุฆาตปิตุฆาตอรหนฺตฆาตโลหิตุปฺปาทสงฺฆเภทอญฺญสตฺถารุเทฺทสกมฺมานีติ เวทิตพฺพานิฯ ตานิ หิ กิญฺจาปิ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน อริยสาวโก กุนฺถกิปิลฺลิกมฺปิ ชีวิตา น โวโรเปติ, อปิจ โข ปน ปุถุชฺชนภาวสฺส วิครหณตฺถํ วุตฺตานิฯ ปุถุชฺชโน หิ อทิฏฺฐิสมฺปนฺนตฺตา เอวํมหาสาวชฺชานิ อภิฐานานิปิ กโรติ, ทสฺสนสมฺปโนฺน ปน อภโพฺพ ตานิ กาตุนฺติฯ อภพฺพคฺคหณเญฺจตฺถ ภวนฺตเรปิ อกรณทสฺสนตฺถํฯ ภวนฺตเรปิ หิ เอส อตฺตโน อริยสาวกภาวํ อชานโนฺตปิ ธมฺมตาย เอว เอตานิ วา ฉ ปกติปาณาติปาตาทีนิ วา ปญฺจ เวรานิ อญฺญสตฺถารุเทฺทเสน สห ฉ ฐานานิ น กโรติ, ยานิ สนฺธาย เอกเจฺจ ‘‘ฉ ฉาภิฐานานี’’ติปิ ปฐนฺติฯ มตมจฺฉคฺคาหาทโย เจตฺถ อริยสาวกคามทารกานํ นิทสฺสนํฯ

เอวํ ภควา สตฺต ภเว อาทิยโตปิ อริยสาวกสฺส อเญฺญหิ อปฺปหีนภวาทาเนหิ ปุคฺคเลหิ วิสิฏฺฐคุณวเสน สงฺฆรตนสฺส คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **‘‘อิทมฺปิ สเงฺฆ’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

กิญฺจาปิ โสติคาถาวณฺณนา

๑๒. เอวํ สตฺต ภเว อาทิยโตปิ อเญฺญหิ อปฺปหีนภวาทาเนหิ ปุคฺคเลหิ วิสิฏฺฐคุเณน สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ น เกวลํ ทสฺสนสมฺปโนฺน ฉ อภิฐานานิ อภโพฺพ กาตุํ, กินฺตุ อปฺปมตฺตกมฺปิ ปาปกมฺมํ กตฺวา ตสฺส ปฏิจฺฉาทนายปิ อภโพฺพติ ปมาทวิหาริโนปิ ทสฺสนสมฺปนฺนสฺส กตปฺปฏิจฺฉาทนาภาวคุเณน วตฺตุมารโทฺธ **‘‘กิญฺจาปิ โส กมฺม กโรติ ปาปก’’**นฺติฯ

ตสฺสโตฺถ – โส ทสฺสนสมฺปโนฺน กิญฺจาปิ สติสโมฺมสเน ปมาทวิหารํ อาคมฺม ยํ ตํ ภควตา โลกวชฺชํ สญฺจิจฺจาติกฺกมนํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตี’’ติ (จูฬว. ๓๘๕; อุทา. ๔๕) ตํ ฐเปตฺวา อญฺญํ กุฏิการสห

เสยฺยาทึ ปณฺณตฺติวชฺชวีติกฺกมสงฺขาตํ พุทฺธปฺปติกุฎฺฐํ **กาเยน** ปาปกมฺมํ กโรติ, ปทโสธมฺมอุตฺตริฉปฺปญฺจวาจาธมฺมเทสนสมฺผปฺปลาปผรุสวจนาทึ วา **วาจาย , อุท เจตสา วา** กตฺถจิ โลภโทสุปฺปาทนํ ชาตรูปาทิสาทิยนํ จีวราทิปริโภเคสุ อปจฺจเวกฺขณาทึ วา ปาปกมฺมํ กโรติฯ **อภพฺพ โส ตสฺส ปฏิจฺฉทาย** น โส ตํ ''อิทํ อกปฺปิยมกรณีย''นฺติ ชานิตฺวา มุหุตฺตมฺปิ ปฏิจฺฉาเทติ, ตํขณํ เอว ปน สตฺถริ วา วิญฺญูสุ วา สพฺรหฺมจารีสุ อาวิ กตฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกโรติ, ''น ปุน กริสฺสามี''ติ เอวํ สํวริตพฺพํ วา สํวรติฯ กสฺมา? ยสฺมา **อภพฺพตา ทิฏฺฐปทสฺส วุตฺตา,** เอวรูปมฺปิ ปาปกมฺมํ กตฺวา ตสฺส ปฏิจฺฉาทาย ทิฏฺฐนิพฺพานปทสฺส ทสฺสนสมฺปนฺนสฺส ปุคฺคลสฺส อภพฺพตา วุตฺตาติ อโตฺถฯ

กถํ?

> ''เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทหโร กุมาโร มโนฺท อุตฺตานเสยฺยโก หเตฺถน วา ปาเทน วา องฺคารํ อกฺกมิตฺวา ขิปฺปเมว ปฏิสํหรติ, เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ธมฺมตา เอสา ทิฏฺฐิสมฺปนฺนสฺส ปุคฺคลสฺส, กิญฺจาปิ ตถารูปึ อาปตฺตึ อาปชฺชติ, ยถารูปาย อาปตฺติยา วุฏฺฐานํ ปญฺญายติฯ อถ โข นํ ขิปฺปเมว สตฺถริ วา วิญฺญูสุ วา สพฺรหฺมจารีสุ เทเสติ วิวรติ อุตฺตานีกโรติ, เทเสตฺวา วิวริตฺวา อุตฺตานีกตฺวา อายตึ สํวรํ อาปชฺชตี''ติ (ม. นิ. ๑.๔๙๖)ฯ

เอวํ ภควา ปมาทวิหาริโนปิ ทสฺสนสมฺปนฺนสฺส กตปฺปฏิจฺฉาทนาภาวคุเณน สงฺฆรตนสฺส คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **''อิทมฺปิ สเงฺฆ''**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

วนปฺปคุเมฺพติคาถาวณฺณนา

๑๓. เอวํ สงฺฆปริยาปนฺนานํ ปุคฺคลานํ เตน เตน คุณปฺปกาเรน สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ ยฺวายํ ภควตา รตนตฺตยคุณํ ทีเปเนฺตน อิธ สเงฺขเปน อญฺญตฺร จ วิตฺถาเรน ปริยตฺติธโมฺม เทสิโต, ตมฺปิ นิสฺสาย ปุน พุทฺธาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺตุมารโทฺธ **''วนปฺปคุเมฺพ ยถา ผุสฺสิตเคฺค''**ติฯ ตตฺถ อาสนฺนสนฺนิเวสววตฺถิตานํ รุกฺขานํ สมูโห วนํ, มูลสารเผคฺคุตจสาขาปลาเสหิ ปวุโทฺธ คุโมฺพ ปคุโมฺพ, วนสฺส, วเน วา ปคุโมฺพ **วนปฺปคุโมฺพ**ฯ สฺวายํ ''วนปฺปคุเมฺพ''ติ วุโตฺต, เอวมฺปิ หิ วตฺตุํ ลพฺภติ ''อตฺถิ สวิตกฺกสวิจาเร , อตฺถิ อวิตกฺกวิจารมเตฺต, สุเข ทุเกฺขชีเว''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๗๔; ม. นิ. ๒.๒๒๘) วิยฯ **ยถา**ติ อุปมาวจนํฯ ผุสฺสิตานิ อคฺคานิ อสฺสาติ **ผุสฺสิตโคฺค,** สพฺพสาขาปสาขาสุ สญฺชาตปุโปฺผติ อโตฺถฯ โส ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ''ผุสฺสิตเคฺค''ติ วุโตฺตฯ **คิมฺหานมาเส ปฐมสฺมึ คิเมฺห**ติ เย จตฺตาโร คิมฺหานํ มาสา, เตสํ จตุนฺนํ คิมฺหมาสานํ เอกสฺมึ มาเสฯ กตรสฺมึ มาเส อิติ เจ? **ปฐมสฺมึ คิเมฺห,** จิตฺรมาเสติ อโตฺถฯ โส หิ ''ปฐมคิโมฺห''ติ จ ''พาลวสโนฺต''ติ จ วุจฺจติฯ ตโต ปรํ ปทตฺถโต ปากฏเมวฯ

อยํ ปเนตฺถ **ปิณฺฑโตฺถ** – ยถา ปฐมคิมฺหนามเก พาลวสเนฺต นานาวิธรุกฺขคหเน วเน สุปุปฺผิตคฺคสาโข ตรุณรุกฺขคจฺฉปริยายนาโม ปคุโมฺพ อติวิย สสฺสิริโก โหติ, เอวเมว ขนฺธายตนาทีหิ สติปฏฺฐานสมฺมปฺปธานาทีหิ สีลสมาธิกฺขนฺธาทีหิ วา นานปฺปกาเรหิ อตฺถปฺปเภทปุเปฺผหิ อติวิย สสฺสิริกตฺตา ตถูปมํ นิพฺพานคามิมคฺคทีปนโต นิพฺพานคามึ ปริยตฺติธมฺมวรํ เนว ลาภเหตุ น สกฺการาทิเหตุ, เกวลนฺตุ มหากรุณาย อพฺภุสฺสาหิตหทโย สตฺตานํ ปรมหิตาย อ

เทสยีติฯ **ปรมํ หิตายา**ติ เอตฺถ จ คาถาพนฺธสุขตฺถํ อนุนาสิโกฯ อยํ ปนโตฺถ – ปรมหิตาย นิพฺพานาย อเทสยีติฯ

เอวํ ภควา อิมํ สุปฺปุผิตคฺควนปฺปคุมฺพสทิสํ ปริยตฺติธมฺมํ วตฺวา อิทานิ ตเมว นิสฺสาย พุทฺธาธิฏฺฐานํ สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **"อิทมฺปิ พุเทฺธ"**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ เกวลํ ปน อิทมฺปิ ยถาวุตฺตปการปริยตฺติธมฺมสงฺขาตํ พุเทฺธ รตนํ ปณีตนฺติ เอวํ โยเชตพฺพํ ฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

วโร วรญฺญูติคาถาวณฺณนา

๑๔. เอวํ ภควา ปริยตฺติธเมฺมน พุทฺธาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ โลกุตฺตรธเมฺมน วตฺตุมารโทฺธ **"วโร วรญฺญู"**ติฯ ตตฺถ **วโร**ติ ปณีตาธิมุตฺติเกหิ อิจฺฉิโต ''อโห วต มยมฺปิ เอวรูปา อสฺสามา''ติ, วรคุณโยคโต วา วโร อุตฺตโม เสโฏฺฐติ อโตฺถฯ **วรญฺญู**ติ นิพฺพานญฺญูฯ นิพฺพานญฺหิ สพฺพธมฺมานํ อุตฺตมเฏฺฐน วรํ, ตเญฺจส โพธิมูเล สยํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา อญฺญาสิฯ **วรโท**ติ ปญฺจวคฺคิยภทฺทวคฺคิยชฏิลาทีนํ อเญฺญสญฺจ เทวมนุสฺสานํ นิเพฺพธภาคิยวาสนาภาคิยวรธมฺมทายีติ อโตฺถฯ **วราหโร**ติ วรสฺส มคฺคสฺส อาหฏตฺตา วราหโรติ วุจฺจติฯ โส หิ ภควา ทีปงฺกรโต ปภุติ สมตึส ปารมิโย ปูเรนฺโต ปุพฺพเกหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ อนุยาตํ ปุราณมคฺควรมาหริ, เตน ''วราหโร''ติ วุจฺจติฯ

อปิจ สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฏิลาเภน วโร, นิพฺพานสจฺฉิกิริยาย วรญฺญู, สตฺตานํ วิมุตฺติสุขทาเนน วรโท, อุตฺตมปฏิปทาหรเณน วราหโรฯ เอเตหิ โลกุตฺตรคุเณหิ อธิกสฺส กสฺสจิ คุณสฺส อภาวโต อนุตฺตโรฯ

อปโร นโย – วโร อุปสมาธิฏฺฐานปริปูรเณน, วรญฺญู ปญฺญาธิฏฺฐานปริปูรเณน, วรโท จาคาธิฏฺฐานปริปูรเณน, วราหโร สจฺจาธิฏฺฐานปริปูรเณน, วรํ มคฺคสจฺจมาหรีติฯ ตถา วโร ปุญฺญุสฺสเยน, วรญฺญู ปญฺญุสฺสเยน, วรโท พุทฺธภาวตฺถิกานํ ตทุปายสมฺปทาเนน, วราหโร ปเจฺจกพุทฺธภาวตฺถิกานํ ตทุปายาหรเณน, อนุตฺตโร ตตฺถ ตตฺถ อสทิสตาย, อตฺตนา วา อนาจริยโก หุตฺวา ปเรสํ อาจริยภาเวน, ธมฺมวรํ อเทสยิ สาวกภาวตฺถิกานํ ตทตฺถาย สฺวากฺขาตตาทิคุณยุตฺตสฺส ธมฺมวรสฺส เทสนโตฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

เอวํ ภควา นววิเธน โลกุตฺตรธเมฺมน อตฺตโน คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย พุทฺธาธิฏฺฐานํ สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **"อิทมฺปิ พุเทฺธ"**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ เกวลํ ปน ยํ วรํ โลกุตฺตรธมฺมํ เอส อญฺญาสิ, ยญฺจ อทาสิ, ยญฺจ อาหริ, ยญฺจ เทเสสิ, อิทมฺปิ พุเทฺธ รตนํ ปณีตนฺติ เอวํ โยเชตพฺพํฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

ขีณนฺติคาถาวณฺณนา

๑๕. เอวํ ภควา ปริยตฺติธมฺมญฺจ นวโลกุตฺตรธมฺมญฺจ นิสฺสาย ทฺวีหิ คาถาหิ พุทฺธาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ เย ตํ ปริยตฺติธมฺมํ อโสฺสสุํ, สุตานุสาเรน จ ปฏิปชฺชิตฺวา นวปฺปการมฺปิ โลกุตฺตรธมฺมํ อธิคมิํสุ, เตสํ อนุปาทิเสสนิพฺพานปตฺติคุณํ นิสฺสาย ปุน สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺตุมารโทฺธ **"ขีณํ ปุราณ"**นฺติฯ ตตฺถ **ขีณ**นฺติ สมุจฺฉินฺนํฯ **ปุราณ**นฺติ ปุราตนํฯ **นว**นฺติ สมฺปติ วตฺตมานํฯ **นตฺถิ สมฺภว**นฺติ อวิชฺชมานปาตุภาวํฯ **วิรตฺตจิตฺตา**ติ วีตราคจิตฺตาฯ **อาย**

ติเก ภวสฺมินฺติ อนาคตมทฺธานํ ปุนพฺภเวฯ **เต**ติ เยสํ ขีณํ ปุราณํ นวํ นตฺถิ สมฺภวํ, เย จ อายติเก ภวสฺมึ วิรตฺตจิตฺตา, เต ขีณาสวา ภิกฺขูฯ **ขีณพีชา**ติ อุจฺฉินฺนพีชาฯ **อวิรูฬฺหิฉนฺทา**ติ วิรูฬฺหิฉนฺทวิรหิตาฯ **นิพฺพนฺตี**ติ วิชฺฌายนฺติฯ **ธีรา**ติ ธิติสมฺปนฺนาฯ **ยถายํ ปทีโป**ติ อยํ ปทีโป วิยฯ

กึ วุตฺตํ โหติ? ยํ ตํ สตฺตานํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธมฺปิ ปุราณํ อตีตกาลิกํ กมฺมํ ตณฺหาสิเนหสฺส อปฺปหีนตฺตา ปฏิสนฺธิอาหรณสมตฺถตาย อขีณํเยว โหติ, ตํ ปุราณํ กมฺมํ เยสํ อรหตฺตมคฺเคน ตณฺหาสิเนหสฺส โสสิตตฺตา อคฺคินา ทฑฺฒพีชมิว อายตึ วิปากทานาสมตฺถตาย ขีณํฯ ยญฺจ เนสํ พุทฺธปูชาทิวเสน อิทานิ ปวตฺตมานํ กมฺมํ นวนฺติ วุจฺจติ, ตญฺจ ตณฺหาปหาเนเนว ฉินฺนมูลปาทปปุปฺผมิว อายตึ ผลทานาสมตฺถตาย เยสํ นตฺถิ สมฺภวํ, เย จ ตณฺหาปหาเนเนว อายติเก ภวสฺมึ วิรตฺตจิตฺตา, เต ขีณาสวา ภิกฺขู ''กมฺมํ เขตฺตํ วิญฺญาณํ พีช''นฺติ (อ. นิ. ๓.๗๗) เอตฺถ วุตฺตสฺส ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส กมฺมกฺขเยเนว ขีณตฺตา ขีณพีชาฯ โยปิ ปุพฺเพ ปุนพฺภวสงฺขาตาย วิรูฬฺหิยา ฉนฺโท อโหสิฯ ตสฺสปิ สมุทยปฺปหาเนเนว ปหีนตฺตา ปุพฺเพ วิย จุติกาเล อสมฺภเวน อวิรูฬฺหิฉนฺทา ธิติสมฺปนฺนตฺตา ธีรา จริมวิญฺญาณนิโรเธน ยถายํ ปทีโป นิพฺพุโต, เอวํ นิพฺพนฺติ, ปุน ''รูปิโน วา อรูปิโน วา''ติ เอวมาทึ ปญฺญตฺติปถํ อเจฺจนฺตีติฯ ตสฺมึ กิร สมเย นครเทวตานํ ปูชนตฺถาย ชาลิเตสุ ปทีเปสุ เอโก ปทีโป วิชฺฌายิ, ตํ ทเสฺสนฺโต อาห ''ยถายํ ปทีโป''ติฯ

เอวํ ภควา เย ตํ ปุริมาหิ ทฺวีหิ คาถาหิ วุตฺตํ ปริยตฺติธมฺมํ อโสฺสสุํ, สุตานุสาเรน จ ปฏิปชฺชิตฺวา นวปฺปการมฺปิ โลกุตฺตรธมฺมํ อธิคมึสุ, เตสํ อนุปาทิเสสนิพฺพานปตฺติคุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจวจนํ ปยุญฺชโนฺต เทสนํ สมาเปสิ **''อิทมฺปิ สเงฺฆ''**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ เกวลํ ปน อิทมฺปิ ยถาวุเตฺตน ปกาเรน ขีณาสวภิกฺขูนํ นิพฺพานสงฺขาตํ สเงฺฆ รตนํ ปณีตนฺติ เอวํ โยเชตพฺพํฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

เทสนาปริโยสาเน ราชกุลสฺส โสตฺถิ อโหสิ, สพฺพูปทฺทวา วูปสมึสุ, จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ

ยานีธาติคาถาตฺตยวณฺณนา

๑๖. อถ สโกฺก เทวานมิโนฺท ''ภควตา รตนตฺตยคุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชมาเนน นาครสฺส โสตฺถิ กตา, มยาปิ นาครสฺส โสตฺถิตฺถํ รตนตฺตยคุณํ นิสฺสาย กิญฺจิ วตฺตพฺพ''นฺติ จิเนฺตตฺวา อวสาเน คาถาตฺตยํ อภาสิ **''ยานีธ ภูตานี''**ติ ตตฺถ ยสฺมา พุโทฺธ ยถา โลกหิตตฺถาย อุสฺสุกฺกํ อาปเนฺนหิ อาคนฺตพฺพํ , ตถา อาคตโต ยถา จ เตหิ คนฺตพฺพํ, ตถา คตโต ยถา จ เตหิ อาชานิตพฺพํ, ตถา อาชานนโต, ยถา จ ชานิตพฺพํ, ตถา ชานนโต, ยญฺจ ตเถว โหติ, ตสฺส คทนโต จ ''ตถาคโต''ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา จ โส เทวมนุเสฺสหิ ปุปฺผคนฺธาทินา พหิ นิพฺพเตฺตน อุปกรเณน, ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺตาทินา จ อตฺตนิ นิพฺพเตฺตน อติวิย ปูชิโต, ตสฺมา สโกฺก เทวานมิโนฺท สพฺพํ เทวปริสํ อตฺตนา สทฺธึ สมฺปิเณฺฑตฺวา อาห **''ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ, พุทฺธํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตู''**ติฯ

๑๗. ยสฺมา ปน ธเมฺม มคฺคธโมฺม ยถา ยุคนทฺธสมถวิปสฺสนาพเลน คนฺตพฺพํ กิเลสปกฺขํ สมุจฺฉินฺทเนฺตน, ตถา คโตติ ตถาคโตฯ นิพฺพานธโมฺมปิ ยถา คโต ปญฺญาย ปฏิวิโทฺธ สพฺพทุกฺขปฺปฏิฆาตาย สมฺปชฺชติ, พุทฺธาทีหิ ตถา อวคโต, ตสฺมา ''ตถาคโต''เตฺวว วุจฺจติฯ ยสฺ

มา จ สโงฺฆปิ ยถา อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนหิ คนฺตพฺพํ เตน เตน มเคฺคน, ตถา คโตติ ‘‘ตถาคโต’’เตฺวว วุจฺจติฯ ตสฺมา อวเสสคาถาทฺวเยปิ **ตถาคตํ ธมฺมํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตุ, ตถาคตํ สงฺฆํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตู**ติ วุตฺตํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

เอวํ สโกฺก เทวานมินฺโท อิมํ คาถาตฺตยํ ภาสิตฺวา ภควนฺตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา เทวปุรเมว คโต สทฺธิํ เทวปริสายฯ ภควา ปน ตเทว รตนสุตฺตํ ทุติยทิวเสปิ เทเสสิ, ปุน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ, เอวํ ยาว สตฺตมทิวสํ เทเสสิ, ทิวเส ทิวเส ตเถว ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ ภควา อฑฺฒมาสเมว เวสาลิยํ วิหริตฺวา ราชูนํ ‘‘คจฺฉามา’’ติ ปฏิเวเทสิฯ ตโต ราชาโน ทิคุเณน สกฺกาเรน ปุน ตีหิ ทิวเสหิ ภควนฺตํ คงฺคาตีรํ นยิํสุฯ คงฺคาย นิพฺพตฺตา นาคราชาโน จินฺเตสุํ ‘‘มนุสฺสา ตถาคตสฺส สกฺการํ กโรนฺติ, มยํ กิํ น กริสฺสามา’’ติ สุวณฺณรชตมณิมยา นาวาโย มาเปตฺวา สุวณฺณรชตมณิมเย เอว ปลฺลเงฺก ปญฺญเปตฺวา ปญฺจวณฺณปทุมสญฺฉนฺนํ อุทกํ กริตฺวา ‘‘อมฺหากํ อนุคฺคหํ กโรถา’’ติ ภควนฺตํ ยาจิํสุฯ ภควา อธิวาเสตฺวา รตนนาวมารูโฬฺห, ปญฺจ จ ภิกฺขุสตานิ ปญฺจสตํ นาวาโย อภิรูฬฺหาฯ นาคราชาโน ภควนฺตํ สทฺธิํ ภิกฺขุสเงฺฆน นาคภวนํ ปเวเสสุํฯ ตตฺร สุทํ ภควา สพฺพรตฺติํ นาคปริสาย ธมฺมํ เทเสสิฯ ทุติยทิวเส ทิเพฺพหิ ขาทนียโภชนีเยหิ มหาทานํ อกํสุ, ภควา อนุโมทิตฺวา นาคภวนา นิกฺขมิฯ

ภูมฏฺฐา เทวา ‘‘มนุสฺสา จ นาคา จ ตถาคตสฺส สกฺการํ กโรนฺติ, มยํ กิํ น กริสฺสามา’’ติ จินฺเตตฺวา วนปฺปคุมฺพรุกฺขปพฺพตาทีสุ ฉตฺตาติฉตฺตานิ อุกฺขิปิํสุฯ เอเตเนว อุปาเยน ยาว อกนิฏฺฐพฺรหฺมภวนํ, ตาว มหาสกฺการวิเสโส นิพฺพตฺติฯ พิมฺพิสาโรปิ ลิจฺฉวีหิ อาคตกาเล กตสกฺการโต ทิคุณมกาสิฯ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ปญฺจหิ ทิวเสหิ ภควนฺตํ ราชคหํ อาเนสิฯ

ราชคหมนุปฺปเตฺต ภควติ ปจฺฉาภตฺตํ มณฺฑลมาเฬ สนฺนิปติตานํ ภิกฺขูนํ อยมนฺตรกถา อุทปาทิ ‘‘อโห พุทฺธสฺส ภควโต อานุภาโว, ยํ อุทฺทิสฺส คงฺคาย โอรโต จ ปารโต จ อฏฺฐโยชโน ภูมิภาโค นินฺนญฺจ ถลญฺจ สมํ กตฺวา วาลุกาย โอกิริตฺวา ปุเปฺผหิ สญฺฉโนฺน, โยชนปฺปมาณํ คงฺคาย อุทกํ นานาวเณฺณหิ ปทุเมหิ สญฺฉนฺนํ, ยาว อกนิฏฺฐภวนํ, ตาว ฉตฺตาติฉตฺตานิ อุสฺสิตานี’’ติฯ ภควา ตํ ปวตฺติํ ญตฺวา คนฺธกุฏิโต นิกฺขมิตฺวา ตงฺขณานุรูเปน ปาฏิหาริเยน คนฺตฺวา มณฺฑลมาเฬ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิฯ นิสชฺช โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว, เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา’’ติฯ ภิกฺขู สพฺพํ อาโรเจสุํ ภควา เอตทโวจ – ‘‘น, ภิกฺขเว, อยํ ปูชาวิเสโส มยฺหํ พุทฺธานุภาเวน นิพฺพโตฺต, น นาคเทวพฺรหฺมานุภาเวน, อปิจ โข ปุเพฺพ อปฺปมตฺตกปริจฺจาคานุภาเวน นิพฺพโตฺต’’ติฯ ภิกฺขู อาหํสุ ‘‘น มยํ, ภเนฺต, ตํ อปฺปมตฺตกํ ปริจฺจาคํ ชานาม, สาธุ โน ภควา ตถา กเถตุ, ยถา มยํ ตํ ชาเนยฺยามา’’ติฯ

ภควา อาห – ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว, ตกฺกสิลายํ สโงฺข นาม พฺราหฺมโณ อโหสิฯ ตสฺส ปุโตฺต สุสีโม นาม มาณโว โสฬสวสฺสุเทฺทสิโก วเยนฯ โส เอกทิวสํ ปิตรํ อุปสงฺกมิตฺวา อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ อถ ตํ ปิตา อาห ‘‘กิํ, ตาต, สุสีมา’’ติ? โส อาห ‘‘อิจฺฉามหํ, ตาต, พาราณสิํ คนฺตฺวา สิปฺปํ อุคฺคเหตุ’’นฺติฯ ‘‘เตน หิ , ตาต, สุสีม, อสุโก นาม พฺราหฺมโณ มม สหายโก, ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา อุคฺคณฺหาหี’’ติ กหาปณสหสฺสํ อทาสิฯ โส ตํ คเหตฺวา มาตาปิตโร อภิวาเทตฺวา อนุปุเพฺพน พาราณสิํ คนฺตฺวา อุปจารยุเตฺตน วิธินา อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา อภิวาเทตฺวา อตฺตานํ นิเวเทสิฯ อาจริโย ‘‘มม สหายกสฺส ปุโตฺต’’ติ มาณวํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา สพฺพํ ปาหุเนยฺยวตฺตมกาสิฯ โส อทฺธานกิลมถํ วิโนเทตฺวา ตํ กหาปณสหสฺสํ อาจริยสฺส ปาทมูเล ฐเปตฺวา สิปฺปํ อุคฺคเหตุํ โอกาสํ ยาจิฯ อาจริโย โอกาสํ กตฺวา อุคฺคณฺหาเปสิฯ

โส ลหุญฺจ คณฺหโนฺต, พหุญฺจ คณฺหโนฺต, คหิตคหิตญฺจ สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตเตลมิว อวินสฺสมานํ ธาเรโนฺต, ทฺวาทสวสฺสิกํ สิปฺปํ กติปยมาเสเนว ปริโยสาเปสิฯ โส สชฺฌายํ กโรโนฺต อาทิมชฺฌํเยว ปสฺสติ, โน ปริโยสานํฯ อถ อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา อาห ‘‘อิมสฺส สิปฺปสฺส อาทิมชฺฌเมว ปสฺสามิ, โน ปริโยสาน’’นฺติฯ อาจริโย อาห ‘‘อหมฺปิ, ตาต, เอวเมวา’’ติฯ อถ โก, อาจริย, อิมสฺส สิปฺปสฺส ปริโยสานํ ชานาตีติ? อิสิปตเน, ตาต, อิสโย อตฺถิ, เต ชาเนยฺยุนฺติฯ เต อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉามิ, อาจริยาติ? ปุจฺฉ, ตาต, ยถาสุขนฺติฯ โส อิสิปตนํ คนฺตฺวา ปเจฺจกพุเทฺธ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิ ‘‘อปิ, ภเนฺต, ปริโยสานํ ชานาถา’’ติ? อาม, อาวุโส, ชานามาติฯ ตํ มมฺปิ สิกฺขาเปถาติฯ เตน หาวุโส, ปพฺพชาหิ, น สกฺกา อปพฺพชิเตน สิกฺขาเปตุนฺติฯ สาธุ, ภเนฺต, ปพฺพาเชถ วา มํ, ยํ วา อิจฺฉถ, ตํ กตฺวา ปริโยสานํ ชานาเปถาติฯ เต ตํ ปพฺพาเชตฺวา กมฺมฏฺฐาเน นิโยเชตุํ อสมตฺถา ‘‘เอวํ เต นิวาเสตพฺพํ, เอวํ ปารุปิตพฺพ’’นฺติอาทินา นเยน อาภิสมาจาริกํ สิกฺขาเปสุํฯ โส ตตฺถ สิกฺขโนฺต อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตฺตา น จิเรเนว ปเจฺจกโพธึ อภิสมฺพุชฺฌิฯ สกลพาราณสิยํ ‘‘สุสีมปเจฺจกพุโทฺธ’’ติ ปากโฏ อโหสิ ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต สมฺปนฺนปริวาโรฯ โส อปฺปายุกสํวตฺตนิกสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา น จิเรเนว ปรินิพฺพายิฯ ตสฺส ปเจฺจกพุทฺธา จ มหาชนกาโย จ สรีรกิจฺจํ กตฺวา ธาตุโย คเหตฺวา นครทฺวาเร ถูปํ ปติฏฺฐาเปสุํฯ

อถ โข สโงฺข พฺราหฺมโณ ‘‘ปุโตฺต เม จิรคโต, น จสฺส ปวตฺตึ ชานามี’’ติ ปุตฺตํ ทฏฺฐุกาโม ตกฺกสิลาย นิกฺขมิตฺวา อนุปุเพฺพน พาราณสึ คนฺตฺวา มหาชนกายํ สนฺนิปติตํ ทิสฺวา ‘‘อทฺธา พหูสุ เอโกปิ เม ปุตฺตสฺส ปวตฺตึ ชานิสฺสตี’’ติ จิเนฺตโนฺต อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิ ‘‘สุสีโม นาม มาณโว อิธ อาคโต อตฺถิ, อปิ นุ ตสฺส ปวตฺตึ ชานาถา’’ติ? เต ‘‘อาม, พฺราหฺมณ, ชานาม, อิมสฺมึ นคเร พฺราหฺมณสฺส สนฺติเก ติณฺณํ เวทานํ ปารคู หุตฺวา ปเจฺจกพุทฺธานํ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ปเจฺจกพุโทฺธ หุตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิ, อยมสฺส ถูโป ปติฏฺฐาปิโต’’ติ อาหํสุฯ โส ภูมึ หเตฺถน ปหริตฺวา โรทิตฺวา จ ปริเทวิตฺวา จ ตํ เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา ติณานิ อุทฺธริตฺวา อุตฺตรสาฏเกน วาลุกํ อาเนตฺวา ปเจฺจกพุทฺธเจติยงฺคเณ โอกิริตฺวา กมณฺฑลุโต อุทเกน สมนฺตโต ภูมึ ปริโปฺผสิตฺวา วนปุเปฺผหิ ปูชํ กตฺวา อุตฺตรสาฏเกน ปฏากํ อาโรเปตฺวา ถูปสฺส อุปริ อตฺตโน ฉตฺตํ พนฺธิตฺวา ปกฺกามีติฯ

เอวํ อตีตํ เทเสตฺวา ชาตกํ ปจฺจุปฺปเนฺนน อนุสเนฺธโนฺต ภิกฺขูนํ ธมฺมกถํ กเถสิฯ ‘‘สิยา โข ปน โว, ภิกฺขเว, เอวมสฺส ‘อโญฺญ นูน เตน สมเยน สโงฺข พฺราหฺมโณ อโหสี’ติ, น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ, อหํ เตน สมเยน สโงฺข พฺราหฺมโณ อโหสึ, มยา สุสีมสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส เจติยงฺคเณ ติณานิ อุทฺธฏานิ, ตสฺส เม กมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน อฏฺฐโยชนมคฺคํ วิคตขาณุกณฺฏกํ กตฺวา สมํ สุทฺธมกํสุฯ มยา ตตฺถ วาลุกา โอกิณฺณา, ตสฺส เม นิสฺสเนฺทน อฏฺฐโยชนมเคฺค วาลุกํ โอกิรึสุฯ มยา ตตฺถ วนกุสุเมหิ ปูชา กตา, ตสฺส เม นิสฺสเนฺทน นวโยชเน มเคฺค ถเล จ อุทเก จ นานาปุเปฺผหิ ปุปฺผสนฺถรมกํสุฯ มยา ตตฺถ กมณฺฑลุทเกน ภูมิ ปริโปฺผสิตา, ตสฺส เม นิสฺสเนฺทน เวสาลิยํ โปกฺขรวสฺสํ วสฺสิฯ มยา ตสฺมึ เจติเย ปฏากา อาโรปิตา, ฉตฺตญฺจ พทฺธํ, ตสฺส เม นิสฺสเนฺทน ยาว อกนิฏฺฐภวนา ปฏากา จ อาโรปิตา, ฉตฺตาติฉตฺตานิ จ อุสฺสิตานิฯ อิติ โข, ภิกฺขเว, อยํ มยฺหํ ปูชาวิเสโส เนว พุทฺธานุภาเวน นิพฺพโตฺต , น นาคเทวพฺรหฺมานุภาเวน, อปิจ โข อปฺปมตฺตกปริจฺจาคานุภาเวน นิพฺพโตฺต’’ติฯ ธมฺมกถาปริโยสาเน อิมํ คาถมภาสิ –

‘‘มตฺตาสุขปริจฺจาคา, ปเสฺส เจ วิปุลํ สุขํ;
จเช มตฺตาสุขํ ธีโร, สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุข’’นฺติฯ (ธ. ป. ๒๙๐);

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทกปาฐ-อฏฺฐกถาย

รตนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ติโรกุฎฺฑสุตฺตวณฺณนา

นิเกฺขปปฺปโยชนํ

อิทานิ **“ติโรกุเฑฺฑสุ ติฏฺฐนฺตี”**ติอาทินา รตนสุตฺตานนฺตรํ นิกฺขิตฺตสฺส ติโรกุฏฺฏสุตฺตสฺส อตฺถวณฺณนากฺกโม อนุปฺปตฺโต, ตสฺส อิธ นิเกฺขปปฺปโยชนํ วตฺวา อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามฯ

ตตฺถ อิทณฺหิ ติโรกุฏฺฏํ อิมินา อนุกฺกเมน ภควตา อวุตฺตมฺปิ ยายํ อิโต ปุเพฺพ นานปฺปกาเรน กุสลกมฺมปฏิปตฺติ ทสฺสิตา, ตตฺถ ปมาทํ อาปชฺชมาโน นิรยติรจฺฉานโยนีหิ วิสิฏฺฐตเรปิ ฐาเน อุปฺปชฺชมาโน ยสฺมา เอวรูเปสุ เปเตสุ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา น เอตฺถ ปมาโท กรณีโยติ ทสฺสนตฺถํ, เยหิ จ ภูเตหิ อุปทฺทุตาย เวสาลิยา อุปทฺทววูปสมนตฺถํ รตนสุตฺตํ วุตฺตํ, เตสุ เอกจฺจานิ เอวรูปานีติ ทสฺสนตฺถํ วา วุตฺตนฺติฯ

อิทมสฺส อิธ นิเกฺขปปฺปโยชนํ เวทิตพฺพํฯ

อนุโมทนากถา

ยสฺมา ปนสฺส อตฺถวณฺณนา –

> ‘‘เยน ยตฺถ ยทา ยสฺมา, ติโรกุฏฺฏํ ปกาสิตํ;
> ปกาเสตฺวาน ตํ สพฺพํ, กยิรมานา ยถากฺกมํ;
> สุกตา โหติ ตสฺมาหํ, กริสฺสามิ ตเถว ตํ’’ฯ

เกน ปเนตํ ปกาสิตํ, กตฺถ กทา กสฺมา จาติ? วุจฺจเต – ภควตา ปกาสิตํ, ตํ โข ปน ราชคเห ทุติยทิวเส รโญฺญ มาคธสฺส อนุโมทนตฺถํฯ อิมสฺส จตฺถสฺส วิภาวนตฺถํ อยเมตฺถ วิตฺถารกถา กเถตพฺพา –

อิโต ทฺวานวุติกเปฺป กาสิ นาม นครํ อโหสิฯ ตตฺถ ชยเสโน นาม ราชาฯ ตสฺส สิริมา นาม เทวี, ตสฺสา กุจฺฉิยํ ผุโสฺส นาม โพธิสโตฺต นิพฺพตฺติตฺวา อนุปุเพฺพน สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุชฺฌิฯ ชยเสโน ราชา ‘‘มม ปุโตฺต อภินิกฺขมิตฺวา พุโทฺธ ชาโต, มยฺหเมว พุโทฺธ, มยฺหํ ธโมฺม, มยฺหํ สโงฺฆ’’ติ มมตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา สพฺพกาลํ สยเมว อุปฏฺฐหติ, น อเญฺญสํ โอกาสํ เทติฯ

ภควโต กนิฏฺฐภาตโร เวมาติกา ตโย ภาตโร จินฺเตสุํ – ‘‘พุทฺธา นาม สพฺพโลกหิตาย อุปฺปชฺชนฺติ, น เจกเสฺสวตฺถาย, อมฺหากญฺจ ปิตา อเญฺญสํ โอกาสํ น เทติ, กถํ นุ มยํ ลเภยฺยาม ภควนฺตํ อุปฏฺฐาตุ’’นฺติฯ เตสํ เอตทโหสิ – ‘‘หนฺท มยํ กิญฺจิ อุปายํ กโรมา’’ติฯ เต ปจฺจนฺตํ กุปิตํ วิย การาเปสุํฯ ตโต ราชา ‘‘ปจฺจโนฺต กุปิโต’’ติ สุตฺวา ตโยปิ ปุเตฺต ปจฺจนฺตวูปสมนตฺถํ เปเสสิฯ เต วูปสเมตฺวา อาคตา, ราชา ตุโฏฺฐ วรํ อทาสิ ‘‘ยํ อิจฺฉถ, ตํ คณฺหถา’’ติฯ เต ‘‘มยํ ภควนฺตํ อุปฏฺฐาตุํ อิจฺฉามา’’ติ อาหํสุฯ ราชา ‘‘เอตํ ฐเปตฺวา อญฺญํ คณฺหถา’’ติ อาหฯ เต ‘‘มยํ อเญฺญน อนตฺถิกา’’ติ อาหํสุฯ เตน หิ ปริเจฺฉทํ กตฺวา คณฺหถาติฯ เต สตฺต วสฺสานิ ยาจิํสุ, ราชา น อทาสิฯ เอวํ ฉ, ปญฺจ, จตฺตาริ, ตีณิ, เทฺว, เอกํ, สตฺต มาสานิ, ฉ, ปญฺจ, จตฺตารีติ ยาว เตมาสํ ยาจิํสุฯ ราชา ‘‘คณฺหถา’’ติ อทาสิฯ

เต วรํ ลภิตฺวา ปรมตุฏฺฐา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา อาหํสุ – ‘‘อิจฺฉาม มยํ, ภนฺเต, ภควนฺตํ เตมาสํ อุปฏฺฐาตุํ, อธิวาเสตุ โน, ภนฺเต , ภควา อิมํ เตมาสํ วสฺสาวาส’’นฺติฯ อธิวาเสสิ ภควา ตุณฺหีภาเวนฯ ตโต เต อตฺตโน ชนปเท นิยุตฺตกปุริสสฺส เลขํ เปเสสุํ ‘‘อิมํ เตมาสํ อเมฺหหิ ภควา อุปฏฺฐาตโพฺพ, วิหารํ อาทิํ กตฺวา สพฺพํ ภควโต อุปฏฺฐานสมฺภารํ กโรหี’’ติฯ โส ตํ สพฺพํ สมฺปาเทตฺวา ปฏินิเวเทสิฯ เต กาสายวตฺถนิวตฺถา หุตฺวา อฑฺฒเตเยฺยหิ ปุริสสหเสฺสหิ เวยฺยาวจฺจกเรหิ ภควนฺตํ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหมานา ชนปทํ เนตฺวา วิหารํ นิยฺยาเตตฺวา วสาเปสุํฯ

เตสํ ภณฺฑาคาริโก เอโก คหปติปุโตฺต สปชาปติโก สโทฺธ อโหสิ ปสโนฺนฯ โส พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ทานวตฺตํ สกฺกจฺจํ อทาสิฯ ชนปเท นิยุตฺตกปุริโส ตํ คเหตฺวา ชานปเทหิ เอกาทสมเตฺตหิ ปุริสสหเสฺสหิ สทฺธิํ สกฺกจฺจเมว ทานํ ปวตฺตาเปสิฯ ตตฺถ เกจิ ชานปทา ปฏิหตจิตฺตา อเหสุํฯ เต ทานสฺส อนฺตรายํ กตฺวา เทยฺยธมฺมํ อตฺตนา ขาทิํสุ, ภตฺตสาลญฺจ อคฺคินา ทหิํสุฯ ปวาริเต ราชปุตฺตา ภควโต มหนฺตํ สกฺการํ กตฺวา ภควนฺตํ ปุรกฺขตฺวา ปิตุโน สกาสเมว อคมํสุฯ ตตฺถ คนฺตฺวา เอว ภควา ปรินิพฺพายิฯ ราชา จ ราชปุตฺตา จ ชนปเท นิยุตฺตกปุริโส จ ภณฺฑาคาริโก จ อนุปุเพฺพน กาลํ กตฺวา สทฺธิํ ปริสาย สเคฺค อุปฺปชฺชิํสุ, ปฏิหตจิตฺตชนา นิรเยสุ นิพฺพตฺติํสุฯ เอวํ เตสํ ทฺวินฺนํ คณานํ สคฺคโต สคฺคํ, นิรยโต นิรยํ อุปปชฺชนฺตานํ ทฺวานวุติกปฺปา วีติวตฺตาฯ

อถ อิมสฺมิํ ภทฺทกเปฺป กสฺสปพุทฺธสฺส กาเล เต ปฏิหตจิตฺตชนา เปเตสุ อุปฺปนฺนาฯ ตทา มนุสฺสา อตฺตโน ญาตกานํ เปตานํ อตฺถาย ทานํ ทตฺวา อุทฺทิสนฺติ ‘‘อิทํ อมฺหากํ ญาตีนํ โหตู’’ติฯ เต สมฺปตฺติํ ลภนฺติฯ อถ อิเมปิ เปตา ตํ ทิสฺวา ภควนฺตํ กสฺสปํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิํสุ – ‘‘กิํ นุ โข, ภนฺเต, มยมฺปิ เอวรูปํ สมฺปตฺติํ ลเภยฺยามา’’ติ? ภควา อาห – ‘‘อิทานิ น ลภถ , อปิจ อนาคเต โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสติ, ตสฺส ภควโต กาเล พิมฺพิสาโร นาม ราชา ภวิสฺสติ, โส ตุมฺหากํ อิโต ทฺวานวุติกเปฺป ญาติ อโหสิ, โส พุทฺธสฺส ทานํ ทตฺวา ตุมฺหากํ อุทฺทิสิสฺสติ, ตทา ลภิสฺสถา’’ติฯ เอวํ วุเตฺต กิร เตสํ เปตานํ ตํ วจนํ ‘‘เสฺว ลภิสฺสถา’’ติ วุตฺตํ วิย อโหสิฯ

อถ เอกสฺมิํ พุทฺธนฺตเร วีติวเตฺต อมฺหากํ ภควา โลเก อุปฺปชฺชิฯ เตปิ ตโย ราชปุตฺตา เตหิ อฑฺฒเตเยฺยหิ ปุริสสหเสฺสหิ สทฺธิํ เทวโลกา จวิตฺวา มคธรเฏฺฐ พฺราหฺมณกุเล อุปฺปชฺชิตฺวา อนุปุเพฺพน อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา คยาสีเส ตโย ชฏิลา อเหสุํ, ชนปเท นิยุตฺตกปุริโส, ราชา อโหสิ พิมฺพิสาโร, ภณฺฑาคาริโก, คหปติ วิสาโข นาม มหาเสฏฺฐิ อโหสิ, ตสฺส ปชาปติ ธมฺมทินฺนา นาม เสฏฺฐิธีตา อโหสิฯ เอวํ สพฺพาปิ อวเสสา ปริสา รโญฺญ เอว ปริวารา หุตฺวา นิพฺพตฺตาฯ

อมฺหากํ ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา สตฺตสตฺตาหํ อติกฺกมิตฺวา อนุปุเพฺพน พาราณสิํ อาคมฺม ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา ปญฺจวคฺคิเย อาทิํ กตฺวา ยาว อฑฺฒเตยฺยสหสฺสปริวาเร ตโย ชฏิเล วิเนตฺวา ราชคหํ อคมาสิฯ ตตฺถ จ ตทหุปสงฺกมนฺตํเยว ราชานํ พิมฺพิสารํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาเปสิ เอกาทสนวุเตหิ มาคธเกหิ พฺราหฺมณคหปติเกหิ สทฺธิํฯ อถ รญฺญา สฺวาตนาย ภเตฺตน นิมนฺติโต ภควา อธิวาเสตฺวา ทุติยทิวเส สเกฺกน เทวานมิเนฺทน ปุรโต ปุรโต คจฺฉเนฺตน –

> ‘‘ทโนฺต ทเนฺตหิ สห ปุราณชฏิเลหิ, วิปฺปมุโตฺต วิปฺปมุเตฺตหิ;
> สิงฺคีนิกฺขสวโณฺณ, ราชคหํ ปาวิสิ ภควา’’ติฯ (มหาว. ๕๘) –

เอวมาทีหิ คาถาหิ อภิตฺถวิยมาโน ราชคหํ ปวิสิตฺวา รโญฺญ นิเวสเน มหาทานํ สมฺปฏิจฺฉิฯ เต เปตา ''อิทานิ ราชา อมฺหากํ ทานํ อุทฺทิสิสฺสติ, อิทานิ อุทฺทิสิสฺสตี''ติ อาสาย ปริวาเรตฺวา อฏฺฐํสุฯ

ราชา ทานํ ทตฺวา ''กตฺถ นุ โข ภควา วิหเรยฺยา''ติ ภควโต วิหารฏฺฐานเมว จินฺเตสิ, น ตํ ทานํ กสฺสจิ อุทฺทิสิฯ เปตา ฉินฺนาสา หุตฺวา รตฺตึ รโญฺญ นิเวสเน อติวิย ภึสนกํ วิสฺสรมกํสุฯ ราชา ภยสํเวคสนฺตาสมาปชฺชิ, ตโต ปภาตาย รตฺติยา ภควโต อาโรเจสิ – ''เอวรูปํ สทฺทมโสฺสสึ, กึ นุ โข เม, ภเนฺต, ภวิสฺสตี''ติฯ ภควา อาห – ''มา ภายิ, มหาราช, น เต กิญฺจิ ปาปกํ ภวิสฺสติ, อปิจ โข เต ปุราณญาตกา เปเตสุ อุปฺปนฺนา สนฺติ, เต เอกํ พุทฺธนฺตรํ ตเมว ปจฺจาสีสมานา วิจรนฺติ 'พุทฺธสฺส ทานํ ทตฺวา อมฺหากํ อุทฺทิสิสฺสตี'ติ , น เตสํ ตฺวํ หิโยฺย อุทฺทิสิ, เต ฉินฺนาสา ตถารูปํ วิสฺสรมกํสู''ติฯ

โส อาห ''อิทานิ ปน, ภเนฺต, ทิเนฺน ลเภยฺยุ''นฺติ? ''อาม, มหาราชา''ติฯ ''เตน หิ เม, ภเนฺต, อธิวาเสตุ ภควา อชฺชตนาย ทานํ, เตสํ อุทฺทิสิสฺสามี''ติ? ภควา อธิวาเสสิฯ ราชา นิเวสนํ คนฺตฺวา มหาทานํ ปฏิยาเทตฺวา ภควโต กาลํ อาโรจาเปสิฯ ภควา ราชเนฺตปุรํ คนฺตฺวา ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิ สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆนฯ เตปิ โข เปตา ''อปิ นาม อชฺช ลเภยฺยามา''ติ คนฺตฺวา ติโรกุฏฺฏาทีสุ อฏฺฐํสุฯ ภควา ตถา อกาสิ, ยถา เต สเพฺพว รโญฺญ ปากฏา อเหสุํฯ ราชา ทกฺขิโณทกํ เทโนฺต ''อิทํ เม ญาตีนํ โหตู''ติ อุทฺทิสิ, ตงฺขณเญฺญว เตสํ เปตานํ ปทุมสญฺฉนฺนา โปกฺขรณิโย นิพฺพตฺตึสุฯ เต ตตฺถ นฺหตฺวา จ ปิวิตฺวา จ ปฏิปฺปสฺสทฺธทรถกิลมถปิปาสา สุวณฺณวณฺณา อเหสุํฯ ราชา ยาคุขชฺชกโภชนานิ ทตฺวา อุทฺทิสิ, ตงฺขณเญฺญว เตสํ ทิพฺพยาคุขชฺชกโภชนานิ นิพฺพตฺตึสุฯ เต ตานิ ปริภุญฺชิตฺวา ปีณินฺทฺริยา อเหสุํฯ อถ วตฺถเสนาสนานิ ทตฺวา อุทฺทิสิฯ เตสํ ทิพฺพวตฺถทิพฺพยานทิพฺพปาสาททิพฺพปจฺจตฺถรณทิพฺพเสยฺยาทิอลงฺการวิธโย นิพฺพตฺตึสุฯ สาปิ เตสํ สมฺปตฺติ ยถา สพฺพาว ปากฏา โหติ, ตถา ภควา อธิฏฺฐาสิฯ ราชา อติวิย อตฺตมโน อโหสิฯ ตโต ภควา ภุตฺตาวี ปวาริโต รโญฺญ มาคธสฺส อนุโมทนตฺถํ **''ติโรกุเฎฺฏสุ ติฏฺฐนฺตี''**ติ อิมา คาถา อภาสิฯ

เอตฺตาวตา จ **''เยน ยตฺถ ยทา ยสฺมา, ติโรกุฏฺฏํ ปกาสิตํ, ปกาเสตฺวาน ตํ สพฺพ''**นฺติ อยํ มาติกา สเงฺขปโต วิตฺถารโต จ วิภตฺตา โหติฯ

ปฐมคาถาวณฺณนา

๑. อิทานิ อิมสฺส ติโรกุฏฺฏสฺส ยถากฺกมํ **อตฺถวณฺณนํ** กริสฺสามฯ เสยฺยถิทํ – ปฐมคาถาย ตาว **ติโรกุฏฺฏา**ติ กุฏฺฏานํ ปรภาคา วุจฺจนฺติฯ **ติฏฺฐนฺตี**ติ นิสชฺชาทิปฺปฏิเกฺขปโต ฐานกปฺปนวจนเมตํฯ เตน ยถา ปาการปรภาคํ ปพฺพตปรภาคญฺจ คจฺฉนฺตํ ''ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉตี''ติ วทนฺติ, เอวมิธาปิ กุฏฺฏสฺส ปรภาเคสุ ติฏฺฐเนฺต ''ติโรกุเฎฺฏสุ ติฏฺฐนฺตี''ติ อาหฯ **สนฺธิสิงฺฆาฏเกสุ จา**ติ เอตฺถ **สนฺธิโย**ติ จตุโกฺกณรจฺฉา วุจฺจนฺติ ฆรสนฺธิภิตฺติสนฺธิอาโลกสนฺธิโย จาปิฯ **สิงฺฆาฏกา**ติ ติโกณรจฺฉา วุจฺจนฺติ, ตเทกชฺฌํ กตฺวา ปุริเมน สทฺธึ สงฺฆเฏฺฏโนฺต ''สนฺธิสิงฺฆาฏเกสุ จา''ติ อาหฯ **ทฺวารพาหาสุ ติฏฺฐนฺตี**ติ นครทฺวารฆรทฺวารานํ พาหา นิสฺสาย ติฏฺฐนฺติฯ **อาคนฺตฺวาน สกํ ฆร**นฺติ เอตฺถ สกํ ฆรํ นาม ปุพฺพญาติฆรมฺปิ อตฺตนา สามิกภาเวน อชฺฌาวุตฺถปุพฺพฆรมฺปิฯ ตทุภยมฺปิ ยสฺมา เต สกฆรสญฺญาย อาคจฺฉนฺติ, ตสฺมา ''อาคนฺตฺวาน สกํ ฆร''นฺติ อาหฯ

ทุติยคาถาวณฺณนา

๒. เอวํ ภควา ปุเพฺพ อนชฺฌาวุตฺถปุพฺพมฺปิ ปุพฺพญาติฆรํ พิมฺพิสารนิเวสนํ สกฆรสญฺญาย อาคนฺตฺวา ติโรกุฏฺฏสนฺธิสิงฺฆาฏกทฺวารพาหาสุ ฐิเต อิสฺสามจฺฉริยผลํ อนุภวนฺเต, อเปฺปกเจฺจ ทีฆมสฺสุเกสวิการธเร อนฺธการมุเข สิถิลพนฺธนวิลมฺพมานกิสผรุสกาฬงฺคปจฺจเงฺค ตตฺถ ตตฺถ ฐิตวนทาหทฑฺฒตาลรุกฺขสทิเส, อเปฺปกเจฺจ ชิฆจฺฉาปิปาสารณินิมฺมถเนน อุทรโต อุฏฺฐาย มุขโต วินิจฺฉรนฺตาย อคฺคิชาลาย ปริฑยฺหมานสรีเร, อเปฺปกเจฺจ สูจิฉิทฺทาณุมตฺตกณฺฐพิลตาย ปพฺพตาการกุจฺฉิตาย จ ลทฺธมฺปิ ปานโภชนํ ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตุํ อสมตฺถตาย ขุปฺปิปาสาปเรเต อญฺญํ รสมวินฺทมาเน, อเปฺปกเจฺจ อญฺญมญฺญสฺส อเญฺญสํ วา สตฺตานํ ปภินฺนคณฺฑปิฬกมุขา ปคฺฆริตรุธิรปุพฺพลสิกาทึ ลทฺธา อมตมิว สายมาเน อติวิยทุทฺทสิกวิรูปภยานกสรีเร พหู เปเต รโญฺญ นิทเสฺสโนฺต –

> ‘‘ติโรกุเฎฺฏสุ ติฏฺฐนฺติ, สนฺธิสิงฺฆาฏเกสุ จ;
> ทฺวารพาหาสุ ติฏฺฐนฺติ, อาคนฺตฺวาน สกํ ฆร’’นฺติฯ –

วตฺวา ปุน เตหิ กตสฺส กมฺมสฺส ทารุณภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปหูเต อนฺนปานมฺหี’’**ติ ทุติยคาถมาหฯ

ตตฺถ **ปหูเต**ติ อนปฺปเก พหุมฺหิ, ยาวทตฺถิเกติ วุตฺตํ โหติฯ ภ-การสฺส หิ ห-กาโร ลพฺภติ ‘‘ปหุ สโนฺต น ภรตี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๙๘) วิยฯ เกจิ ปน ‘‘พหูเต’’ อิติ จ ‘‘พหูเก’’ อิติ จ ปฐนฺติฯ ปมาทปาโฐ เอเต ฯ อเนฺน จ ปานมฺหิ จ **อนฺนปานมฺหิ**ฯ ขเชฺช จ โภเชฺช จ **ขชฺชโภเชฺช,** เอเตน อสิตปีตขายิตสายิตวเสน จตุพฺพิธํ อาหารํ ทเสฺสติฯ **อุปฏฺฐิเต**ติ อุปคมฺม ฐิเต, สชฺชิเต ปฏิยเตฺต สโมหิเตติ วุตฺตํ โหติฯ **น เตสํ โกจิ สรติ, สตฺตาน**นฺติ เตสํ เปตฺติวิสเย อุปฺปนฺนานํ สตฺตานํ โกจิ มาตา วา ปิตา วา ปุโตฺต วา น สรติฯ กึ การณา? **กมฺมปจฺจยา,** อตฺตนา กตสฺส อทานทานปฺปฏิเสธนาทิเภทสฺส กทริยกมฺมสฺส ปจฺจยาฯ ตญฺหิ เตสํ กมฺมํ ญาตีนํ สริตุํ น เทติฯ

ตติยคาถาวณฺณนา

๓. เอวํ ภควา อนปฺปเกปิ อนฺนปานาทิมฺหิ ปจฺจุปฏฺฐิเต ‘‘อปิ นาม อเมฺห อุทฺทิสฺส กิญฺจิ ทเทยฺยุ’’นฺติ ญาตี ปจฺจาสีสนฺตานํ วิจรตํ เตสํ เปตานํ เตหิ กตสฺส อติกฏุกวิปากกรสฺส กมฺมสฺส ปจฺจเยน กสฺสจิ ญาติโน อนุสฺสรณมตฺตาภาวํ ทเสฺสโนฺต –

> ‘‘ปหูเต อนฺนปานมฺหิ, ขชฺชโภเชฺช อุปฏฺฐิเต;
> น เตสํ โกจิ สรติ, สตฺตานํ กมฺมปจฺจยา’’ติฯ –

วตฺวา ปุน รโญฺญ เปตฺติวิสยูปปเนฺน ญาตเก อุทฺทิสฺส ทินฺนํ ทานํ ปสํสโนฺต **‘‘เอวํ ททนฺติ ญาตีน’’**นฺติ ตติยคาถมาหฯ

ตตฺถ **เอว**นฺติ อุปมาวจนํฯ ตสฺส ทฺวิธา สมฺพโนฺธ – เตสํ สตฺตานํ กมฺมปจฺจยา อสรเนฺตปิ กิสฺมิญฺจิ ททนฺติ, ญาตีนํ, เย เอวํ อนุกมฺปกา โหนฺตีติ จ ยถา ตยา, มหาราช, ทินฺนํ, เอวํ สุจึ ปณีตํ กาเลน กปฺปิยํ ปานโภชนํ ททนฺติ ญาตีนํ, เย โหนฺติ อนุกมฺปกาติ จฯ **ททนฺตี**ติ เทนฺติ อุทฺทิสนฺติ นิยฺยาเตนฺติฯ **ญาตีน**นฺติ มาติโต จ ปิติโต จ สมฺพนฺธานํฯ **เย**ติ เย เกจิ ปุตฺตา วา ธีตโร วา ภาตโร วา **โหนฺตี**ติ ภวนฺติฯ **อนุกมฺปกา**ติ อตฺถกามา หิเตสิโนฯ **สุจิ**นฺติ วิมลํ ทสฺสเนยฺยํ มโนรมํ ธมฺมิกํ ธมฺมลทฺธํฯ **ปณีต**นฺติ อุตฺตมํ เสฏฺฐํฯ **กาเลนา**ติ ญาติเปตานํ ติโรกุฏฺฏา

ทีสุ อาคนฺตฺวา ฐิตกาเลนฯ **กปฺปิยน**ฺติ อนุจฺฉวิกํ ปติรูปํ อริยานํ ปริโภคารหํฯ **ปานโภชน**นฺติ ปานญฺจ โภชนญฺจฯ อิธ ปานโภชนมุเขน สโพฺพปิ เทยฺยธโมฺม อธิเปฺปโตฯ

จตุตฺถคาถาปุพฺพทฺธวณฺณนา

๔. เอวํ ภควา รญฺญา มาคเธน เปตภูตานํ ญาตีนํ อนุกมฺปาย ทินฺนํ ปานโภชนํ ปสํสโนฺต –

“เอวํ ททนฺติ ญาตีนํ, เย โหนฺติ อนุกมฺปกา;
สุจึ ปณีตํ กาเลน, กปฺปิยํ ปานโภชน”นฺติฯ –

วตฺวา ปุน เยน ปกาเรน ทินฺนํ เตสํ โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **“อิทํ โว ญาตีนํ โหตู”**ติ จตุตฺถคาถาย ปุพฺพทฺธมาห ตํ ตติยคาถาย ปุพฺพเทฺธน สมฺพนฺธิตพฺพํ –

“เอวํ ททนฺติ ญาตีนํ, เย โหนฺติ อนุกมฺปกา ;
อิทํ โว ญาตีนํ โหตุ, สุขิตา โหนฺตุ ญาตโย”ติฯ

เตน “อิทํ โว ญาตีนํ โหตูติ เอวํ ททนฺติ, โน อญฺญถา”ติ เอตฺถ อาการเตฺถน เอวํสเทฺทน ทาตพฺพาการนิทสฺสนํ กตํ โหติฯ

ตตฺถ **อิท**นฺติ เทยฺยธมฺมนิทสฺสนํฯ **โว**ติ “กจฺจิ ปน โว อนุรุทฺธา สมคฺคา สโมฺมทมานา”ติ จ (ม. นิ. ๑.๓๒๖; มหาว. ๔๖๖), “เยหิ โว อริยา”ติ จ เอวมาทีสุ วิย เกวลํ นิปาตมตฺตํ, น สามิวจนํฯ **ญาตีนํ โหตู**ติ เปตฺติวิสเย อุปฺปนฺนานํ ญาตกานํ โหตุฯ **สุขิตา โหนฺตุ ญาตโย**ติ เต เปตฺติวิสยูปปนฺนา ญาตโย อิทํ ปจฺจนุภวนฺตา สุขิตา โหนฺตูติฯ

จตุตฺถคาถาปรทฺธปญฺจมคาถาปุพฺพทฺธวณฺณนา

๔-๕. เอวํ ภควา เยน ปกาเรน เปตฺติวิสยูปปนฺนานํ ญาตีนํ ทาตพฺพํ, ตํ ทเสฺสโนฺต “อิทํ โว ญาตีนํ โหตุ, สุขิตา โหนฺตุ ญาตโย”ติ วตฺวา ปุน ยสฺมา “อิทํ โว ญาตีนํ โหตู”ติ วุเตฺตปิ น อเญฺญน กตํ กมฺมํ อญฺญสฺส ผลทํ โหติ, เกวลนฺตุ ตถา อุทฺทิสฺส ทิยฺยมานํ ตํ วตฺถุ ญาตีนํ กุสลกมฺมสฺส ปจฺจโย โหติฯ ตสฺมา ยถา เตสํ ตสฺมึเยว วตฺถุสฺมึ ตงฺขเณ ผลนิพฺพตฺตกํ กุสลกมฺมํ โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **“เต จ ตตฺถา”**ติ จตุตฺถคาถาย ปจฺฉิมทฺธํ **“ปหูเต อนฺนปานมฺหี”**ติ ปญฺจมคาถาย ปุพฺพทฺธญฺจ อาหฯ

เตสํ อโตฺถ – เต ญาติเปตา ยตฺถ ตํ ทานํ ทียติ, ตตฺถ สมนฺตโต อาคนฺตฺวา สมาคนฺตฺวา, สโมธาย วา เอกชฺฌํ หุตฺวาติ วุตฺตํ โหติ, สมฺมา อาคตา สมาคตา “อิเม โน ญาตโย อมฺหากํ อตฺถาย ทานํ อุทฺทิสิสฺสนฺตี”ติ เอตทตฺถํ สมฺมา อาคตา หุตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปหูเต อนฺนปานมฺหี**ติ ตสฺมึ อตฺตโน อุทฺทิสฺสมาเน ปหูเต อนฺนปานมฺหิฯ สกฺกจฺจํ **อนุโมทเร**ติ อภิสทฺทหนฺตา กมฺมผลํ อวิชหนฺตา จิตฺตีการํ อวิกฺขิตฺตจิตฺตา หุตฺวา “อิทํ โน ทานํ หิตาย สุขาย โหตู”ติ โมทนฺติ อนุโมทนฺติ, ปีติโสมนสฺสชาตา โหนฺตีติฯ

ปญฺจมคาถาปรทฺธฉฏฺฐคาถาปุพฺพทฺธวณฺณนา

๕-๖. เอวํ ภควา ยถา เปตฺติวิสยูปปนฺนานํ ตงฺขเณ ผลนิพฺพตฺตกํ กุสลํ กมฺมํ โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต –

> ‘‘เต จ ตตฺถ สมาคนฺตฺวา, ญาติเปตา สมาคตา;
> ปหูเต อนฺนปานมฺหิ, สกฺกจฺจํ อนุโมทเร’’ติฯ –

วตฺวา ปุน ญาตเก นิสฺสาย นิพฺพตฺตกุสลกมฺมผลํ ปจฺจนุโภนฺตานํ เตสํ ญาตี อารพฺภ โถมนาการํ ทเสฺสโนฺต **‘‘จิรํ ชีวนฺตู’’**ติ ปญฺจมคาถาย ปจฺฉิมทฺธํ **‘‘อมฺหากญฺจ กตา ปูชา’’**ติ ฉฏฺฐคาถาย ปุพฺพทฺธญฺจ อาหฯ

เตสํ อโตฺถ – **จิรํ ชีวนฺตู**ติ จิรชีวิโน ทีฆายุกา โหนฺตุฯ **โน ญาตี**ติ อมฺหากํ ญาตกาฯ **เยสํ เหตู**ติ เย นิสฺสาย เยสํ การณาฯ **ลภามเส**ติ ลภามฯ อตฺตนา ตงฺขณํ ปฏิลทฺธสมฺปตฺติํ อปทิสนฺตา ภณนฺติฯ เปตานญฺหิ อตฺตโน อนุโมทเนน, ทายกานํ อุทฺทิสเนน, ทกฺขิเณยฺยสมฺปทาย จาติ ตีหิ อเงฺคหิ ทกฺขิณา สมิชฺฌติ, ตงฺขเณ ผลนิพฺพตฺติกา โหติฯ ตตฺถ ทายกา วิเสสเหตุฯ เตนาหํสุ ‘‘เยสํ เหตุ ลภามเส’’ติฯ **อมฺหากญฺจ กตา ปูชา**ติ ‘‘อิทํ โว ญาตีนํ โหตู’’ติ เอวํ อิมํ ทานํ อุทฺทิสเนฺตหิ อมฺหากญฺจ ปูชา กตาฯ **ทายกา จ อนิปฺผลา**ติ ยมฺหิ สนฺตาเน ปริจฺจาคมยํ กมฺมํ กตํ, ตสฺส ตเตฺถว ผลทานโต ทายกา จ อนิปฺผลาติฯ

เอตฺถาห – ‘‘กิํ ปน เปตฺติวิสยูปปนฺนา เอว ญาตโย ลภนฺติ, อุทาหุ อเญฺญปิ ลภนฺตี’’ติ ? วุจฺจเต – ภควตา เอเวตํ พฺยากตํ ชาณุโสฺสณินา พฺราหฺมเณน ปุเฎฺฐน, กิเมตฺถ อเมฺหหิ วตฺตพฺพํ อตฺถิฯ วุตฺตํ เหตํ –

> ‘‘มยมสฺสุ, โภ โคตม, พฺราหฺมณา นาม ทานานิ เทม, สทฺธานิ กโรม ‘อิทํ ทานํ เปตานํ ญาติสาโลหิตานํ อุปกปฺปตุ, อิทํ ทานํ เปตา ญาติสาโลหิตา ปริภุญฺชนฺตู’ติ, กจฺจิ ตํ, โภ โคตม, ทานํ เปตานํ ญาติสาโลหิตานํ อุปกปฺปติ, กจฺจิ เต เปตา ญาติสาโลหิตา ตํ ทานํ ปริภุญฺชนฺตีติฯ ฐาเน โข, พฺราหฺมณ, อุปกปฺปติ, โน อฏฺฐาเนติฯ
>
> ‘‘กตมํ ปน ตํ, โภ โคตม, ฐานํ, กตมํ อฏฺฐานนฺติ? อิธ, พฺราหฺมณ, เอกโจฺจ ปาณาติปาตี โหติ…เป.… มิจฺฉาทิฎฺฐิโก โหติ, โส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา นิรยํ อุปปชฺชติฯ โย เนรยิกานํ สตฺตานํ อาหาโร, เตน โส ตตฺถ ยาเปติ, เตน โส ตตฺถ ติฎฺฐติฯ อิทํ โข, พฺราหฺมณ, อฏฺฐานํ, ยตฺถ ฐิตสฺส ตํ ทานํ น อุปกปฺปติฯ
>
> ‘‘อิธ ปน, พฺราหฺมณ, เอกโจฺจ ปาณาติปาตี โหติ…เป.… มิจฺฉาทิฎฺฐิโก โหติ, โส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา ติรจฺฉานโยนิํ อุปปชฺชติฯ โย ติรจฺฉานโยนิกานํ สตฺตานํ อาหาโร, เตน โส ตตฺถ ยาเปติ, เตน โส ตตฺถ ติฎฺฐติฯ อิทมฺปิ โข, พฺราหฺมณ, อฏฺฐานํ, ยตฺถ ฐิตสฺส ตํ ทานํ น อุปกปฺปติฯ
>
> ‘‘อิธ ปน, พฺราหฺมณ, เอกโจฺจ ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติ…เป.… สมฺมาทิฎฺฐิโก โหติ, โส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา มนุสฺสานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติ…เป.… เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติฯ โย เทวานํ อาหาโร, เตน โส ตตฺถ ยาเปติ, เตน โส ตตฺถ ติฎฺฐติฯ อิทมฺปิ โข, พฺราหฺมณ, อฏฺฐานํ, ยตฺถ ฐิตสฺส ตํ ทานํ น อุปกปฺปติฯ
>
> ‘‘อิธ ปน, พฺราหฺมณ, เอกโจฺจ ปาณาติปาตี โหติ…เป.… มิจฺฉาทิฎฺฐิโก โหติ, โส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา เปตฺติวิสยํ อุปปชฺชติฯ โย เปตฺติเวสยิกานํ สตฺตานํ อา

หาโร, เตน โส ตตฺถ ยาเปติ, เตน โส ตตฺถ ติฏฺฐติฯ ยํ วา ปนสฺส อิโต อนุปเวจฺฉนฺติ มิตฺตามจฺจา วา ญาติสาโลหิตา วา, เตน โส ตตฺถ ยาเปติ, เตน โส ตตฺถ ติฏฺฐติฯ อิทํ โข, พฺราหฺมณ, ฐานํ, ยตฺถ ฐิตสฺส ตํ ทานํ อุปกปฺปตีติฯ

‘‘สเจ ปน, โภ โคตม, โส เปโต ญาติสาโลหิโต ตํ ฐานํ อนุปปนฺโน โหติ, โก ตํ ทานํ ปริภุญฺชตีติ? อเญฺญปิสฺส, พฺราหฺมณ, เปตา ญาติสาโลหิตา ตํ ฐานํ อุปปนฺนา โหนฺติ, เต ตํ ทานํ ปริภุญฺชนฺตีติฯ

‘‘สเจ ปน, โภ โคตม, โส เจว เปโต ญาติสาโลหิโต ตํ ฐานํ อนุปปนฺโน โหติ, อเญฺญปิสฺส เปตา ญาติสาโลหิตา ตํ ฐานํ อนุปปนฺนา โหนฺติ, โก ตํ ทานํ ปริภุญฺชตีติ? อฏฺฐานํ โข เอตํ พฺราหฺมณ อนวกาโส, ยํ ตํ ฐานํ วิวิตฺตํ อสฺส อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา ยทิทํ เปเตหิ ญาติสาโลหิเตหิฯ อปิจ พฺราหฺมณ ทายโกปิ อนิปฺผโล’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๗๗)ฯ

ฉฏฺฐคาถาปรทฺธสตฺตมคาถาวณฺณนา

๖-๗. เอวํ ภควา รโญฺญ มาคธสฺส เปตฺติวิสยูปปนฺนานํ ปุพฺพญาตีนํ สมฺปตฺตึ นิสฺสาย โถเมโนฺต ‘‘เอเต เต, มหาราช, ญาตี อิมาย ทานสมฺปทาย อตฺตมนา เอวํ โถเมนฺตี’’ติ ทเสฺส โนฺต –

‘‘จิรํ ชีวนฺตุ โน ญาตี, เยสํ เหตุ ลภามเส;
อมฺหากญฺจ กตา ปูชา, ทายกา จ อนิปฺผลา’’ติฯ –

วตฺวา ปุน เตสํ เปตฺติวิสยูปปนฺนานํ อญฺญสฺส กสิโครกฺขาทิโน สมฺปตฺติปฏิลาภการณสฺส อภาวํ อิโต ทิเนฺนน ยาปนภาวญฺจ ทเสฺสโนฺต **‘‘น หิ ตตฺถ กสี อตฺถี**’’ติ ฉฏฺฐคาถาย ปจฺฉิมทฺธํ **‘‘วณิชฺชา ตาทิสี’’**ติ อิมํ สตฺตมคาถญฺจ อาหฯ

ตตฺรายํ อตฺถวณฺณนา – น หิ, มหาราช, ตตฺถ เปตฺติวิสเย กสิ อตฺถิ, ยํ นิสฺสาย เต เปตา สมฺปตฺตึ ปฏิลเภยฺยุํฯ **โครเกฺขตฺถ น วิชฺชตี**ติ น เกวลํ กสิ เอว, โครกฺขาปิ เอตฺถ เปตฺติวิสเย น วิชฺชติ, ยํ นิสฺสาย เต สมฺปตฺตึ ปฏิลเภยฺยุํฯ **วณิชฺชา ตาทิสี นตฺถี**ติ วาณิชฺชาปิ ตาทิสี นตฺถิ, ยา เตสํ สมฺปตฺติปฏิลาภเหตุ ภเวยฺยฯ **หิรเญฺญน กยากย**นฺติ หิรเญฺญน กยวิกฺกยมฺปิ ตตฺถ ตาทิสํ นตฺถิ, ยํ เตสํ สมฺปตฺติปฏิลาภเหตุ ภเวยฺยฯ **อิโต ทิเนฺนน ยาเปนฺติ, เปตา กาลคตา ตหิ**นฺติ เกวลํ ปน อิโต ญาตีหิ วา มิตฺตามเจฺจหิ วา ทิเนฺนน ยาเปนฺติ, อตฺตภาวํ คเมนฺติฯ **เปตา**ติ เปตฺติวิสยูปปนฺนา สตฺตาฯ **กาลคตา**ติ อตฺตโน มรณกาเลน คตา, ‘‘กาลกตา’’ติ วา ปาโฐ, กตกาลา กตมรณาติ อโตฺถฯ **ตหิ**นฺติ ตสฺมึ เปตฺติวิสเยฯ

อฏฺฐมนวมคาถาทฺวยวณฺณนา

๘-๙. เอวํ ‘‘อิโต ทิเนฺนน ยาเปนฺติ, เปตา กาลคตา ตหิ’’นฺติ วตฺวา อิทานิ อุปมาหิ ตมตฺถํ ปกาเสโนฺต **‘‘อุนฺนเม อุทกํ วุฏฺฐ**’’นฺติ อิทํ คาถาทฺวยมาหฯ

ตสฺสโตฺถ – ยถา อุนฺนเต ถเล อุสฺสาเท ภูมิภาเค เมเฆหิ อภิวุฏฺฐํ อุทกํ นินฺนํ ปวตฺตติ, โย โย ภูมิภาโค นิโนฺน โอณโต, ตํ ตํ ปวตฺตติ คจฺฉติ ปาปุณาติ, เอวเมว อิโต ทินฺนํ ทานํ เปตานํ อุปกปฺปติ นิพฺพตฺตติ, ปาตุภวตีติ อโตฺถฯ นินฺนมิว หิ อุทกปฺปวตฺติยา ฐานํ เปตโลโก

ทานุปกปฺปนายฯ ยถาห – ‘‘อิทํ โข, พฺราหฺมณ, ฐานํ, ยตฺถ ฐิตสฺส ตํ ทานํ อุปกปฺปตี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๗๗)ฯ ยถา จ กนฺทรปทรสาขาปสาขกุโสพฺภมหาโสพฺภสนฺนิปาเตหิ วาริวหา มหานโชฺช ปูรา หุตฺวา สาครํ ปริปูเรนฺติ, เอวมฺปิ อิโต ทินฺนทานํ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เปตานํ อุปกปฺปตีติฯ

ทสมคาถาวณฺณนา

๑๐. เอวํ ภควา ‘‘อิโต ทิเนฺนน ยาเปนฺติ, เปตา กาลคตา ตหิ’’นฺติ อิมํ อตฺถํ อุปมาหิ ปกาเสตฺวา ปุน ยสฺมา เต เปตา ‘‘อิโต กิญฺจิ ลจฺฉามา’’ติ อาสาภิภูตา ญาติฆรํ อาคนฺตฺวาปิ ‘‘อิทํ นาม โน เทถา’’ติ ยาจิตุํ อสมตฺถา, ตสฺมา เตสํ อิมานิ อนุสฺสรณวตฺถูนิ อนุสฺสรโนฺต กุลปุโตฺต ทกฺขิณํ ทชฺชาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อทาสิ เม’’**ติ อิมํ คาถมาหฯ

ตสฺสโตฺถ – ‘‘อิทํ นาม เม ธนํ วา ธญฺญํ วา อทาสี’’ติ จ, ‘‘อิทํ นาม เม กิจฺจํ อตฺตนา อุโยฺยคมาปชฺชโนฺต อกาสี’’ติ จ, ‘‘อมุ เม มาติโต วา ปิติโต วา สมฺพนฺธตฺตา ญาตี’’ติ จ สิเนหวเสน ตาณสมตฺถตาย ‘‘มิตฺตา’’ติ จ, ‘‘อสุโก เม สห ปํสุกีฬิโก สขา’’ติ จ เอวํ สพฺพมนุสฺสรโนฺต เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา, ทานํ นิยฺยาเตยฺยาติฯ อปโร ปาโฐ **‘‘เปตานํ ทกฺขิณา ทชฺชา’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ทาตพฺพาติ ทชฺชาฯ กา สา? เปตานํ ทกฺขิณา, เตเนว ‘‘อทาสิ เม’’ติ อาทินา นเยน ปุเพฺพ กตมนุสฺสรํ อนุสฺสรตาติ วุตฺตํ โหติฯ กรณวจนปฺปสเงฺค ปจฺจตฺตวจนํ เวทิตพฺพํฯ

เอกาทสมคาถาวณฺณนา

๑๑. เอวํ ภควา เปตานํ ทกฺขิณานิยฺยาตเน การณภูตานิ อนุสฺสรณวตฺถูนิ ทเสฺสโนฺต –

‘‘อทาสิ เม อกาสิ เม, ญาติมิตฺตา สขา จ เม;
เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา, ปุเพฺพ กตมนุสฺสร’’นฺติฯ –

วตฺวา ปุน เย ญาติมรเณน รุณฺณโสกาทิปรา เอว หุตฺวา ติฎฺฐนฺติ, น เตสํ อตฺถาย กิญฺจิ เทนฺติ, เตสํ ตํ รุณฺณโสกาทิ เกวลํ อตฺตปริตาปนเมว โหติ, น เปตานํ กิญฺจิ อตฺถํ นิปฺผาเทตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘น หิ รุณฺณํ วา’’**ติ อิมํ คาถมาหฯ

ตตฺถ **รุณฺณ**นฺติ โรทนา โรทิตตฺตํ อสฺสุปาตนํ, **เอเตน** กายปริสฺสมํ ทเสฺสติฯ **โสโก**ติ โสจนา โสจิตตฺตํ, เอเตน จิตฺตปริสฺสมํ ทเสฺสติฯ **ยา จญฺญา**ติ ยา จ รุณฺณโสเกหิ อญฺญาฯ **ปริเทวนา**ติ ญาติพฺยสเนน ผุฎฺฐสฺส ลาลปฺปนา, ‘‘กหํ เอกปุตฺตก ปิย มนาปา’’ติ เอวมาทินา นเยน คุณสํวณฺณนา, เอเตน วจีปริสฺสมํ ทเสฺสติฯ

ทฺวาทสมคาถาวณฺณนา

๑๒. เอวํ ภควา ‘‘รุณฺณํ วา โสโก วา ยา จญฺญา ปริเทวนา, สพฺพมฺปิ ตํ เปตานํ อตฺถาย น โหติ, เกวลนฺตุ อตฺตานํ ปริตาปนมตฺตเมว, เอวํ ติฎฺฐนฺติ ญาตโย’’ติ รุณฺณาทีนํ นิรตฺถกภาวํ ทเสฺสตฺวา ปุน มาคธราเชน ยา ทกฺขิณา ทินฺนา, ตสฺสา สาตฺถกภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อยญฺจ โข ทกฺขิณา’’**ติ อิมํ คาถมาหฯ

ตสฺสโตฺถ – อยญฺจ โข, มหาราช, ทกฺขิณา ตยา อชฺช อตฺตโน ญาติคณํ อุทฺทิสฺส ทินฺนา, สา ยสฺมา สโงฺฆ อนุตฺตรํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ โลกสฺส, ตสฺมา สงฺฆมฺหิ สุปฺปติฏฺฐิตา อสฺส เปตชนสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย อุปกปฺปติ สมฺปชฺชติ ผลตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปกปฺปตี**ติ จ ฐานโส อุปกปฺปติ, ตํขณํเยว อุปกปฺปติ, น จิเรนฯ ยถา หิ ตํขณเญฺญว ปฏิภนฺตํ ''ฐานโสเวตํ ตถาคตํ ปฏิภาตี''ติ วุจฺจติ, เอวมิธาปิ ตํขณํเยว อุปกปฺปนฺตา ''ฐานโส อุปกปฺปตี''ติ วุตฺตาฯ ยํ วา ตํ ''อิธํ โข, พฺราหฺมณ, ฐานํ, ยตฺถ ฐิตสฺส ตํ ทานํ อุปกปฺปตี''ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๗๗) วุตฺตํ, ตตฺถ ขุปฺปิปาสิกวนฺตาสปรทตฺตูปชีวินิชฺฌามตณฺหิกาทิเภทภินฺน ฐาเน อุปกปฺปตีติ วุตฺตํ ยถา กหาปณํ เทโนฺต ''กหาปณโส เทตี''ติ โลเก วุจฺจติฯ อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป **อุปกปฺปตี**ติ ปาตุภวติ, นิพฺพตฺตตีติ วุตฺตํ โหติฯ

เตรสมคาถาวณฺณนา

๑๓. เอวํ ภควา รญฺญา ทินฺนาย ทกฺขิณาย สาตฺถกภาวํ ทเสฺสโนฺต –

''อยญฺจ โข ทกฺขิณา ทินฺนา, สงฺฆมฺหิ สุปฺปติฏฺฐิตา;
ทีฆรตฺตํ หิตายสฺส, ฐานโส อุปกปฺปตี''ติฯ –

วตฺวา ปุน ยสฺมา อิมํ ทกฺขิณํ เทเนฺตน ญาตีนํ ญาตีหิ กตฺตพฺพกิจฺจกรณวเสน ญาติธโมฺม นิทสฺสิโต, พหุชนสฺส ปากฏีกโต, นิทสฺสนํ วา กโต, ตุเมฺหหิปิ ญาตีนํ เอวเมว ญาตีหิ กตฺตพฺพกิจฺจกรณวเสน ญาติธโมฺม ปริปูเรตโพฺพ, น นิรตฺถเกหิ รุณฺณาทีหิ อตฺตา ปริตาเปตโพฺพติ จ เปเต ทิพฺพสมฺปตฺตึ อธิคมเนฺตน เปตานํ ปูชา กตา อุฬารา, พุทฺธปฺปมุขญฺจ ภิกฺขุสงฺฆํ อนฺนปานาทีหิ สนฺตเปฺปเนฺตน ภิกฺขูนํ พลํ อนุปฺปทินฺนํ, อนุกมฺปาทิคุณปริวารญฺจ จาคเจตนํ นิพฺพเตฺตเนฺตน อนปฺปกํ ปุญฺญํ ปสุตํ, ตสฺมา ภควา อิเมหิ ยถาภุจฺจคุเณหิ ราชานํ สมฺปหํเสโนฺต –

''โส ญาติธโมฺม จ อยํ นิทสฺสิโต,
เปตาน ปูชา จ กตา อุฬารา;
พลญฺจ ภิกฺขูนมนุปฺปทินฺนํ,
ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปก''นฺติฯ –

อิมาย คาถาย เทสนํ ปริโยสาเปติฯ

อถ วา **''โส ญาติธโมฺม จ อยํ นิทสฺสิโต''**ติ อิมินา คาถาปเทน ภควา ราชานํ ธมฺมิยา กถาย สนฺทเสฺสติฯ ญาติธมฺมนิทสฺสนเมว หิ เอตฺถ สนฺทสฺสนํ **เปตาน ปูชา จ กตา อุฬารา**ติ อิมินา สมาทเปติฯ อุฬาราติ ปสํสนเมว หิ เอตฺถ ปุนปฺปุนํ ปูชากรเณ สมาทปนํฯ **พลญฺจ ภิกฺขูนมนุปฺปทินฺนน**ฺติ อิมินา สมุเตฺตเชติฯ พลานุปฺปทานเมว หิ เอตฺถ เอวํ ทานํ, พลานุปฺปทานตาติ ตสฺส อุสฺสาหวฑฺฒเนน สมุเตฺตชนํฯ **ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปก**นฺติ อิมินา สมฺปหํเสติฯ ปุญฺญปฺปสุตกิตฺตนเมว หิ เอตฺถ ตสฺส ยถาภุจฺจคุณสํวณฺณนภาเวน สมฺปหํสนชนนโต สมฺปหํสนนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เทสนาปริโยสาเน จ เปตฺติวิสยูปปตฺติอาทีนวสํวณฺณเนน สํวิคฺคานํ โยนิโส ปทหตํ จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ ทุติยทิวเสปิ ภควา เทวมนุสฺสานํ อิทเมว ติโรกุฏฺฏํ เทเสสิ, เอวํ ยาว สตฺตมทิวสา ตาทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทกปาฐ-อฏฺฐกถาย

ติโรกุฑฺฑสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นิธิกณฺฑสุตฺตวณฺณนา

นิเกฺขปการณํ

อิทานิ ยทิทํ ติโรกุฏฺฏานนฺตรํ **“นิธึ นิเธติ ปุริโส”**ติอาทินา นิธิกณฺฑํ นิกฺขิตฺตํ, ตสฺส –

‘‘ภาสิตฺวา นิธิกณฺฑสฺส, อิธ นิเกฺขปการณํ;
อฏฺฐุปฺปตฺติญฺจ ทีเปตฺวา, กริสฺสามตฺถวณฺณนํ’’ฯ

ตตฺถ อิธ นิเกฺขปการณํ ตาวสฺส เอวํ เวทิตพฺพํฯ อิทญฺหิ นิธิกณฺฑํ ภควตา อิมินา อนุกฺกเมน อวุตฺตมฺปิ ยสฺมา อนุโมทนวเสน วุตฺตสฺส ติโรกุฏฺฏสฺส มิถุนภูตํ, ตสฺมา อิธ นิกฺขิตฺตํฯ ติโรกุเฏฺฏน วา ปุญฺญวิรหิตานํ วิปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิมินา กตปุญฺญานํ สมฺปตฺติทสฺสนตฺถมฺปิ อิทํ อิธ นิกฺขิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิทมสฺส อิธ นิเกฺขปการณํฯ

สุตฺตฏฺฐุปฺปตฺติ

อฏฺฐุปฺปตฺติ ปนสฺส – สาวตฺถิยํ กิร อญฺญตโร กุฏุมฺพิโก อโฑฺฒ มหทฺธโน มหาโภโคฯ โส จ สโทฺธ โหติ ปสโนฺน, วิคตมลมเจฺฉเรน เจตสา อคารํ อชฺฌาวสติฯ โส เอกสฺมึ ทิวเส พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ เทติฯ เตน จ สมเยน ราชา ธนตฺถิโก โหติ, โส ตสฺส สนฺติเก ปุริสํ เปเสสิ ‘‘คจฺฉ, ภเณ, อิตฺถนฺนามํ กุฏุมฺพิกํ อาเนหี’’ติฯ โส คนฺตฺวา ตํ กุฏุมฺพิกํ อาห ‘‘ราชา ตํ คหปติ อามเนฺตตี’’ติฯ กุฏุมฺพิโก สทฺธาทิคุณสมนฺนาคเตน เจตสา พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริวิสโนฺต อาห ‘‘คจฺฉ, โภ ปุริส, ปจฺฉา อาคมิสฺสามิ, อิทานิ ตาวมฺหิ นิธึ นิเธโนฺต ฐิโต’’ติฯ อถ ภควา ภุตฺตาวี ปวาริโต ตเมว ปุญฺญสมฺปทํ ปรมตฺถโต นิธีติ ทเสฺสตุํ ตสฺส กุฏุมฺพิกสฺส อนุโมทนตฺถํ **“นิธึ นิเธติ ปุริโส”**ติ อิมา คาถาโย อภาสิฯ อยมสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติฯ

เอวมสฺส –

‘‘ภาสิตฺวา นิธิกณฺฑสฺส, อิธ นิเกฺขปการณํ;
อฏฺฐุปฺปตฺติญฺจ ทีเปตฺวา, กริสฺสามตฺถวณฺณนํ’’ฯ

ปฐมคาถาวณฺณนา

๑. ตตฺถ **นิธึ นิเธติ ปุริโส**ติ นิธียตีติ นิธิ, ฐปียติ รกฺขียติ โคปียตีติ อโตฺถฯ โส จตุพฺพิโธ ถาวโร, ชงฺคโม, องฺคสโม, อนุคามิโกติฯ ตตฺถ **ถาวโร** นาม ภูมิคตํ วา เวหาสฏฺฐํ วา หิรญฺญํ วา สุวณฺณํ วา เขตฺตํ วา วตฺถุ วา, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ อิริยาปถวิรหิตํ, อยํ ถาวโร นิธิฯ **ชงฺคโม** นาม ทาสิทาสํ หตฺถิควสฺสวฬวํ อเชฬกํ กุกฺกุฏสูกรํ ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ อิริยาปถปฏิสํยุตฺตํฯ อยํ ชงฺคโม นิธิ **องฺคสโม** นาม กมฺมายตนํ, สิปฺปายตนํ, วิชฺชาฏฺฐานํ, พาหุสจฺจํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ สิกฺขิตฺวา คหิตํ องฺคปจฺจงฺคมิว อตฺตภาวปฺปฏิพทฺธํ, อยํ องฺคสโม นิธิฯ **อนุคามิโก** นาม ทานมยํ ปุญฺญํ สีลมยํ ภาวนามยํ ธมฺมสฺสวนมยํ ธมฺมเทสนามยํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ ปุญฺญํ ตตฺถ ตตฺถ อนุคนฺตฺวา วิย อิฏฺฐผลมนุปฺปเทติ, อยํ อนุคามิโก นิธิฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน ถาวโร อธิเปฺปโตฯ

นิเธตีติ ฐเปติ ปฏิสาเมติ โคเปติฯ **ปุริโส**ติ มนุโสฺสฯ กามญฺจ ปุริโสปิ อิตฺถีปิ ปณฺฑโกปิ นิธึ นิเธติ, อิธ ปน ปุริสสีเสน เทสนา กตา, อตฺถโต ปน เตสมฺปิ อิธ สโมธานํ ทฏฺฐพฺพํฯ **คมฺภีเร โอทกนฺติเก**ติ โอคาเหตพฺพเฏฺฐน คมฺภีรํ, อุทกสฺส อนฺติกภาเวน โอทกนฺติกํฯ อตฺถิ คมฺภีรํ น โอทกนฺติกํ ชงฺคเล ภูมิภาเค สติกโปริโส อาวาโฏ วิย, อตฺถิ โอทกนฺติกํ น คมฺภีรํ นิเนฺน ปลฺลเล เอกทฺวิวิทตฺถิโก อาวาโฏ วิย, อตฺถิ คมฺภีรเญฺจว โอทกนฺติกญฺจ ชงฺคเล ภูมิภาเค ยาว อิทานิ อุทกํ อาคมิสฺสตีติ, ตาว ขโต อาวาโฏ วิยฯ ตํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ ‘‘คมฺภีเร โอทกนฺติเก’’ติฯ **อเตฺถ กิเจฺจ สมุปฺปเนฺน**ติ อตฺถา อนเปตนฺติ อตฺถํ, อตฺถาวหํ หิตาวหนฺติ วุตฺตํ โหติฯ กาตพฺพนฺติ กิจฺจํ, กิญฺจิเทว กรณียนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อุปฺปนฺนํ เอว สมุปฺปนฺนํ, กตฺตพฺพภาเวน อุปฏฺฐิตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺมิํ อเตฺถ กิเจฺจ สมุปฺปเนฺนฯ **อตฺถาย เม ภวิสฺสตี**ติ นิธานปฺปโยชนนิทสฺสนเมตํฯ เอตทตฺถญฺหิ โส นิเธติ ‘‘อตฺถาวเห กิสฺมิญฺจิเทว กรณีเย สมุปฺปเนฺน อตฺถาย เม ภวิสฺสติ, ตสฺส เม กิจฺจสฺส นิปฺผตฺติยา ภวิสฺสตี’’ติฯ กิจฺจนิปฺผตฺติเยว หิ ตสฺส กิเจฺจ สมุปฺปเนฺน อโตฺถติ เวทิตโพฺพฯ

ทุติยคาถาวณฺณนา

เอวํ นิธานปฺปโยชนํ ทเสฺสโนฺต อตฺถาธิคมาธิปฺปายํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อนตฺถาปคมาธิปฺปายํ ทเสฺสตุมาห –

๒. ‘‘ราชโต วา ทุรุตฺตสฺส, โจรโต ปีฬิตสฺส วาฯ

อิณสฺส วา ปโมกฺขาย, ทุพฺภิเกฺข อาปทาสุ วา’’ติฯ

ตสฺสโตฺถ ‘‘อตฺถาย เม ภวิสฺสตี’’ติ จ ‘‘อิณสฺส วา ปโมกฺขายา’’ติ จ เอเตฺถ วุเตฺตหิ ทฺวีหิ ภวิสฺสติปโมกฺขาย-ปเทหิ สทฺธิํ ยถาสมฺภวํ โยเชตฺวา เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถายํ โยชนา – น เกวลํ อตฺถาย เม ภวิสฺสตีติ เอว ปุริโส นิธิํ นิเธติ, กินฺตุ ‘‘อยํ โจโร’’ติ วา ‘‘ปารทาริโก’’ติ วา ‘‘สุงฺกฆาตโก’’ติ วา เอวมาทินา นเยน ปจฺจตฺถิเกหิ ปจฺจามิเตฺตหิ ทุรุตฺตสฺส เม สโต ราชโต วา ปโมกฺขาย ภวิสฺสติ, สนฺธิเจฺฉทาทีหิ ธนหรเณน วา, ‘‘เอตฺตกํ หิรญฺญสุวณฺณํ เทหี’’ติ ชีวคฺคาเหน วา โจเรหิ เม ปีฬิตสฺส สโต โจรโต วา ปโมกฺขาย ภวิสฺสติฯ สนฺติ เม อิณายิกา, เต มํ ‘‘อิณํ เทหี’’ติ โจเทสฺสนฺติ, เตหิ เม โจทิยมานสฺส อิณสฺส วา ปโมกฺขาย ภวิสฺสติฯ โหติ โส สมโย, ยํ ทุพฺภิกฺขํ โหติ ทุสฺสสฺสํ ทุลฺลภปิณฺฑํ, ตตฺถ น สุกรํ อปฺปธเนน ยาเปตุํ, ตถาวิเธ อาคเต ทุพฺภิเกฺข วา เม ภวิสฺสติ ฯ ยถารูปา อาปทา อุปฺปชฺชนฺติ อคฺคิโต วา อุทกโต วา อปฺปิยทายาทโต วา, ตถารูปาสุ วา อุปฺปนฺนาสุ อาปทาสุ เม ภวิสฺสตีติปิ ปุริโส นิธิํ นิเธตีติฯ

เอวํ อตฺถาธิคมาธิปฺปายํ อนตฺถาปคมาธิปฺปายญฺจาติ ทฺวีหิ คาถาหิ ทุวิธํ นิธานปฺปโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตเมว ทุวิธํ ปโยชนํ นิคเมโนฺต อาห –

‘‘เอตทตฺถาย โลกสฺมิํ, นิธิ นาม นิธียตี’’ติฯ

ตสฺสโตฺถ – ยฺวายํ ‘‘อตฺถาย เม ภวิสฺสตี’’ติ จ ‘‘ราชโต วา ทุรุตฺตสฺสา’’ติ เอวมาทีหิ จ อตฺถาธิคโม อนตฺถาปคโม จ ทสฺสิโตฯ **เอตทตฺถาย** เอเตสํ นิปฺผาทนตฺถาย อิมสฺมิํ โอกาสโลเก โย โกจิ หิรญฺญสุวณฺณาทิเภโท **นิธิ นาม นิธียติ** ฐปียติ ปฏิสามียตีติฯ

ตติยคาถาวณฺณนา

อิทานิ ยสฺมา เอวํ นิหิโตปิ โส นิธิ ปุญฺญวตํเยว อธิเปฺปตตฺถสาธโก โหติ, น อเญฺญสํ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทีเปโนฺต อาห –

๓. ‘‘ตาวสฺสุนิหิโต สโนฺต, คมฺภีเร โอทกนฺติเกฯ

น สโพฺพ สพฺพทา เอว, ตสฺส ตํ อุปกปฺปตี’’ติฯ

ตสฺสโตฺถ – โส นิธิ **ตาว สุนิหิโต สโนฺต,** ตาว สุฏฺฐุ นิขณิตฺวา ฐปิโต สมาโนติ วุตฺตํ โหติฯ กีว สุฏฺฐูติ? **คมฺภีเร โอทกนฺติเก**, ยาว คมฺภีเร โอทกนฺติเก นิหิโตติ สงฺขํ คจฺฉติ, ตาว สุฏฺฐูติ วุตฺตํ โหติฯ **น สโพฺพ สพฺพทา เอว, ตสฺส ตํ อุปกปฺปตี**ติ เยน ปุริเสน นิหิโต, ตสฺส สโพฺพปิ สพฺพกาลํ น อุปกปฺปติ น สมฺปชฺชติ, ยถาวุตฺตกิจฺจกรณสมโตฺถ น โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ กินฺตุ โกจิเทว กทาจิเทว อุปกปฺปติ, เนว วา อุปกปฺปตีติฯ เอตฺถ จ นฺติ ปทปูรณมเตฺต นิปาโต ทฏฺฐโพฺพ ‘‘ยถา ตํ อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๘-๑๙; ๓.๑๕๔) วิยฯ ลิงฺคเภทํ วา กตฺวา ‘‘โส’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ต’’นฺติ วุตฺตํฯ เอวํ หิ วุจฺจมาเน โส อโตฺถ สุขํ พุชฺฌตีติฯ

จตุตฺถปญฺจมคาถาวณฺณนา

เอวํ ‘‘น สโพฺพ สพฺพทา เอว, ตสฺส ตํ อุปกปฺปตี’’ติ วตฺวา อิทานิ เยหิ การเณหิ น อุปกปฺปติ, ตานิ ทเสฺสโนฺต อาห –

๔. ‘‘นิธิ วา ฐานา จวติ, สญฺญา วาสฺส วิมุยฺหติฯ

นาคา วา อปนาเมนฺติ, ยสฺมา วาปิ หรนฺติ นํฯ

๕. ‘‘อปฺปิยา วาปิ ทายาทา, อุทฺธรนฺติ อปสฺสโต’’ติฯ

ตสฺสโตฺถ – ยสฺมิํ ฐาเน สุนิหิโต โหติ นิธิ, โส วา **นิธิ** ตมฺหา **ฐานา จวติ** อเปติ วิคจฺฉติ, อเจตโนปิ สมาโน ปุญฺญกฺขยวเสน อญฺญํ ฐานํ คจฺฉติฯ **สญฺญา วา อสฺส วิมุยฺหติ,** ยสฺมิํ ฐาเน นิหิโต นิธิ, ตํ น ชานาติ, อสฺส ปุญฺญกฺขยโจทิตา **นาคา วา** ตํ นิธิํ **อปนาเมนฺติ** อญฺญํ ฐานํ คเมนฺติฯ **ยกฺขา วาปิ หรนฺติ** เยนิจฺฉกํ อาทาย คจฺฉนฺติฯ **อปสฺสโต** วา อสฺส **อปฺปิยา วา ทายาทา** ภูมิํ ขณิตฺวา ตํ นิธิํ **อุทฺธรนฺติ**ฯ เอวมสฺส เอเตหิ ฐานา จวนาทีหิ การเณหิ โส นิธิ น อุปกปฺปตีติฯ

เอวํ ฐานา จวนาทีนิ โลกสมฺมตานิ อนุปกปฺปนการณานิ วตฺวา อิทานิ ยํ ตํ เอเตสมฺปิ การณานํ มูลภูตํ เอกเญฺญว ปุญฺญกฺขยสญฺญิตํ การณํ, ตํ ทเสฺสโนฺต อาห –

‘‘ยทา ปุญฺญกฺขโย โหติ, สพฺพเมตํ วินสฺสตี’’ติฯ

ตสฺสโตฺถ – ยสฺมิํ สมเย โภคสมฺปตฺตินิปฺผาทกสฺส ปุญฺญสฺส ขโย โหติ, โภคปาริชุญฺญสํวตฺตนิกมปุญฺญโมกาสํ กตฺวา ฐิตํ โหติ, อถ ยํ นิธิํ นิเธเนฺตน นิหิตํ หิรญฺญสุวณฺณาทิธนชาตํ, สพฺพเมตํ วินสฺสตีติฯ

ฉฎฺฐคาถาวณฺณนา

เอวํ ภควา เตน เตน อธิปฺปาเยน นิหิตมฺปิ ยถาธิปฺปายํ อนุปกปฺปนฺตํ นานปฺปกาเรหิ นสฺสนธมฺมํ โลกสมฺมตํ นิธึ วตฺวา อิทานิ ยํ ปุญฺญสมฺปทํ ปรมตฺถโต นิธีติ ทเสฺสตุํ ตสฺส กุฎฺมฺพิกสฺส อนุโมทนตฺถมิทํ นิธิกณฺฑมารทฺธํ, ตํ ทเสฺสนฺโต อาห –

๖. ‘‘ยสฺส ทาเนน สีเลน, สํยเมน ทเมน จฯ

นิธี สุนิหิโต โหติ, อิตฺถิยา ปุริสสฺส วา’’ติฯ

ตตฺถ ทานนฺติ ‘‘ทานญฺจ ธมฺมจริยา จา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพํฯ **สีล**นฺติ กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโมฯ ปญฺจงฺคทสงฺคปาติโมกฺขสํวราทิ วา สพฺพมฺปิ สีลํ อิธ สีลนฺติ อธิเปฺปตํฯ **สํยโม**ติ สํยมนํ สํยโม, เจตโส นานารมฺมณคตินิวารณนฺติ วุตฺตํ โหติ, สมาธิเสฺสตํ อธิวจนํฯ เยน สํยเมน สมนฺนาคโต ‘‘หตฺถสํยโต, ปาทสํยโต, วาจาสํยโต, สํยตฺตตโม’’ติ เอตฺถ สํยตฺตตโมติ วุโตฺตฯ อปเร อาหุ ‘‘สํยมนํ สํยโม, สํวรณนฺติ วุตฺตํ โหติ, อินฺทฺริยสํวรเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติฯ **ทโม**ติ ทมนํ, กิเลสูปสมนนฺติ วุตฺตํ โหติ, ปญฺญาเยตํ อธิวจนํฯ ปญฺญา หิ กตฺถจิ ปญฺญาเตฺววุ วุจฺจติ ‘‘สุสฺสูสา ลภเต ปญฺญ’’นฺติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๘)ฯ กตฺถจิ ธโมฺมติ ‘‘สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค’’ติ เอวมาทีสุฯ กตฺถจิ ทโมติ ‘‘ยทิ สจฺจา ทมา จาคา, ขนฺตฺยา ภิโยฺย น วิชฺชตี’’ติอาทีสุฯ

เอวํ ทานาทีนิ ญตฺวา อิทานิ เอวํ อิมิสฺสา คาถาย สมฺปิเณฺฑตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพ – ยสฺส อิตฺถิยา วา ปุริสสฺส วา ทาเนน สีเลน สํยเมน ทเมน จาติ อิเมหิ จตูหิ ธเมฺมหิ ยถา หิรเญฺญน สุวเณฺณน มุตฺตาย มณินา วา ธนมโย นิธิ เตสํ สุวณฺณาทีนํ เอกตฺถ ปกฺขิปเนน นิธียติ, เอวํ ปุญฺญมโย นิธิ เตสํ ทานาทีนํ เอกจิตฺตสนฺตาเน เจติยาทิมฺหิ วา วตฺถุมฺหิ สุฎฺฐุ กรเณน สุนิหิโต โหตีติฯ

สตฺตมคาถาวณฺณนา

เอวํ ภควา ‘‘ยสฺส ทาเนนา’’ติ อิมาย คาถาย ปุญฺญสมฺปทาย ปรมตฺถโต นิธิภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยตฺถ นิหิโต, โส นิธิ สุนิหิโต โหติ, ตํ วตฺถุํ ทเสฺสนฺโต อาห –

๗. ‘‘เจติยมฺหิ จ สเงฺฆ วา, ปุคฺคเล อติถีสุ วาฯ

มาตริ ปิตริ จาปิ, อโถ เชฎฺฐมฺหิ ภาตรี’’ติฯ

ตตฺถ จยิตพฺพนฺติ **เจติยํ,** ปูเชตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติ, จิตตฺตา วา เจติยํฯ ตํ ปเนตํ เจติยํ ติวิธํ โหติ ปริโภคเจติยํ , อุทฺทิสฺสกเจติยํ, ธาตุกเจติยนฺติฯ ตตฺถ โพธิรุโกฺข ปริโภคเจติยํ, พุทฺธปฎิมา อุทฺทิสฺสกเจติยํ, ธาตุคพฺภถูปา สธาตุกา ธาตุกเจติยํฯ **สโงฺฆ**ติ พุทฺธปฺปมุขาทีสุ โย โกจิฯ **ปุคฺคโล**ติ คหฎฺฐปพฺพชิเตสุ โย โกจิฯ นตฺถิ อสฺส ติถิ, ยมฺหิ วา ตมฺหิ ทิวเส อาคจฺฉตีติ **อติถิ**ฯ ตงฺขเณ อาคตปาหุนกเสฺสตํ อธิวจนํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

เอวํ เจติยาทีนิ ญตฺวา อิทานิ เอวํ อิมิสฺสา คาถาย สมฺปิเณฺฑตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพ – โย โส นิธิ ‘‘สุนิหิโต โหตี’’ติ วุโตฺต, โส อิเมสุ วตฺถูสุ สุนิหิโต โหติฯ กสฺมา? ทีฆรตฺตํ อิฎฺฐ

ผลานุปฺปทานสมตฺถตายฯ ตถา หิ อปฺปกมฺปิ เจติยมฺหิ ทตฺวา ทีฆรตฺตํ อิฏฺฐผลลาภิโน โหนฺติฯ ยถาห –

“เอกปุปฺผํ ยชิตฺวาน, อสีติกปฺปโกฏิโย;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ปุปฺผทานสฺสิทํ ผล”นฺติ จฯ

“มตฺตาสุขปริจฺจาคา, ปเสฺส เจ วิปุลํ สุข”นฺติ จฯ (ธ. ป. ๒๙๐);

เอวํ ทกฺขิณาวิสุทฺธิเวลามสุตฺตาทีสุ วุตฺตนเยน สงฺฆาทิวตฺถูสุปิ ทานผลวิภาโค เวทิตโพฺพฯ ยถา จ เจติยาทีสุ ทานสฺส ปวตฺติ ผลวิภูติ จ ทสฺสิตา, เอวํ ยถาโยคํ สพฺพตฺถ ตํ ตํ อารภิตฺวา จาริตฺตวาริตฺตวเสน สีลสฺส, พุทฺธานุสฺสติวเสน สํยมสฺส, ตพฺพตฺถุกวิปสฺสนามนสิการปจฺจเวกฺขณวเสน ทมสฺส จ ปวตฺติ ตสฺส ตสฺส ผลวิภูติ จ เวทิตพฺพาฯ

อฏฺฐมคาถาวณฺณนา

เอวํ ภควา ทานาทีหิ นิธียมานสฺส ปุญฺญมยนิธิโน เจติยาทิเภทํ วตฺถุํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เอเตสุ วตฺถูสุ สุนิหิตสฺส ตสฺส นิธิโน คมฺภีเร โอทกนฺติเก นิหิตนิธิโต วิเสสํ ทเสฺสโนฺต อาห –

๘. “เอโส นิธิ สุนิหิโต, อเชเยฺย อนุคามิโกฯ

ปหาย คมนีเยสุ, เอตํ อาทาย คจฺฉตี’’ติฯ

ตตฺถ ปุพฺพปเทน ตํ ทานาทีหิ สุนิหิตนิธึ นิทฺทิสติ **“เอโส นิธิ สุนิหิโต”**ติฯ **อเชเยฺย**ติ ปเรหิ เชตฺวา คเหตุํ น สกฺกา, อเจฺจโยฺยติปิ ปาโฐ, ตสฺส อจฺจิตโพฺพ อจฺจนารโห หิตสุขตฺถิเกน อุปจิตโพฺพติ อโตฺถฯ เอตสฺมิญฺจ ปาเฐ เอโส นิธิ อเจฺจโยฺยติ สมฺพนฺธิตฺวา ปุน “กสฺมา’’ติ อนุโยคํ ทเสฺสตฺวา “ยสฺมา สุนิหิโต อนุคามิโก’’ติ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อิตรถา หิ สุนิหิตสฺส อเจฺจยฺยตฺตํ วุตฺตํ ภเวยฺย, น จ สุนิหิโต อจฺจนีโยฯ อจฺจิโต เอว หิ โสติฯ อนุคจฺฉตีติ **อนุคามิโก,** ปรโลกํ คจฺฉนฺตมฺปิ ตตฺถ ตตฺถ ผลทาเนน น วิชหตีติ อโตฺถฯ

ปหาย คมนีเยสุ เอตํ อาทาย คจฺฉตีติ มรณกาเล ปจฺจุปฏฺฐิเต สพฺพโภเคสุ ปหาย คมนีเยสุ เอตํ นิธึ อาทาย ปรโลกํ คจฺฉตีติ อยํ กิร เอตสฺส อโตฺถฯ โส ปน น ยุชฺชติฯ กสฺมา? โภคานํ อคมนียโตฯ ปหาตพฺพา เอว หิ เต เต โภคา, น คมนียา, คมนียา ปน เต เต คติวิเสสาฯ ยโต ยทิ เอส อโตฺถ สิยา, ปหาย โภเค คมนีเยสุ คติวิเสเสสุ อิติ วเทยฺยฯ ตสฺมา เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ – “นิธิ วา ฐานา จวตี’’ติ เอวมาทินา ปกาเรน ปหาย มจฺจํ โภเคสุ คจฺฉเนฺตสุ เอตํ อาทาย คจฺฉตีติฯ เอโส หิ อนุคามิกตฺตา ตํ นปฺปชหตีติฯ

ตตฺถ สิยา “คมนีเยสูติ เอตฺถ คนฺตเพฺพสูติ อโตฺถ, น คจฺฉเนฺตสู’’ติฯ ตํ น เอกํสโต คเหตพฺพํฯ ยถา หิ “อริยา นิยฺยานิกา’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๑) เอตฺถ นิยฺยนฺตาติ อโตฺถ, น นิยฺยาตพฺพาติ, เอวมิธาปิ คจฺฉเนฺตสูติ อโตฺถ, น คนฺตเพฺพสูติฯ

อถ วา ยสฺมา เอส มรณกาเล กสฺสจิ ทาตุกาโม โภเค อามสิตุมฺปิ น ลภติ, ตสฺมา เตน เต โภคา ปุพฺพํ กาเยน ปหาตพฺพา, ปจฺฉา วิหตาเสน เจตสา คนฺตพฺพา, อติกฺกมิตพฺพาติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺมา ปุพฺพํ กาเยน ปหาย ปจฺฉา เจตสา คมนีเยสุ โภเคสูติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ปุริมสฺมึ อเตฺถ นิทฺธารเณ ภุมฺมวจนํ, ปหาย คมนีเยสุ โภเคสุ เอกเมเวตํ ปุญฺญนิธิ

วิภวํ ตโต นีหริตฺวา อาทาย คจฺฉตีติฯ ปจฺฉิเม อเตฺถ ภาเวนภาวลกฺขเณ ภุมฺมวจนํฯ โภคานญฺหิ คมนียภาเวน เอตสฺส นิธิสฺส อาทาย คมนียภาโว ลกฺขียตีติฯ

นวมคาถาวณฺณนา

เอวํ ภควา อิมสฺส ปุญฺญนิธิโน คมฺภีเร โอทกนฺติเก นิหิตนิธิโต วิเสสํ ทเสฺสตฺวา ปุน อตฺตโน ภณฺฑคุณสํวณฺณเนน กยชนสฺส อุสฺสาหํ ชเนนฺต อุฬารภณฺฑวาณิโช วิย อตฺตนา เทสิตปุญฺญนิธิคุณสํวณฺณเนน ตสฺมิํ ปุญฺญนิธิมฺหิ เทวมนุสฺสานํ อุสฺสาหํ ชเนนฺต อาห –

๙. ‘‘อสาธารณมเญฺญสํ, อโจราหรโณ นิธิฯ

กยิราถ ธีโร ปุญฺญานิ, โย นิธิ อนุคามิโก’’ติฯ

ตตฺถ **อสาธารณมเญฺญส**นฺติ อสาธารโณ อเญฺญสํ, **ม**กาโร ปทสนฺธิกโร ‘‘อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา’’ติอาทีสุ วิยฯ น โจเรหิ อาหรโณ **อโจราหรโณ,** โจเรหิ อาทาตโพฺพ น โหตีติ อโตฺถฯ นิธาตโพฺพติ **นิธิ**ฯ เอวํ ทฺวีหิ ปเทหิ ปุญฺญนิธิคุณํ สํวเณฺณตฺวา ตโต ทฺวีหิ ตตฺถ อุสฺสาหํ ชเนติ **‘‘กยิราถ ธีโร ปุญฺญานิ, โย นิธิ อนุคามิโก’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ยสฺมา ปุญฺญานิ นาม อสาธารโณ อเญฺญสํ, อโจราหรโณ จ นิธิ โหติฯ น เกวลญฺจ อสาธารโณ อโจราหรโณ จ นิธิ, อถ โข ปน ‘‘เอโส นิธิ สุนิหิโต, อเชโยฺย อนุคามิโก’’ติ เอตฺถ วุโตฺต โย นิธิ อนุคามิโกฯ โส จ ยสฺมา ปุญฺญานิเยว, ตสฺมา กยิราถ กเรยฺย ธีโร พุทฺธิสมฺปโนฺน ธิติสมฺปโนฺน จ ปุคฺคโล ปุญฺญานีติฯ

ทสมคาถาวณฺณนา

เอวํ ภควา คุณสํวณฺณเนน ปุญฺญนิธิมฺหิ เทวมนุสฺสานํ อุสฺสาหํ ชเนตฺวา อิทานิ เย อุสฺสหิตฺวา ปุญฺญนิธิกิริยาย สมฺปาเทนฺติ, เตสํ โส ยํ ผลํ เทติ, ตํ สเงฺขปโต ทเสฺสโนฺต อาห –

๑๐. ‘‘เอส เทวมนุสฺสานํ, สพฺพกามทโท นิธี’’ติฯ
อิทานิ ยสฺมา ปตฺถนาย ปฏิพนฺธิตสฺส สพฺพกามททตฺตํ, น วินา ปตฺถนํ โหติฯ ยถาห –

‘‘อากเงฺขยฺย เจ คหปตโย ธมฺมจารี สมจารี ‘อโห วตาหํ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา ขตฺติยมหาสาลานํ สหพฺยตํ อุปปเชฺชยฺย’นฺติ, ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ ยํ โส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา ขตฺติยมหาสาลานํ สหพฺยตํ อุปปเชฺชยฺยฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ตถา หิ โส ธมฺมจารี สมจารี’’ (ม. นิ. ๑.๔๔๒)ฯ

เอวํ ‘‘อนาสวํ เจโตวิมุตฺติํ ปญฺญาวิมุตฺติํ ทิเฎฺฐว ธเมฺม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺยฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ตถา หิ โส ธมฺมจารี สมจารี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๔๒)ฯ

ตถา จาห –

‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สทฺธาย สมนฺนาคโต โหติ, สีเลน, สุเตน, จาเคน, ปญฺญาย สมนฺนาคโต โหติ, ตสฺส เอวํ โหติ ‘อโห วตาหํ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา ขตฺติยมหาสาลานํ สหพฺยตํ อุปปเชฺชยฺย’นฺติฯ โส ตํ จิตฺตํ ปทหติ, ตํ จิตฺตํ อธิฎฺฐาติ, ตํ จิตฺตํ ภา

เวติฯ ตสฺส เต สงฺขารา จ วิหารา จ เอวํ ภาวิตา เอวํ พหุลีกตา ตตฺรูปปตฺติยา สํวตฺตนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๖๑) เอวมาทิฯ

ตสฺมา ตํ ตถา ตถา อากงฺขปริยายํ จิตฺตปทหนาธิฏฺฐานภาวนาปริกฺขารํ ปตฺถนํ ตสฺส สพฺพกามททเตฺต เหตุํ ทเสฺสโนฺต อาห –

‘‘ยํ ยเทวาภิปเตฺถนฺติ, สพฺพเมเตน ลพฺภตี’’ติฯ

เอกาทสมคาถาวณฺณนา

๑๑. อิทานิ ยํ ตํ สพฺพํ เอเตน ลพฺภติ, ตํ โอธิโส โอธิโส ทเสฺสโนฺต **‘‘สุวณฺณตา สุสรตา’’**ติ เอวมาทิคาถาโย อาหฯ

ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาว **สุวณฺณตา** นาม สุนฺทรจฺฉวิวณฺณตา กญฺจนสนฺนิภตฺตจตา, สาปิ เอเตน ปุญฺญนิธินา ลพฺภติฯ ยถาห –

‘‘ยมฺปิ, ภิกฺขเว, ตถาคโต ปุริมํ ชาตึ…เป…. ปุเพฺพ มนุสฺสภูโต สมาโน อโกฺกธโน อโหสิ อนุปายาสพหุโล, พหุมฺปิ วุโตฺต สมาโน นาภิสชฺชิ น กุปฺปิ น พฺยาปชฺชิ น ปติตฺถียิ, น โกปญฺจ โทสญฺจ อปฺปจฺจยญฺจ ปาตฺวากาสิ, ทาตา จ อโหสิ สุขุมานํ มุทุกานํ อตฺถรณานํ ปาวุรณานํ โขมสุขุมานํ กปฺปาสิก…เป…. โกเสยฺย…เป…. กมฺพลสุขุมานํฯ โส ตสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา…เป…. อิตฺถตฺตํ อาคโต สมาโน อิมํ มหาปุริสลกฺขณํ ปฏิลภติฯ สุวณฺณวโณฺณ โหติ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๑๘)ฯ

สุสรตา นาม พฺรหฺมสฺสรตา กรวีกภาณิตา, สาปิ เอเตน ลพฺภติฯ ยถาห –

‘‘ยมฺปิ , ภิกฺขเว, ตถาคโต ปุริมํ ชาตึ…เป…. ผรุสํ วาจํ ปหาย ผรุสาย วาจาย ปฏิวิรโต อโหสิ, ยา สา วาจา เนลา กณฺณสุขา…เป…. ตถารูปึ วาจํ ภาสิตา อโหสิฯ โส ตสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา…เป…. อิตฺถตฺตํ อาคโต สมาโน อิมานิ เทฺว มหาปุริสลกฺขณานิ ปฏิลภติฯ ปหุตชิโวฺห จ โหติ พฺรหฺมสฺสโร จ กรวีกภาณี’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๓๖)ฯ

สุสณฺฐานาติ สุฏฺฐุ สณฺฐานตา, สมจิตวฏฺฏิตยุตฺตฏฺฐาเนสุ องฺคปจฺจงฺคานํ สมจิตวฏฺฏิตภาเวน สนฺนิเวโสติ วุตฺตํ โหติฯ สาปิ เอเตน ลพฺภติฯ ยถาห –

‘‘ยมฺปิ, ภิกฺขเว, ตถาคโต ปุริมํ ชาตึ…เป…. ปุเพฺพ มนุสฺสภูโต สมาโน พหุชนสฺส อตฺถกาโม อโหสิ หิตกาโม ผาสุกาโม โยคเกฺขมกาโม ‘กินฺติ เม สทฺธาย วเฑฺฒยฺยุํ, สีเลน สุเตน จาเคน ปญฺญาย ธนธเญฺญน เขตฺตวตฺถุนา ทฺวิปทจตุปฺปเทหิ ปุตฺตทาเรหิ ทาสกมฺมกรโปริเสหิ ญาตีหิ มิเตฺตหิ พนฺธเวหิ วเฑฺฒยฺยุ’นฺติ, โส ตสฺส กมฺมสฺส…เป…. สมาโน อิมานิ ตีณิ มหาปุริสลกฺขณานิ ปฏิลภติ, สีหปุพฺพฑฺฒกาโย จ โหติ จิตนฺตรํโส จ สมวฏฺฏกฺขโนฺธ จา’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๒๔) เอวมาทิฯ

อิมินา นเยน อิโต ปเรสมฺปิ อิมินา ปุญฺญนิธินา ปฏิลาภสาธกานิ สุตฺตปทานิ ตโต ตโต อาเนตฺวา วตฺตพฺพานิฯ อติวิตฺถารภเยน ตุ สํขิตฺตํ, อิทานิ อวเสสปทานํ วณฺณนํ กริสฺสามิฯ

สุรูปตาติ เอตฺถ สกลสรีรํ รูปนฺติ เวทิตพฺพํ ‘‘อากาโส ปริวาริโต รูปํเตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี’’ติ อาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐๖) วิย, ตสฺส รูปสฺส สุนฺทรตา สุรูปตา นาติทีฆตา นาติรสฺสตา นาติกิสตา นาติถูลตา นาติกาฬตา นโจจฺจทาตตาติ วุตฺตํ โหติฯ **อาธิปจฺจ**นฺติ อธิปติภาโว, ขตฺติยมหาสาลาทิภาเวน สามิกภาโวติ อโตฺถฯ **ปริวาโร**ติ อคาริกานํ สชนปริชนสมฺปตฺติ, อนคาริกานํ ปริสสมฺปตฺติ, อาธิปจฺจญฺจ ปริวาโร จ **อาธิปจฺจปริวาโร**ฯ เอตฺถ จ สุวณฺณตาทีหิ สรีรสมฺปตฺติ, อาธิปเจฺจน โภคสมฺปตฺติ, ปริวาเรน สชนปริชนสมฺปตฺติ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ **สพฺพเมเตน ลพฺภตี**ติ ยํ ตํ ‘‘ยํ ยเทวาภิปเตฺถนฺติ, สพฺพเมเตน ลพฺภตี’’ติ วุตฺตํ, ตตฺถ อิทมฺปิ ตาว ปฐมํ โอธิโส วุตฺตสุวณฺณตาทิ สพฺพเมเตน ลพฺภตีติ เวทิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

ทฺวาทสมคาถาวณฺณนา

๑๒. เอวมิมาย คาถาย ปุญฺญานุภาเวน ลภิตพฺพํ รชฺชสมฺปตฺติโต โอรํ เทวมนุสฺสสมฺปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตทุภยรชฺชสมฺปตฺตึ ทเสฺสโนฺต **“ปเทสรชฺช**’’นฺติ อิมํ คาถมาหฯ

ตตฺถ **ปเทสรชฺช**นฺติ เอกทีปมฺปิ สกลํ อปาปุณิตฺวา ปถวิยา เอกเมกสฺมิํ ปเทเส รชฺชํฯ อิสฺสรภาโว **อิสฺสริยํ,** อิมินา ทีปจกฺกวตฺติรชฺชํ ทเสฺสติฯ **จกฺกวตฺติสุขํ ปิย**นฺติ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปํ จกฺกวตฺติสุขํฯ อิมินา จาตุรนฺตจกฺกวตฺติรชฺชํ ทเสฺสติฯ เทเวสุ รชฺชํ **เทวรชฺชํ,** เอเตน มนฺธาตาทีนมฺปิ มนุสฺสานํ เทวรชฺชํ ทสฺสิตํ โหติฯ **อปิ ทิเพฺพสู**ติ อิมินา เย เต ทิวิ ภวตฺตา ‘‘ทิพฺพา’’ติ วุจฺจนฺติ, เตสุ ทิเพฺพสุ กาเยสุ อุปฺปนฺนานมฺปิ เทวรชฺชํ ทเสฺสติฯ **สพฺพเมเตน ลพฺภตี**ติ ยํ ตํ ‘‘ยํ ยเทวาภิปเตฺถนฺติ, สพฺพเมเตน ลพฺภตี’’ติ วุตฺตํ, ตตฺถ อิทมฺปิ ทุติยํ โอธิโส ปเทสรชฺชาทิ สพฺพเมเตน ลพฺภตีติ เวทิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

เตรสมคาถาวณฺณนา

๑๓. เอวมิมาย คาถาย ปุญฺญานุภาเวน ลภิตพฺพํ เทวมนุสฺสรชฺชสมฺปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ทฺวีหิ คาถาหิ วุตฺตํ สมฺปตฺตึ สมาสโต ปุรกฺขตฺวา นิพฺพานสมฺปตฺตึ ทเสฺสโนฺต **“มานุสฺสิกา จ สมฺปตฺตี”**ติ อิมํ คาถมาหฯ

ตสฺสายํ **ปทวณฺณนา** – มนุสฺสานํ อยนฺติ มานุสฺสี, มานุสฺสี เอว **มานุสฺสิกา**ฯ สมฺปชฺชนํ **สมฺปตฺติ**ฯ เทวานํ โลโก เทวโลโกฯ ตสฺมิํ **เทวโลเกฯ ยา**ติ อนวเสสปริยาทานํ, รมนฺติ เอตาย อชฺฌตฺตํ อุปฺปนฺนาย พหิทฺธา วา อุปกรณภูตายาติ **รติ,** สุขสฺส สุขวตฺถุโน เจตํ อธิวจนํฯ **ยา**ติ อนิยตวจนํ **จ**สโทฺท ปุพฺพสมฺปตฺติยา สห สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ นิพฺพานํเยว **นิพฺพานสมฺปตฺติ**ฯ

อยํ ปน **อตฺถวณฺณนา** – ยา เอสา ‘‘สุวณฺณตา’’ติอาทีหิ ปเทหิ มานุสฺสิกา จ สมฺปตฺติ เทวโลเก จ ยา รติ วุตฺตา, สา จ สพฺพา, ยา จายมปรา สทฺธานุสาริภาวาทิวเสน ปตฺตพฺพา นิพฺพานสมฺปตฺติ, สา จาติ อิทํ ตติยมฺปิ โอธิโส สพฺพเมเตน ลพฺภตีติฯ

อถ วา ยา ปุเพฺพ สุวณฺณตาทีหิ อวุตฺตา ‘‘สูรา สติมโนฺต อิธ พฺรหฺมจริยวาโส’’ติ เอวมาทินา (อ. นิ. ๙.๒๑) นเยน นิทฺทิฏฺฐา ปญฺญาเวยฺยตฺติยาทิเภทา จ มานุสฺสิกา สมฺปตฺติ, อปรา เทวโลเก จ ยา ฌานาทิรติ, ยา จ ยถาวุตฺตปฺปการา นิพฺพานสมฺปตฺติ จาติ อิทมฺปิ ตติยํ โอธิโส สพฺพเมเตน ลพฺภตีติฯ เอวเมฺปตฺถ อตฺถวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ

จุทฺทสมคาถาวณฺณนา

๑๔. เอวมิมาย คาถาย ปุญฺญานุภาเวน ลภิตพฺพํ สทฺธานุสารีภาวาทิวเสน ปตฺตพฺพํ นิพฺพานสมฺปตฺติมฺปิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตวิชฺชอุภโตภาควิมุตฺตภาววเสนปิ ปตฺตพฺพํ ตเมว ตสฺส อุปายญฺจ ทเสฺสนฺโต **“มิตฺตสมฺปทมาคมฺมา**”ติ อิมํ คาถมาหฯ

ตสฺสายํ **ปทวณฺณนา** – สมฺปชฺชติ เอตาย คุณวิภูติํ ปาปุณาตีติ สมฺปทา, มิโตฺต เอว สมฺปทา มิตฺตสมฺปทา, ตํ **มิตฺตสมฺปทํ** ฯ **อาคมฺมา**ติ นิสฺสายฯ **โยนิโส**ติ อุปาเยนฯ **ปยุญฺชโต**ติ โยคานุฏฺฐานํ กโรโตฯ วิชานาติ เอตายาติ วิชฺชา, วิมุจฺจติ เอตาย, สยํ วา วิมุจฺจตีติ วิมุตฺติ, วิชฺชา จ วิมุตฺติ จ วิชฺชาวิมุตฺติโย, วิชฺชาวิมุตฺตีสุ วสีภาโว **วิชฺชาวิมุตฺติวสีภาโว**ฯ

อยํ ปน **อตฺถวณฺณนา** – ยฺวายํ มิตฺตสมฺปทมาคมฺม สตฺถารํ วา อญฺญตรํ วา ครุฏฺฐานิยํ สพฺรหฺมจาริํ นิสฺสาย ตโต โอวาทญฺจ อนุสาสนิญฺจ คเหตฺวา ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปตฺติยา โยนิโส ปยุญฺชโต ปุเพฺพนิวาสาทีสุ ตีสุ วิชฺชาสุ ‘‘ตตฺถ กตมา วิมุตฺติ? จิตฺตสฺส จ อธิมุตฺติ นิพฺพานญฺจา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๘๑) เอวํ อาคตาย อฏฺฐสมาปตฺตินิพฺพานเภทาย วิมุตฺติยา จ ตถา ตถา อทนฺธายิตเตฺตน วสีภาโว, อิทมฺปิ จตุตฺถํ โอธิโส สพฺพเมเตน ลพฺภตีติฯ

ปนฺนรสมคาถาวณฺณนา

๑๕. เอวมิมาย คาถาย ปุเพฺพ กถิตวิชฺชาวิมุตฺติวสีภาวภาคิยปุญฺญานุภาเวน ลภิตพฺพํ เตวิชฺชอุภโตภาควิมุตฺตภาววเสนปิ ปตฺตพฺพํ นิพฺพานสมฺปตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺมา วิชฺชาวิมุตฺติวสีภาวปฺปตฺตา เตวิชฺชา อุภโตภาควิมุตฺตาปิ สเพฺพ ปฏิสมฺภิทาทิคุณวิภูติํ ลภนฺติ, อิมาย ปุญฺญสมฺปทาย จ ตสฺสา คุณวิภูติยา ปทฏฺฐานวเสน ตถา ตถา สาปิ ลพฺภติ, ตสฺมา ตมฺปิ ทเสฺสนฺโต **“ปฏิสมฺภิทา วิโมกฺขา จา”**ติ อิมํ คาถมาหฯ

‘‘ยโต สมฺมา กเตน ยา จายํ ธมฺมตฺถนิรุตฺติปฏิภาเนสุ ปเภทคตา ปญฺญา ปฏิสมฺภิทา’’ติ วุจฺจติ, เย จิเม ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๑๒๙; ๓.๓๓๙) นเยน อฏฺฐ วิโมกฺขา, ยา จายํ ภควโต สาวเกหิ ปตฺตพฺพา สาวกสมฺปตฺติสาธิกา สาวกปารมี, ยา จ สยมฺภุภาวสาธิกา ปเจฺจกโพธิ, ยา จ สพฺพสตฺตุตฺตมภาวสาธิกา พุทฺธภูมิ, อิทมฺปิ ปญฺจมํ โอธิโส สพฺพเมเตน ลพฺภตีติ เวทิตพฺพํฯ

โสฬสมคาถาวณฺณนา

๑๖. เอวํ ภควา ยํ ตํ ‘‘ยํ ยเทวาภิปเตฺถนฺติ, สพฺพเมเตน ลพฺภตี’’ติ วุตฺตํ, ตํ อิมาหิ ปญฺจหิ คาถาหิ โอธิโส โอธิโส ทเสฺสตฺวา อิทานิ สพฺพเมวิทํ สพฺพกามททนิธิสญฺญิตํ ปุญฺญสมฺปทํ ปสํสโนฺต **“เอวํ มหตฺถิกา เอสา”**ติ อิมาย คาถาย เทสนํ นิฏฺฐเปสิฯ

ตสฺสายํ **ปทวณฺณนา** – **เอวนฺ**ติ อตีตตฺถนิทสฺสนํฯ มหโนฺต อโตฺถ อสฺสาติ **มหตฺถิกา,** มหโต อตฺถาย สํวตฺตตีติ วุตฺตํ โหติ, มหิทฺธิกาติปิ ปาโฐฯ **เอสา**ติ อุเทฺทสวจนํ, เตน ‘‘ยสฺส ทาเนน สีเลนา’’ติ อิโต ปภุติ ยาว ‘‘กยิราถ ธีโร ปุญฺญานี’’ติ วุตฺตํ ปุญฺญสมฺปทํ อุทฺทิสติฯ **ยทิทนฺ**ติ อภิมุขกรณเตฺถ นิปาโต, เตน เอสาติ อุทฺทิฏฺฐํ นิทฺทิสิตุํ ยา เอสาติ อภิมุขํ กโรติฯ ปุญฺญานํ สมฺปทา **ปุญฺญสมฺปทา** ฯ **ตสฺมา**ติ การณวจนํฯ **ธีรา**ติ ธิติมโนฺตฯ **ปสํสนฺตี**ติ วณฺณยนฺติฯ **ปณฺฑิตา**ติ ปญฺญาสมฺปนฺนาฯ **กตปุญฺญต**นฺติ กตปุญฺญภาวํฯ

อยํ ปน **อตฺถวณฺณนา** – อิติ ภควา สุวณฺณตาทิํ พุทฺธภูมิปริโยสานํ ปุญฺญสมฺปทานุภาเวน อธิคนฺตพฺพมตฺถํ วณฺณยิตฺวา อิทานิ ตเมวตฺถํ สมฺปิเณฺฑตฺวา ทเสฺสโนฺต เตเนวเตฺถน

ยถาวุตฺตปฺปการาย ปุญฺญสมฺปทาย มหตฺถิกตฺตํ ถุนโนฺต อาห – เอวํ มหโต อตฺถสฺส อาวหเนน มหตฺถิกา เอสา, ยทิทํ มยา ‘‘ยสฺส ทาเนน สีเลนา’’ติอาทินา นเยน เทสิตา ปุญฺญสมฺปทา, ตสฺมา มาทิสา สตฺตานํ หิตสุขาวหาย ธมฺมเทสนาย อกิลาสุตาย ยถาภูตคุเณน จ ธีรา ปณฺฑิตา ‘‘อสาธารณมญฺญสํ, อโจราหรโณ นิธี’’ติอาทีหิ อิธ วุตฺตเตหิ จ, อวุตฺเตหิ จ ‘‘มา, ภิกฺขเว, ปุญฺญานํ ภายิตฺถ, สุขเสฺสตํ, ภิกฺขเว, อธิวจนํ, ยทิทํ ปุญฺญานี’’ติอาทีหิ (อ. นิ. ๗.๖๒; อิติวุ. ๒๒; เนตฺติ. ๑๒๑) วจเนหิ อเนกาการโวการํ กตปุญฺญตํ ปสํสนฺติ, น ปกฺขปาเตนาติฯ

เทสนาปริโยสาเน โส อุปาสโก พหุชเนน สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิ, รโญฺญ จ ปเสนทิโกสลสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา เอตมตฺถํ อาโรเจสิ, ราชา อติวิย ตุโฏฺฐ หุตฺวา ‘‘สาธุ, คหปติ, สาธุ โข ตฺวํ , คหปติ, มาทิเสหิปิ อนาหรณียํ นิธึ นิเธสี’’ติ สํราเธตฺวา มหตึ ปูชมกาสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทกปาฐ-อฏฺฐกถาย

นิธิกณฺฑสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. เมตฺตสุตฺตวณฺณนา

นิเกฺขปปฺปโยชนํ

อิทานิ นิธิกณฺฑานนฺตรํ นิกฺขิตฺตสฺส เมตฺตสุตฺตสฺส วณฺณนากฺกโม อนุปฺปตฺโตฯ ตสฺส อิธ นิเกฺขปปฺปโยชนํ วตฺวา ตโต ปรํ –

‘‘เยน วุตฺตํ ยทา ยตฺถ, ยสฺมา เจเตส ทีปนา;
นิทานํ โสธยิตฺวาสฺส, กริสฺสามตฺถวณฺณนํ’’ฯ

ตตฺถ ยสฺมา นิธิกเณฺฑน ทานสีลาทิปุญฺญสมฺปทา วุตฺตา, สา จ สเตฺตสุ เมตฺตาย กตาย มหปฺผลา โหติ ยาว พุทฺธภูมิํ ปาเปตุํ สมตฺถา, ตสฺมา ตสฺสา ปุญฺญสมฺปทาย อุปการทสฺสนตฺถํ, ยสฺมา วา สรเณหิ สาสเน โอตริตฺวา สิกฺขาปเทหิ สีเล ปติฎฺฐิตานํ ทฺวตฺติํสาการเรน ราคปฺปหานสมตฺถํ, กุมารปเญฺหน โมหปฺปหานสมตฺถญฺจ กมฺมฎฺฐานํ ทเสฺสตฺวา, มงฺคลสุเตฺตน ตสฺส ปวตฺติยา มงฺคลภาโว อตฺตรกฺขา จ, รตนสุเตฺตน ตสฺสานุรูปา ปรรกฺขา, ติโรกุเฎฺฎน รตฺตนสุเตฺต วุตฺตภูเตสุ เอกจฺจภูตทสฺสนํ วุตฺตปฺปการาย ปุญฺญสมฺปตฺติยา ปมชฺชนฺตานํ วิปตฺติ จ, นิธิกเณฺฑน ติโรกุเฎฺฎ วุตฺตวิปตฺติปฎิปกฺขภูตา สมฺปตฺติ จ ทสฺสิตา, โทสปฺปหานสมตฺถํ ปน กมฺมฎฺฐานํ อทสฺสิตเมว, ตสฺมา ตํ โทสปฺปหานสมตฺถํ กมฺมฎฺฐานํ ทเสฺสตุํ อิทํ เมตฺตสุตฺตํ อิธ นิกฺขิตฺตํฯ เอวญฺหิ สุปริปูโร โหติ ขุทฺทกปาโฐติ อิทมสฺส อิธ นิเกฺขปปฺปโยชนํฯ

นิทานโสธนํ

อิทานิ ยายํ –

‘‘เยน วุตฺตํ ยทา ยตฺถ, ยสฺมา เจเตส ทีปนา;
นิทานํ โสธยิตฺวาสฺส, กริสฺสามตฺถวณฺณน’’นฺติฯ –

มาติกา นิกฺขิตฺตา, ตตฺถ อิทํ เมตฺตสุตฺตํ ภควตาว วุตฺตํ, น สาวกาทีหิ, ตญฺจ ปน ยทา หิมวนฺตปสฺสโต เทวตาหิ อุพฺพาฬฺหา ภิกฺขู ภควโต สนฺติกํ อาคตา, ตทา สาวตฺถิยํ เตสํ ภิกฺขูนํ ปริตฺตตฺถาย กมฺมฎฺฐานตฺถาย จ วุตฺตนฺติ เอวํ ตาว สเงฺขปโต เอเตสํ ปทานํ ทีปนา นิทานโสธนา เวทิตพฺพาฯ

วิตฺถารโต ปน เอวํ เวทิตพฺพา – เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ อุปกฎฺฐาย วสฺสูปนายิกาย, เตน โข ปน สมเยน สมฺพหุลา นานาเวรชฺชกา ภิกฺขู ภควโต สนฺติเก กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วสฺสํ อุปคนฺตุกามา ภควนฺตํ อุปสงฺกมนฺติฯ ตตฺร สุทํ ภควา ราคจริตานํ สวิญฺญาณกอวิญฺญาณกวเสน เอกาทสวิธํ อสุภกมฺมฎฺฐานํ, โทสจริตานํ จตุพฺพิธํ เมตฺตาทิกมฺมฎฺฐานํ, โมหจริตานํ มรณสฺสติกมฺมฎฺฐานาทีนิ, วิตกฺกจริตานํ อานาปานสฺสติปถวีกสิณาทีนิ, สทฺธาจริตานํ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฎฺฐานาทีนิ, พุทฺธิจริตานํ จตุธาตุววตฺถานาทีนีติ อิมินา นเยน จตุราสีติสหสฺสปฺปเภทจริตานุกูลานิ กมฺมฎฺฐานานิ กเถติฯ

อถ โข ปญฺจมตฺตานิ ภิกฺขุสตานิ ภควโต สนฺติเก กมฺมฎฺฐานํ อุคฺคเหตฺวา สปฺปายเสนาสนญฺจ โคจรคามญฺจ ปริเยสมานานิ อนุปุเพฺพน คนฺตฺวา ปจฺจเนฺต หิมวเนฺตน สทฺธิํ เอกาพทฺธํ นีลกาจมณิสนฺนิภสิลาตลํ สีตลฆนจฺฉายนีลวนสณฺฑมณฺฑิตํ มุตฺตาชาล

รชตปฏฺฏสทิสวาลุกากิณฺณภูมิภาคํ สุจิสาตสีตลชลาสยปริวาริตํ ปพฺพตมทฺทสํสุฯ อถ เต ภิกฺขู ตเตฺถกรตฺตึ วสิตฺวา ปภาตาย รตฺติยา สรีรปริกมฺมํ กตฺวา ตสฺส อวิทูเร อญฺญตรํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิสึสุฯ คาโม ฆนนิเวสนสนฺนิวิฏฺฐกุลสหสฺสยุตฺโต, มนุสฺสา เจตฺถ สทฺธา ปสนฺนา เต ปจฺจเนฺต ปพฺพชิตทสฺสนสฺส ทุลฺลภตาย ภิกฺขู ทิสฺวา เอว ปีติโสมนสฺสชาตา หุตฺวา เต ภิกฺขู โภเชตฺวา ''อิเธว, ภเนฺต, เตมาสํ วสถา''ติ ยาจิตฺวา ปญฺจ ปธานกุฏิสตานิ กาเรตฺวา ตตฺถ มญฺจปีฐปานียปริโภชนียฆฏาทีนิ สพฺพูปกรณานิ ปฏิยาเทสุํฯ

ภิกฺขู ทุติยทิวเส อญฺญํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิสึสุฯ ตตฺถปิ มนุสฺสา ตเถว อุปฏฺฐหิตฺวา วสฺสาวาสํ ยาจึสุฯ ภิกฺขู ''อสติ อนฺตราเย''ติ อธิวาเสตฺวา ตํ วนสณฺฑํ ปวิสิตฺวา สพฺพรตฺตินฺทิวํ อารทฺธวีริยา ยามฆณฺฑิกํ โกเฏฺฏตฺวา โยนิโสมนสิการพหุลา วิหรนฺตา รุกฺขมูลานิ อุปคนฺตฺวา นิสีทึสุฯ สีลวนฺตานํ ภิกฺขูนํ เตเชน วิหตเตชา รุกฺขเทวตา อตฺตโน อตฺตโน วิมานา โอรุยฺห ทารเก คเหตฺวา อิโต จิโต วิจรนฺติฯ เสยฺยถาปิ นาม ราชูหิ วา ราชมหามเตฺตหิ วา คามกาวาสํ คเตหิ คามวาสีนํ ฆเรสุ โอกาเส คหิเต ฆรมนุสฺสกา ฆรา นิกฺขมิตฺวา อญฺญตฺร วสนฺตา ''กทา นุ คมิสฺสนฺตี''ติ ทูรโตว โอโลเกนฺติ, เอวเมว เทวตา อตฺตโน อตฺตโน วิมานานิ ฉเฑฺฑตฺวา อิโต จิโต จ วิจรนฺติโย ทูรโตว โอโลเกนฺติ ''กทา นุ ภทนฺตา คมิสฺสนฺตี''ติฯ ตโต เอวํ สมจิเนฺตสุํ ''ปฐมวสฺสูปคตา ภิกฺขู อวสฺสํ เตมาสํ วสิสฺสนฺติ, มยํ ปน ตาว จิรํ ทารเก คเหตฺวา โอกฺกมฺม วสิตุํ น สโกฺกม, หนฺท มยํ ภิกฺขูนํ ภยานกํ อารมฺมณํ ทเสฺสมา''ติฯ ตา รตฺตึ ภิกฺขูนํ สมณธมฺมกรณเวลาย ภึสนกานิ ยกฺขรูปานิ นิมฺมินิตฺวา ปุรโต ปุรโต ติฏฺฐนฺติ, เภรวสทฺทญฺจ กโรนฺติฯ ภิกฺขูนํ ตานิ รูปานิ ทิสฺวา ตญฺจ สทฺทํ สุตฺวา หทยํ ผนฺทิ, ทุพฺพณฺณา จ อเหสุํ อุปฺปณฺฑุปฺปณฺฑุกชาตาฯ เตน เต ภิกฺขู จิตฺตํ เอกคฺคํ กาตุํ นาสกฺขึสุ, เตสํ อเนกคฺคจิตฺตานํ ภเยน จ ปุนปฺปุนํ สํวิคฺคานํ สติ สมฺมุสฺสิ, ตโต เตสํ มุฏฺฐสฺสตีนํ ทุคฺคนฺธานิ อารมฺมณานิ ปโยเชสุํ, เตสํ เตน ทุคฺคเนฺธน นิมฺมถิยมานมิว มตฺถลุงฺคํ อโหสิ, คาฬฺหา สีสเวทนา อุปฺปชฺชึสุ, น จ ตํ ปวตฺตึ อญฺญมญฺญสฺส อาโรเจสุํฯ

อเถกทิวสํ สงฺฆเตฺถรสฺส อุปฏฺฐานกาเล สเพฺพสุ สนฺนิปติเตสุ สงฺฆเตฺถโร ปุจฺฉิ ''ตุมฺหากํ, อาวุโส, อิมํ วนสณฺฑํ ปวิฏฺฐานํ กติปาหํ อติวิย ปริสุโทฺธ ฉวิวโณฺณ อโหสิ ปริโยทาโต, วิปฺปสนฺนานิ จ อินฺทฺริยานิ, เอตรหิ ปนตฺถ กิสา ทุพฺพณฺณา อุปฺปณฺฑุปฺปณฺฑุกชาตา, กึ โว อิธ อสปฺปาย''นฺติฯ ตโต เอโก ภิกฺขุ อาห – ''อหํ, ภเนฺต, รตฺตึ อีทิสญฺจ อีทิสญฺจ เภรวารมฺมณํ ปสฺสามิ จ สุณามิ จ, อีทิสญฺจ คนฺธํ ฆายามิ, เตน เม จิตฺตํ น สมาธิยตี''ติ, เอเตเนว อุปาเยน สเพฺพว เต ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสุํฯ สงฺฆเตฺถโร อาห – ''ภควตา, อาวุโส, เทฺว วสฺสูปนายิกา ปญฺญตฺตา, อมฺหากญฺจ อิทํ เสนาสนํ อสปฺปายํ, อายามาวุโส, ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวา อญฺญํ สปฺปายเสนาสนํ ปุจฺฉามา''ติฯ ''สาธุ, ภเนฺต''ติ เต ภิกฺขู เถรสฺส ปฏิสฺสุณิตฺวา สเพฺพว เสนาสนํ สํสาเมตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อนุปลิตฺตตฺตา กุเลสุ กญฺจิ อนามเนฺตตฺวา เอวเยน สาวตฺถิ เตน จาริกํ ปกฺกมึสุฯ อนุปุเพฺพน สาวตฺถึ คนฺตฺวา ภควโต สนฺติกํ อาคมึสุฯ

ภควา เต ภิกฺขู ทิสฺวา เอตทโวจ – ''น, ภิกฺขเว, อโนฺตวสฺสํ จาริกา จริตพฺพาติ มยา สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, กิสฺส ตุเมฺห จาริกํ จรถา''ติฯ เต ภควโต สพฺพมาโรเจสุํฯ ภควา อาวเชฺชโนฺต สกลชมฺพุทีเป อนฺตมโส จตุปาทปีฐกฏฺฐานมตฺตมฺปิ เตสํ สปฺปายเสนาสนํ นาทฺทสฯ อถ เต ภิกฺขู อาห – ''น, ภิกฺขเว, ตุมฺหากํ อญฺญํ สปฺปายเสนาสนํ อตฺถิ, ตเตฺถว ตุเมฺห วิหรนฺตา อาสวกฺขยํ ปาปุณิสฺสถ, คจฺฉถ, ภิกฺขเว, ตเมว เสนาสนํ อุปนิสฺสาย วิหรถ, สเจ ปน เทวตาหิ อภยํ อิจฺฉถ, อิมํ ปริตฺตํ อุคฺคณฺหถฯ เอตญฺหิ โว ปริตฺตญฺจ กมฺมฏฺฐานญฺจ ภวิสฺสตี''ติ อิทํ สุตฺตมภาสิฯ

อปเร ปนาหุ – ‘‘คจฺฉถ, ภิกฺขเว, ตเมว เสนาสนํ อุปนิสฺสาย วิหรถา’’ติ อิทญฺจ วตฺวา ภควา อาห – ‘‘อปิจ โข อารญฺญเกน ปริหรณํ ญาตพฺพํฯ เสยฺยถิทํ – สายํ ปาตํ กรณวเสน เทฺว เมตฺตา เทฺว ปริตฺตา เทฺว อสุภา เทฺว มรณสฺสตี อฏฺฐมหาสํเวควตฺถุสมาวชฺชนญฺจ, อฏฺฐ มหาสํเวควตฺถูนิ นาม ชาติชราพฺยาธิมรณํ จตฺตาริ อปายทุกฺขานีติ, อถ วา ชาติชราพฺยาธิมรณานิ จตฺตาริ, อปายทุกฺขํ ปญฺจมํ, อตีเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, อนาคเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, ปจฺจุปฺปเนฺน อาหารปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺข’’นฺติฯ เอวํ ภควา ปริหรณํ อาจิกฺขิตฺวา เตสํ ภิกฺขูนํ เมตฺตตฺถญฺจ ปริตฺตตฺถญฺจ วิปสฺสนาปาทกชฺฌานตฺถญฺจ อิทํ สุตฺตมภาสีติฯ เอวํ วิตฺถารโตปิ ‘‘เยน วุตฺตํ ยทา ยตฺถ, ยสฺมา เจ’’ติ เอเตสํ ปทานํ ทีปนา นิทานโสธนา เวทิตพฺพาฯ

เอตฺตาวตา จ ยา สา **‘‘เยน วุตฺตํ ยทา ยตฺถ, ยสฺมา เจเตส ทีปนาฯ นิทานํ โสธยิตฺวา’’**ติ มาติกา ฐปิตา, สา สพฺพากาเรน วิตฺถาริตา โหติฯ

ปฐมคาถาวณฺณนา

๑. อิทานิ **‘‘อสฺส กริสฺสามตฺถวณฺณน’’**นฺติ วุตฺตตฺตา เอวํ กตนิทานโสธนสฺส อสฺส สุตฺตสฺส **อตฺถวณฺณนา** อารพฺภเตฯ ตตฺถ **กรณียมตฺถกุสเลนา**ติ อิมิสฺสา ปฐมคาถาย ตาว อยํ **ปทวณฺณนา** – **กรณีย**นฺติ กาตพฺพํ, กรณารหนฺติ อโตฺถฯ **อโตฺถ**ติ ปฏิปทา, ยํ วา กิญฺจิ อตฺตโน หิตํ, ตํ สพฺพํ อรณียโต อโตฺถติ วุจฺจติ, อรณียโต นาม อุปคนฺตพฺพโตฯ อเตฺถ กุสเลน **อตฺถกุสเลน** อตฺถเฉเกนาติ วุตฺตํ โหติฯ **ย**นฺติ อนิยมิตปจฺจตฺตํฯ นฺติ นิยมิตอุปโยคํ, อุภยมฺปิ วา **ยํ ต**นฺติ ปจฺจตฺตวจนํฯ **สนฺตํ ปท**นฺติ อุปโยควจนํ, ตตฺถ ลกฺขณโต สนฺตํ, ปตฺตพฺพโต ปทํ, นิพฺพานเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อภิสเมจฺจา**ติ อภิสมาคนฺตฺวาฯ สโกฺกตีติ **สโกฺก,** สมโตฺถ ปฏิพโลติ วุตฺตํ โหติฯ **อุชู**ติ อชฺชวยุโตฺตฯ สุฏฺฐุ อุชูติ **สุหุชุ**ฯ สุขํ วโจ ตสฺมินฺติ **สุวโจ**ฯ **อสฺสา**ติ ภเวยฺยฯ **มุทู**ติ มทฺทวยุโตฺตฯ น อติมานีติ **อนติมานิ**ฯ

อยํ ปเนตฺถ **อตฺถวณฺณนา – กรณียมตฺถกุสเลน, ยนฺตํ สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจา**ติ เอตฺถ ตาว อตฺถิ กรณียํ, อตฺถิ อกรณียํฯ ตตฺถ สเงฺขปโต สิกฺขตฺตยํ **กรณียํ**ฯ สีลวิปตฺติ, ทิฏฺฐิวิปตฺติ, อาจารวิปตฺติ, อาชีววิปตฺตีติ เอวมาทิ **อกรณียํ**ฯ ตถา อตฺถิ อตฺถกุสโล, อตฺถิ อนตฺถกุสโลฯ ตตฺถ โย อิมสฺมิํ สาสเน ปพฺพชิตฺวา น อตฺตานํ สมฺมา ปโยเชติ, ขณฺฑสีโล โหติ, เอกวีสติวิธํ อเนสนํ นิสฺสาย ชีวิกํ กเปฺปติฯ เสยฺยถิทํ – เวฬุทานํ ปตฺตทานํ ปุปฺผทานํ ผลทานํ ทนฺตกฏฺฐทานํ มุโขทกทานํ สินานทานํ จุณฺณทานํ มตฺติกาทานํ จาฏุกมฺยตํ มุคฺคสูปฺยตํ ปาริภฏฺยตํ ชงฺฆเปสนิกํ เวชฺชกมฺมํ ทูตกมฺมํ ปหิณคมนํ ปิณฺฑปฏิปิณฺฑํ ทานานุปฺปทานํ วตฺถุวิชฺชํ นกฺขตฺตวิชฺชํ องฺควิชฺชนฺติฯ ฉพฺพิเธ จ อโคจเร จรติฯ เสยฺยถิทํ – เวสิยาโคจเร วิธวถุลฺลกุมาริกปณฺฑกภิกฺขุนิปานาคารโคจเรติฯ สํสโฏฺฐ จ วิหรติ ราชูหิ ราชมหามเตฺตหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ อนนุโลมิเกน คิหิสํสเคฺคน, ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ อสฺสทฺธานิ อปฺปสนฺนานิ อโนปานภูตานิ อโกฺกสกปริภาสกานิ อนตฺถกามานิ อหิตอผาสุกโยคเกฺขมกามานิ ภิกฺขูนํ…เป.… อุปาสิกานํ, ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติฯ อยํ **อนตฺถกุสโล**ฯ

โย ปน อิมสฺมิํ สาสเน ปพฺพชิตฺวา อตฺตานํ สมฺมา ปโยเชติ, อเนสนํ ปหาย จตุปาริสุทฺธิสีเล ปติฏฺฐาตุกาโม สทฺธาสีเสน ปาติโมกฺขสํวรํ สติสีเสน อินฺทฺริยสํวรํ วีริยสีเสน อาชีวปาริสุทฺธิํ, ปญฺญาสีเสน ปจฺจยปฏิเสวนํ ปูเรติฯ อยํ **อตฺถกุสโล**ฯ

โย วา สตฺตาปตฺติกฺขนฺธโสธนวเสน ปาติโมกฺขสํวรํ, ฉทฺวาเร ฆฏฺฏิตารมฺมเณสุ อภิชฺฌาทีนํ อนุปฺปตฺติวเสน อินฺทฺริสํวรํ, อเนสนปริวชฺชนวเสน วิญฺญุปฺปสตฺถพุทฺธพุทฺธสาวกวณฺณิตปจฺจยปฏิเสวเนน จ อาชีวปาริสุทฺธึ, ยถาวุตฺตปจฺจเวกฺขณวเสน ปจฺจยปฏิเสวนํ, จตุอิริยาปถปริวตฺตเน สาตฺถกตาทิปจฺจเวกฺขณวเสน สมฺปชญฺญญฺจ โสเธติฯ อยมฺปิ **อตฺถกุสโล**ฯ

โย วา ยถา อูโสทกํ ปฏิจฺจ สํกิลิฏฺฐํ วตฺถํ ปริโยทาปยติ, ฉาริกํ ปฏิจฺจ อาทาโส, อุกฺกามุขํ ปฏิจฺจ ชาตรูปํ, ตถา ญาณํ ปฏิจฺจ สีลํ โวทายตีติ ญตฺวา ญาโณทเกน โธวโนฺต สีลํ ปริโยทาเปติฯ ยถา จ กิกี สกุณิกา อณฺฑํ, จมรี มิโค วาลธึ, เอกปุตฺติกา นารี ปิยํ เอกปุตฺตกํ, เอกนยโน ปุริโส ตํ เอกนยนญฺจ รกฺขติ, ตถา อติวิย อปฺปมโตฺต อตฺตโน สีลกฺขนฺธํ รกฺขติ, สายํ ปาตํ ปจฺจเวกฺขมาโน อณุมตฺตมฺปิ วชฺชํ น ปสฺสติฯ อยมฺปิ **อตฺถกุสโล**ฯ

โย วา ปน อวิปฺปฏิสารกเร สีเล ปติฏฺฐาย กิเลสวิกฺขมฺภนปฏิปทํ ปคฺคณฺหาติ, ตํ ปคฺคณฺหิตฺวา กสิณปริกมฺมํ กโรติ, กสิณปริกมฺมํ กตฺวา สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตติฯ อยมฺปิ **อตฺถกุสโล**ฯ

โย วา ปน สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยํ อตฺถกุสลานํ อโคฺคฯ ตตฺถ เย อิเม ยาว อวิปฺปฏิสารกเร สีเล ปติฏฺฐาเนน ยาว วา กิเลสวิกฺขมฺภนปฏิปทายปคฺคหเณน วณฺณิตา อตฺถกุสลา, เต อิมสฺมึ อเตฺถ **อตฺถกุสลา**ติ อธิเปฺปตาฯ ตถา วิธา จ เต ภิกฺขูฯ เตน ภควา เต ภิกฺขู สนฺธาย เอกปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย ‘‘กรณียมตฺถกุสเลนา’’ติ อาหฯ

ตโต ‘‘กึ กรณีย’’นฺติ เตสํ สญฺชาตกงฺขานํ อาห **‘‘ยนฺตํ สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจา’’**ติฯ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย – ตํ พุทฺธานุพุเทฺธหิ วณฺณิตํ สนฺตํ นิพฺพานปทํ ปฏิเวธวเสน อภิสเมจฺจ วิหริตุกาเมน ยํ กรณียนฺติฯ เอตฺถ จ **ย**นฺติ อิมสฺส คาถาปทสฺส อาทิโต วุตฺตเมว กรณียนฺติ อธิการโต อนุวตฺตติ, ตํ สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจาติฯ อยํ ปน ยสฺมา สาวเสสปาโฐ อโตฺถ, ตสฺมา วิหริตุกาเมนาติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อถ วา **สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจา**ติ อนุสฺสวาทิวเสน โลกิยปญฺญาย นิพฺพานปทํ ‘‘สนฺต’’นฺติ ญตฺวา ตํ อธิคนฺตุกาเมน ยนฺตํ กรณียนฺติ อธิการโต อนุวตฺตติ, ตํ กรณียมตฺถกุสเลนาติ เอวเมฺปตฺถ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ อถ วา ‘‘กรณียมตฺถกุสเลนา’’ติ วุเตฺต ‘‘กิ’’นฺติ จิเนฺตนฺตานํ อาห **‘‘ยนฺตํ สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจา’’**ติฯ ตเสฺสวํ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพ – โลกิยปญฺญาย สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ ยํ กรณียํ กาตพฺพํ, ตํ กรณียํ, กรณารหเมว ตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

กึ ปน ตนฺติ ? กิมญฺญํ สิยา อญฺญตฺร ตทธิคมุปายโต, กามเญฺจตํ กรณารหเฏฺฐน สิกฺขตฺตยทีปเกน อาทิปเทเนว วุตฺตํฯ ตถา หิ ตสฺส อตฺถวณฺณนายํ อโวจุมฺหา ‘‘อตฺถิ กรณียํ, อตฺถิ อกรณียํฯ ตตฺถ สเงฺขปโต สิกฺขตฺตยํ กรณีย’’นฺติฯ อติสเงฺขเปน เทสิตตฺตา ปน เตสํ ภิกฺขูนํ เกหิจิ วิญฺญาตํ, เกหิจิ น วิญฺญาตํฯ ตโต เยหิ น วิญฺญาตํ, เตสํ วิญฺญาปนตฺถํ ยํ วิเสสโต อารญฺญเกน ภิกฺขุนา กาตพฺพํ, ตํ วิตฺถาเรโนฺต **‘‘สโกฺก อุชู จ สุหุชู จ, สุวโจ จสฺส มุทุ อนติมานี’’**ติ อิมํ ตาว อุปฑฺฒคาถมาหฯ

กึ วุตฺตํ โหติ? สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ วิหริตุกาโม, โลกิยปญฺญาย วา ตํ อภิสเมจฺจ ตทธิคมาย ปฏิปชฺชมาโน อารญฺญโก ภิกฺขุ ทุติยจตุตฺถปธานิยงฺคสมนฺนาคเมน กาเย จ ชีวิเต จ

อนเปโกฺข หุตฺวา สจฺจปฺปฏิเวธาย ปฏิปชฺชิตุํ สโกฺก อสฺส, ตถา กสิณปริกมฺมวตฺตสมาทานาทีสุ อตฺตโน ปตฺตจีวรปฺปฏิสงฺขรณาทีสุ จ ยานิ ตานิ สพฺรหฺมจารีนํ อุจฺจาวจานิ กิํ กรณียานิ, เตสุ อเญฺญสุ จ เอวรูเปสุ สโกฺก อสฺส ทโกฺข อนลโส สมโตฺถฯ สโกฺก โหโนฺตปิ จ ตติยปธานิยงฺคสมนฺนาคเมน อุชุ อสฺสฯ อุชุ โหโนฺตปิ จ สกิํ อุชุภาเวน ทหรกาเล วา อุชุภาเวน สโนฺตสํ อนาปชฺชิตฺวา ยาวชีวํ ปุนปฺปุนํ อสิถิลกรเณน สุฏฺฐุตรํ อุชุ อสฺสฯ อสฐตาย วา อุชุ, อมายาวิตาย สุหุชุฯ กายวจีวงฺกปฺปหาเนน วา อุชุ, มโนวงฺกปฺปหาเนน สุหุชุฯ อสนฺตคุณสฺส วา อนาวิกรเณน อุชุ, อสนฺตคุเณน อุปฺปนฺนสฺส ลาภสฺส อนธิวาสเนน สุหุชุฯ เอวํ อารมฺมณลกฺขณูปนิชฺฌาเนหิ ปุริมทฺวยตติยสิกฺขาหิ ปโยคาสยสุทฺธีหิ จ อุชุ จ สุหุชุ จ อสฺสฯ

น เกวลญฺจ อุชุ จ สุหุชุ จ, อปิจ ปน **สุวโจ จ อสฺส**ฯ โย หิ ปุคฺคโล ‘‘อิทํ น กตฺตพฺพ’’นฺติ วุโตฺต ‘‘กิํ เต ทิฏฺฐํ, กิํ เต สุตํ, โก เม สุตฺวา วทสิ, กิํ อุปชฺฌาโย อาจริโย สนฺทิโฏฺฐ สมฺภโตฺต วา’’ติ วเทติ, ตุณฺหีภาเวน วา ตํ วิเหเสติ, สมฺปฏิจฺฉิตฺวา วา น ตถา กโรติ, โส วิเสสาธิคมสฺส ทูเร โหติฯ โย ปน โอวทิยมาโน ‘‘สาธุ, ภเนฺต สุฏฺฐุ วุตฺตํ, อตฺตโน วชฺชํ นาม ทุทฺทสํ โหติ, ปุนปิ มํ เอวรูปํ ทิสฺวา วเทยฺยาถ อนุกมฺปํ อุปาทาย, จิรสฺสํ เม ตุมฺหากํ สนฺติกา โอวาโท ลโทฺธ’’ติ วทติ, ยถานุสิฏฺฐญฺจ ปฏิปชฺชติ, โส วิเสสาธิคมสฺส อวิทูเร โหติฯ ตสฺมา เอวํ ปรสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา กโรโนฺต สุวโจ จ อสฺสฯ

ยถา จ สุวโจ, เอวํ **มุทุ อสฺสฯ มุทู**ติ คหเฏฺฐหิ ทูตคมนปหิณคมนาทีสุ นิยุชฺชมาโน ตตฺถ มุทุภาวํ อกตฺวา ถโทฺธ หุตฺวา วตฺตปฏิปตฺติยํ สกลพฺรหฺมจริเย จ มุทุ อสฺส สุปริกมฺมกตสุวณฺณํ วิย ตตฺถ ตตฺถ วินิโยคกฺขโมฯ อถ วา มุทูติ อภากุฏิโก อุตฺตานมุโข สุขสมฺภาโส ปฏิสนฺถารวุตฺติ สุติตฺถํ วิย สุขาวคาโห อสฺสฯ น เกวลญฺจ มุทุ, อปิจ ปน **อนติมานี อสฺส,** ชาติโคตฺตาทีหิ อติมานวตฺถูหิ ปเร นาติมเญฺญยฺย, สาริปุตฺตเตฺถโร วิย จณฺฑาลกุมารกสเมน เจตสา วิหเรยฺยาติฯ

ทุติยคาถาวณฺณนา

๒. เอวํ ภควา สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ วิหริตุกามสฺส ตทธิคมาย วา ปฏิปชฺชมานสฺส วิเสสโต อารญฺญกสฺส ภิกฺขุโน เอกจฺจํ กรณียํ วตฺวา ปุน ตตุตฺตริปิ วตฺตุกาโม **‘‘สนฺตุสฺสโก จา’’**ติ ทุติยคาถมาหฯ

ตตฺถ ‘‘สนฺตุฏฺฐี จ กตญฺญุตา’’ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปเภเทน ทฺวาทสวิเธน สโนฺตเสน สนฺตุสฺสตีติ **สนฺตุสฺสโก**ฯ อถ วา ตุสฺสตีติ ตุสฺสโก, สเกน ตุสฺสโก, สเนฺตน ตุสฺสโก, สเมน ตุสฺสโกติ สนฺตุสฺสโกฯ ตตฺถ **สกํ** นาม ‘‘ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสายา’’ติ เอวํ อุปสมฺปทมณฺฑเล อุทฺทิฏฺฐํ อตฺตนา จ สมฺปฏิจฺฉิตํ จตุปจฺจยชาตํ, เตน สุนฺทเรน วา อสุนฺทเรน วา สกฺกจฺจํ วา อสกฺกจฺจํ วา ทิเนฺนน ปฏิคฺคหณกาเล ปริโภคกาเล จ วิการํ อทเสฺสตฺวา ยาเปโนฺต ‘‘สเกน ตุสฺสโก’’ติ วุจฺจติฯ **สนฺตํ** นาม ยํ ลทฺธํ โหติ อตฺตโน ‘วิชฺชมานํ , เตน สเนฺตเนว ตุสฺสโนฺต ตโต ปรํ น ปเตฺถโนฺต อตฺริจฺฉตํ ปชหโนฺต ‘‘สเนฺตน ตุสฺสโก’’ติ วุจฺจติฯ **สมํ** นาม อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อนุนยปฏิฆปฺปหานํ, เตน สเมน สพฺพารมฺมเณสุ ตุสฺสโนฺต ‘‘สเมน ตุสฺสโก’’ติ วุจฺจติฯ

สุเขน ภรียตีติ **สุภโร,** สุโปฺปสติ วุตฺตํ โหติฯ โย หิ ภิกฺขุ มนุเสฺสหิ สาลิมํโสทนาทีนํ ปเตฺต ปูเรตฺวา ทิเนฺนปิ ทุมฺมุขภาวํ อนตฺตมนภาวเมว จ ทเสฺสติ, เตสํ วา สมฺมุขาว ตํ ปิณฺฑปาตํ ‘‘กิํ ตุเมฺหหิ ทินฺน’’นฺติ อปสาเทโนฺต สามเณรคหฏฺฐาทีนํ เทติ, เอส ทุพฺภโรฯ เอตํ ทิสฺวา มนุสฺสา ทูรโตว ปริวเชฺชนฺติ ‘‘ทุพฺภโร ภิกฺขุ น สกฺกา โปเสตุ’’นฺติ ฯ โย ปน ยํ กิญฺจิ ลูขํ

วา ปณีตํ วา อปฺปํ วา พหุํ วา ลภิตฺวา อตฺตมโน วิปฺปสนฺนมุโข หุตฺวา ยาเปติ, เอส สุภโรฯ เอตํ ทิสฺวา มนุสฺสา อติวิย วิสฺสตฺถา โหนฺติ, ‘‘อมฺหากํ ภทนฺโต สุภโร, โถกโถเกนาปิ ตุสฺสติ, มยเมว นํ โปเสสฺสามา’’ติ ปฏิญฺญํ กตฺวา โปเสนฺติฯ เอวรูโป อิธ สุภโรติ อธิเปฺปโตฯ

อปฺปํ กิจฺจมสฺสาติ **อปฺปกิจฺโจ,** น กมฺมารามตาภสฺสารามตาสงฺคณิการามตาทิอเนกกิจฺจพฺยาวโฏ, อถ วา สกลวิหาเร นวกมฺมสงฺฆปริโภคสามเณรอารามิกโวสาสนาทิกิจฺจวิรหิโต, อตฺตโน เกสนขเจฺฉทนปตฺตจีวรกมฺมาทึ กตฺวา สมณธมฺมกิจฺจปโร โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ

สลฺลหุกา วุตฺติ อสฺสาติ **สลฺลหุกวุตฺติ**ฯ ยถา เอกโจฺจ พหุภณฺฑฺโ ภิกฺขุ ทิสาปกฺกมนกาเล พหุํ ปตฺตจีวรปจฺจตฺถรณเตลคุฬาทึ มหาชเนน สีสภารกฏิภาราทีหิ อุพฺพหาเปตฺวา ปกฺกมติ, เอวํ อหุตฺวา โย อปฺปปริกฺขาโร โหติ, ปตฺตจีวราทิอฏฺฐสมณปริกฺขารมตฺตเมว ปริหรติ, ทิสาปกฺกมนกาเล ปกฺขี สกุโณ วิย สมาทาเยว ปกฺกมติ , เอวรูโป อิธ สลฺลหุกวุตฺตีติ อธิเปฺปโตฯ สนฺตานิ อินฺทฺริยานิ อสฺสาติ **สนฺตินฺทฺริโย,** อิฏฺฐารมฺมณาทีสุ ราคาทิวเสน อนุทฺธตินฺทฺริโยติ วุตฺตํ โหติฯ **นิปโก**ติ วิญฺญู วิภาวี ปญฺญวา, สีลานุรกฺขณปญฺญาย จีวราทิวิจารณปญฺญาย อาวาสาทิสตฺตสปฺปายปริชานนปญฺญาย จ สมนฺนาคโตติ อธิปฺปาโยฯ

น ปคโพฺภติ **อปฺปคโพฺภ,** อฏฺฐฏฺฐาเนน กายปาคพฺภิเยน จตุฏฺฐาเนน วจีปาคพฺภิเยน อเนเกน ฐาเนน มโนปาคพฺภิเยน จ วิรหิโตติ อโตฺถฯ

อฏฺฐฏฺฐานํ กายปาคพฺภิยํ (มหานิ. ๘๗) นาม สงฺฆคณปุคฺคลโภชนสาลาชนฺตาฆรนฺหานติตฺถภิกฺขาจารมคฺคอนฺตรฆรปฺปเวสเนสุ กาเยน อปฺปติรูปกรณํฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ สงฺฆมเชฺฌ ปลฺลตฺถิกาย วา นิสีทติ ปาเท ปาทโมทหิตฺวา วาติ เอวมาทิฯ ตถา คณมเชฺฌ จตุปริสสนฺนิปาเต, ตถา วุฑฺฒตเร ปุคฺคเลฯ โภชนสาลายํ ปน วุฑฺฒานํ อาสนํ น เทติ, นวานํ อาสนํ ปฏิพาหติฯ ตถา ชนฺตาฆเร, วุเฑฺฒ เจตฺถ อนาปุจฺฉา อคฺคิชาลนาทีนิ กโรติฯ นฺหานติเตฺถ จ ยทิทํ ‘‘ทหโร วุโฑฺฒติ ปมาณํ อกตฺวา อาคตปฏิปาฏิยา นฺหายิตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํ, ตมฺปิ อนาทิยโนฺต ปจฺฉา อาคนฺตฺวา อุทกํ โอตริตฺวา วุเฑฺฒ จ นเว จ พาเธติฯ ภิกฺขาจารมเคฺค ปน อคฺคาสนอโคฺคทกอคฺคปิณฺฑตฺถํ วุฑฺฒานํ ปุรโต ปุรโต ยาติ, พาหาย พาหํ ปหรโนฺตฯ อนฺตรฆรปฺปเวสเน วุฑฺฒานํ ปฐมตรํ ปวิสติ, ทหเรหิ กายกีฬนํ กโรตีติ เอวมาทิฯ

จตุฏฺฐานํ วจีปาคพฺภิยํ (มหานิ. ๘๗) นาม สงฺฆคณปุคฺคลอนฺตรฆเรสุ อปฺปติรูปวาจานิจฺฉารณํฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ สงฺฆมเชฺฌ อนาปุจฺฉา ธมฺมํ ภาสติ, ตถา ปุเพฺพ วุตฺตปฺปกาเร คเณ วุฑฺฒตเร ปุคฺคเล จ, ตตฺถ มนุเสฺสหิ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ วุฑฺฒตรํ อนาปุจฺฉา วิสฺสเชฺชติ, อนฺตรฆเร ปน ‘‘อิตฺถนฺนาเม กึ อตฺถิ, กึ ยาคุ อุทาหุ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา, กึ เม ทสฺสสิ, กึ อชฺช ขาทิสฺสามิ, กึ ภุญฺชิสฺสามิ, กึ ปิวิสฺสามี’’ติ เอวมาทึ ภาสติฯ

อเนกฏฺฐานํ มโนปาคพฺภิยํ (มหานิ. ๘๗) นาม เตสุ เตสุ ฐาเนสุ กายวาจาหิ อชฺฌาจารํ อนาปชฺชิตฺวาปิ มนสา เอว กามวิตกฺกาทินานปฺปการํ อปฺปติรูปวิตกฺกนํฯ

กุเลสฺวนนุคิโทฺธติ ยานิ ตานิ กุลานิ อุปสงฺกมติ, เตสุ ปจฺจยตณฺหาย วา อนนุโลมิกคิหิสํสคฺควเสน วา อนนุคิโทฺธ, น สหโสกี, น สหนนฺที, น สุขิเตสุ สุขิโต, น ทุกฺขิเตสุ ทุกฺขิโต, น อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ อตฺตนา วา อุโยฺยคมาปชฺชิตาติ วุตฺตํ โหติฯ อิมิสฺสาย จ คาถาย ยํ ‘‘สุวโจ จสฺสา’’ติ เอตฺถ วุตฺตํ อสฺสาติ วจนํ, ตํ สพฺพปเทหิ สทฺธึ สนฺตุสฺสโก จ อสฺส, สุภโร จ อสฺสาติ เอวํ โยเชตพฺพํฯ

ตติยคาถาวณฺณนา

๓. เอวํ ภควา สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ วิหริตุกามสฺส ตทธิคมาย วา ปฏิปชฺชิตุกามสฺส วิเสสโต อารญฺญกสฺส ภิกฺขุโน ตทุตฺตริปิ กรณียํ อาจิกฺขิตฺวา อิทานิ อกรณียมฺปิ อาจิกฺขิตุกาโม **"น จ ขุทฺทมาจเร กิญฺจิ, เยน วิญฺญู ปเร อุปวเทยฺยุ"**นฺติ อิมํ อุปฑฺฒคาถมาหฯ

ตสฺสโตฺถ – เอวมิมํ กรณียํ กโรนฺต ยํ ตํ กายวจีมโนทุจฺจริตํ ขุทฺทํ ลามกนฺติ วุจฺจติ, ตํ น จ ขุทฺทํ สมาจเร, อสมาจรโนฺต จ น เกวลํ โอฬาริกํ, กินฺตุ กิญฺจิ น สมาจเร, อปฺปมตฺตกมฺปิ อณุมตฺตกมฺปิ น สมาจเรติ วุตฺตํ โหติฯ

ตโต ตสฺส สมาจาเร สนฺทิฏฺฐิกเมวาทีนวํ ทเสฺสติ **"เยน วิญฺญู ปเร อุปวเทยฺยุ"**นฺติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อวิญฺญู ปเร อปฺปมาณํฯ เต หิ อนวชฺชํ วา สาวชฺชํ กโรนฺติ, อปฺปสาวชฺชํ วา มหาสาวชฺชํฯ วิญฺญู เอว ปน ปมาณํฯ เต หิ อนุวิจฺจ ปริโยคาเหตฺวา อวณฺณารหสฺส อวณฺณํ ภาสนฺติ, วณฺณารหสฺส วณฺณํ ภาสนฺติฯ ตสฺมา ''วิญฺญู ปเร''ติ วุตฺตํฯ

เอวํ ภควา อิมาหิ อฑฺฒเตยฺยาหิ คาถาหิ สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ วิหริตุกามสฺส ตทธิคมาย วา ปฏิปชฺชิตุกามสฺส วิเสสโต อารญฺญกสฺส, อารญฺญกสีเสน จ สเพฺพสมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิหริตุกามานํ กรณียากรณียเภทํ กมฺมฏฺฐานูปจารํ วตฺวา อิทานิ เตสํ ภิกฺขูนํ ตสฺส เทวตาภยสฺส ปฏิฆาตาย ปริตฺตตฺถํ วิปสฺสนาปาทกชฺฌานวเสน กมฺมฏฺฐานตฺถญฺจ **"สุขิโนว เขมิโน โหนฺตู"**ติอาทินา นเยน เมตฺตกถํ กเถตุมารโทฺธฯ

ตตฺถ **สุขิโน**ติ สุขสมฺปนฺนาฯ **เขมิโน**ติ เขมวโนฺต, อภยา นิรุปทฺทวาติ วุตฺตํ โหติฯ **สเพฺพ**ติ อนวเสสาฯ **สตฺตา**ติ ปาณิโนฯ **สุขิตตฺตา**ติ สุขิตจิตฺตาฯ เอตฺถ จ กายิเกน สุเขน สุขิโน, มานเสน สุขิตตฺตา, ตทุภเยนาปิ สพฺพภยุปทฺทววิคเมน วา เขมิโนติ เวทิตโพฺพฯ กสฺมา ปน เอวํ วุตฺตํ? เมตฺตาภาวนาการทสฺสนตฺถํฯ เอวญฺหิ เมตฺตา ภาเวตพฺพา ''สเพฺพ สตฺตา สุขิโน โหนฺตู''ติ วา, ''เขมิโน โหนฺตู''ติ วา, ''สุขิตตฺตา โหนฺตู''ติ วาฯ

จตุตฺถคาถาวณฺณนา

๔. เอวํ ยาว อุปจารโต อปฺปนาโกฏิ, ตาว สเงฺขเปน เมตฺตาภาวนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิตฺถารโตปิ ตํ ทเสฺสตุํ **"เย เกจี"**ติ คาถาทฺวยมาหฯ อถ วา ยสฺมา ปุถุตฺตารมฺมเณ ปริจิตํ จิตฺตํ น อาทิเกเนว เอกเตฺต สณฺฐาติ อารมฺมณปฺปเภทํ ปน อนุคนฺตฺวา อนุคนฺตฺวา กเมน สณฺฐาติ, ตสฺมา ตสฺส ตสถาวราทิทุกติกปฺปเภเท อารมฺมเณ อนุคนฺตฺวา อนุคนฺตฺวา สณฺฐานตฺถมฺปิ ''เย เกจี''ติ คาถาทฺวยมาหฯ อถ วา ยสฺมา ยสฺส ยํ อารมฺมณํ วิภูตํ โหติ, ตสฺส ตตฺถ จิตฺตํ สุขํ ติฏฺฐติ, ตสฺมา เตสํ ภิกฺขูนํ ยสฺส ยํ วิภูตํ อารมฺมณํ, ตสฺส ตตฺถ จิตฺตํ สณฺฐาเปตุกาโม ตสถาวราทิทุกติการมฺมณเภททีปกํ ''เย เกจี''ติ อิมํ คาถาทฺวยมาหฯ

เอตฺถ หิ ตสถาวรทุกํ ทิฏฺฐาทิฏฺฐทุกํ ทูรสนฺติกทุกํ ภูตสมฺภเวสิทุกนฺติ จตฺตาโร ทุเก, ทีฆาทีหิ จ ฉหิ ปเทหิ มชฺฌิมปทสฺส ตีสุ อณุกปทสฺส จ ทฺวีสุ ติเกสุ อตฺถสมฺภวโต ทีฆรสฺสมชฺฌิมติกํ มหนฺตาณุกมชฺฌิมติกํ ถูลาณุกมชฺฌิมติกนฺติ ตโย ติเก จ ทีเปติฯ ตตฺถ **เย เกจี**ติ อนวเสสวจนํฯ ปาณา เอว ภูตา **ปาณภูตา**ฯ อถ วา ปาณนฺตีติ ปาณา, เอเตน อสฺสาสปสฺสาสปฺปฏิพเทฺธ ปญฺจโวการสเตฺต คณฺหาติฯ ภวนฺตีติ ภูตา, เอเตน เอกโวการจตุโวการสเตฺต คณฺหาติฯ **อตฺถี**ติ สนฺติ สํวิชฺชนฺติฯ

เอวํ **“เย เกจิ ปาณภูตตฺถี”**ติ อิมินา วจเนน ทุกติเกหิ สงฺคเหตเพฺพ สพฺพสเตฺต เอกโต ทเสฺสตฺวา อิทานิ สเพฺพปิ เต **ตสา วา ถาวรา ว นวเสสา**ติ อิมินา ทุเกน สงฺคเหตฺวา ทเสฺสติฯ

ตตฺถ ตสนฺตีติ **ตสา,** สตณฺหานํ สภยานเญฺจตํ อธิวจนํฯ ติฏฺฐนฺตีติ **ถาวรา,** ปหีนตณฺหาภยานํ อรหตํ เอตํ อธิวจนํฯ นตฺถิ เตสํ อวเสสนฺติ **อนวเสสา,** สเพฺพปีติ วุตฺตํ โหติฯ ยญฺจ ทุติยคาถาย อเนฺต วุตฺตํ, ตํ สพฺพทุกติเกหิ สมฺพนฺธิตพฺพํ ‘‘เย เกจิ ปาณภูตตฺถิ ตสา วา ถาวรา วา อนวเสสา, อิเมปิ สเพฺพ สตฺตา ภวนฺตุ สุขิตตฺตาฯ เอวํ ยาว ภูตา วา สมฺภเวสี วา, อิเมปิ สเพฺพ สตฺตา ภวนฺตุ สุขิตตฺตา’’ติฯ

อิทานิ ทีฆรสฺสมชฺฌิมาทิติกตฺตยทีปเกสุ **ทีฆา วา**ติอาทีสุ ฉสุ ปเทสุ **ทีฆา**ติ ทีฆตฺตภาวา นาคมจฺฉโคธาทโยฯ อเนกพฺยามสตปฺปมาณาปิ หิ มหาสมุเทฺท นาคานํ อตฺตภาวา อเนกโยชนปฺปมาณา จ มจฺฉโคธาทีนํ อตฺตภาวา โหนฺติฯ **มหนฺตา**ติ มหนฺตตฺตภาวา ชเล มจฺฉกจฺฉปาทโย, ถเล หตฺถินาคาทโย, อมนุเสฺสสุ ทานวาทโย ฯ อาห จ ‘‘ราหุคฺคํ อตฺตภาวีน’’นฺติ (อ. นิ. ๔.๑๕)ฯ ตสฺส หิ อตฺตภาโว อุเพฺพเธน จตฺตาริ โยชนสหสฺสานิ อฎฺฐ จ โยชนสตานิ, พาหู ทฺวาทสโยชนสตปริมาณา, ปญฺญาสโยชนํ ภมุกนฺตรํ, ตถา องฺคุลนฺตริกา, หตฺถตลานิ เทฺว โยชนสตานีติฯ **มชฺฌิมา**ติ อสฺสโคณมหิํสสูกราทีนํ อตฺตภาวาฯ **รสฺสกา**ติ ตาสุ ตาสุ ชาตีสุ วามนาทโย ทีฆมชฺฌิเมหิ โอมกปฺปมาณา สตฺตาฯ **อณุกา**ติ มํสจกฺขุสฺส อโคจรา ทิพฺพจกฺขุวิสยา อุทกาทีสุ นิพฺพตฺตา สุขุมตฺตภาวา สตฺตา อูกาทโย วาฯ อปิจ เย ตาสุ ตาสุ ชาตีสุ มหนฺตมชฺฌิเมหิ ถูลมชฺฌิเมหิ จ โอมกปฺปมาณา สตฺตา, เต อณุกาติ เวทิตพฺพาฯ **ถูลา**ติ ปริมณฺฑลตฺตภาวา สิปฺปิกสมฺพุกาทโย สตฺตาฯ

ปญฺจมคาถาวณฺณนา

๕. เอวํ ตีหิ ติเกหิ อนวเสสโต สเตฺต ทเสฺสตฺวา อิทานิ **“ทิฎฺฐา วา เย ว อทิฎฺฐา”**ติอาทีหิ ตีหิ ทุเกหิปิ เต สงฺคเหตฺวา ทเสฺสติฯ

ตตฺถ **ทิฎฺฐา**ติ เย อตฺตโน จกฺขุสฺส อาปาถมาคตวเสน ทิฏฺฐปุพฺพาฯ **อทิฎฺฐา**ติ เย ปรสมุทฺทปรเสลปรจกฺกวาฬาทีสุ ฐิตาฯ ‘‘เย วา ทูเร วสนฺติ อวิทูเร’’ติ อิมินา ปน ทุเกน อตฺตโน อตฺตภาวสฺส ทูเร จ อวิทูเร จ วสเนฺต สเตฺต ทเสฺสติ, เต อปททฺวิปทวเสน เวทิตพฺพาฯ อตฺตโน หิ กาเย วสนฺตา สตฺตา อวิทูเร, พหิกาเย วสนฺตา สตฺตา ทูเรฯ ตถา อโนฺตอุปจาเร วสนฺตา อวิทูเร, พหิอุปจาเร วสนฺตา ทูเรฯ อตฺตโน วิหาเร คาเม ชนปเท ทีเป จกฺกวาเฬ วสนฺตา อวิทูเร, ปรจกฺกวาเฬ วสนฺตา ทูเร วสนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ

ภูตาติ ชาตา อภินิพฺพตฺตาฯ เย ภูตา เอว, น ปุน ภวิสฺสนฺตีติ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติ, เตสํ ขีณาสวานํ เอตํ อธิวจนํฯ สมฺภวเมสนฺตีติ **สมฺภเวสี**ฯ อปฺปหีนภวสํโยชนตฺตา อายติมฺปิ สมฺภวํ เอสนฺตานํ เสขปุถุชฺชนานเมตํ อธิวจนํฯ อถ วา จตูสุ โยนีสุ อณฺฑชชลาพุชา สตฺตา ยาว อณฺฑโกสํ วตฺถิโกสญฺจ น ภินฺทนฺติ, ตาว สมฺภเวสี นาม, อณฺฑโกสํ วตฺถิโกสญฺจ ภินฺทิตฺวา พหิ นิกฺขนฺตา ภูตา นาม ฯ สํเสทชา โอปปาติกา จ ปฐมจิตฺตกฺขเณ สมฺภเวสี นาม, ทุติยจิตฺตกฺขณโต ปภุติ ภูตา นามฯ เยน วา อิริยาปเถน ชายนฺติ, ยาว ตโต อญฺญํ น ปาปุณนฺติ, ตาว สมฺภเวสี นาม, ตโต ปรํ ภูตาติฯ

ฉฎฺฐคาถาวณฺณนา

๖. เอวํ ภควา ‘‘สุขิโน วา’’ติอาทีหิ อฑฺฒเตยฺยาหิ คาถาหิ นานปฺปการโต เตสํ ภิกฺขูนํ หิตสุขาคมปตฺถนาวเสน สเตฺตสุ เมตฺตาภาวนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อหิตทุกฺขานาคมปตฺถนาวเสนาปิ ตํ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘น ปโร ปรํ นิกุเพฺพถา’’**ติฯ เอส โปราโณ ปาโฐ, อิทานิ ปน ‘‘ปรํ หี’’ติปิ ปฐนฺติ, อยํ น โสภโนฯ

ตตฺถ **ปโร**ติ ปรชโนฯ **ปร**นฺติ ปรชนํฯ น **นิกุเพฺพถา**ติ น วเญฺจยฺยฯ **นาติมเญฺญถา**ติ น อติกฺกมิตฺวา มเญฺญยฺยฯ **กตฺถจี**ติ กตฺถจิ โอกาเส, คาเม วา คามเขเตฺต วา ญาติมเชฺฌ วา ปูคมเชฺฌ วาติอาทิฯ **น**นฺติ เอตํฯ **กญฺจี**ติ ยํ กญฺจิ ขตฺติยํ วา พฺราหฺมณํ วา คหฏฺฐํ วา ปพฺพชิตํ วา สุขิตํ วา ทุกฺขิตํ วาติอาทิฯ **พฺยาโรสนา ปฏิฆสญฺญา**ติ กายวจีวิกาเรหิ พฺยาโรสนาย จ มโนวิกาเรน ปฏิฆสญฺญาย จฯ ‘‘พฺยาโรสนาย ปฏิฆสญฺญายา’’ติ หิ วตฺตเพฺพ ‘‘พฺยาโรสนา ปฏิฆสญฺญา’’ติ วุจฺจติ, ยถา ‘‘สมฺมทญฺญาย วิมุตฺตา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘สมฺมทญฺญา วิมุตฺตา’’ติ, ยถา จ ‘‘อนุปุพฺพสิกฺขาย อนุปุพฺพกิริยาย อนุปุพฺพปฏิปทายา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘อนุปุพฺพสิกฺขา อนุปุพฺพกิริยา อนุปุพฺพปฏิปทา’’ติฯ **นาญฺญมญฺญสฺส ทุกฺขมิเจฺฉยฺยา**ติ อญฺญมญฺญสฺส ทุกฺขํ น อิเจฺฉยฺย ฯ กึ วุตฺตํ โหติ? น เกวลํ ‘‘สุขิโน วา เขมิโน วา โหนฺตู’’ติอาทิมนสิการวเสเนว เมตฺตํ ภาเวยฺย, กินฺตุ ‘‘อโหวต โย โกจิ ปรปุคฺคโล ยํ กญฺจิ ปรปุคฺคลํ วญฺจนาทีหิ นิกตีหิ น นิกุเพฺพถ, ชาติอาทีหิ จ นวหิ มานวตฺถูหิ กตฺถจิ ปเทเส กญฺจิ ปรปุคฺคลํ นาติมเญฺญยฺย, อญฺญมญฺญสฺส จ พฺยาโรสนาย วา ปฏิฆสญฺญาย วา ทุกฺขํ น อิเจฺฉยฺยา’’ติ เอวมฺปิ มนสิกโรโนฺต ภาเวยฺยาติฯ

สตฺตมคาถาวณฺณนา

๗. เอวํ อหิตทุกฺขานาคมปตฺถนาวเสน อตฺถโต เมตฺตาภาวนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตเมว อุปมาย ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘มาตา ยถา นิยํปุตฺต’’**นฺติฯ

ตสฺสโตฺถ – ยถา มาตา นิยํ ปุตฺตํ อตฺตนิ ชาตํ โอรสํ ปุตฺตํ, ตญฺจ เอกปุตฺตเมว อายุสา อนุรเกฺข, ตสฺส ทุกฺขาคมปฺปฏิพาหนตฺถํ อตฺตโน อายุมฺปิ จชิตฺวา ตํ อนุรเกฺข, เอวมฺปิ สพฺพภูเตสุ อิทํ เมตฺตาขฺยํ มานสํ ภาวเย, ปุนปฺปุนํ ชนเย วฑฺฒเย, ตญฺจ อปริมาณสตฺตารมฺมณวเสน เอกสฺมึ วา สเตฺต อนวเสสผรณวเสน อปริมาณํ ภาวเยติฯ

อฏฺฐมคาถาวณฺณนา

๘. เอวํ สพฺพาการเรน เมตฺตาภาวนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตเสฺสว วฑฺฒนํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เมตฺตญฺจ สพฺพโลกสฺมิ**’’ติฯ

ตตฺถ มิชฺชติ ตายติ จาติ มิโตฺต, หิตชฺฌาสยตาย สินิยฺหติ, อหิตาคมโต รกฺขติ จาติ อโตฺถฯ มิตฺตสฺส ภาโว **เมตฺตํฯ สพฺพโลกสฺมี**ติ อนวเสเส สตฺตโลเกฯ มนสิ ภวนฺติ **มานสํ**ฯ ตญฺหิ จิตฺตสมฺปยุตฺตตฺตตา เอวํ วุตฺตํฯ **ภาวเย**ติ วฑฺฒเยฯ น อสฺส ปริมาณนฺติ **อปริมาณํ,** อปฺปมาณสตฺตารมฺมณตาย เอวํ วุตฺตํฯ **อุทฺธ**นฺติ อุปริ, เตน อรูปภวํ คณฺหาติฯ **อโธ**ติ เหฏฺฐา, เตน กามภวํ คณฺหาติฯ **ติริย**นฺติ เวมชฺฌํ, เตน รูปภวํ คณฺหาติฯ **อสมฺพาธ**นฺติ สมฺพาธวิรหิตํ, ภินฺนสีมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สีมา นาม ปจฺจตฺถิโก วุจฺจติ, ตสฺมิมฺปิ ปวตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อเวร**นฺติ เวรวิรหิตํ , อนฺตรนฺตราปิ เวรเจตนาปาตุภาววิรหิตนฺติ อโตฺถฯ **อสปตฺต**นฺติ วิคตปจฺจตฺถิกํฯ เมตฺตาวิหารี หิ ปุคฺคโล มนุสฺสานํ ปิโย โหติ, อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ, นาสฺส โกจิ ปจฺจตฺถิโก โหติ,

เตนสฺส ตํ มานสํ วิคตปจฺจตฺถิกตฺตา อสปตฺตนฺติ วุจฺจติฯ ปริยายวจนญฺหิ เอตํ, ยทิทํ ปจฺจตฺถิโก สปตฺโตติฯ อยํ อนุปทโต **อตฺถวณฺณนา**ฯ

อยํ ปเนตฺถ **อธิปฺปายตฺถทีปนา** – ยทิทํ ‘‘เอวมฺปิ สพฺพภูเตสุ มานสํ ภาวเย อปริมาณ’’นฺติ วุตฺตํ, ตเญฺจตํ อปริมาณํ เมตฺตํ มานสํ สพฺพโลกสฺมิํ ภาวเย วฑฺฒเย, วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ คมเย ปาปเยฯ กถํ? อุทฺธํ อโธ จ ติริยญฺจ, อุทฺธํ ยาว ภวคฺคา, อโธ ยาว อวีจิโต, ติริยํ ยาว อวเสสทิสาฯ อุทฺธํ วา อารุปฺปํ, อโธ กามธาตุํ, ติริยํ รูปธาตุํ อนวเสสํ ผรนฺโตฯ เอวํ ภาเวนฺโตปิ จ ตํ ยถา อสมฺพาธํ อเวรํ อสปตฺตญฺจ โหติ, ตถา สมฺพาธเวรสปตฺตานํ อภาวํ กโรนฺโต ภาวเยฯ ยํ วา ตํ ภาวนาสมฺปทํ ปตฺตํ สพฺพตฺถ โอกาสโลกวเสน อสมฺพาธํ, อตฺตโน ปเรสุ อาฆาตปฺปฏิวินยเนน อเวรํ, อตฺตนิ จ ปเรสํ อาฆาตวินยเนน อสปตฺตํ โหติฯ ตํ อสมฺพาธมเวรมสปตฺตํ อปริมาณํ เมตฺตํ มานสํ อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาติ ติวิธปริเจฺฉเท สพฺพโลกสฺมิํ ภาวเย วฑฺฒเยติฯ

นวมคาถาวณฺณนา

๙. เอวํ เมตฺตาภาวนาย วฑฺฒนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตํ ภาวนมนุยุตฺตสฺส วิหรโต อิริยาปถนิยมาภาวํ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘ติฏฺฐํ จรํ...เป.... อธิเฏฺฐยฺยา’’**ติฯ

ตสฺสโตฺถ – เอวเมตํ เมตฺตํ มานสํ ภาเวนฺโต โส ‘‘นิสีทติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุํ กายํ ปณิธายา’’ติอาทีสุ วิย อิริยาปถนิยมํ อกตฺวา ยถาสุขํ อญฺญตรญฺญตรอิริยาปถพาธนวิโนทนํ กโรนฺโต ติฏฺฐํ วา จรํ วา นิสิโนฺน วา สยาโน วา ยาวตา วิคตมิโทฺธ อสฺส, อถ เอตํ เมตฺตาฌานสติํ อธิเฎฺฐยฺยฯ

อถ วา เอวํ เมตฺตาภาวนาย วฑฺฒนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วสีภาวํ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘ติฏฺฐํ จร’’**นฺติฯ วสิปฺปโตฺต หิ ติฏฺฐํ วา จรํ วา นิสิโนฺน วา สยาโน วา ยาวตา อิริยาปเถน เอตํ เมตฺตาฌานสติํ อธิฎฺฐาตุกาโม โหติ, อถ วา ติฏฺฐํ วา จรํ วา...เป.... สยาโน วาติ น ตสฺส ฐานาทีนิ อนฺตรายกรานิ โหนฺติ, อปิจ โข ยาวตา เอตํ เมตฺตาฌานสติํ อธิฎฺฐาตุกาโม โหติ, ตาวตา วิคตมิโทฺธ หุตฺวา อธิฎฺฐาติ, นตฺถิ ตสฺส ตตฺถ ทนฺธายิตตฺตํฯ เตนาห **‘‘ติฏฺฐํ จรํ นิสิโนฺน** ว, สยาโน ยาวตาสฺส วิตมิโทฺธฯ เอตํ สติํ อธิเฎฺฐยฺยา’’ติฯ

ตสฺสายมธิปฺปาโย – ยํ ตํ ‘‘เมตฺตญฺจ สพฺพโลกสฺมิ, มานสํ ภาวเย’’ติ วุตฺตํ, ตํ ยถา ภาเวยฺย, ยถา ฐานาทีสุ ยาวตา อิริยาปเถน ฐานาทีนิ วา อนาทิยิตฺวา ยาวตา เอตํ เมตฺตาฌานสติํ อธิฎฺฐาตุกาโม อสฺส, ตาวตา วิคตมิโทฺธว หุตฺวา เอตํ สติํ อธิเฎฺฐยฺยาติฯ

เอวํ เมตฺตาภาวนาย วสีภาวํ ทเสฺสนฺโต ‘‘เอตํ สติํ อธิเฎฺฐยฺยา’’ติ ตสฺมิํ เมตฺตาวิหาเร นิโยเชตฺวา อิทานิ ตํ วิหารํ ถุนโนฺต อาห **‘‘พฺรหฺมเมตํ วิหารมิธมาหู’’**ติฯ

ตสฺสโตฺถ – ยฺวายํ ‘‘สุขิโน วา เขมิโน วา โหนฺตู’’ติอาทิ กตฺวา ยาว ‘‘เอตํ สติํ อธิเฎฺฐยฺยา’’ติ วณฺณิโต เมตฺตาวิหาโรฯ เอตํ จตูสุ ทิพฺพพฺรหฺมอริยอิริยาปถวิหาเรสุ นิโทฺทสตฺตา อตฺตโนปิ ปเรสมฺปิ อตฺถกรตฺตา จ อิธ อริยสฺส ธมฺมวินเย พฺรหฺมวิหารมาหุ เสฏฺฐวิหารมาหูติ, ยโต สตตํ สมิตํ อโพฺพกิณฺณํ ติฏฺฐํ จรํ นิสิโนฺน วา สยาโน วา ยาวตาสฺส วิคตมิโทฺธ, เอตํ สติํ อธิเฎฺฐยฺยาติฯ

ทสมคาถาวณฺณนา

๑๐. เอวํ ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ นานปฺปการโต เมตฺตาภาวนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺมา เมตฺตา สตฺตารมฺมณตฺตา อตฺตทิฏฺฐิยา อาสนฺนา โหติ, ตสฺมา ทิฏฺฐิคหนนิเสธนมุเขน เตสํ ภิกฺขูนํ ตเทว เมตฺตาฌานํ ปาทกํ กตฺวา อริยภูมิปฺปตฺตึ ทเสฺสโนฺต **“ทิฏฺฐิญฺจ อนุปคฺคมฺมา”**ติ อิมาย คาถาย เทสนํ สมาเปสิฯ

ตสฺสโตฺถ – ยฺวายํ ‘‘พฺรหฺมเมตํ วิหารมิธมาหู’’ติ สํวณฺณิโต เมตฺตาฌานวิหาโร, ตโต วุฏฺฐาย เย ตตฺถ วิตกฺกวิจาราทโย ธมฺมา, เต เตสญฺจ วตฺถาทิอนุสาเรน รูปธเมฺม ปริคฺคเหตฺวา อิมินา นามรูปปริเจฺฉเทน ‘‘สุทฺธสงฺขารปุโญฺชยํ, นยิธ สตฺตูปลพฺภตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๗๑; มหานิ. ๑๘๖) เอวํ ทิฏฺฐิญฺจ อนุปคฺคมฺม อนุปุเพฺพน โลกุตฺตรสีเลน สีลวา หุตฺวา โลกุตฺตรสีลสมฺปยุเตฺตเนว โสตาปตฺติมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิสญฺญิเตน ทสฺสเนน สมฺปโนฺน, ตโต ปรํ โยปายํ วตฺถุกาเมสุ เคโธ กิเลสกาโม อปฺปหีโน โหติ, ตมฺปิ สกทาคามิอนาคามิมเคฺคหิ ตนุภาเวน อนวเสสปฺปหาเนน จ กาเมสุ เคธํ วิเนยฺย วินยิตฺวา วูปสเมตฺวา **น หิ ชาตุ คพฺภเสยฺยํ ปุนเรติ** เอกํเสเนว ปุน คพฺภเสยฺยํ น เอติฯ สุทฺธาวาเสสุ นิพฺพตฺติตฺวา ตเตฺถว อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา ปรินิพฺพาตีติฯ

เอวํ ภควา เทสนํ สมาเปตฺวา เต ภิกฺขู อาห – ‘‘คจฺฉถ, ภิกฺขเว, ตสฺมิํเยว วนสเณฺฑ วิหรถ, อิมญฺจ สุตฺตํ มาสสฺส อฏฺฐสุ ธมฺมสฺสวนทิวเสสุ ฆณฺฑิํ อาโกเฏตฺวา อุสฺสาเรถ, ธมฺมกถํ กโรถ สากจฺฉถ อนุโมทถ, อิทเมว กมฺมฏฺฐานํ อาเสวถ ภาเวถ พหุลีกโรถ, เตปิ โว อมนุสฺสา ตํ เภรวารมฺมณํ น ทเสฺสสฺสนฺติ, อญฺญทตฺถุ อตฺถกามา หิตกามา ภวิสฺสนฺตี’’ติฯ เต ‘‘สาธู’’ติ ภควโต ปฏิสฺสุณิตฺวา อุฏฺฐายาสนา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา ตถา อกํสุฯ เทวตาโย จ ‘‘ภทนฺตา อมฺหากํ อตฺถกามา หิตกามา’’ติ ปีติโสมนสฺสชาตา หุตฺวา สยเมว เสนาสนํ สมฺมชฺชนฺติ, อุโณฺหทกํ ปฏิยาเทนฺติ , ปิฏฺฐิปริกมฺมํ ปาทปริกมฺมํ กโรนฺติ, อารกฺขํ สํวิทหนฺติฯ เตปิ ภิกฺขู ตเมว เมตฺตํ ภาเวตฺวา ตเมว จ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา สเพฺพ ตสฺมิํเยว อโนฺตเตมาเส อคฺคผลํ อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา มหาปวารณาย วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรสุนฺติฯ

เอวมฺปิ อตฺถกุสเลน ตถาคเตน,
ธมฺมิสฺสเรน กถิตํ กรณียมตฺถํ;
กตฺวานุภุยฺย ปรมํ หทยสฺส สนฺติํ,
สนฺตํ ปทํ อภิสเมนฺติ สมตฺตปญฺญาฯ

ตสฺมา หิ ตํ อมตมพฺภุตมริยกนฺตํ,
สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ วิหริตุกาโม;
วิญฺญู ชโน วิมลสีลสมาธิปญฺญา-
เภทํ กเรยฺย สตตํ กรณียมตฺถนฺติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทกปาฐ-อฏฺฐกถาย

เมตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ ยํ วุตฺตํ –

‘‘อุตฺตมํ วนฺทเนยฺยานํ, วนฺทิตฺวา รตนตฺตยํ;
ขุทฺทกานํ กริสฺสามิ, เกสญฺจิ อตฺถวณฺณน’’นฺติฯ

ตตฺถ สรณสิกฺขาปททฺวตฺตึสาการกุมารปญฺหมงฺคลสุตฺตรตนสุตฺตติโรกุฏฺฏนิธิกณฺฑเมตฺตสุตฺตวเสน นวปฺปเภทสฺส **ขุทฺทกปาฐสฺส** ตาว อตฺถวณฺณนา กตา โหติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘อิมํ ขุทฺทกปาฐสฺส, กโรนฺเตนตฺถวณฺณนํ;
สทฺธมฺมฏฺฐิติกาเมน, ยํ ปตฺตํ กุสลํ มยาฯ
ตสฺสานุภาวโต ขิปฺปํ, ธมฺเม อริยปฺปเวทิเต;
วุทฺธึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ, ปาปุณาตุ อยํ ชโน’’ติฯ

ปรมวิสุทฺธสทฺธาพุทฺธิวีริยคุณปฺปฏิมณฺฑิเตน สีลาจารชฺชวมทฺทวาทิคุณสมุทยสมุทิเตน สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺคาหณสมเตฺถน ปญฺญาเวยฺยตฺติยสมนฺนาคเตน ติปิฏกปริยตฺติธมฺมปฺปเภเท สาฏฺฐกเถ สตฺถุสาสเน อปฺปฏิหตญาณปฺปภาเวน ฉมหาเวยฺยากรเณนฉมหาเวยฺยากรเณน กรณสมฺปตฺติชนิตสุขวินิคฺคตมธุโรทารวจนลาวณฺณยุเตฺตน ยุตฺตมุตฺตวาทินาวาทีวเรน มหากวินา ฉฬภิญฺญาปฏิสมฺภิทาทิปฺปเภทคุณปฺปฏิมณฺฑิเต อุตฺตริมนุสฺสธมฺเม สุปฺปติฏฺฐิตพุทฺธีนํ เถรวํสปฺปทีปานํ เถรานํ มหาวิหารวาสีนํ วํสาลงฺการภูเตน วิปุลวิสุทฺธพุทฺธินา **พุทฺธโฆโส**ติ ครูหิ คหิตนามเธยฺเยน เถเรน กตา อยํ **ปรมตฺถโชติกา** นาม ขุทฺทกปาฐวณฺณนา –

ตาว ติฏฺฐตุ โลกสฺมึ, โลกนิตฺถรเณสินํ;
ทเสฺสนฺตี กุลปุตฺตานํ, นยํ สีลาทิสุทฺธิยาฯ

ยาว พุโทฺธติ นามมฺปิ, สุทฺธจิตฺตสฺส ตาทิโน;
โลกมฺหิ โลกเชฏฺฐสฺส, ปวตฺตติ มเหสิโนติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

ขุทฺทกปาฐวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ